

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences

TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 4, Sayı 1, Yaz/ Haziran 2024

Volume 4, Number 1, Summer/June 2024

Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
Development and Solidarity Foundation of Public Employees of Türkiye

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
TÜRKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences
TÜRKAV KYE-SBD

Cilt 4, Sayı 1, Yaz/Haziran 2024
Volume 4, Number 1, Summer/June 2024

ISSN 2791-9684
E-ISSN 2792-0038

SAHİBİ/OWNER

Ebubekir S. KORKMAZ

Türkiye Kamu Çalışanlar Vakfı (TÜRKAV) adına

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ/MANAGING EDITOR

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yayın Türü/Type of Publication: Süreli

Yayın Sıklığı/Publication Frequency: Yılda iki sayı

Yayın Konusu/Subject of Publication: Sosyal Bilimler

Yayın Dili/Publication Language: Türkçe, İngilizce, Rusça

Adres/Address: Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı Kamu Yönetimi Enstitüsü
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 95/7 Çankaya/ANKARA

Web/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkav>
www.kyesosyalbilimlerdergisi.com

E-posta/e-mail: turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com

Telefon/Phone: 0312 433 80 70

Alan Editörleri / Field Editors

Arkeoloji

Prof. Dr. Remzi KUZUOĞLU – Aksaray Üniversitesi

Coğrafya

Prof. Dr. Ufuk KARAKUŞ – Gazi Üniversitesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Prof. Dr. Cemile Kınacı BARAN – AHBV Üniversitesi

Eğitim Bilimleri

Prof. Dr. Hakan AKDAĞ – Mersin Üniversitesi

Felsefe

Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN – Pamukkale Üniversitesi

Filoloji

Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN – Milli Eğitim Bakanlığı

Güzel Sanatlar

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARTAL – Süleyman Demirel Üniversitesi

Hukuk

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Fırat GÖZÜYEŞİL – AHBV Üniversitesi

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Hakan Alp TÜRKER-Mersin Üniversitesi

İlahiyat

Doç. Dr. Şahin KIZILABDULLAH - Ankara Üniversitesi

İletişim Bilimleri

Prof. Dr. Bünyamin AYHAN - Selçuk Üniversitesi

İşletme

Doç. Dr. Muhammet SAYGIN-Mersin Üniversitesi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Prof. Dr. Erol TURAN - Kastamonu Üniversitesi

Maliye

Dr. Ömer Faruk KORKMAZ- Giresun Üniversitesi

Sosyoloji

Prof. Dr. Bülent ŞEN - Tarsus Üniversitesi

Tarih

Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM- İstanbul Üniversitesi

Turizm

Doç. Dr. Hakan ÇETİNER – AHBV Üniversitesi

Türk Dili ve Edebiyatı

Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU–Gazi Üniversitesi

Türk Halk Bilimi

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI – Niğde Ömer Halisdemir
Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler

Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KORKMAZ – Kırıkkale Üniversitesi

BİLİM KURULU / SCIENCE BOARD

- Prof. Dr. Ali TİLBE – İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR – Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan SAYILIR-Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU – Kastamonu Üniversitesi Prof.
Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU-Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Dinçer KOÇ- İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Eşref BUHARALI – Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Gaybullah BABAYAR – Institute of Archaeology of
Uzbekistan
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU- Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ – Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI – Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet GÜNAL – Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çağrı ÇETİN- Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Neslihan DURAK-İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ – Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi ERSOY – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL – Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Zsombor Tibor RAJKAI – Ritsumeikan University /
Japonya-Kyoto
Doç. Dr. Elvin YILDIRIM- İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ ÖZDAŞLI- Burdur Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi

Doç. Dr. Farhod MAKSUDOV -Institute of Archaeology of Uzbekistan

Doç. Dr. Mehmet Halit YILDIRIM – Aksaray Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ- İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Serkan KEKEVİ-Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali ARI-İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Selim Serhan YILDIZ- Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Turan ŞENER – Akdeniz Üniversitesi

Dr. Adem ÇETİN – Ankara Üniversitesi

Dr. Durдона Murodova - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi

Dr. Levent GÖNÜLTAŞ – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Dr. Feruza DJUMANİYAZOVA – Özbekistan Ebu Reyhan Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü

Dr. Ganbat LKHUNDEV – Mongolian Academy of Sciences / Moğolistan-Ulanbatur

Dr. Malika Toxtayeva - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi

Dr. Rahmonali Murodaliyev - Özbekistan Fanlar Akademisi Milli Arkeoloji Merkezi

Dr. Sirojiddin USAROV – Semerkant Devlet Üniversitesi / Özbekistan -Semerkant

Dr. Zelfira ŞÜKÜRÇİYEVA – Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi /Kırım-Simferpol

SAHİBİ / OWNER
EBUBEKİR KORKMAZ

Türkiye Kamu Çalışanları Vakfı - Kamu Yönetimi Enstitüsü adına

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE BAŞ EDITÖR / EDITOR in
CHIEF

Doç. Dr. Tuba TOMBULOĞLU

<https://orcid.org/0000-0001-8061-4480>

tubatombuloglu@hotmail.com

SAYI EDITÖRÜ / ISSUE EDITOR

Dr. Umut YOLSEVER

<https://orcid.org/0000-0002-7035-4328>

umutyolsever44@gmail.com

ETİK EDITÖRÜ / ETHICAL EDITOR

Doç. Dr. Fuat Serkan SAY- Mersin Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0002-0917-8660>

serkansay@mersin.edu.tr

TÜRKÇE EDITÖR / TURKISH LANGUAGE EDITOR

Doç. Dr. İsmail YAVUZÖZTÜRK – Mersin Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0001-6256-4387>

iyavuzozturk@mersin.edu.tr

RUSÇA EDITÖR / RUSSIAN LANGUAGE EDITOR

Dr. Yusuf KILIÇASLAN

<https://orcid.org/0000-0001-9056-777X>

kilicaslan670@hotmail.com

TEKNİK SORUMLULAR ve SEKRETERYA
TECHNICAL SUPPORT and SECRETARIAT

Efe OKCU

<https://orcid.org/0000-0002-0680-9252>

efeokcu98@gmail.com

Halil Can AKGÜN

<https://orcid.org/0000-0002-4828-4052>

halilcanakgunn@gmail.com

İsmail Hulusi ŞENYİL

<https://orcid.org/0000-0003-0814-3156>

ismailhulusisenyil@gmail.com

Merve ŞAHİN

mervesahinn614@gmail.com

Mustafa TOPAL

<https://orcid.org/0000-0002-6573-1125>

Onur YILDIZ

<https://orcid.org/0000-0002-5098-4728>

yldz10ur@gmail.com

DERGİNİ TARANDIĞI İNDEKSLER/ INDEXES

Ebsco

ProQuest | Ulrich's Periodicals Directory

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Öğr. Gör. Tuğba YILDIRIM – Prof. Dr. Muhammet KOÇAK

Araştırma Makalesi • Research Article

Dağlık Karabağ Sorunu ile İlgili Alman Yazılı Basınında Yer Alan Haberlerin “Eleştirel Söylem Analizi” Çerçevesinde Değerlendirilmesi Bild Gazetesi Örneği.....1-48

Bahar KOCABAŞ - Prof. Dr. Alparslan DEMİR

İnceleme Makalesi • Review Article

Büyük Kaçgunluk Sonrası Dönemde Şah Sultan Vakıf Arazilerinde Eşkıyalık Olaylarına Bakış.....50-63

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ – Kadir TORAMAN

İnceleme Makalesi • Review Article

Yerel Basın Işığında Cumhuriyet Valilerinden Atıf Ulusoğlu Dönemi’nde Urfa (1936-1937).....65-82

Burcu YOĞURTCU- Prof. Dr. Ferudun SEZGİN – Prof. Dr. Serkan KOŞAR

Araştırma Makalesi • Research Article

Sessiz İstifa Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma83-108

Dr. Nurgül ÇELEBİ

Araştırma Makalesi • Research Article

Mezapotamya Kadın Yönetimlerinde Kadının Rolü Naqī’azakūtū Örneği109-124

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ

Araştırma Makalesi • Research Article

Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları.....125-140

Dr. Fatih BOSTANCI

Araştırma Makalesi • Research Article

Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme-Emir Timur ve Şahruh
Zamanı141-160

Dr. Ahmet KORKMAZ

Araştırma Makalesi • Research Article

Hindûşâh-1 Nahcevânî'ye Göre Geç Orta Çağ'da Askerî Bir
Görevli Ordu Bukavulu161-174

Prof. Dr. Gasın HAJIYEV

Araştırma Makalesi • Research Article

The Problem Of Separatism and Refugees in the South Caucasus
.....175-194

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ - Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL

Araştırma Makalesi • Research Article

Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geleneksel ve Yapay Zekâ
Destekli Metin Sadeleştirme'nin Toplum Dilbilimsel Açından
İncelenmesi Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu
Örneği.....195-230

Ertem UYMAZ

Araştırma Makalesi • Research Article

Arabesk Melodileri: Türkiye Müzik Sahnesinde Bir Evrimin
İzleri.....231-252

Emre GÜRBÜZ

Araştırma Makalesi • Research Article

Mustafa Kemal'in Az Bilinen Yönü: Gazeteciliği Üzerine Bir
İnceleme.....253-273

Aypara NİFTİLİ

Araştırma Makalesi • Research Article

17-18. Yüzyıllarda Rus Seyyahların Türkistan'la İlgili Gözlemleri
ve Deneyimleri.....275-296

SAYI EDİTÖRÜ'NDEN

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin değerli danışma kurulu üyeleri, hakemleri ve okuyucuları;

TÜRKAV bünyesinde faaliyetlerini sürdüren Kamu Yönetimi Enstitüsü, 2021 yılında önemli bir adım atarak Sosyal Bilimler Dergisi'ni yayımlama kararı almıştır. Bu girişimin temel amacı, literatüre katkı sağlamak ve Türk üniversitelerinin Dünya Üniversiteleri Akademik Sıralamasındaki yerini güçlendirmektir. Dergimiz, sosyal bilimler alanında yayımladığı makalelerle bilgi birikimine katkı yapmayı ve elde edilen bilgi ve bulguları sosyal bilimlere ilgi duyan okuyuculara ulaştırmayı hedeflemektedir.

Büyük bir heyecan ve kararlılıkla sürdürülen bu çalışmalar sonucunda, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, mevcut sayıya kadar toplam elli özgün araştırma makalesi ve bir de kitap tanıtımı yayımlamıştır. Haziran 2024 itibariyle ise Dergipark sisteminde 16.000'i aşan görüntülenme sayısına ulaşmıştır. Bu başarı, dergimizin kuruluş amacını gerçekleştirme yönündeki azim ve gayretini açıkça göstermektedir.

Dergimizin görünürlüğünü ve yayın kalitesini daha da artırmak amacıyla, TR Dizin ve diğer uluslararası dizinlere başvuru sürecine başlamış bulunmaktayız. Bu süreçteki gelişmeleri ve elde edilen başarıları siz değerli okuyucularımızla paylaşmaktan mutluluk duyacağız.

TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin 4. Cilt, 1. Sayısında 12 özgün araştırma makalesine yer verilmiştir.

Tuğba Yıldırım ve Muhammet Koçak'ın *Dağlık Karabağ Sorunu ile İlgili Alman Yazılı Basınında Yer Alan Haberlerin Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bild Gazetesi Örneği* adlı yazılarında, Almanya'nın en çok okunan gazetesi olan Bild'in, Azerbaycan-Ermenistan savaşıyla ilgili çevrimiçi haberlerinde kullandığı söylemleri eleştirel bir analiz çerçevesinde incelenerek, gazetenin savaş hakkında oluşturmak istediği algı ve bu algının yönetimi kavramsal olarak ele alınmıştır. Bahar Kocabaş ile Alparslan Demir tarafından hazırlanan *Büyük Kaçgunluk Sonrası Dönemde Şah Sultan Vakıf Arazilerinde Eşkıyalık Olaylarına Bakış* adlı çalışmada, 18. yüzyılda Şah Sultan'ın vakıf arazilerinde yaşanan eşkıyalık olayları incelenerek ve bu olayların vakıf arazisine etkileri, devletin toplumsal düzeni sağlama çabaları ve eşkıyalıkla mücadelesi incelenmiştir. *Yerel Basın Işığında Cumhuriyet Valilerinden Atıf Ulusoğlu Dönemi'nde Urfa (1936-1937)* adlı yazılarında Kazım Paydaş ve Kadir Toraman, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Urfa'da görev yapmış olan vali Atıf Ulusoğlu'nun döneminde şehirde gerçekleştirilen çalışmaları ve bu dönemde yaşanan olumlu gelişmeleri değerlendirmişlerdir.

Burcu Yoğurtçu, Ferudun Sezgin ve Serkan Koşar'ın hazırladıkları *Sessiz İstifa: Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma* isimli makalede, Erzincan ilindeki liselerde görev yapan öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik algılarını belirlemek ve öğretmenlerin sessiz istifaya ilişkin sunduğu çözüm önerilerini analiz etmek amaçlanmıştır. Nurgül Çelebi, *Mezopotamya Yerel Yönetimlerinde Kadının Rolü: Naqı'a/Zakütü Örneği* adlı çalışmasında, Asur İmparatorluğu'nda hiyerarşik yönetim modeli içinde kraliçe Naqı'a'nın askeri ve siyasi gücünün niteliğini ele alarak antik dönemde kadınların statüsünü anlamak için bir perspektif sunmaktadır. Saadettin Yağmur Gömeç, *Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları* adlı makalesinde, Türk tarihinde Kök Türk ve Uygur dönemlerinde önemli bir rol oynayan ancak günümüzde pek bilinmeyen Bayırku kavmi hakkında bir değerlendirme sunmuştur. *Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahruh Zamanı* isimli yazısında Fatih Bostancı, XIV. ve XV. yüzyıllarda Türkistan'dan Azerbaycan'a kadar olan bölgelerde hüküm süren

Timurlu Devleti'nin iktisadi yapısını inceleyerek, özellikle Emir Timur ve oğlu Şahruh Bahadır dönemlerinde devletin mali denetimlerini ve bu denetimlerin uygulanma sürecini ele almıştır. Ahmet Korkmaz, *Hindûşâh Nahcevânî'ye Göre Geç Ortaçağ'da Askerî Bir Görevli: Ordu Bukavulu* isimli çalışmada, İlhanlılar ve Celayırlılar döneminde İran'da ordu bukavullarının görevlerini, bu göreve atanmanın koşullarını ve Hindûşâh Nahcevânî'nin eserinde kaydedilen atama belgelerini inceleyerek açıklamayı amaçlamıştır.

The Problem of Separatism and Refugees in The South Caucasus isimli İngilizce makalede Gasim Hajiyev, uluslararası soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar probleminde odaklanarak, özellikle Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaları ve Ermenistan'ın sebep olduğu bu çatışmaların yol açtığı insanlık dramını ele almıştır. Mustafa Tekeli ve Yılmaz Yeşil tarafından yazılan *Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geleneksel ve Yapay Zekâ Destekli Metin Sadeleştirmenin Toplumbilimsel Açıdan İncelenmesi: Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu Örneği* isimli makalede, temel seviyedeki dil öğrenenler için metin sadeleştirmesinin önemi vurgulanarak, geleneksel sadeleştirme yöntemleri ve yapay zekâ destekli programlar karşılaştırılarak Türkçe öğretimine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Emre Gürbüz, *Mustafa Kemal'in Az Bilinen Yönü: Gazeteciliği Üzerine Bir İnceleme* isimli çalışmasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün gazete ve gazeteciliğe olan ilgisine dikkat çekerek, çıkardığı ve yazarlığını yaptığı gazeteler aracılığıyla Millî Mücadele'nin kazanılmasında basının rolünü ve kitleler üzerindeki etkisini incelemiştir. *Arabesk Melodileri: Türkiye Müzik Sahnesinde Bir Evrimin İzleri* isimli makalesinde Ertem Uymaz, Arabesk müziğin tarihini ve Türk toplumu üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu müziğin günümüzdeki durumunu ve rap müzikle olan etkileşimini ele almıştır.

Bu sayımızın ortaya çıkmasını sağlayan yazarlarımıza, hakemlerimize, alan editörlerimize, bilim kurulumuzdaki hocalarımıza, dil editörlerimize ve her daim desteğini bizden eksik etmeyen TÜRKAV Genel Başkanı Ebubekir S. Korkmaz Bey'e müteşekkirimiz. Son olarak, Yüce Türk milletine hizmet etme ülküsüyle, hiçbir maddi beklenti içermeksizin, sekreterlik, yazım editörlüğü ve son okuyucu görevlerini üstlenen değerli arkadaşlarımız Onur Yıldız'a, Ahmet Korkmaz'a, Fatih Bostancı'ya, Halil Can Akgün'e, İsmail Hulusi Şenyıl'a, Mustafa Topal'a, Efe Okçu'ya ayrıca teşekkür borçluyum.

Editör

Dr. Umut YOLSEVER

Dağlık Karabağ Sorunu ile İlgili Alman Yazılı Basınında Yer Alan Haberlerin Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bild Gazetesi Örneği

Öğr. Gör. Tuğba YILDIRIM | 0000-0002-1264-5063 | tugba.yildirim@asbu.edu.tr
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/025y36b60>

Prof.Dr. Muhammet KOÇAK | 0000-0001-6387-0765 | muhammetkocak@gazi.edu.tr
Gazi Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Öz

Bu çalışmada Almanya’da en çok okunan gazete olan Bild gazetesi örnekleminde, “Dağlık Karabağ” bölgesinde 27 Eylül 2020 tarihinde başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde son bulan Azerbaycan-Ermenistan savaşı ile ilgili söz konusu gazete tarafından çevrimiçi haber portalında yayınlanan 16 haber, eleştirel söylem analizi çerçevesinde incelenmiştir. Bu çalışmayla medyada kullanılan söylem, bu söylemler doğrultusunda oluşturulan algı ve bu algının yönetimine dair yaklaşımlar kavramsal olarak ele alınmıştır. Bu kavramsal çerçeve, Bild gazetesinin çevrimiçi haberlerinde savaş sürecini aktarmada kullandığı söylemlerin, eleştirel söylem analizinin ortaya koyduğu kriterler bağlamında çözümlenmesine ve gazetenin bu konu ile ilgili oluşturmak istediği algının anlaşılmasına fayda sağlamıştır. Bu bağlamda, Dağlık Karabağ bölgesindeki Azerbaycan-Ermenistan savaşı ile ilgili haber söylemlerinde kullanılan dilsel öğelerin kullanım şekillerinin algı oluşturma ve bu algıyı yönetme sürecindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Sorunu, Bild Gazetesi, Haber Söylemi, Algı Yönetimi, Eleştirel Söylem Analizi.

Atıf Bilgisi

YILDIRIM, Tuğba, KOÇAK, Muhammet, “Dağlık Karabağ Sorunu ile İlgili Alman Yazılı Basınında Yer Alan Haberlerin Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Bild Gazetesi Örneği”. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi 4, sy. 1 (Haziran 2024): 1-48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10566357>

Evaluation of the News in the German Written Media About the Nagorno-Karabakh Problem in the Framework of Critical Discourse Analysis: The Example of Bild Newspaper

Öğr. Gör. Tuğba YILDIRIM | 0000-0002-1264-5063 | tugba.yildirim@asbu.edu.tr
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/025y36b60>

Prof.Dr. Muhammet KOÇAK | 0000-0001-6387-0765 | muhammetkocak@gazi.edu.tr
Gazi Üniversitesi, Alman Dili Eğitimi, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Abstract

In this study, the sample of Bild newspaper, which is the most read newspaper in Germany, is discussed. 16 news about the Azerbaijan-Armenia war, which started on September 27, 2020 and ended on November 10, 2020, in the “Nagorno-Karabakh” region, published by the aforementioned newspaper on its online news portal, were analyzed within the framework of critical discourse analysis. With this study, the discourse used in the media, the perception created in line with these discourses and the approaches to the management of this perception are conceptually discussed. This conceptual framework helped to analyze the discourses used by Bild newspaper to convey the war process in its online news, in the context of the criteria revealed by the critical discourse analysis and to understand the perception that the newspaper wanted to create on this issue. In this context, it has been tried to reveal the effect of the use of linguistic elements used in news discourses about the Azerbaijan-Armenia war in the Nagorno-Karabakh region on the process of creating and managing perception.

Keywords: Mountainous Karabag Issue, Bild Newspaper, News Speech, Perception Management, Critical Speech Analysis.

Citation

YILDIRIM, Tuğba, KOÇAK, Muhammet, “Evaluation of the News in the German Written Media About the Nagorno-Karabakh Problem in the Framework of Critical Discourse Analysis: The Example of Bild Newspaper”. *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 1-48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10566357>

Giriş

Gelişmelerden haberdar olma, çevrede olup bitenler konusunda bilgilenme insanın temel ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Bu ihtiyaçtan kaynaklı olarak haberleşme eylemi doğmuş ve zamanla teknolojik gelişmelerde meydana gelen ilerlemelere paralel olarak habercilik ve haber alma eylemi farklı boyutlara ulaşmıştır. İnternet haber yayınlarının ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte basılı yayın gazeteciliğinin yanı sıra yeni bir gazetecilik türü de ortaya çıkmıştır. Kuyucu genellikle “çevrimiçi gazetecilik” olarak adlandırılan bu yeni tip gazeteciliğin, çok yönlülük ve etkileşim gibi kendine has özellikleri ile diğer gazetecilik türlerinden ayrı edildiğini aktarmaktadır.¹ Ayrıca Kuyucu İnternet gazeteciliğinin “TV kadar hızlı, gazete kadar ayrıntılı” olması sebebiyle de geleneksel gazetecilik ortamlarından ayrıldığını ifade etmektedir.² Gazeteciliğin temel ilkelerine sadık kalarak sanal ortamda gazetecilik mesleğinin icra edilmesi olarak görülen İnternet gazeteciliği, elektronik gazetecilik, çevrimiçi gazetecilik ya da dijital gazetecilik olarak da adlandırılmaktadır.³ Teknolojinin sunduğu dijital habercilik, habere ulaşma hızı ve ekonomikliği sebebiyle daha fazla tercih edilen popüler bir mecra haline gelmiştir.

Dijital medya yoluyla haberlerin hızlı bir şekilde geniş kitlelere yayılması medyanın algı oluşturma ve bu algıyı yönlendirme fonksiyonunu da önemli hale getirmiştir. Bu fonksiyon kitlelerin düşünceleri ve duygularında değişikliklere yol açarak kitleleri harekete geçirme gücünü göstermektedir. İletişimin fonksiyonlarının yerine getirilmesinde temel araç olan dil; günümüzde gündemi oluşturmada birincil etkiye sahip olan medyadaki işlevini söylemler üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu dilsel söylemler olayları yönetmede ve algıları yönlendirmede büyük etkiye sahiptir.

Bu çalışmada Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan-Ermenistan arasında 27 Eylül 2020 tarihinde başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde sona eren savaş durumunun Bild gazetesine yansımaları haber söylemleri açısından incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmış, 29 Eylül 2020-10 Kasım 2020 tarihleri arasındaki

¹ Mihalis Kuyucu, “İnternet Gazeteciliğinin Geleneksel Gazetelerle Savaşı: İnternet Gazeteciliği Geleneksel Gazeteciliği Bitirdi Mi? Üniversite Öğrencilerinin İnternet Gazeteciliği ile İlgili Görüşleri Üzerine Bir Güncelleme”, 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, Nobel, Ankara 2017, s. 437.

² Kuyucu, *age*, s. 450.

³ Aysun Köktener, “Spor Gazeteciliği Örneğinde İnternet Gazeteciliğinin Geleneksel Gazeteciliğe Etkisi”, *Selçuk İletişim*, C.10, Konya 2013, s. 236.

gazetenin konu ile ilgili çevrimiçi haberlerinin yayımlandığı “Bild.de” haber portalındaki tüm haberlerin taranması sonucu analiz edilen 16 haber verisine ulaşılmıştır. Bu haber söylemleri eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle analiz edilmiştir. Makro yapı kapsamındaki tematik incelemede haber başlıkları, girişleri ve spotları; mikro yapı kapsamında ise haber söylemleri sentaktik ve sözcük seçimi bağlamında dilbilimsel açıdan incelenmeye alınmıştır. Bu çalışmayla Bild gazetesinin Dağlık Karabağ bölgesindeki savaş durumunu aktarma sürecinde çevrimiçi haber söylemlerinde kullandığı dilsel öğelerin okurlar üzerinde oluşturmayı amaçladığı algı ve bu algıyı yönetme sürecini ortaya koymak amaçlanmıştır.

1. Medya ve Algı Yönetimi

Medya, yaşanan alan haricinde dış dünyadan bilgi alınmasını sağlayan en önemli araçtır. Dış dünya kitle iletişim araçlarının verdiği bilgiler doğrultusunda görülmekte, tanınmakta ve öğrenilmektedir. Medyanın tanımına bakıldığında “Birtakım bilgilerin/göstergelerin birtakım kaynaklar tarafından üretilmesi, geniş insan topluluklarına iletilmesi ve bu insanlar tarafından yorumlanması sürecine ‘kitle iletişim’, iletişiminde kaynak ile hedef arasındaki kanallara da ‘kitle iletişim araçları’, ‘medya’” adının verildiği görülmektedir.⁴

Medya yazılı, görsel ve işitsel tüm iletişim çeşitlerini içerisinde barındıran bir kavramdır. Bu bağlamda gazeteler, aylık ve haftalık dergiler vb. yazılı yayınlar; TV kanalları ile internet görsel yayınlar ve radyolar ise işitsel yayınlar olarak kabul edilmektedir. Yazılı basının bir unsuru olan gazeteler de artık teknolojinin gelişmesiyle dijital ortamda yerini almıştır. İnternet teknolojisinin yaygınlaşması, gazete okuma ve yayımlama maliyetlerinin yükselmesi, okuyucunun habere anında ulaşma isteği, tarafsızlığın zedelenmesi ve sosyal medyanın yaygınlaşması gibi nedenler beraberinde gazeteleri de dönüşüme zorlamıştır.⁵

Medya araştırır, haber verir, bilgi iletir, insanları bilinçlendirir ve bir şeyin lehinde veya aleyhinde kamuoyu oluşturabilir. En temel görevleri olan haber vermenin ve bilgilendirmenin dışında toplumu eğitmek ve aydınlatmakla yükümlüdür.⁶ Bu görevi yerine getirirken iletişimde amaçlanan neticeyi kullanır. Türk, iletişim vasıtasıyla amaçlanan bu neticenin “hedef kitlede

⁴ Nurettin Güz, “Haber Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s. 25.

⁵ Osman Kılıç, Ayten Övür, “Türkiye’de Dijital Gazeteciliğe Geçiş, Habertürk Gazetesi Örneği”, *Yeni Medya Elektronik Dergi*, C. 3, İstanbul 2019 s. 122.

⁶ Güleda Yücedoğan, “Türkiye ve Fransa’da Gazeteci Kimliği Sorunu”, İTÜ, İstanbul 1998, s. 7.

kaynağın hedefine yarar sağlayacak bir etki” oluşturması olarak nitelenmektedir.⁷ İletişimin bu işlevi “doğru hedef kitlelerde doğru davranış biçimlerini güdülemek için ve algıları yönetmede istenilen amaçlara ulaşmak için en önemli araç” olarak kabul edilmektedir.⁸ Bu bağlamda medyanın algıyı ve algıyı etkileme sürecini yönettiğini söylenebilir. Türk’ün algı tanımına bakıldığında “iç ya da dış çevreden gelen uyarıcıları bireyin duyu organları yoluyla ya da hisleriyle almasıyla başlayan ve bu uyarıcıların farkına varılmasını, tanınmasını, idrak edilmesini ve tanımlanmasını sağlayan fiziksel, nörolojik ve bilişsel süreçlerin tamamı” olduğu görülmektedir.⁹ Algı yönetimi kitlelerin hislerini, güdülenmelerini, düşünce sistemlerini etki altına almaya çalışmak için yürütülen eylemlerin tamamıdır. Algı yönetimi faaliyetinin hareket noktasını, algıları belirlemenin gerçeklikten daha önemli olduğu, mesajların doğruları yansıtmasının gerekli olmadığı ve temsillerin gerçekliklerin yerini almasının esas hedef olduğu düşüncesi oluşturmaktadır.¹⁰ Algı yönetimi çerçevesinde ele alındığında “medya bilginin üretildiği, yansıtıldığı, abartıldığı veya çarpıtıldığı bir araç” olarak tanımlanmaktadır.¹¹ Bütün bunlar dikkate alındığında medya, toplumun politik kültürünün bir parçası olması sebebiyle iç ve dış politikada istendik algıyı oluşturma, gündem yaratma konusunda önemli bir yere sahiptir. Medya tarafından dağıtılan bilgiler, sosyal ve politik yapıların davranışlarını belirlemeye yardımcı olabilmekte, bu işleviyle birlikte de medya, kamusal alanın ve siyasal sistemin inşasını kolaylaştırmada önemli bir rol oynamaktadır.¹²

Medyanın algıyı ve siyasal sistemi yönetme sürecine bakıldığında, medyanın kullandığı söylemler ve bu söylemlerin oluşturulduğu bağlamlar ön plana çıkmaktadır. Bunu anlayabilmek için söylem kavramıyla ne anlaşılması gerektiğine bakılması gerekmektedir. Tansuyu söylemi “düşüncelerimizi ifade

⁷ M. Sezai Türk, “Algı Yönetimi ve İletişim: Algnın Ötesinde Bir Gerçeklik Var Mı?”, *Algı Yönetimi*, ed. Bilal Karabulut, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2014, s. 25.

⁸ Ecem Kazu, *Algı Yönetimi Perspektifinden Siyasal İletişim ve Lider İlişkisi: Turgut Özal Dönemi Analizi (1983-1989)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2018, s. 61.

⁹ Türk, *age*, s. 18.

¹⁰ F. L. Jones, “Information: The Psychological Instrument”, In *U.S. Army War College Guide to National Security Policy and Strategy*, ed. Boone Bartholomees, Jr Carlisle, PA, Unite 2004, s. 308.

¹¹ Türk, *age*, s. 20.

¹² Terasa Joseph, “Mediating War and Peace: Mass Media and International Conflict. India Quarterly”, *A Journal of International Affairs*, C. 70, 2014, s. 226.

ediş biçimimiz” olarak ifade ederken¹³; Gee (2005) söylemi “bireysel kullanım, düşünme, değerlendirme, yorumlama, eylem ve etkileşimlerin uygun zamanda, uygun bağlamda ve uygun araçlarla ifade edilmesi ile oluşmuş dilsel yapılar” olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bu tanımdan yola çıkarak haberleri oluşturan söylemlerin de medya kurumunun kimliğinden, kurumsal ilişki ve çıkarlarından bağımsız olduğu söylenemez. Medya sıklıkla söylem biçimini, vurgusunu ve tekrarını seçtiği ya da bazen de dışladığı analiz ve gerçekler çerçevesiyle gündemi şekillendirmektedir. Küçük Durur bu noktada “nelerin seçildiği, nelerin dışarıda bırakıldığı ve neyin özellikle vurgulandığını belirlenerek, bir olayı, bir durumu ya da bir kişiyi destekleyen/kötüleyen faktörlerin seçilmesi ve öne çıkarılması” bağlamında çerçeveleme sürecine dikkat çekmektedir.¹⁵ Özellikle uluslararası ilişkiler bağlamında medyada “çerçeveleme” yaklaşımı, üzerinde çokça konuşulan ve tanımı yapılan bir yaklaşım olmuş, “belirli bir gerçekliğin bazı yönlerini seçmek ve o yönleri nedensel yorumlamalar, ahlaki değerlendirmeler ve/veya çözüm önerileriyle birlikte bir problem tanımı yapıyormuşçasına tanıtarak iletişim metninde daha ön planda tutmak” olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Tüm bu düşünce ve tespitler neticesinde medyanın iç ya da dış politikaların oluşturulmasında gerekli koşulları ve toplumsal altyapıyı şekillendirme konusunda etkili bir unsur olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda eleştirel söylem analizinde sosyo-bilişsel yaklaşımın kurucusu olan Van Dijk’ın en çok üzerinde durduğu noktalardan birincisi haber metinlerinin kendilerine ait söyleminin olduğu, ikincisi ise haber söyleminin haberi üreten kişi ve kurumlar haricinde düşünülmeyeceğidir.¹⁷ Bu durumda haber söylemleri içerisinde ideoloji barındırır. Fakat bu ideolojiler her zaman söz konusu olmayabileceğinden; gizli, örtük biçimde söylemlere yerleştirebileceğinden, eleştirel söylem analizine, haber

¹³ Hazel Tansuyu, *Günümüz Küreselleşme Sürecinde Kimlik Politikalarının Medyada Temsili: Türkiye’de İki Ulusal Gazetenin Haber Örnekleri Üzerine Bir Söylem ve İçerik Analizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 143.

¹⁴ James Paul Gee, “*An introduction to discourse analysis: Theory and Method*”, Routledge, New York 2005, s. 32.

¹⁵ Elif Küçük Durur, “İnşacı Yaklaşım İçinde Çerçeveleme Kuramı ve Haberin Çerçevelemesi”, *Atatürk İletişim Dergisi*, C. 2, Erzurum 2012, s. 22.

¹⁶ Robert M. Entman, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal Of Communication*, C. 43, Oxford 2016, s. 55.

¹⁷ Necla Mora, “Medya ve Kültürel Kimlik”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.5, 2008, s. 2.

çözümlemelerine ihtiyaç duyulur.¹⁸ Sözcük seçimleri ideolojik yapılanma bakımından oldukça önemlidir. Çünkü sözcük seçimi gazetenin olaylara bakış açısını ve dünya görüşünü ortaya koyan bir unsurdur.¹⁹

2. Eleştirel Söylem Analizi/Çözümlemesi

Yazıya dökülmüş herhangi bir söylemin, gramer yapısına dikkat edilerek niteliksel olarak ve kuramsal şekillerle çözümlenmesi manasına gelen söylem analizi, son yıllarda kitle iletişim araçlarının toplumu kolay bir şekilde etkilemesinden dolayı yaygın bir araştırma yöntemi haline gelmiştir.²⁰ Dilin yapısı ve işlevleri ile iletişimin işlevsel ve sosyokültürel yönden ele alınmasından dolayı söylem analizi çoğunlukla kullanılan bir yöntemdir.²¹ Bu çözümleme çeşidi ayrı bir akademik disiplin olarak düşünülmemelidir. Bu çözümleme daha çok her biri farklı epistemolojik varsayımlara dayanan, farklı teorik modeller, araştırma yöntemleri ve çeşitli yaklaşımları ele alan problemlere yönelik disiplinler arası bir araştırma programı olarak kabul edilebilir.²²

Tablo 1'de²³ yer alan ve dilbilimci Van Dijk'ten²⁴ tablolaştırılarak aktarılan eleştirel söylem analiz yönteminin, makro ve mikro yapıdaki incelemeleri kapsamında ortaya konulan analiz kriterleri aşağıdaki gibidir. Bu kategori bağlamında yukarıda da ifade edildiği üzere, örneklem olarak alınan haber söylemleri makro düzeyde tematik olarak, mikro düzeyde ise sentaktik ve sözcük seçimi düzeyinde incelenmiştir.

¹⁸ Tansuyu, *age*, s. 143.

¹⁹ Rabia Zamur, *İktidar ve Ahlaki Sorumluluk Kaskacında Entelektüeller: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sürecinde Entelektüel Kimliğiyle Türk Basınındaki Köşe Yazılarıyla Üzerine Bir Söylem Analizi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015, s. 107.

²⁰ Mehmet Bora, *Algı Yönetiminde Medyanın Önemi: Afrin Operasyonu Örneği*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019, s. 10.

²¹ Aysel Aziz, “*Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*”, Nobel, Ankara Dağıtım, 2008, s.138.

²² Ferdiye Çobanoğulları, Muhammet Koçak, “Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma: Alman Bild Gazetesi Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*; C. 38, Ankara 2021, s. 454.

²³ Bora, *age*, s. 10.

²⁴ A. Teun van Dijk, “Principles of Critical Discourse Analysis”, *Sage Journals*, C.4, London: Newbury Park and New Delhi 1993, s. 256.

Tablo 1. Eleştirel Söylem Analizi Kriterleri

<i>Makro Yapıda İnceleme</i>	<i>Mikro Yapıda İnceleme</i>
<p>1. Tematik</p> <p>a. Başlıklar</p> <ul style="list-style-type: none">başlıklar, haber girişleri, spotlar, spot olmadığı takdirde haber metinlerinin ilk paragrafı, haberin tek paragraf olduğu zamanlarda haberin ilk cümlesi incelenmektedir. <p>b. Fotoğraflar</p> <p>2. Şematik</p> <p>a. Durum</p> <ul style="list-style-type: none">haberlerdeki ana olayın sunumu ve haberlerde olayla alakalı ardalın ve bağlam bilgisi²⁵ incelenecektir. <p>b. Yorum</p> <ul style="list-style-type: none">olayla alakalı haber kaynakları	<p>1. Sentaktik</p> <ul style="list-style-type: none">cümlelerin etken veya edilgen, basit veya karmaşık olmasına göre incelenmektedir. <p>Örneğin, “Hükümet petrole zım yaptı.” ve “Petrol fiyatlarına ayarlama yapıldı.”</p> <p>2. Sözcük Seçimi</p> <ul style="list-style-type: none">sözcüklerin düz ve yan anlamları açıklanırken, aynı manaya gelen sözcüklerin değil de niçin farklı bir sözcüğün tercih edildiği anlatılmaktadır. <p>Örnek olarak “terörist” yerine, “gerilla” sözcüğünün kullanılması gibi.</p>

3. Bild Gazetesi ve Dağlık Karabağ Sorununun Söylem Analizi Açısından Değerlendirilmesi

3.1. Bild Gazetesi

24 Temmuz 1952 yılında Hamburg’da Axel Springer tarafından kurulan Federal Almanya’nın ilk ulusal çapta yayınlanan bulvar gazetesi Bild Zeitung (Resim Gazetesi), 1967 yılından itibaren Almanya’daki bölgesel baskılarıyla ülke düzeyindeki pazar payını arttıran gazete olarak kendisiyle rekabete giren rakiplerinin çoğunu ortadan kaldırmıştır.²⁶

²⁵ Ardalan ve Bağlam Bilgisi; Ardalan bilgisi olayların sosyal politik açıdan değerlendirir ve tarihseldir. Ardalanla olayla alakalı geçmiş bilgiler yer alırken, bağlamda ise olayın sonuçları ile gelecekte neler olacağıyla alakalı bilgiler yer alır (Özlem Doruk, “Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşuğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.1, Gümüşhane 2013, s. 121.

²⁶ Eylem Şentürk Kara, “Almanya’da Bulvar Gazeteciliği ve Hürriyet Gazetesi’nin Konumu”, *İNİF E – Dergi*, C. 1, 2016, s. 18.

2020 yılının son çeyreğinde 1,27 milyon adet satılan Bild gazetesi²⁷ Alman gazeteleri arasında en çok okunan gazete olarak karşımıza çıkmaktadır. Bild gazetesinin internet haberciliği alanındaki başarısına bakıldığında E-Gazete olarak Bild.de resmi internet sitesinden gazeteye ulaşılması sebebiyle, diğer bir ifadeyle dijitalleşen gazetecilik anlayışından dolayı gazete satışlarında geçmiş yıllara göre azalma görülmektedir. Ayrıca Bild.de resmi internet sitesine yapılan ziyaret sayısı son değerlendirilme kapsamında Haziran 2020’de 427 milyon defa tıklanarak Almanya’da en çok ziyaret edilen haber portalı olarak öne çıkmaktadır.²⁸ Bild gazetesi ayrıca sadece pazar günleri satışa çıkarılan “Bild am Sonntag” adlı bir gazete yayınlamaktadır. Avrupa’nın en büyük günlük gazetesi Bild, 1996 yılında çevrimiçi haberciliğe başlamıştır. Günümüzde ise Bild.de resmî sitesinden haberler okunabilir, AppStore veya Google Play Store da uygulama olarak cep telefonu veya tabletlere indirilebilir, Facebook, Twitter gibi sosyal medya hesaplarından da takip edilebilir. Bu denli çok okuru ve yayın kaynağı olan bir gazetenin kamuoyunun algısı üzerinde de büyük bir etkiye sahip olduğu tartışılmazdır.²⁹

Kara³⁰ günümüzde Bild gazetesinin “Almanya’nın tek ulusal bulvar gazetesi olarak” varlığını sürdürmesinden yola çıkarak Almanya’daki bulvar gazeteciğinde kullanılan karakteristik stilin ortaya çıkarıldığı araştırmanın sonuçlarını Brichtra’dan aşağıda yer aldığı gibi aktarmıştır:

a. Mizanpaj: *Özellikle yazılı basında dikkat çekici sayfa düzeni çok önemlidir. Bold başlıklar, renklerin yoğun bir şekilde kullanılması, büyük boyutlarda resim ve fotoğrafların kullanılması, az miktarda yazıya yer verilmesi ve başlıklarda kısa cümlelerin kullanılması mizanpajın temelini oluşturmaktadır.*

b. Haber Değeri: *Bir olayın haber haline getirilmesi insanların dikkatini ve ilgisini çeken bir konu olmasına bağlıdır. Özellikle dedikodular (tanınmış ve ünlü kişiler, starlar, sporcular, kraliyet ailesi*

²⁷ “Druckauflage und verkaufte Auflage der BILD/B.Z. Deutschland vom 4. Quartal 2011 bis zum 4. Quartal 2020,” Statista, Google, Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/221651/umfrage/entwicklung-der-auflage-derbild-zeitung/>.

²⁸ “Druckauflage und verkaufte Auflage der BILD/B.Z. Deutschland vom 4. Quartal 2011 bis zum 4. Quartal 2020”.

²⁹ Muhammet Koçak, Asuman Yaprak, “Alman Bild Gazetesinde Barış Pınarı Harekâtı”, Palet Yayınları, Konya 2021, s. 48.

³⁰ Kara, *age*, s. 19.

hakında yapılan haberler), dehşet verici ve üzücü olaylar (şiddet, felaketler, cinayet), cinsellik içeren müstebcen konular, toplum tarafından ahlaksızlık olarak nitelendirilebilecek tubaf, şaşırtıcı olaylar, başarı ve yenilgiler (özellikle sporda), cinsiyetler arasındaki farklılıklar, keliseler ve stereotipler ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Siyasi, ekonomik ve kültürel haberlere ya biç yer verilmemekte ya da çok az yer verilmektedir.

c. Dil: Bulvar gazeteciliğinde sade, kısa, etkili ve kolay anlaşılabilen bir dil kullanılmaktadır. Bunun için günlük konuşma dili ile kimi zaman argo niteliği taşıyan ifadelere yer verilmektedir. Abartılı sıfatlar da sıklıkla kullanılmaktadır (en güzel, en çulgin gibi). Karmaşık konular basitleştirilerek dile getirilmekte ve haberlerde duygusal öğeler ön plana çıkarılmaktadır. Haberin daha etkili olması için hedef kitleyi de habere katmak amacıyla “biz, bize, bizim” gibi kelimeler çok kullanılmaktadır (biz böyleyiz gibi). Böylece hedef kitle ile bir hüüünleşme sağlayıp onlar üzerinde daha fazla etki yaratmak amaçlanmaktadır. Bulvar haberciliğın karakteristik özelliklerinden bir tanesi de haberin objektif olarak değil, tarafh bir şekilde hedef kitleye sunulmasıdır. Olaylar belli bir bakış açısıyla ele alınıp haber haline getirilmektedir.

d. Stil: Haberler sunulurken hikâyeleştirme stratejileri kullanılmaktadır. Haberde ele alınan konu hikâyeleştirilerek anlatılmakta ve böylece hedef kitlenin duygularına hitap etmek istenmektedir. Bunun için haber konusu belli bir kişiden yola çıkılarak sunulmaktadır. Örneğın herhangi bir kazada 1 ya da 2 kişi ölmüşse bunun haber değerinin artırılması için kazada ölen kişi ya da kişilerin aile hayatına haberde yer verilerek “bir aylık evliydi” ya da “yeni baba olmuştu” gibi duygusal öğeler ön plana çıkarılmakta bu sayede haberin etkisi arttırılmaya çalışılmaktadır. Konular basitleştirilerek, kişiselleştirilerek, dramatikleştirilerek ve görsel öğeler ön plana çıkarılarak sunulmaktadır. Bulvar habercilikte özellikle sansasyon niteliğı taşıyan konular haber değeri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle sansasyonel haberlere ağırlık verilmektedir.³¹

³¹ Mascha Brichta, “Boulevardberichterstattung”, in *Medien von A bis Z*, ed. Hans-Bredow-Institut, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Institut Wiesbaden 2006, s. 60.

3. 2. “Dağlık Karabağ Sorunu”

“Dağlık Karabağ Sorunu” ifadesi günümüzde, “dünyanın en istikrarsız bölgelerinden olan Kafkasya’da, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmayı adlandırmak için” kullanılmaktadır.³² Dağlık Karabağ, Azerbaycan’ın Kür ve Aras ırmakları ile günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde bulunan Gökçe Gölü arasındaki dağlık bölge ile bu bölgeye bağlı ovalardan meydana gelen Karabağ bölgesi içinde coğrafi olarak yalnızca 4392 km²’lik bir alanını oluşturan bir bölgedir.³³

Tarih boyunca Türk boylarının yerleştiği bölgeler arasında yer alan Karabağ; Azerbaycan sahasında hüküm süren Türk devletlerinin de hâkimiyet alanı içerisinde olmuştur.³⁴ Karabağ’a yerleşen ilk kavimlerin, Türk oldukları iddia edilen İskit/Sakalar olduğu bilinmektedir.³⁵ Saka boylarından biri olan Varsaklar veya Arsaklar, Karabağ bölgesinin tamamına hâkim olarak, uzun yıllar burayı yurt edinmişlerdir.³⁶

Dağlık Karabağ Bölgesi, 1555 Amasya Anlaşması ile Osmanlı Devleti’ne, 1735 Gence Anlaşması ile İran’a ve 1828 Türkmençayı Anlaşması ile Çarlık Rusya’ya bağlanmıştır.³⁷ Azeri tezlerine göre Dağlık Karabağ’a hâkim olmasının ardından Rusya, Kafkaslarda Hristiyan bir tampon bölge yaratmak amacıyla Ermenileri bölgeye göç ettirme politikası izlemiştir. Daha önce Karabağ’da azınlık olan Ermenilerin sayısı, 1828’den sonra izlenen Rus politikalarıyla hızla artmıştır.³⁸ 1830’da Dağlık Karabağ’ın nüfusunun %65’i Azerilerden, %35’i ise Ermenilerden oluşurken Ermeni nüfusunun oransal

³² Çağlar Söker, “Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi”, *KAÜİİBFD*, C. 8, Kars 2017, s. 557.

³³ Ahmet Sapmaz, Gökhan Sarı, “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 8, İstanbul 2012, s. 3.

³⁴ Mustafa Gökçe, “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, C. 6, Ankara 2011, s. 1140.

³⁵ Nuri Yazıcı, “*Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*”, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 50-51; Oğuz Mete Öztürk, “*Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*”, Nokta Kitap, İstanbul 2007, s. 7-11.

³⁶ Aygün Attar, “Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı*, (22-24 Ekim 2003), İstanbul 2003, s. 3-4.

³⁷ Uğur Yasin Asal, “Dağlık Karabağ Sorununun Çatışma Çözümü Perspektifinden Analizi”, *Asya’da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*, ed. R. Kutay Karaca, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2013, s. 59.

³⁸ Şükrü Gürel, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 47, Ankara 1992, s. 182.

karşılığı, 1880’de %53’e, 1989’da ise %77’ye yükselmiştir.³⁹ Ani nüfus değişimleri, 20. yüzyılın başından itibaren toprak paylaşımı gibi konularda sürtüşmelere neden olmuş ve zamanla etnik ve dini uyumsuzluklar çatışmaya dönüşmüştür.

1990’lı yıllarda bölgenin Ermenistan tarafından işgaline kadar, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, bütünüyle Azerbaycan toprakları ile kuşatılmış olup başka bir ülke ile herhangi bir sınırı bulunmamaktaydı.⁴⁰ Öte yandan, Ermenistan’ın uzun süredir Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesine yönelik devam eden operasyonları, Sovyetler Birliği’nin dağılmasından iki ay sonra yoğunlaşmış; söz konusu askeri saldırılar 26-27 Şubat 1992’de Hocalı’da katliama dönüşmüştür.⁴¹ Hocalı Katliamı birçok devlet tarafından soykırım olarak nitelendirilmiştir.

Günümüzde, hukuki bir dayanağı olmaksızın, Azerbaycan’ın %20’lik toprak parçasıyla birlikte Ermenistan tarafından “Büyük Ermenistan” iddiasıyla, Azerbaycan’dan koparılarak işgal edilen bölge, fiilen Ermenistan Cumhuriyeti’nin sınırları içerisine dahil edilerek, bu bölgede yaşayan bir milyonu aşkın Azeri Türkü ise yurtlarından sürülmüştür.⁴²

Dağlık Karabağ sorunu hakkında barışçı çözüm formülleri üretmek ve iki devlet arasındaki diyalogu bu çözüm önerileri üzerinde odaklaştırabilmek hedefi çerçevesinde 1992’de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kapsamında Minsk Grubu olarak anılan bir siyasi diyalog platformu kurulmuş olup, bu grup; uyumsuzluğa taraf olan Azerbaycan ve Ermenistan, ABD, Rusya ve Fransa ve aralarında Türkiye’nin de yer aldığı Almanya, Belarus, İtalya, Finlandiya, Hollanda, Portekiz ve İsveç’ten oluşan üç grup tarafından oluşmaktadır.⁴³

Akçay Azerbaycan’ın ülke bütünlüğüne saldırı niteliğini taşıyan ve ayrıca daha geniş çapta bölgesel barışı da tehdit edecek boyutlara ulaşan Dağlık Karabağ uyumsuzluğu ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin

³⁹ Vedat Gürbüz, “Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler”, *Bölgesel sorunlar ve Türkiye*, ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş 2008, s. 118.

⁴⁰ Alaeddin Yalçınkaya, “Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler”, Lalezar Kitabevi, Ankara 2006, s. 129.

⁴¹ Deniz Akçay, “Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği”, *Ermeni Araştırmaları, Avim Avrasya İncelemeleri Merkezi-Rapor*, S. 65, 2020, s. 104.

⁴² Emine Vildan Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, Ankara, 2013, s. 191-208.

⁴³ Akçay, *age*, s. 105.

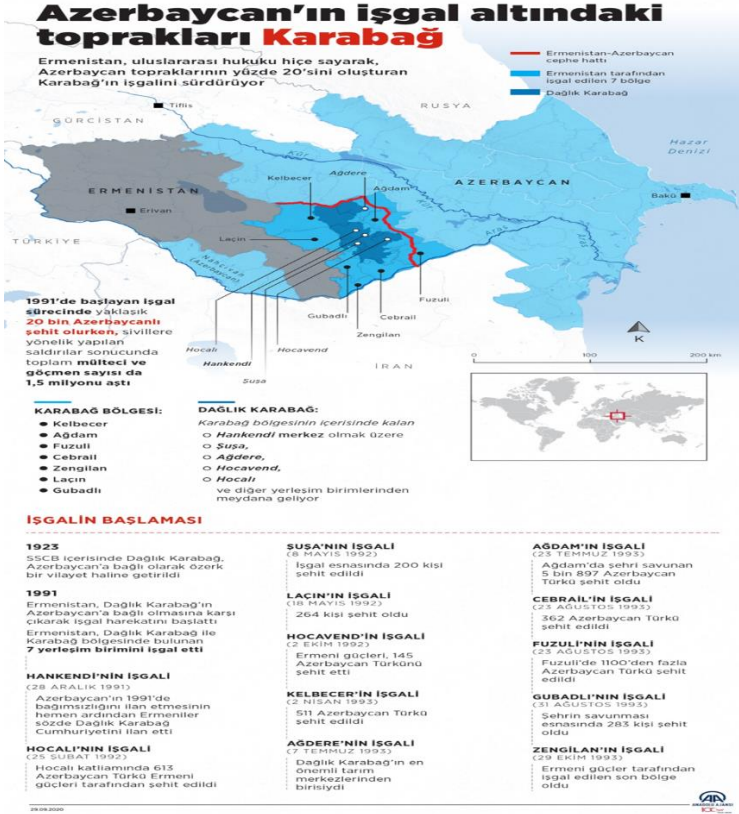
özellikle 1993 yılında kabul ettiği dört kararla (Resolutions) bir yandan Dağlık Karabağ'daki silahlı çatışmaların sona erdirilerek Azerbaycan'ın ülke bütünlüğü ve sınırlarının dokunulmazlığına dayalı barışçı bir çözüme gidilmesi koşullarının sağlanmasını diğer yandan da bu çerçevede ulaşılabilecek çözüm yollarının uyması gereken koşullarının belirlenmesinin amaçlandığını aktarmaktadır.⁴⁴

1992 yılından beri devam eden barış görüşmelerinin, arabulucu ülkelerin faaliyetlerinin ve Minsk Grubu'nun konuya yönelik politikalarının Dağlık Karabağ meselesinin çözümüyle ilgili herhangi bir sonuç vermediği ortaya çıkmıştır.

Aşağıdaki resimde⁴⁵ Karabağ bölgesindeki Ermeni işgali ve saldırılarının kronolojik sırası verilmiştir.

⁴⁴ Akçay, *age*, s. 105.

⁴⁵“Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Toprakları Karabağ”, Anadolu Ajansı, Google, Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/20301>.

Resim 1. Karabağ Bölgesindeki Ermeni İşgali ve Saldırılarının Kronolojik Sırası

27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan Savunma Bakanlığında yapılan açıklamaya göre Ermenistan ordusu saat 06.00 sıralarında cephe hattı boyunca geniş kapsamlı provokasyonda bulunarak Azerbaycan ordusunun mevzileri ve sivil yerleşim birimlerine büyük çaplı silahlar, top ve havanlarla ateş açtı. Sivil ve askerî kayıpların netleştirildiği, Azerbaycan ordusunun da düşmanın provokasyonunu önlemek ve cepheye yakın bölgelerde yaşayan halkın güvenliğini sağlamak için misilleme tedbirlerinde bulunduğu bildirildi. Azerbaycan Savunma Bakanlığı, Ermenistan'ın saldırılarına karşı cephe boyunca karşı saldırı başlattığını duyurdu.⁴⁶

Bölgenin yeni durumu ise Rusya'nın ara buluculuğunda 10 Kasım 2020'de imzalanan bildiriyle belirlenmiştir. Azerbaycan ordusunun 27 Eylül'de 2020

⁴⁶ “Ermenistan Azerbaycan’a saldırdı”, TRT Haber, Google, Erişim tarihi Ocak 26, 2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ermenistan-azerbaycana-saldirdi-518943.html>.

başlattığı operasyon başarılı olunca Ermenistan yenilgiyi kabul edip ateşkes bildirisini imzalayarak ordusunu bölgeden çekti.

Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ile Ermenistan arasında 27 Eylül 2020 tarihinde başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona eren altı haftalık savaşta Dağlık Karabağ bölgesi Ermeniler tarafından 30 yıllık işgal durumundan kurtularak Azerbaycan'ın öz toprağı olarak kabul edilmiştir.⁴⁷

4. “Bild” Gazetesinin İnternet Gazeteciliğine Yansıyan Söylemleri ve Analizleri

Haber 1	
27 Eylül 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/erdogan-und-putin-aussern-sich-armenien-und-aserbajdschan-kurz-vor-dem-krieg-73121186.bild.html	
Başlık⁴⁸	ERDOGAN UND PUTIN SCHALTEN SICH EIN (Erdogan ve Putin Düğmeye Bastı)
Haber Girişi⁴⁹	Schwere Gefechte ⁵⁰ zwischen Aserbajdschan und Armenien (Azerbaycan ve Ermenistan arasında yoğun çatışma) Beide Länder verbängen das Kriegsrecht

⁴⁷ “Azerbaycan’ın Zaferinin Ardından Bölgedeki Yeni Gerçeklikler”, Anadolu Ajansı, Google, Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-zaferinin-ardindan-bolgedeki-yeni-gerceklikler/2062822>.

⁴⁸ Başlık, haberin birkaç kelimededen oluşan ve çoğunlukla bir yargı bildiren kısa bir özetidir. Mili Eğitim Bakanlığı, Gazetecilik, 2013, s. 21.

⁴⁹ Haber metninde yer alan ilk paragraf haberin girişidir. Mili Eğitim Bakanlığı, *Gazetecilik*, s. 21.

⁵⁰ “Gefecht, das: kurzer, bewaffneter Zusammenstoß feindlicher militärischer Einheiten, Auseinandersetzung von kürzerer Dauer zwischen bewaffneten Gruppen”, Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 21, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Gefecht>. Düşman askeri birliklerinin kısa süreli silahlı çatışması, iki silahlı grubun kısa süreli mücadelesi.

	<p>(Her iki ülke savaş hukukunu devreye sokuyor) Gegenseitige Beschuldigungen (Karşılıklı suçlamalar) Tote und Verletzte (Ölümler ve yaralılar) Kampfhandlungen dauern an (Çatışmalar devam ediyor)</p>
Haber Spotu ⁵¹	<p>Bahnt sich hier ein neuer Stellvertreterkrieg zwischen den Machthabern Wladimir Putin und Recep Tayyip Erdogan an? (Erdogan ve Putin arasında yeni bir vekalet savaşı mı başlıyor?) In der Konfliktregion Berg-Karabach im Südkaukasus ist es zwischen den verfeindeten Ländern Aserbaidschan und Armenien zu schweren Gefechten gekommen. (Güney Kafkasya'daki sorunlu bölge olan Dağlık Karabağ'da düşman iki ülke olan Azerbaycan ve Ermenistan arasında şiddetli çatışmalar başladı.)</p>
Resim	

Haber 1’de “Erdogan ve Putin düğmeye bastı” başlığı ile savaşın başlama durumu ilk olarak bu söylemle dile getirilmiştir. “Erdogan ve Putin arasında yeni bir vekalet savaşı mı başlıyor?” ifadesiyle Azerbaycan’ın Türkiye, Ermenistan’ın ise Rusya güdümünde savaşa dahil edildiği, savaşı başlatan tarafların Türkiye ve Rusya olduğu algısı oluşmaktadır. “Her iki ülke savaş hukukunu devreye sokuyor” söylemiyle aslında uluslararası hukuka göre Azerbaycan topraklarına ait olan bu bölgeyi Ermenistan’ın haklı bir gerekçe ile işgal ettiği algısı oluşmaktadır.

Savaşın ilk günü verilen haber başlığı ile dikkat çekilen durum, haber

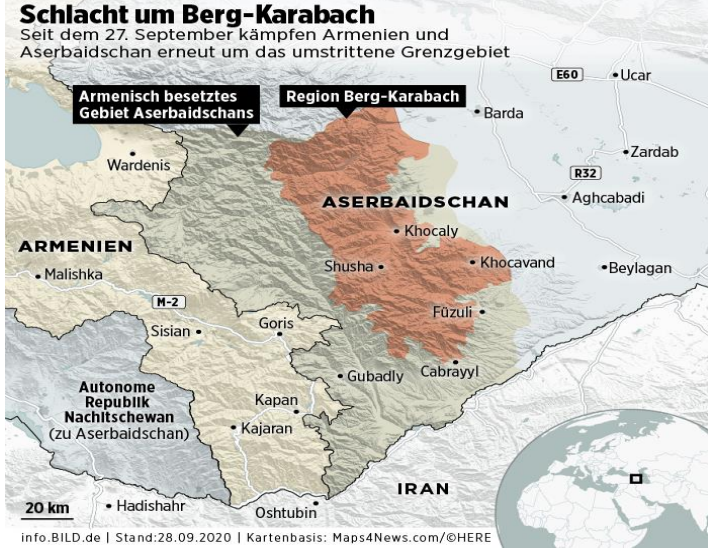
⁵¹ Spotlar haberi özetleyen kısa cümlelerdir. Mili Eğitim Bakanlığı, Gazetecilik, s. 21.

spotunda da yinelenerek “Erdoğan ve Putin arasında yeni bir vekalet savaşı mı başlıyor?” şeklindeki soru cümlesiyle okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Okura yöneltilen bu soru ile, cevabın düşünülmesine teşvik edecek bir yöntemin kullanıldığı görülmektedir. “Yeni bir vekalet savaşı” (ein neuer Stellvertreterkrieg) ifadesi ile daha önceden Türkiye ve Rusya’nın önderliğinde başka savaşların gerçekleştiği ve bu çarpışmayla yine bu iki ülke tarafından yeni bir savaş durumunun ortaya konulduğu algısı yaratılmaktadır.

Haber 2	
02 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/2020/politik/karabach-4000-tote-in-fuenf-tagen-der-brutalste-rieg-unsere-zeit-73154352.bild.html	
Başlık	4000 TOTE IN FÜNF TAGEN (5 Günde 4000 Ölü)
Haber Girişi	Der brutalste Krieg unserer Zeit (Çağımızın (zamanımızın) en acımasız savaşı)
Haber Spotu	Aserbaidşan greift Berg-Karabach-Hauptstadt mit Artillerie an. (Azerbaycan Dağlık Karabağ’ın başkentini topçu birlikleriyle vurdu.) Schlacht ⁵² um das Gebiet hat in 5 Tagen mehr Tote gefordert als der Krieg in Syrien in diesem Jahr (Bölge için savaşta beş gün içinde bu yılki Suriye savaşından daha fazla ölü sayısına ulaşıldı.)

⁵² “Schlacht, die: heftiger, längere Zeit anhaltender [aus mehreren einzelnen, an verschiedenen Orten ausgetragenen Gefechten bestehender] Kampf zwischen größeren militärischen Einheiten,” Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 23, 2021, <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Schlacht>. Meydan Savaşı: iki büyük askeri gücün (çeşitli bölgelerde çatışma çıkarmak suretiyle) zorlu ve uzun süreli mücadelesi.

Resim

Schlacht um Berg-Karabach (Dağlık Karabağ için Savaş)

Seit dem 27. September kämpfen Armenien und Aserbaidschan erneut um das umstrittene Grenzgebiet

(27 Eylül'den beri Ermenistan ve Azerbaycan tartışmalı bölge için tekrar savaşımaya başladı)

Armenisch besetztes Gebiet Aserbaidschans

(Azerbaycan topraklarında Ermenistan tarafından işgal edilen bölge)

Region Berg-Karabach (Dağlık Karabağ Bölgesi)

Haber 2'de “5 günde 4000 ölü” başlığıyla ortaya atılan söylemin doğruluğunu dayandırılacak ne Azeri ne de Ermeni kaynaklarından herhangi bir veriye atıf yapılmamıştır. Haber girişinde yer alan “Çağımızın (zamanımızın) en acımasız savaşı” olarak verilen cümle haber spotunda “bölgede için savaşta beş gün içinde Suriye savaşından daha fazla ölü sayısına ulaşıldı” ifadesiyle pekiştirilmiş olup, gazetenin üslubundaki abartılı sıfat kullanımı “en acımasız savaş” söylemindeki sıfat tamlamasıyla okuyucuların karşısına çıkmaktadır. Sözcük yapısıyla ilgili bu kullanım bağlam açısından incelendiğinde Dağlık Karabağ çatışmasının Ortadoğu'daki Suriye savaşıyla kıyaslanması ve kıyas sonucunda da 11 yıldan daha fazla süren savaşta kayıpların hiçe sayılarak bu çatışmanın “Çağımızın (zamanımızın) en acımasız

savaşı” olarak nitelendirilmesi, algının kullanılan söylemlerle nasıl yönetildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu bağlamda gerçek bir kıyaslama yapılabilmesi için iki savaşın süreci ve bu süreç içerisinde Suriye topraklarında yaşanan toplam can kaybının da net bir şekilde verilmesi gerekmektedir.

Konu ile ilgili yapılan bu haber, ilk çatışmaların başladığı 27 Eylül 2020 tarihinden beş gün sonra gazete tarafından verilen ikinci haber niteliğindedir. Haber 1’de verilen ilk söylem “Gefeht” (Çatışma: düşman askeri birliklerinin kısa süreli silahlı çatışması, iki silahlı grubun kısa süreli mücadelesi; Çatışma: Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma/çatışma⁵³ kelimesiyle verilmiş olup, beş gün sonraki 02 Ekim 2020 tarihli haberde ise “Schlacht” Savaş⁵⁴ kelimesinin kullanılması tercih etmiştir. Bu sözcükle “Çağımızın (zamanımızın) en acımasız savaşı” söylemi pekiştirilerek okuru daha fazla etkileyecek bir ifade kullanılmıştır.

Haber 2’de yer verilen haritada Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan sınırları içerisinde yer alan özerk bir bölge olarak gösterilmiş, diğer işaretli bölge ise “Azerbaycan topraklarında Ermenistan tarafından işgal edilen bölge” olarak ifade edilmiştir.

Haber 3	
<i>04 Ekim 2020</i>	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armenien-premier-paschinjan-tuerkei-will-den-geozid-an-armeniern-fortsetzen-73236824.bild.html	
Başlık	<i>ARMENIEN-PREMIER NIKOL PASCHINJAN WARNT (Ermeni Başkanı Paşinyan Uyarıyor)</i>
Haber Girişi	<i>Türkei bald nabe Wien (Türkiye yakında Viyana civarında)</i>
Haber	<i>Der Premier wirkt angespannt, als er BILD am Samstagabend in seinem</i>

⁵³ “Çatışma”, Türk Dil Kurumu, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

⁵⁴ “Bir savaşta, kesin sonuç almak için düşmana karşı bütün güçlerle yüklenilen ölüm kalım savaşı, meydan muharebesi”, Türk Dil Kurumu, Google, Erişim tarihi Ocak 23,2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

Spotu	<p><i>Amtssitz in Jerewan empfängt, der Hauptstadt Armeniens.</i></p> <p><i>(Başbakan cumartesi akşamı başkent Erivan’daki makamında Bild gazetesi muhabirlerini kabul ettiğinde gergin görünüyordu.)</i></p> <p><i>Nikol Paşinjan (45) schläft kaum noch, immer wieder gibt es neue Schreckensmeldungen über Opfer, eine weitere Eskalation.</i></p> <p><i>(Paşinyan (45) kurbanlar bakımında sürekli kötü haberlerin gelmesi ve gerginliğin yükselmesinden dolayı neredeyse hiç uyumuyor.)</i></p>
Resim	

Haber 3’te Ermeni Devlet Başkanı Paşinyan’la yapılan röportaj sonucu ortaya çıkan ifadelere yer verilmiştir. Başlık ve haber girişinde sanki Türkiye Azerbaycan’ın yerine Ermenistan’la savaşan taraf olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Burada Paşinyan’ın Türkiye konusunda yaptığı uyarının haber girişinde yer alması ve Türkler’in Viyana kuşatmasına atıfta bulunularak Türkiye’nin Azerbaycan’a desteğinin durdurulması gerektiğinin uluslararası kamuoyuna adeta bir çağrı niteliğinde okura yansıtılması dikkat çekicidir. Bir diğer ifadeyle “Türkiye yakında Viyana civarında” söylemiyle tarihsel bir bağlamdan faydalanarak Türkiye’yi engellemek gerektiği, aksi halde bu ilerleyişin Avrupa için de bir tehdit oluşturacağı algısı verilmeye çalışılmıştır. Bu durum yapılan röportajda Paşinyan’ın aşağıdaki ifadelerinden yola çıkılarak anlaşılabilir:

“Denn was hier geschieht, ist aus drei Gründen international wichtig. Erstens, weil, wie gesagt, Terroristen aus Syrien von der Türkei angebeuert und transportiert werden, um gegen Bergkarabach und Armenien zu kämpfen. Zweitens, die türkische Armee ist an diesem Prozess beteiligt. Daran zeigt sich die imperialistische Politik der Türkei, deren Vorgehen auf die Wiederherstellung des türkischen Reiches abzielt. Dazu gehören auch sonstige Aktivitäten im Mittelmeerraum, im Nahen Osten und in Libyen – wie die Türkei in diesen Regionen vorgeht. Drittens glaube ich,

*dass die Türkei nach 100 Jahren in die Region Südkaukasus zurückgekehrt ist, um den Genozid an den Armeniern fortzusetzen, der 1915 in der Türkei stattfand”.*⁵⁵

(Burada meydana gelen olaylar üç sebepten dolayı uluslararası platformda önem taşımaktadır: Birincisi, daha önce de ifade ettiğim gibi Suriye’deki teröristler Türkiye tarafından Dağlık Karabağ’a ve Ermenistan’a karşı savaşmak için kiralandı ve buraya transfer edildi. İkincisi, Türk ordusu bu sürece dahil edildi. Bu bize emperyalist Türkiye siyasetinin bu süreçle Türk İmparatorluğunu yeniden kurma amacını hedeflediğini gösteriyor. Buna tabii ki Akdeniz, Ortadoğu ve Libya -bu bölgelerdeki Türkiye faaliyetleri- eklenebilir. Üçüncüsü, ben 1915’te Türkiye’de uygulanan Ermeni Soykırımı’nı tekrar gerçekleştirmek için Türkiye’nin 100 yıl sonra güney Kafkasya’ya geri dönmüş olacağına inanıyorum.)

“Başbakan cumartesi akşamı başkent Erivan’daki makamında Bild gazetesi muhabirlerini kabul ettiğinde gergin görünüyordu. Paşinyan (45) kurbanlar hakkında sürekli kötü haberlerin gelmesi ve gerginliğin yükselmesinden dolayı neredeyse hiç uyumuyor” şeklindeki ifadeler başbakanın hayatını kaybeden Ermeni vatandaşlar için duyduğu üzüntünün uyuyamayacak kadar büyük olduğunu yansıtmakta ve böylelikle kamuoyu önünde Paşinyan’ı yücelterek, mücadele eden ve sorumluluk taşıyan bir devlet başkanı olarak tanıtmaya gayreti güdülmektedir. Bu haber söyleminde duygusal öğelerin ön plana çıkarılarak haberin etki gücünün artırıldığı gözlemlenmektedir.

⁵⁵ “ARMENIEN-PREMIER NIKOL PASCHINJAN WARNT Türkei bald nahe Wien” Bild, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armenien-premier-paschinjan-tuerkei-will-den-genozid-an-armeniern-fortsetzen-73236824.bild.html>.

Haber 4	
05 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armenien-und-aserbajdschan-bild-im-bomben-bagel-von-berg-karabach-73256508.bild.html	
Başlık	BILD BEI ARMENISCHEN FLÜCHTLINGEN ⁵⁶ AUS BERG-KARABACH (Bild Gazetesi Dağlık Karabağ’dan Gelen Mültecilerin Yanında)
Haber Girişi	„Es werden ganze Straßenzüge bombardiert“ (Bütün sokaklar bombalanıyor)
Haber Spotu	Es ist eine Geisterstraße mitten im dichten Nebel, die ins Kriegsgebiet führt. Berg-Karabach, die kleine umkämpfte Enklave ⁵⁷ , zwischen Armenien und Aserbajdschan gelegen, völkerrechtlich Aserbajdschan zugeordnet, hauptsächlich von Armeniern besiedelt. (Orası yoğun sisler ortasında kalmış, savaş bölgesine çıkan bir hayalet sokak. Dağlık Karabağ Ermenistan ve Azerbaycan arasında kalan, uluslararası hukuka göre Azerbaycan’a ait, fakat esasen büyük çoğunluğu Ermenilerden oluşan, sert mücadelelerin yapıldığı küçük bir yerleşim bölgesidir.)

⁵⁶ “Flüchtling, der: Person, die aus politischen, religiösen, wirtschaftlichen oder ethnischen Gründen aus ihrer Heimat geflohen ist” Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fluechtling>. Mülteci: Politik, dini ekonomik ya da etnik sebeplerden dolayı yurdunu terk eden insan.

⁵⁷ “Entklave, die: von fremdem Staatsgebiet eingeschlossener Teil eines Staatsgebietes” Duden, Google, Erişim Tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Exklave>. Yabancı bir ülkenin topraklarından ayrılmış özerk (ulusal) bölge.

Haber 4'te yer alan başlıkta kullanılan mülteci (Flüchtling) kelimesi Almancada çeşitli sebeplerden dolayı yurtlarını terk eden insanlar için kullanılmaktadır. Bu kelimenin seçimiyle Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan'a ait bölge olarak görülmesi ve vatanını terk etmek zorunda kalanların Ermeniler olduğu söylenmeye çalışılmaktadır. Gazete bu anlamda olayları sadece bölgede yaşayan Ermenilerin bakış açısından değerlendirmiştir. Azeri Türklerinin bu durumdaki konumu dile getirilmeyerek tarafı bir haber anlayışıyla haber yapılmıştır. Bu durumda çatışmalarda mağdur olan tarafın sadece Ermeniler olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. Dağlık Karabağ bölgesi haberde “Ermenistan ve Azerbaycan arasında kalan, uluslararası hukuka göre Azerbaycan'a ait fakat esasen büyük çoğunluğu Ermenilerden oluşan savaşız küçük bir yerleşim bölgesi” olarak tanımlanmıştır. Fakat burada kullanılan “Enklave” sözcüğü aslında yabancı bir ülkenin topraklarından ayrılmış özerk bölge anlamında kullanılmış, “uluslararası hukuka göre Azerbaycan'a ait” ifadesiyle birlikte verilmiştir.

Haber 5	
07 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/bild-in-berg-karabach-rennt-sofort-in-die-keller-die-flieger-bomben-wieder-73282714.bild.htmlw	
Başlık	<p>BILD BEI DEN KELLER-FRAUEN IN BERG-KARABACH</p> <p>(Bild Gazetesi Dağlık Karabağ Bölgesinde Sığınaklarda Bulunan Kadınların Yanında)</p>

Haber Girişi	<p>“<i>Rennt! Die Flieger bomben wieder</i>” (Kaçın! Uçaklar yine bombalıyor) <i>Hälfte der Bevölkerung auf der Flucht</i> (Nüfusun yarısı kaçıyor)</p>
Haber Spotu	<p><i>Stepanakert – Die Raketen schlagen immer dann ein, wenn kaum jemand damit rechnet, Panik bricht aus, Sirenen heulen, die Menschen rennen in die Keller.</i></p> <p>(Hankendi Şehri- Roketler neredeyse kimsenin tahmin edemeyeceği anda düşüyor, panik oluşuyor, sirenler çalıyor, insanlar sığınaklara koşuyor.)</p> <p><i>Es ist Krieg in Karabach. Und die Opfer werden immer mehr.</i> (Karabağda savaş var ve kurbanlar sürekli artıyor.)</p>
Resim	

Haber 5’te yine Haber 4’te yansıtılan durum (bölgedeki savaş mağdurlarının sadece burada yaşayan Ermeniler olduğu) ile karşılaşılmaktadır. Sığınaklara saklanan kadınların resmi kullanılarak mağduriyet durumu daha etkili şekilde verilmeye çalışılmıştır. Haberde verilen yerleşim yerinin Ermeni ismiyle zikredilmesi (Stepanakert), Azeri Türkleri tarafından kullanılan Hankendi şehri olarak ifade edilmemesi dikkat çekicidir. Ermeni nüfusunun etkin olduğu bir yerleşim bölgesi olarak Ermenice kullanılan ismiyle Ermeni halkının mağduriyetine yer verilmiştir. “Karabağ’da savaş var ve kurbanlar sürekli artıyor” ifadesi her iki taraf için de geçerli bir ifade iken, resim ve bölge için kullanılan Ermeni ismi dikkate alındığında savaş mağduru olarak sadece Ermenilerin kast edildiği görülmektedir. “Roketler neredeyse kimsenin tahmin edemeyeceği anda düşüyor, panik oluşuyor, sirenler çalıyor, insanlar sığınaklara koşuyor” cümleleri ise savaş durumunun betimlenmesi, hikayeleştirilmesi, savaş

durumunun içselleştirilip hissedilmesi için duygusal yönden okuru etkilemeye yönelik bir tekniktir. Bu çerçevede bölgede çoğunlukla yaşayan Ermeni halkının içinde bulunduğu durum tek yönlü bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

Haber 6	
<i>08 Ekim 2020</i>	
https://www.bild.de/bild-plus/politik/ausland/politik-ausland/tuerkei-der-unheimliche-erfolg-von-erdogans-killerdrohne-73256754.view=conversionToLogin.bild.html	
Başlık	<i>IN SYRIEN, LIBYEN, ARMENIEN IM EINSATZ⁵⁸</i> <i>(Suriye’de, Libya’da, Ermenistan’da Operasyonda)</i>
Haber Girişi	<i>Der unheimliche Erfolg von Erdogans Killerdrohne</i> <i>(Erdogan’ın Katil Dron’larının Korkutucu Başarısı)</i>
Haber Spotu	<i>Die aserbajdschanischen Streitkräfte setzen eine türkische Drohne ein, die zuvor schon in Syrien und Libyen ihre tödliche Präzision⁵⁹ zeigte: Die Bayraktar TB2.</i> <i>(Azerbaycan askeri birlikleri, daha önce Suriye’de ve Libya’da ölümcül güç gösteren Türk Dronunu kullanıyor: Bayraktar TB2.)</i>
Resim	

⁵⁸ “Einsatz, der: militärischer Einsatz, der out of area durchgeführt wird,” Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Einsatz>. Ülke toprakları dışında yürütülen askeri çıkartma.

⁵⁹ “Präzision, die: Eindeutigkeit, Klarheit, Genauigkeit,” Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Praezision>. Açıklık, kesinlik.

Haber 6’da Haber 1’de de yer aldığı gibi Türkiye savaşın tarafı olarak gösterilmiştir. Bu durum, haber başlığında kullanılan ve bir bölgeye askeri çıkarma yapmak anlamına gelen “Einsatz” kelimesiyle Türkiye’nin Suriye, Libya ve şimdi de Ermenistan’a sınır ötesi bir askerî harekât düzenlediği algısının yaratılmaya çalışılmasından anlaşılmaktadır. Azerbaycan’ın 30 yıldır işgal altında bulunan topraklarını geri almak suretiyle toprak bütünlüğünü sağlama, yurtlarından sürgün edilen Azeri Türklerini topraklarına gönderme çabası “Erdoğan’ın katil Dron’larının korkutucu başarısı” ve “Azerbaycan askeri birlikleri, daha önce Suriye’de ve Libya’da ölümcül güç gösteren Türk Dron’unu kullanıyor: Bayraktar TB2” söylemleriyle karşılık bulmaktadır. Bu söylemde Türk yapımı insansız hava aracının tanıtımında “ihre tödliche Präzision” Türkçe karşılığı “ölümcül etkisi kesin olan, hedef sapmayan” gibi ifadelerle verilebilen betimlemelerin kullanılması, Ermeni askeri gücüne karşı Azerbaycan’ın çok güçlü bir savaş envanteri ile bu mücadeleyi yürüttüğü algısını yaratmaktadır. Bu da savaş mağduru tarafın, bu silahlar karşısında sadece Ermenistan olarak gösterilme çabası olarak karşılık bulmaktadır.

Haber 7	
08 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/2020/politik/bild-reporter-an-armenien-front-kirche-in-truemmer-gebombt-73313282.bild.html	
Başlık	BILD-REPORTER AN ARMENIEN-FRONT (Bild Gazetesi Mubabiri Ermenistan Cepbesinde)
Haber Girişi	Kirche in Trümmer gebombt (Kilise bombalanarak yerle bir edildi) Bei zweitem Angriff wurden Journalisten verletzt – einer kämpft um sein Leben (İkinci saldırıda muhabirler yaralandı- birisi yaşam mücadelesi veriyor)
Haber Spotu	Es war ein Symbol für die Menschen in Karabach, ein Ort des Glaubens und der Geschichte: Die bekannteste Kirche des Landes in Shushi ist bei einem Angriff der aserbajdschanischen Armee heute Vormittag in Teilen zerstört worden!

	<p><i>(Karabağ'daki insanlar için bir sembol, kutsal ve tarihi bir mekân anlamına geliyordu: Azerbaycan güçleri tarafından yapılan saldırı sonucu Suşa'da bulunan, bölgenin en tanınan kilisesinin bir bölümü yerle bir edildi!)</i></p>
<p>Resim</p>	

Haber 7'deki başlıkla Bild gazetesinin Ermenistan cephesinde olduğu bildirilmiştir. Çatışmaların başladığı günden itibaren yukarıda analiz edilen haber söylemlerine bakıldığında ortaya çıkan savaş mağduriyetine dair verilen bilgilerde fail taraf konusunda ayrıntılı bilgi verilmemesine rağmen haberler Ermenistan tarafında gözlemlenen durumların aktarımından ibarettir. Bu haberde de yine Ermenistan açısından bakılarak Ermeni kilisesine yapılan saldırıda fail olarak Azerbaycan ordusu net bir şekilde gösterilmiştir. “Karabağ'daki insanlar için bir sembol, kutsal ve tarihi bir mekân anlamına geliyordu: Azerbaycan güçleri tarafından yapılan saldırı sonucu Suşa'da bulunan, bölgenin en tanınan kilisesinin bir bölümü yerle bir edildi” ifadelerinde dini ve tarihi değerlerin Azerbaycan tarafından yok edildiği yargısı verilmektedir. Bunun karşılığında Ermenistan tarafından Azerbaycan'a yapılan saldırılar, sivil katliamlar konusunda hiçbir bilgi verilmemiş, taraflı bir yaklaşım sergilenmiştir. Yıkıntılar içerisinde verilen kilise resminin de haber söylemini görsel olarak desteklemek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Haber 8	
09 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/angriffe-in-bergkarabach-reporter-nach-kirchen-beschuss-im-koma-73327896.bild.html	
Başlık	ANGRIFFE IN BERGKARABACH (Dağlık Karabağ'da Saldırılar)
Haber Girişi	Reporter nach Kirchen-Beschuss im Koma! (Muhabir kilise bombardımanından sonra komaya girdi!) Özdemir verurteilt Bombardierung (Cem Özdemir bombardımanı değerlendiriyor) Treffen verfeindeter Außenminister in Moskau. (Düşman dışişleri bakanları Moskova'da buluşuyor.)
Haber Spotu	Ihre Kathedrale wurde zerstört ⁶⁰ - und die Angst vor weiteren Angriffen ist immer da, Tag und Nacht. (Katedralleri yok edildi ve saldırıların devam edeceği korkusu hep var, gece ve gündüz.)
Resim	

⁶⁰ “Zerstören: sehr stark beschädigen und dadurch unbrauchbar, unbenutzbar o. ä. Machen”, Duden, Google, Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/zerstoeren>. Bir şeye artık kullanılmaz hale getirilecek kadar verilen büyük zarar.

Haber 8, Haber 7'nin tekrarı ve devamı niteliğinde olup yine aynı resim kullanılmış ve Bild gazetesi muhabirinin de bu saldırıda yaralanarak komaya girdiğini bildirmiştir. “Onların katedralleri yok edildi ve saldırıların devam edeceği korkusu hep var, gece ve gündüz” ifadesiyle savaşın korku ve tedirginliği sadece Ermeni cephesinden yansıtılmıştır. Azerbaycan'a karşı yapılan saldırıların Ermeni güçleri tarafından devam ettiği bir ortamda söz konusu saldırıların gazete söylemlerine yansıtılmaması tarafsız bir yayın yapılmadığı gerçeğini bir kez daha göstermektedir.

Haberde ayrıca “Cem Özdemir bombardımanı değerlendiriyor” ifadeleriyle Türkiye kökenli, Almanya'da Yeşiller Partisi'nin eş bakanı olan ve basında sık sık Türkiye karşıtı söylemleri ile dikkat çeken Cem Özdemir'e yer verilmiştir. Alman Parlamentosunda oylanan 1915 olaylarını sözde Ermeni Soykırımı olarak tanıyan tasarının kabul edilmesindeki kararda imzası olan Cem Özdemir'in kilise bombardımanı hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmesi gazetenin taraflı bir bakış açısı sergilediğini göstermektedir.

Haber 9	
<i>10 Ekim 2020</i>	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/berg-karabach-neue-bomben-statt-waffenruhe-kaempfe-gehen-weiter-73346340.bild.html	
Başlık	<i>BILD-REPORTER VOR ORT (Bild Muhabiri Olay Yerinde)</i>
Haber Girişi	<i>Neue Bomben statt Waffenruhe in Berg-Karabach (Dağlık Karabağ'da ateşkes yerine yeni bombalar) Armenien und Aserbaidschan verhandeln in Moskau (Ermenistan ve Azerbaycan Moskova'da müzakere yapıyor) gegenseitige Anschuldigungen (Karşılıklı suçlamalar) keine neuen Angriffe in der Hauptstadt Stepanakert (Başkent Hankendi'de yeni saldırılar yok)</i>
Haber	<i>Um 11.58 Ortszeit stoppten die Sirenen: Plötzliche Stille dort, wo bis gerade</i>

Spotu	<p><i>noch Bomben fielen, Angriffe geflogen wurden, Menschen starben. Waffenruhe zwischen Armenien und Aserbaidschan.</i></p> <p><i>(Yerel saat ile 11.58’de sirenler durdu: bu saate kadar bombaların düştüğü, saldırıların gerçekleştiği ve insanların öldüğü yerde ani bir sessizlik. Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes.)</i></p>
Resim	

Haber 9’da gazete “Dağlık Karabağ’da ateşkes yerine yeni bombalar”, “karşılıklı suçlamalar” söylemleriyle ateşkesin bozulmasında her iki tarafın da dahil olduğunu yansıttığı anlaşılmaktadır. Fakat haberin devamında “Başkent Hankendi’de yeni saldırılar yok” söyleminde Ermenice isminin (Stepanakert) kullanılması ve yine haberde daha önce de kullanılan sığınaktaki kadınların resmiyle haberin merkezindeki tarafın Ermeniler olduğunu ortaya koymaktadır. “Yerel saat ile 11.58’de sirenler durdu: bu saate kadar bombaların düştüğü, saldırıların gerçekleştiği ve insanların öldüğü yerde ani bir sessizlik. Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes” söyleminde savaş ortamı betimlenerek, duygusal boyut ön plana çıkarılmıştır. Bu söylemlerle de yine sadece savaşın diğer tarafı Ermenilerin mağduriyetleri betimlenmiştir.

Haber 10	
10 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armenien-und-aserbaidschan-einigen-sich-auf-waffenruhe-73343922.bild.html	
Başlık	KRIEG IM KAUKASUS

	<i>(Kafkasya'da Savaş)</i>
Haber Girişi	<i>Armenien und Aserbaidshan einigen sich auf Waffenruhe (Ermenistan ve Azerbaycan ateşkes konusunda anlaşmaya vadi)</i>
Haber Spotu	<i>Durchbruch bei den Verhandlungen, die den brutalsten Krieg unserer Zeit beenden sollen: Armenien und Aserbaidshan haben sich auf eine Waffenruhe bei den Kämpfen in der Südkaukasusregion Berg-Karabach geeinigt. (Çağımızın en acımasız savaşını sona erdirmek için yürütülen müzakerelerde önemli bir gelişme: Ermenistan ve Azerbaycan, Güney Kafkasya'nın Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmalarda ateşkes konusunda anlaştı.)</i>
Resim	

Haber 10'da yer verilen “Çağımızın en acımasız savaşını sona erdirmek için yürütülen müzakerelerde önemli bir gelişme” söyleminde Haber 2'de haber girişi olarak kullanılan “Çağımızın (zamanımızın) en acımasız savaşını” söylemi tekrar edilmiştir. Sıfat derecelendirmesiyle yansıtılmış olan “en acımasız savaş” söylemi kanıtlanabilir herhangi bir veriye dayanmadan kullanıldığı için okuyucular yine abartılı bir üslup ile karşılaşmaktadır.

Haber 11
11 Ekim 2020
https://www.bild.de/politik/2020/mein-geld/bruechige-waffenruhe-in-berg-karabach-wieder-beftige-explosionen-in-stepanakert-73352074.bild.html

Başlık	<i>NEUE ANGRIFFE AUF STEPANAKERT</i> (Hankendi Şehrine Yeni Saldırılar)
Haber Girişi	<i>Waffenstillstand bröckelt! Wieder heftige Explosionen</i> (Ateşkes bozuldu! Tekrar şiddetli patlamalar) <i>Menschen in Berg-Karabach verzweifelt: „Ich weiß nicht, was es stoppen kann“</i> (Dağlık Karabağ'daki insanlar umutsuz: “bu durumu ne durdurabilir bilmiyorum”)
Haber Spotu	<i>Die Menschen glaubten selbst nicht daran, dass die Ruhe lange halten wird. Und sie behielten Recht. Am Abend waren erst wieder Sirenen zu hören. Dann gab es neue Angriffe auf Stepanakert: Mindestens vier Explosionen in der Nähe des Stadtzentrums, bis in die Nacht.</i> (Sessizliğin uzun süre devam edeceğine insanların kendileri bile inanmıyordu. Ve haklıydılar. Akşam tekrar sirenler duyuldu. Sonra Hankendi'ye (Stepanakert) yeni saldırılar başladı. Şehir merkezi yakınında gece yarısına kadar süren az dört patlama.)
Resim	

Haber 11'de Azerbaycan Türkçesi ile Hankendi olarak isimlendirilen şehrin yine Ermenice ismi (Stepanakert) kullanılarak şehirde ateşkes sonrası devam eden saldırılara yer verilmiştir. “Dağlık Karabağ'daki insanlar umutsuz: “bu durumu ne durdurabilir bilmiyorum” şeklinde bölgede yaşanan savaş mağdurlarının ifadesi aktarılmıştır. Haber spotunda “Sessizliğin uzun süre devam edeceğine insanların kendileri bile inanmıyordu. Ve haklıydılar. Akşam tekrar sirenler duyuldu. Sonra Hankendi'ye (Stepanakert) yeni saldırılar başladı. Şehir merkezi yakınında gece yarısına kadar süren az dört patlama” ifadelerinde “Ve haklıydılar” söylemi dikkat çekmektedir. Bu söylemle ateşkesin sürekli ve sadece Azerbaycan tarafından ihlal edildiği ve bu sebeple bölgedeki Ermenilerin, ateşkesin uzun süreceğine inancının kalmadığı vurgulanmıştır.

Haber 12	
11 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/hunderte-tote-und-verletzte-erster-tag-der-waffenruhe-wird-zum-massaker-73358678.bild.html	
Başlık	HUNDERTE TOTE UND VERLETZTE (Yüzlerce Ölü ve Yaralı)
Haber Girişi	Erster Tag der „Waffenruhe“ wird zum Massaker (“Ateşkesin” ilk günü katliama dönüştü)
Haber Spotu	Die aserbajdschanische Stadt Ganja wurde am Sonntagmorgen von einer Rakete getroffen. Vermutlich aus Armenien. Mehr als 40 Menschen starben oder wurden verletzt. Die Menschen in Armenien und Aserbajdschan hatten auf eine Verschnaufpause gehofft. Was sie bekamen, war ein Massaker. (Azerbaycan şehri Gence'ye pazar sabahı bir roket isabet etti. Muhtemelen Ermenistan tarafından. 40'tan fazla insan öldü ve yaralandı. Ermenistan ve Azerbaycan'daki insanlar rahat bir nefes almayı ümit ettiler fakat onlara yapılan bir katliamdı.)
Resim	

Haber 12’de, savaşın ilanından 11 Ekim 2020 tarihine kadar verilen haberler arasında ilk defa savaş zayıyatının ve ölümlerin Azerbaycan tarafı açısından yansıtıldığı görülmektedir. “Yüzlerce Ölü ve Yaralı” söylemiyle habere başlık verilmiş ve “Azerbaycan şehri Gence’ye pazar sabahı bir roket

isabet etti” ifadesiyle ilk defa açık ve net olarak Azerbaycan’ın da zarar gördüğü dile getirilmiştir. Verilen resimle haber görsel olarak da desteklenmiştir. Gence’ye düzenlenen roket saldırısının “Muhtemelen Ermenistan tarafından” söylemiyle verilmesi dikkate değerdir. “Muhtemelen” (vermutlich) ifadesi ile saldırının failinin sadece tahmin edildiği, kesin bir kanıtın olmadığı gibi bir algının ortaya konulması açısından önemlidir. Haberin devamına bakıldığında “Ermenistan ve Azerbaycan’daki insanlar rahat bir nefes almayı ümit ettiler fakat onlara yapılan bir katliamdı” söyleminde ise Ermenistanın da olaya dahil edilerek iki taraf açısından da durum “katliam” (Massaker) olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, katliam durumu her iki taraf için de kullanılmış, saldırıya uğrayan Azerbaycan’ın durumu tek olarak ele alınmamış, Ermenilerin mağduriyetine de atıfta bulunulmuştur.

Haber 13	
13 Ekim 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armeniens-praesident-the-city-looks-like-german-cities-during-the-second-world-war-73400824.bild.html	
Başlık	INTERVIEW MIT ARMENIENS PRÄSIDENTEN ARMEN SARKISSJAN (Ermenistan Devlet Başkanı Armen Sarkısyan’la Röportaj)
Haber Girişi	„Sieht aus wie deutsche Städte im Zweiten Weltkrieg“ (İkinci dünya savaşındaki Alman şehirleri gibi görünüyor)
Haber Spotu	Armeniens Präsident Armen Sarkıssjan (67) im Gespräch mit Paul Ronzheimer (Ermenistan Devlet Başkanı (67) Armen Sarkısyan Paul Ronzheimer ile söyleşide)

Resim

Haber 13'te Bild gazetesinin bu kez de Ermenistan Devlet Başkanı (67) Armen Sarkısyan ile yaptığı röportaja yer verdiği görülmektedir. Gazete, Ermeni devletinin en üst organlarıyla yapılan röportajlarla Ermeni tarafının kendini ifade etmesine imkân sağladığı görülmektedir. Böylelikle savaşın sadece Ermenistan boyutunun verilmesinin amaçlandığı ve kamuoyunda tek taraflı bir algı oluşmasının hedeflendiği şüphesi doğmaktadır. Bunun aksini iddia edebilmek için aynı röportajların Azerbaycan'ın devlet kademesiyle yapılması ve savaş konusundaki savunmasının ve gerekçelerinin aynı gazete tarafından kamuoyuna duyurulması gerekmektedir. Bu süreç boyunca Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev birçok yerli ve yabancı yayın organlarına röportaj vermiştir. Bunlardan birinin Bild gazetesi olamaması veya gazetenin başka yayın organlarıyla yapılan röportajları aktarmaması Bild gazetesi tarafından her iki taraf için eşit ortamın oluşturulmadığı yargısını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü haber metinlerinin “okurların tarafsız bilgiye ulaşmaları noktasında habere dair olumlu ve olumsuz çift yönlü nesnel içeriklerle oluşturulması” gerektiği bilinmektedir.⁶¹

Sarkısyan Bild gazetesine verdiği röportajda “İkinci Dünya Savaşı'ndaki Alman şehirleri gibi görünüyor” ifadesiyle İkinci Dünya Savaşı'na atıf yaparak bu durumu İkinci Dünya Savaşı'yla kıyaslamıştır. Bu söylemlerin Alman halkının en çok okunan gazetesi olarak röportajın içerisinden özellikle seçilmesi ve haber girişine konulması, İkinci Dünya Savaşı'nı en ağır şekilde yaşayan Alman halkının bu durumu kendi geçmişleriyle kıyaslayarak

⁶¹ Uğur Cansız, Muhammet Koçak, “Kanal İstanbul Projesi'nin Alman Medyasına Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Söylem Çözümlemesi”, *Yabancı Dil Öğretimine Genel Bir Bakış VII*, ed. H. Yılmaz, E. Yücel, M. S. Öztürk, Çizgi Kitapevi, Konya, 2023, s.80.

içselleştirebilmesi açısından önemlidir. Bu örnek hedef kitlenin haber söylemleriyle nasıl etki altına alınmaya çalışıldığı ve istendik algının nasıl oluşturulmaya çalışıldığı konusunda önemli bir örnek sayılabilir. Savaşın Ermeni halkının bakış açısından etkili bir söylemle verildiği gözlemlenmektedir. Aynı savaş ve katliam görüntüsünün Azerbaycan Türkleri için de söz konusu olduğu gerçeğinden yola çıkıldığında savaşa dair tüm mağduriyetin Ermenistan açısından haberleştirildiği görülmektedir.

Haber 14	
16 Kasım 2020	
https://www.bild.de/regional/hamburg/hamburg-aktuell/verkehrschaos-in-hamburg-demo-auf-der-autobahn-73436688.bild.html	
Başlık	DEMO GEGEN KRIEG IM KAUKASUS (Kafkasya'daki Savaşa Karşı Protesto)
Haber Girişi	Armenier lösen Verkehrs-Chaos in Hamburg aus (Ermeniler Hamburg'da trafik kaosa neden oldu) Hamburg – Wo morgens normalerweise der Berufsverkehr rollt, stand am frühen Freitagmorgen alles still. (Hamburg'da sabah saatlerinde işe giden insanların oluşturduğu yoğunluk cuma sabahı yerini derin bir sessizliğe bıraktı.)
Haber Spotu	Rund 200 Armenier haben sich zu einer unangemeldeten Demonstration versammelt, durch die sie die A1 in Höhe Norderelbbrücke komplett lahmlegten. (200 civarında Ermeni izinsiz yapılan gösteride bir araya geldi ve Norderelb köprüsünde A1 yolunu tamamen kapattı.)

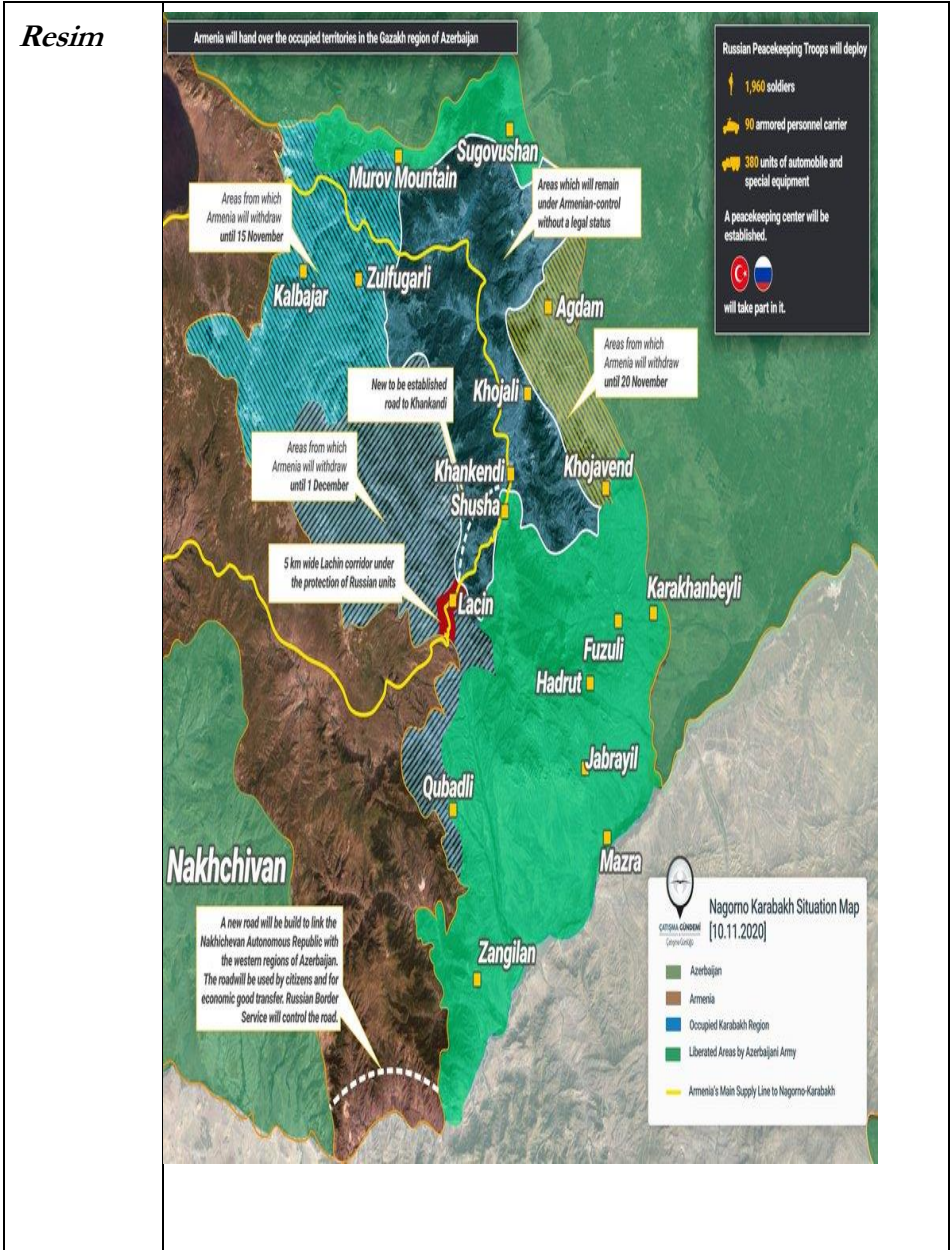

Haber 14’de Almanya’da yaşayan Ermenilerin Dağlık Karabağ’da yaşanan savaşı protesto etmek için sokağa çıktıkları ve köprüdeki trafik akışını engelledikleri ifade edilmiştir. Bu haberde bu protestonun izinsiz yapıldığı da vurgulanmıştır.

Haber 15	
<i>10 Kasım 2020</i>	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/putin-schickt-truppen-armenien-verliert-krieg-um-bergkarabach-73864828.bild.html	
Başlık	<p>PUTIN SCHICKT TRUPPEN (Putin Askeri Birlikleri Gönderiyor)</p>
Haber Girişi	<p><i>Armenien verliert Krieg um Bergkarabach</i> (Ermenistan Dağlık Karabağ savaşını kaybetti) <i>Vertrag löst „Republik Arzach“ faktisch auf</i> (Anlaşma Dağlık Karabağ üzerke bölgesini fiilen feshediyor) <i>Aserbaidshan bekommt Regionen zugeschrieben</i> (Azerbaycan’a bölgeler tahsis edildi) <i>Russland entsendet „Friedenshüter“</i> (Rusya “barış gücü” konuşlandırıyor)</p>
Haber Spotu	<p><i>Besser ein Ende mit Schrecken als Schrecken ohne Ende?</i> (Sonu olmayan bir korkuyla yaşamaktansa korkulu bir son daha mı iyi?)</p>

Binnen 20 Tagen muss Armenien nach und nach seine Truppen aus Bergkarabach abziehen und die Kontrolle über etwa 80 Prozent des Gebietes an die Armee Aserbaidschans übergeben. Die letzten 20 Prozent des zu Aserbaidshan gehörenden Gebietes werden weiterhin von armenischen Beamten verwaltet, jedoch von knapp 2 000 russischen „Friedenshüter“-Soldaten bewacht.

(20 gün içerisinde Ermenistan asker birlikleri Dağlık Karabağ bölgesinden peyderpey çekilecek ve bölgenin yüzde 80'lik kısmının kontrolü Azerbaycan'a devredilecek. Azerbaycan topraklarına ait geriye kalan yüzde 20'lik kısmın yönetimi Ermenistan'a ait olacak, fakat hemen hemen 2000 Rus askerinin bulunduğu “barış gücü” merkezî tarafından gözlenecek.)

Haber 15'te, 10 Kasım 2020 tarihi itibarıyla Dağlık Karabağ bölgesindeki çatışmanın bittiği ve savaşın sona erdiği "Ermenistan Dağlık Karabağ savaşını kaybetti" söylemiyle duyurulmuştur. Savaşın nasıl sonlandığı yine Ermenistan açısından haberin başlığında dile getirilmiş, Azerbaycan'ın savaşı kazanması ya da zaferi açısından bir değerlendirme yapılmamıştır. Haberın

spot kısmında ise yenilgiyi ılımlı hale getirmeye çalışan, kamuoyuna yöneltilen “Sonu olmayan bir korkuyla yaşamaktansa, korkulu bir son daha iyi değil mi?” soru cümlesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Burada savaşın bitmesi bir son olarak tabir edilse de “sonu olmayan bir korkuyla yaşamak” söylemiyle savaşı kaybetme durumunun, kazanılması ile kıyaslandığında daha olumlu bir durum olarak anlaşılması istenmektedir. Korkulu bir son olan savaşın kaybedilmesi, savaşta yaşanan korkuların, sonrasındaki muhtemel çatışmalarla sürekli devam etmesine karşılık tercih edilecek bir durum olarak yansıtılmıştır. Ermenistan adına oluşan bu olumsuz durumun kamuoyu tarafından tepki çekmemesi ya da bu tepkiyi yumuşatmak adına bunun kabullenilmesi gereken olumlu bir durum olduğu algısı yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Haberde verilen harita ile savaşın son bulmasıyla bölgede oluşan son durum hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Haber 16	
10 Kasım 2020	
https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/krieg-in-berg-karabach-erneute-waffenruhe-zwischen-armenien-und-aserbajdschan-73861508.bild.html	
Başlık	KAUKASUS-KONFLIKT (Kafkasya Sorunu)
Haber Girişi	Erneute Waffenruhe im Krieg um Berg-Karabach (Dağlık Karabağ bölgesinde yeniden ateşkes)
Haber Spotu	Ist es das Ende des Schreckens im blutigen Konflikt um die Südkaukasus-Region Berg-Karabach? Der Regierungschef von Armenien und der Präsident von Aserbajdschan haben sich Montagnacht auf ein Ende aller Kampfhandlungen verständigt. (Güney Kafkasya bölgesindeki Dağlık Karabağ'da yaşanan kanlı çatışmada dehşet sona mı eriyor? Ermeni devlet başkanı ve Azerbaycan başkanı pazartesi gecesi tüm savaş durumlarının sonlandırılması için mutabakata vardılar.)

Resim

Haber 16, bölgedeki tüm savaş durumunun sonlandığını tekrar eden bir haber niteliğindedir.

5. Bulgular

27 Eylül 2020 tarihinde başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde son bulan Dağlık Karabağ bölgesindeki savaş durumu; Bild gazetesi tarafından yakından takip edilmiş, 44 günlük çatışma sürecinde savaş ile ilgili haberlere sık sık yer verilerek bu durum gündemde tutulmuştur. Savaşın başlangıç ve bitiş tarihi göz önünde bulundurularak, konu ile ilgili doğrudan 15 ve dolaylı olarak verilen 1 (Haber 14) haber olmak üzere toplam 16 haber verisine ulaşılmıştır ve söylem analizi bu 16 haber üzerinde yapılmıştır.

Bu haberler arasında içerik olarak tekrar edilen söylemlere rastlanmaktadır: “Çağımızın (zamanımızın) en kanlı savaşı” (Haber 2) - “Çağımızın en acımasız savaşını sona erdirmek için yürütülen müzakerelerde önemli bir gelişme” (Haber 10) ve “Kilise bombalanarak yerle bir edildi” (Haber 7) - “Katedralleri yok edildi [...]” (Haber 8).

Bu haberlerde kullanılan abartılı sıfat tamlaması ve manevi değerleri temsil eden kilisenin kullanılmayacak durumda tahrip edilmesinin tekrarlanması, gazetenin haberi bu haliyle gündemde tutması açısından algı yönetme sürecinin bir parçası olarak görülmektedir.

Savaş durumunun ayrıntılı betimlemeler yapılarak, hikayeleştirilerek verilmesiyle okuyucu kitlesinin duygularına hitap edilmek istenmekte ve böylelikle oluşturulmak istenen algının güçlendirilmesi hedeflenmektedir: “Orası yoğun sisler ortasında kalmış, savaş bölgesine çıkan bir hayalet sokak.” (Haber 4), “Hankendi Şehri- Roketler neredeyse kimsenin tahmin edemeyeceği anda düşüyor, panik oluşuyor, sirenler çalıyor, insanlar sığınaklara koşuyor.” (Haber 5), “Yerel saat ile 11.58’de sirenler durdu: bu saate kadar bombaların düştüğü, saldırıların gerçekleştiği ve insanların öldüğü yerde ani bir sessizlik. Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes” (Haber

9), “Sessizliğin uzun süre devam edeceğine insanların kendileri bile inanmıyordu. Ve haklıydılar. Akşam tekrar sirenler duyuldu. Sonra Hankendi’ye (Stepanakert) yeni saldırılar başladı.” (Haber 11).

Bild gazetesinin abartılı sıfat kullanımları, öznel değerlendirmeleri, yıkıntılar içerisindeki kilise ve sığınaktaki kadınlara ait resim paylaşımları, yurtlarından kaçmak zorunda kalan sadece Ermeni savaş mağdurlarının ifadeleri, şehirlerin Ermenice isimlerinin kullanılması gibi söylem ve haber sunuş biçimleri, bunun yanı sıra haberlerini sadece Ermenistan ve Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeni halkı açısından vermesi taraflı haber yapma anlayışının açık bir göstergesidir.

Bunun yanı sıra Türkiye savaşın birinci muhatabı olarak gösterilmeye çalışılmış (Haber 1, 3, 6) “Erdoğan’ın katil Dron’larının korkutucu başarısı” (Haber 6) söylemiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan hedef gösterilmiştir. “Ölümcül güç gösteren Türk Dronu” söylemiyle Bayraktar B2 insansız hava aracına vurgu yapılarak Ermeni askeri gücüne karşı Azerbaycan’ın çok güçlü bir savaş envanteri ile bu mücadeleyi yürüttüğü bildirilmektedir. Bu çerçevede iki taraf arasında orantısız silah gücü olduğu ve Ermenistan’ın mağdur olduğu algısı verilmeye çalışılmıştır. Türkiye’nin Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan’a yaptığı silahlı ve askeri desteğe yukarıdaki söylemlerle atıfta bulunurken, haberin analizinde belirtildiği üzere yıllardır Rusya’nın Ermenistan’a yaptığı silah yardımı hakkında herhangi bir bilgi verilmeyerek Ermenistan tek yönlü olarak savaş mağduru gösterilmiştir.

Savaşın her iki muhatabının savaş sürecinde yaşadıkları eşit ve objektif bir tavırla ele alınmamış, 16 haberin sadece 1’inde Azerbaycan tarafına yapılan saldırılar arasında Gence şehrine yapılan saldırı dile getirilmiştir. Burada da saldırının faili olarak Ermenistan net olarak ifade edilmemiş, “muhtemelen” sözcüğüyle kesinlik olmadığı algısı yaratılmıştır. Bunun yanı sıra Ermenistan devlet başkanı ve başbakanı ile röportaj yapıp onlara mevcut savaş ile ilgili savunma ve gerekçe açıklaması için imkân sağlanmıştır. Her iki röportajda da özellikle tarihsel olaylara atıf yapılan söylemler (Haber 3, Haber 13) haber başlıklarında ya da girişinde kullanılarak ön plana çıkarılmış, haberin hedef kitle üzerindeki etki gücü Azerbaycan açısından olumsuz algı yaratacak şekilde tasarlanmıştır.

Dikkat çelen bir diğer nokta da ispatlanabilir veriler eşliğinde kıyaslama yapılmadan Dağlık Karabağ’daki bu savaş “zamanımızın en kanlı savaşı” olarak ilan edilmiş olmasıdır.

Dil ve üslup açısından bakıldığında ise Bild gazetesinin haberlerinde genellikle sade, kısa, etkili ve kolay anlaşılabilen günlük konuşma diline yakın

bir üslup kullanıldığı, haberlerde abartılı sıfatlara yer verildiği, konuların basitleştirilerek dile getirildiği, haberlerde duygusal öğelerin ön plana çıkarıldığı ve sunulurken hikâyeleştirme stratejileri kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Dağlık Karabağ'da 27 Eylül 2020 başlayıp 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan'ın galibiyetiyle sonlanan çatışma sürecinin Almanya'da en çok okunan Bild gazetesinin çevrimiçi yayıncılığında kamuoyuna nasıl yansıtıldığı eleştirel söylem analizi çerçevesinde haber söylemlerinin çözümlenmesiyle ortaya konulmuştur. Haber söylemlerinde kullanılan dilsel öğelerin okurlar üzerinde oluşturulması amaçlanan algıyı ve bu algıyı yönetme sürecindeki etkisi bu araştırma kapsamında ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda Bild gazetesinin haber söylemlerinde Ermenistan ve Ermeni halkı açısından taraflı bir bakış açısının ortaya konulduğu saptanmıştır; Ermenistan hedef kitleye bölgedeki çatışma durumunda mağdur taraf olarak gösterilmiştir. Bu algının oluşturulabilmesi ve etkin kalması için mevcut dilsel öğelerin hedefe uygun bir şekilde kullanılması suretiyle dilin gücünden faydalanılmıştır. Söylemlerin hedef kitleyi etkilemesi ve hedeflenen algının oluşturulabilmesi için konuşma diline yakın bir dil kullanılarak ifadeler basit, anlaşılır bir düzeyde verilmiştir. Kelime seçimi, sıfatların derecelendirilerek kullanımı, betimlemelerin kullanıldığı hikâyeleştirme stratejileri, ayrıca tarihsel bağlamdan da faydalanılmasıyla, hedef kitleyi habere katmak ve onlar üzerinde daha fazla etki yaratmak amaçlanmıştır. Bu noktada Bild gazetesi “Dağlık Karabağ Sorunu” hakkındaki öznel yaklaşımını bazen açık, bazen örtük biçimde haber söylemlerine yerleştirdiği ve böylelikle gazetenin hedef insan veya toplumu istendik şekilde düşünmeye ikna etme çabası içinde olduğu görülmektedir.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	22.08.2023
Kabul Tarihi:	14.09.2023
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / intihal.net
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	22.08.2023
Date of Acceptance:	14.09.2023
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

AKÇAY, Deniz, “Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self-Determinasyon Tezlerinin Göreceliği”, *Ermeni Araştırmaları, Avim Avrasya İncelemeleri Merkezi-Rapor*, (65), Ankara 2020, ss.101-129.

ASAL, Uğur Yasin, “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Çatışma Çözümü Perspektifinden Analizi.” *Arya’da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları*, içinde, ed. R. Kutay Karaca, 45-65. İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2013.

ATTAR, Aygün, “Karabağ Sorunu ve Çözüm Arayışları,” *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genelkurmay ATASE Başkanlığı*, (22-24 Ekim 2003), İstanbul 2003.

AZİZ, Aysel, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.

BORA, Mehmet, *Algı Yönetiminde Medyanın Önemi: Afrin Operasyonu Örneği*, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

BRICHTA, Mascha, “Boulevardberichterstattung.” In *Medien von A bis Z*, ed. Hans-Bredow, 45-70. Institut Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2006.

CANSIZ, Uğur, KOÇAK, Muhammet, “Kanal İstanbul Projesi’nin Alman Medyasına Yansımaları Üzerine Eleştirel Bir Söylem Çözümlemesi.” *Yabancı Dil Öğretimine Genel Bir Bakış VII*, içinde, ed. Erdinç Yücel, Hasan Yılmaz, Mustafa Serkan Öztürk, 57-83. Konya: Çizgi Kitapevi, 2023.

ÇOBANOĞULLARI, Ferdiye, KOÇAK, Muhammet, “Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma Alman Bild Gazetesi Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.38 (2), Ankara 2021, ss. 452-468.

DORUK, Özlem, “Disiplin Toplumu ve Haber Söylemi: Gökkuşluğu Derneği’nce Yapılması Planlanan Yürüyüşün Engellenmesine İlişkin Haberlerin Çözümlemesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.2 (1), Gümüşhane 2013, ss. 106-132.

DURUR, Elif Küçük, “İnşacı Yaklaşım İçinde Çerçeveleme Kuramı ve Haberin Çerçevesi”, *Atatürk İletişim Dergisi*, C.7(2), Erzurum, 2012, ss. 21-32.

ENTMAN, Robert M, “Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal Of Communication*, C. 43 (4), Oxford 2016, ss. 51-87.

GEE, James Paul, *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. 2nd Edition. New York: Routledge, 2005.

GOOGLE. “ARMENIEN-PREMIER NIKOL PASCHINJAN WARNT Türkei bald nahe Wien.” Bild. Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/armenien-premier->

[paschinjan-tuerkei-will-den-geozid-an-armeniern-fortsetzen-73236824.bild.html](https://www.bild.de/paschinjan-tuerkei-will-den-geozid-an-armeniern-fortsetzen-73236824.bild.html).

GOOGLE. “Azerbaycan’ın İşgal Altındaki Toprakları Karabağ.” Anadolu Ajansı. Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/20301>.

GOOGLE. “Azerbaycan’ın Zaferinin Ardından Bölgedeki Yeni Gerçeklikler.” Anadolu Ajansı, Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-zaferinin-ardindan-bolgedeki-yeni-gerceklikler/2062822>.

GOOGLE. “Çatışma.” Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi Ocak 22, 2021, <https://sozluk.gov.tr/>.

GOOGLE. “Druckauflage und verkaufte Auflage der BILD/B.Z. Deutschland vom 4. Quartal 2011 bis zum 4. Quartal 2020.” Statista. Erişim tarihi Ocak 25, 2021, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/221651/umfrage/entwicklung-der-auflage-derbild-zeitung/>.

GOOGLE. “Einsatz, der: militärischer Einsatz, der out of area durchgeführt wird.” Duden. Erişim Tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Einsatz>.

GOOGLE. “Entklave, die: von fremdem Staatsgebiet eingeschlossener Teil eines Staatsgebietes.” Duden. Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Exklave>.

GOOGLE. “Ermenistan Azerbaycan’a saldırdı.” TRT Haber. Erişim tarihi Ocak 26, 2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ermenistan-azerbaycana-saldirdi-518943.html>.

GOOGLE. “Flüchtling, der: Person, die aus politischen, religiösen, wirtschaftlichen oder ethnischen Gründen aus ihrer Heimat geflohen ist.” Duden. Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Fluechtling>.

GOOGLE. “Gefecht, das: kurzer, bewaffneter Zusammenstoß feindlicher militärischer Einheiten, Auseinandersetzung von kürzerer Dauer zwischen bewaffneten Gruppen.” Duden. Ocak 21 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Gefecht> (Duden, 2021) Düşman askeri birliklerinin kısa süreli silahlı çatışması, iki silahlı grubun kısa süreli mücadelesi.

GOOGLE. “Präzision, die: Eindeutigkeit, Klarheit, Genauigkeit.” Duden. Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Praezision>.

GOOGLE. “Schlacht, die: heftiger, längere Zeit anhaltender [aus mehreren einzelnen, an verschiedenen Orten ausgetragenen Gefechten

bestehender] Kampf zwischen größeren militärischen Einheiten.” Duden. Ocak 23, 2021, <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/Schlacht>.

GOOGLE. “Zerstören: sehr stark beschädigen und dadurch unbrauchbar, unbenutzbar o. ä. Machen.” Duden. Erişim tarihi Ocak 22, 2021, <https://www.duden.de/rechtschreibung/zerstoeren>.

GOOGLE. “Mili Eğitim Bakanlığı. Gazetecilik.” Erişim tarihi Ocak 23, 2021. <http://www.mku.edu.tr/files/1060-e14aaff3-8ca9-4107-80a9-a5a35c55c074.pdf>.

GÖKÇE, Mustafa. “Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.” *Turkish Studies*, C. 6, (1), Ankara 2011, ss. 1139-1154.

GÜRBÜZ, Vedat, “Dağlık Karabağ Sorunu Karşısında Taraf Ülkeler, Bölgesel ve Küresel Güçler.” *Bölgesel sorunlar ve Türkiye*, içinde, ed. Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş, Saniye Adıgüzel, 105-130. Kahramanmaraş: KSÜ Yayınları, 2008.

GÜREL, Şükrü, “Karabağ Sorunu Üzerine Bir Not”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.47 (1), Ankara 1992, ss.182-185.

GÜZ, Nurettin, *Haber Yönlendirme ve Kamuoyu Araştırmaları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

JONES, F. L. “Information: The Psychological Instrument.” *U.S. Army War College Guide to National Security Policy and Strategy*, içinde, ed. Boone Bartholomees, Jr Carlisle. PA: Unite, 2004.

JOSEPH, Terasa, “Mediating War and Peace: Mass Media and International Conflict. India Quarterly”, *A Journal of International Affairs*, C. 70 (3) 2014, ss. 225-240.

KARA ŞENTÜRK, Eylem, “Almanya’da Bulvar Gazeteciliği ve Hürriyet Gazetesi’nin Konumu”, *İNİF E- Dergi* C. 1 (1), 2016, ss. 16-27.

KAZU, Ecem, *Algı Yönetimi Perspektifinden Siyasal İletişim ve Lider İlişkisi: Turgut Özal Dönemi Analizi (1983-1989)*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2018.

KILIÇ, Osman, ÖVÜR Ayten, “Türkiye’de Dijital Gazeteciliğe Geçiş. Habertürk Gazetesi Örneği”, *Yeni Medya Elektronik Dergi*, C.3(2), İstanbul 2019, ss. 119-126.

KOÇAK, Muhammet, YAPRAK, Asuman, *Alman Bild Gazetesinde Barış Pınarı Harekâtı*. Konya: Palet Yayınları, 2021.

KÖKTENER, Aysun, “Spor Gazeteciliği Örneğinde İnternet Gazeteciliğinin Geleneksel Gazeteciliğe Etkisi”, *Selçuk İletişim*, C.10 Konya 2013, ss. 233-249.

KUYUCU, Mihalis, *İnternet Gazeteciliğinin Geleneksel Gazetelerle Savaşı: İnternet Gazeteciliği Geleneksel Gazeteciliği Bitirdi Mi? Üniversite Öğrencilerinin*

İnternet Gazeteciliği ile İlgili Görüşleri Üzerine Bir Güncelleme, 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı. Ankara: Nobel, 2017.

MORA, Necla, “Medya ve Kültürel Kimlik”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* C.5 (1), 2008, ss.1-14.

ÖZTÜRK, Oğuz Mete, *Geçmişten Günümüze Türk Devletleri*. İstanbul: Nokta Kitap, 2007.

ÖZYILMAZ, Emine Vildan, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* C.15 (2) Ankara 2013, ss. 191-208.

SAPMAZ, Ahmet, SARI, Gökhan, “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* C. 8 (15), İstanbul 2012, ss.1-32.

SÖKER, Çağlar, “Dağlık Karabağ Sorununun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi”, *KAÜİİBFD* C. 8 (16), Kars 2017, ss. 555-574.

TANSUYU, Hazel, *Günümüz Küreselleşme Sürecinde Kimlik Politikalarının Medyada Temsili: Türkiye’de İki Ulusal Gazetenin Haber Örnekleri Üzerine Bir Söylem ve İçerik Analizi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.

TÜRK, M. Sezai, “Algı Yönetimi ve İletişim: Algnın Ötesinde Bir Gerçeklik Var Mı?” *Algı Yönetimi*, içinde, ed. Bilal Karabulut, 17-40. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 2014.

VAN DIJK, Teun A, “Principles of Critical Discourse Analysis. Discourse & Society Sage”, C. 4 (2), London: Newbury Park and New Delhi 1993, ss. 249-283

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2006.

YAZICI, Nuri, *Tarihte Türkler ve Türk Devletleri*. İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

YÜCEDOĞAN, Güleda, *Türkiye ve Fransa’da Gazeteci Kimliği Sorunum*. İstanbul: İTÜ,1998.

Büyük Kaçgunluk Sonrası Dönemde Şah Sultan Vakıf Arazilerinde Eşkîyalık Olaylarına Bakış*

Bahar KOCABAŞ | 0000-0003-0824-1135 | b.kocabas07@outlook.com
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Anabilim Dalı,
Tokat, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01rpe9k96>

Prof. Dr. Alparslan DEMİR | 0000-0002-2397-8293 | alparslan.demir@gop.edu.tr
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yeniçağ Anabilim Dalı,
Tokat, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01rpe9k96>

Öz

Osmanlı Devleti, reyanın can ve mal güvenliğini sağlamak sorumluluğuna sahipti. Devletin idaresinde topluluklar, dirlik ve düzen içinde yaşatılmalıdır ve bu dirlik düzen adaletle sağlanmalıdır. Ancak insanlar gibi doğup çeşitli süreçler yaşayıp ölen devletlerin hayatında zorlu ve buhranlı dönemler yaşanmıştır. Bu buhranlı dönemleri suiistimal etmek için her zaman asiler ve eşkıyalar ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti için de durum farklı değildi. Devlet, kuruluşundan yıkılışına kadar, vatandaşlarının asayiş ve huzurunu korumak amacıyla eşkıyalık faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. Özellikle 16. yüzyılın son yarısında başlayan ve devam eden iktisadi ve sosyal huzursuzluklar eşkıyalık hareketleri adı altında ele alınmıştır. 16. yüzyıl sonrası dönemde de bu neviden huzursuzlukların yaşanmaya devam ettiği bilinmektedir. Eşkîyalık faaliyetlerinin şekli, altında yatan sebepler coğrafyaya ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Toplumun her katmanına ve kurumlara sirayet eden bu problemlerin arka planını görmek ve süreci takip etmek arşiv vesikaları ile mümkün olmaktadır. Şah Sultan'ın vakıf arazilerinde yaşanan gerilimi izlemeyi amaçlayan bu çalışmada vakıf akâr, hayrât, tamir, keşif, görevli vb. hususlarla ilgili yazılan çeşitli türlerdeki kayıtların bir araya getirildiği Evâmîr Defterleri temel kaynak olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden alınan Evâmîr Defterlerine ek olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerinden ulaşılan çeşitli kaynaklardan da istifade edilmiştir. Evâmîr Defterleri 38 defterden oluşmakta ve M. 1697-1899 yıllarını kapsamaktadır. Çalışma, Şah Sultan'ın vakıf arazileri üzerinde 18. yüzyılda yaşanan eşkıyalık olayları ile sınırlandırılmıştır. Eşkîyalığın boyutları, vakıf arazisine etkileri ve devletin toplumsal düzeni sağlama çabaları ve eşkıyalıkla mücadelesi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eşkîya, Vakıf, Dimetoka, Şah Sultan Vakıfları, Evamir Defterleri.

Atf Bilgisi

KOCABAŞ, Bahar, DEMİR, Alparslan, "Büyük Kaçgunluk Sonrası Dönemde Şah Sultan Vakıf Arazilerinde Eşkîyalık Olaylarına Bakış", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 50-63.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10513580>

A Look at Banditry Incidents in Shah Sultan Foundation Lands in the Post-Great Escape Period*

Bahar KOCABAŞ | 0000-0003-0824-1135 | b.kocabas07@outlook.com
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
Modern Age, Tokat, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01rpe9k96>

Prof. Dr. Alparslan DEMİR | 0000-0002-2397-8293 | alpaslan.demir@gop.edu.tr
Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Arts and Sciences, Department of
Modern Age, Tokat, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01rpe9k96>

Abstract

The Ottoman Empire bore the responsibility of ensuring the safety of its people's lives and properties. The communities under the administration of the Ottoman Empire should be maintained in harmony and order, and this state of harmony should be established through justice. However, states, like humans, are born and eventually cease to exist. Throughout the course between birth and demise, states, too, experience challenging and tumultuous periods in their existence. To exploit these turbulent periods, rebels and bandits have consistently emerged. The situation within the Ottoman Empire was no different, and the state consistently fought against banditry activities to maintain the security and tranquility of its citizens from its establishment to its collapse. Economic and social unrest, particularly beginning in the latter half of the 16th century, has been addressed under the umbrella of banditry movements.

In the period following the 16th century, it is known that disturbances of this kind continued to be experienced. The form and underlying reasons of banditry activities have varied depending on geography and time. Seeing the background of these problems, which permeate every layer of society and institutions, and tracking the process is possible through archival documents. Since our goal is to monitor the tension on Şah Sultan's endowed lands, the Evamir Registers serve as the primary source of the research. These registers compile various types of records related to foundation revenues, charitable works, repairs, inspections, officials, and more, making them the fundamental source for our investigation. In addition to the Evâmîr register obtained from the General Directorate of Foundations Archives, various sources accessed from the Presidency Ottoman Archives have also been utilized. The Evâmîr Registers consist of 38 volumes, covering the years 1697-1899. The study has been limited to the banditry incidents that occurred on Şah Sultan's endowment lands in the XVIII century. The dimensions of banditry, its impact on the endowment land, and the efforts of the state to establish social order and combat banditry have been attempted to be understood.

Keywords: Banditry, Waqfs, Dimetoka, Şah Sultan Waqfs, Evamir Registers.

Citation

KOCABAŞ Bahar, DEMİR, Alparslan, "A Look at Banditry Incidents in Shah Sultan Foundation Lands in the Post-Great Escape Period", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 50-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10513580>

Giriş

Terim olarak “vakıf”, klasik anlamıyla durmak, durdurmak veya alkoymak¹ eylemlerini ifade etse de özel bir bağlamda, bir malın sahibi tarafından yapılan bağışın sosyal, ekonomik ve dini amaçlar için sürekli olarak kullanılmasını içerir.² Bu bağlamda vakıflar, toplumun ihtiyaçlarına hizmet etmek, eğitim, sağlık, kültür gibi alanlarda katkıda bulunmak amacıyla mal varlıklarını tahsis eden önemli kurumsal yapıları temsil eder. Osmanlı Devleti, fethedilen bölgelerde, devlet adamlarını ve varlıklı kişileri teşvik ederek pek çok vakfın kurulmasını sağlamıştır. Bu vakıflar, özellikle dini kurumlar olan camiler, medreseler ve tekkelerin yanı sıra sosyal hizmetlere odaklanan çeşmeler, sebiller, imaretler ve hastaneleri içermiştir. Osmanlı'nın bu yaklaşımıyla vakıflar, sadece sosyal yardımlaşma amacını yerine getirmekle kalmamış, aynı zamanda buldukları yerin sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamışlardır.³ Ayrıca belediye hizmetlerini de üstlenen vakıflar, toplumun genel refahına katkıda bulunarak şehirlerin daha sağlıklı ve dengeli bir yapıya kavuşmasında önemli bir rol oynamışlardır.⁴ Bu bağlamda, Osmanlı'nın teşvik politikalarıyla oluşturulan vakıflar, sadece dini alanlarda değil, aynı zamanda sosyal ve belediye hizmetlerinde de etkili bir şekilde faaliyet göstermişlerdir.

Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan vakıflar, karmaşık ve birbirini ile bağlantılı süreçleri olan bir yönetim gerektirmektedir. Yalnızca külliyeler meydana getiren kurum olarak değil bir organizasyon şekli olarak vakıflar içerisinde idarenin beşeriyetinden pek çok sorunu da barındırmaktadır. Finansal zorluklar, yönetim problemleri veya dış etkenler bunlardan bazılarıdır. Ancak, bu zorluklarla başa çıkabilmek için vakıfların bünyesinde problemleri çözmesi yeterli olmaz. Devlet idaresinin de vakıf sisteminde oluşabilecek problemlere set oluşturması gerekmektedir. Toprak sisteminin düzenli işliyor olması, adaletli yönetim, etkin bürokrasi, etkili kaynak yönetimi ve toplum ve ilişkili kurumlarla iş birliği olması

¹ Ferit Develioğlu, *Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2012, s. 1325.

² Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 42, İstanbul 2019, s. 475-746.

³ İsmet Kayaoğlu, “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”. *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) (Konuşmalar ve Tebliğler)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1985, s. 22.

⁴ Fikret Eren, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”. *V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri (7-13 Aralık 1987)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1987, s. 194-197.

gerekmektedir. Vakıflardaki sorunların tespiti ve çözümü, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık makamı tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁵

Vakıf arazilerde yaşanan problemlerde ise sorumlu kişiler ya da sorun yaşayan kişiler tarafından meseleler divana bildirilir. Merkezden gelen emirler doğrultusunda problemler çözüme kavuşturulurdu. Merkezden yani Divandan çıkan emirlerin tutulduğu, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtındaki idarî ve askerî birimlerin yapısı, çalışma usulü ve kurumların işleyişi hakkında bilgi veren Mühimme defterlerinde söz konusu problemlere dair pek çok kayıt/hüküm bulunmaktadır.⁶ Mühimme defterleri 17. yüzyıldan sonra konularına göre tutulmuştur. Şikâyet Defterleri, Ahkâm Defterleri, Name Defterleri, Nişan Defterleri gibi alt türler oluşmaya başlamıştır.⁷ Doğrudan veya dolaylı bir şekilde dile getirilen şikâyetlerden oluşan şikâyet defterleri ve genellikle eşkıyanın soygunlarından veya memurların istismarlarından, mahkeme kararlarına itirazlardan, borçlarla ilgili şikâyetlere kadar geniş bir yelpazede konuları kapsar. Ayrıca, köylüler arasındaki toprak anlaşmazlıklarından, tımarlı sipahilerin vergi toplama konusundaki zorluklara, esnafın yaşadığı sıkıntılara kadar çeşitli meseleleri içermektedir.⁸ Ahkâm Defterleri ise şikâyet defterlerine benzer ve eyaletlere göre tutulmuş hali olarak tanımlanabilir.⁹ Bu iki defter türünde de vakıf arazilerinde yaşanan problemlere dair veriler bulunmaktadır. Bunun yanın da Evâmir Defterleri, vakıf akâr, hayrât, tamir, keşif, görevli vb. hususlarla ilgili yazılan emirnâme, ahkâm, nişan, tezkire ve ilmühaber gibi kayıtların bir araya getirildiği defterlerdir. Vakıflarla alakalı problemlere ulaşılabilecek detaylı bilgi içeren kaynaktır.¹⁰

Vakıf arazilerinde yaşanan sorunlar genel olarak şunlardır: sınır anlaşmazlıkları, vakıf gelirlerinin usulsüzce vakıf idaresi ile sorumlu kişilerin zimmetine geçirilmesi, vakıfla ilgisi olmayan kişilerin vakıf için toplanan vergilere el koyması, yerel yöneticiler tarafından haksız vergi talepleri ve vakıf arazisinin reayasına, vakıf toprağına yönelik maddi-manevi zarar veren

⁵ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, s. 20.

⁶ Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, 95; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2010, s. 80.

⁷ Halil İnalçık, "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve 'Arz-i Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları* 7-8, İstanbul 1988, 34.

⁸ Genç, Küçük, Gündoğdu, Satar, Karaca, Yıldırım, Yılmaz, *age.*, s.60.

⁹ *Age.*, s. 39.

¹⁰ Mevlüt Çam, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, VGM Yayınları, Ankara 2020. s.135.

eşkıyalık faaliyetleri. Bu tür meseleler, vakfın idaresinin etkili bir şekilde yürütülmesini engelleyen faktörler arasında yer almaktadır.

Çalışma, konu olarak Şah Sultan'ın vakıf topraklarında yaşanan eşkıyalık olaylarını kapsamaktadır. Kaynak olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen Evâmîr Defterleri kullanılmıştır. Bu defterler içinden Şah Sultan Vakfında 18. yüzyılda eşkıyalık olayları ile alakalı hükümler seçilmiştir. Bununla beraber Mühimme Defterlerinden Dimetoka ve Şah Sultan Vakıf arazilerini ilgilendiren eşkıyalık konulu hükümler de kullanılmıştır.

1. Şah Sultan Evkâfı'nın Arazilerinde Yaşanan Eşkıyalık Olayları

"Eşkıya", lügatte "bedbaht, talihsiz, haylaz; yol kesen, haydut" gibi anlamlara denk gelen "şâki" kelimesinin çoğulu olarak kabul edilir.¹¹ Zor kullanarak mala el koyma, bunun için cana kastetme, kişilere maddî ve mânevî zarar verme gibi genel bir suç tanımları bulunmaktadır.¹² 16. yüzyılın sonlarına doğru Akdeniz dünyasında yükselen ve 17. yüzyılda ciddi bir sorun haline gelen kargaşa dönemi, nüfus artışı, halkın fakirleşmesi, ticaretin artması ve siyasi iktidarların zayıflaması gibi bir dizi etkenin birleşimiyle tetiklendi.¹³ Anadolu'da başlangıçta küçük gruplar halinde var olan çeteler, Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadeleri arasındaki çekişmelerle birlikte önemli bir dönemeç yaşadı. Özellikle Kanunî'nin şehzadeleri arasındaki mücadeleler, eşkıyalık olaylarını artıran ve kontrol altına alınması zor bir duruma getiren önemli bir faktör oldu. Bu iç çatışmalar, bölgedeki istikrarı zayıflatarak eşkıyalık faaliyetlerini teşvik etti.¹⁴ Eşkıyalık faaliyetlerine karışan gruplar arasında farklı sosyal sınıflardan insanlar bulunması, bu suçların mahiyetini derinleştirdi. Özellikle 16. yüzyıl başlarındaki eşkıyalık, sadece basit soygunlarla sınırlı kalmayıp, Osmanlı toplumundaki sosyal ve ekonomik dengesizlikleri yansıtan bir hadiseye dönüştü.¹⁵ 18. yüzyılda eşkıyalık hareketlerinin devam etmesinin nedeni ise

¹¹ Develioğlu, *age.*, s. 1170.

¹² Mücteba İlgürel, "Eşkıya", *TDVİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 466.

¹³ Mehmet Öz, "Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri", ed. Osman Köse, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, İlkadım Belediyesi Kültür Yay. No:12, İstanbul 2017, s. 14.

¹⁴ Mustafa Akdağ, "Celali İsyanlarının Başlaması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1945, C.4, S.1, s. 32-33; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.108-109.

¹⁵ İlker Yiğit, Esra Oruç, "Osmanlı Anadolu'sunda Eşkıyalık ve Mekân (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme", *Ege Coğrafya Dergisi*, S.29, İzmir 2020. s. 29-43.

17. yüzyılda başlayan eşkıyalık faaliyetlerinin önlenememesi olmuştur.¹⁶ Eşkîyalık ve mekan ilişkisi düşünüldüğünde eşkıyaların özellikle ulaşılması zor; dağlık, bataklık, yolsuz düzlükler, nehir ve su kenarları gibi coğrafi alanlara konuştüğünü ve bu bölgelerde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir.¹⁷ Hobsbawm ayrıca bu gibi coğrafyaların nüfus fazlalığı-gelir dengesi korunamadığı için eşkıya ürettiğini ileri sürmektedir.¹⁸ Coğrafyanın doğurduğu veya coğrafyaya sığınan eşkıyalar, geçim kaynaklarını genellikle yağmalama faaliyetlerini gerçekleştirebilecekleri ticaret yollarından ve yakındaki köylerden temin ediyorlardı. Osmanlı Devleti döneminde, eşkıyaların zarar verdiği bölgeler genellikle ticaret yollarının kesiştiği stratejik noktalar ve eşkıyaların faaliyet gösterdiği alanlardaki köylerdi.¹⁹ Konu kapsamında bulunan Dimetoka bu yönü ile incelendiğinde Meriç Nehri kenarında uzanmaktadır. Vadiye yerleşmiş olan Dimetoka zengin kırsalı ve geniş avlanma alanı ile saraylıların tercih ettiği dinlenme yerlerinden biriydi.²⁰ Karşı kıyısında bulunan Edirne ile benzer bir coğrafyaya sahiptir. Bu yönü ile eşkıyalara fırsat sunan bir yerleşim yeri olduğu düşünülebilir.

Mühimme Defterlerinde bulunan verilerden Dimetoka ve eşkıyalık olayları ilişkisi izlendiğinde bölgede çeşitli eşkıya çetelerinin geniş bir tarih aralığı içinde mevcut olduğu görülmektedir. En erken Kasım 1576 (h. B 984) tarihli olarak Dimetoka ve Platimana kadılarına hitaben yazılmış emirde Hûb Bâli, Şemsi, Bektaşoğlu, Seyyid İzzed, Kürd Veli, Kürd ve Pir veli isimli eşkıya çetesinin evleri basıp adam katlettikleri, yağma yaptıkları bildirilip faillerin cezalandırılması emredilmiştir.²¹ Bir başka kayıta Dimetoka bölgesinde yandaşları ile yayılan Karaca isimli şakiden bahsedilmektedir. Çeteleşmiş olan bu eşkıya evler basıp çeşitli zulümlerle ahaliyi huzursuz etmiştir. Devlet merkezinden gönderilen emirle eşkıyanın yakalanması için askerler ve iki yüz nefer süvari seferber edilmiştir. Eylül 1690 (h. Za 1101) tarihli bu belge Dimetoka, Megri, Ferecik kadılarına vilayet ayanlarına ve iş erlerine hitap etmektedir.²² Dimetoka'ya bağlı kaza ve köylere yayılan eşkıyalık olaylarına bir örnek de Nisan 1702 (h. Za 1113)

¹⁶ Selim Özcan, “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri”, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, ed. Osman Köse, İlkadım Belediyesi Kültür Yayınları No: 12, Samsun 2009, s. 111.

¹⁷ Yiğit, Oruç, *agm*, s. 29-43; Hobsbawn, *age*, s. 11.

¹⁸ Hobsbawn, *age*, s. 22.

¹⁹ Yiğit, Oruç, *agm*, s. 34.

²⁰ Stefan Dimitrov, “15 ve 16. Yüzyılları Boyunca Dimetoka'daki Kentsel Nüfusun Demografik Özellikleri”, *Dünden Bugüne Batı Tarkya Uluslararası Sempozyumu*, (çev. Önder Kocatürk), Türk Ocakları, İstanbul, İstanbul 2016, s. 34.

²¹ COA. A. {DVNS.MHM.d, 29/59, s.26, 16 B 984/ 8 Kasım 1576.

²² COA. A. {DVNS.MHM.d, 109/35, s.9, Evasıt-ı Zilhicce 1108/ 1-10 Temmuz 1697.

tarhli Kapudan Paşa'ya gönderilen hükümdür. Buna göre Dimetoka kazasının Cebel nahiyesinin Debecik-i Viran köyü sakinlerinden olan eşkıyanın ahaliye zulmettiği bildirilmiştir.²³ Dimetoka naibine gönderilen aynı tarihli bir diğer belgede, Kör Hasan, Kara Ali, Osman, Kara Ali oğlu Mehmed, Osman Hoca oğlu Ahmed, Hûbyar oğlu Ahmed, Erzan oğlu Kara Mahmud, Sarraf oğlu Cafer isimli şakilerin isimleri zikredilmektedir. Bu kişiler eşkıya olmak için gerekli suçların neredeyse tamamını gerçekleştirmişlerdir. Yol kesme, adam öldürme, ev basıp yağma yapma, evli kadınları dağa kaldırma suçlarına bulaşan bu sekiz şakinin katline karar verilmiştir.²⁴ Edirne'nin asayişinden sorumlu olan eşkiyaları takip etme ve yakalama görevi bulunan Edirne bostancıbaşısına²⁵ ve İnöz (Enez) kale dizdarına gönderilen Eylül 1710 (h. B 1122) tarihli bir başka hükümde Dimetoka ahalisinden kadınlara ve oğlan çocuklarına tecavüz eden ve ahaliye çeşitli zararlar veren Behram oğlu Ahmed şakisinden bahsedilmekte ve bu şakiye İnöz kalesinde kalebentlik cezası verildiği bildirilmektedir.²⁶

Dimetoka kazası naibine gönderilen Eylül 1713 (h. R 1125) tarihli başka bir emirde Kızıl Deli Sultan ismi ile bilinen ve Dimetoka'da derbend görevi gören zaviyesi etrafında gelişen köyün kurucusu Kolonizatör Türk Dervîşi Seyyid Ali Sultan'ın²⁷ cemaatinden Mansur'un evi; Halil, Hasan Ali, Ömer, İbrahim isimli kişilerden oluşan bir gurup eşkıya tarafından kapısı kırılarak basılmış oğlu ve eşi kılıçla darp edilmiştir. Üstelik daha evvel yine aynı şekilde gelip yalın ayak dağa götürülmüşlerdir. Bu kişilerin yakalanmaları ve gerekli işlemin yapılması emredilmiştir.²⁸ Dimetoka naibine gönderilen Mart 1713 (h. S 1125) tarihli diğer bir hükümde, Dimetoka ahalisinden olan ve bulunduğu şehir halkına zulmeden bir eşkıyanın başka bir yere sürgün edilmesinden bahsedilmektedir.²⁹ 1723'ün aralık ayında (h. 1136) Edirne mollasına ve Dimetoka'nın da içinde bulunduğu kaza naiblerine gönderilen bir hükümde Dimetoka, Malkara, Keşan kazalarında ve köylerinde bulunan eşkıyanın yakalanması ve cezalandırılması istenmiştir.³⁰

²³ COA. A. {DVNS.MHM.d, 112/682, s.191, 30 Za 1113/28 Nisan 1702.

²⁴ COA. A. {DVNS.MHM.d, 112/681, s.191, 30 Za 1113/28 Nisan 1702.

²⁵ Murat Yıldız, "15-19. Yüzyıllarda Edirne'de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı", *History Studies*, C.3, S.3, 2011 s. 389.

²⁶ COA. A. {DVNS.MHM.d,117/143, s.33, 30 B 1122/ 24 Eylül 1710.

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İşkân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara 1942, s. 293.

²⁸ COA. A. {DVNS.MHM.d, 120/77, s.68, 10 N 1125/ 30 Eylül 1713.

²⁹ COA. A. {DVNS.MHM.d, 117/1015, s.253, 20 S 1125/ 18 Mart 1713.

³⁰ COA., A. {DVNS.MHM.d, 314/860, s.314, 30 Ra 1136/ 28 Aralık 1723.

Şah Sultan I. Selim'in kızı, I. Süleyman'ın kız kardeşi ve Lütü Paşanın eski eşidir. Vakfiyesinde Dimetoka Kazasının Ahlatlı, Yusufklar, Düşbudak, Baraklar, Tabaklar, Azatlı, Çakırlar, Yağbasan, Gölürani, Karanasuh ve Güreciler köylerinin gelirlerinin vakıflarına temlik edildiği bildirilmiştir.³¹ Osmanlı kadısının hem köylüyü hem devleti temsil etmesi köylünün yaşadığı zulme karşı devlete isyan etmesine mâni olduğunu düşündürebilir. Muhtemelen bu yüzden köylü zulme uğradığında toprağını terk etmekten başka çare bulamıyordu. Devlet, reyanın bu sıklıkla çaldığı kapının aslında hep açık olduğunun farkında olması nedeniyle eşkıyalık olaylarında ilk önce bu kapıyı kapatmayı amaçlıyordu. Edirne bostancıbaşısı ağaya ve Sultanyeri kadısına ve vakfın re 'ayası bulunduğu yerlerin kadılarına hitaben yazılan Haziran 1719 (h. B 1131) tarihli hükme göre; Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâf Nâzırı olan Beşir Ağa, divana arz gönderip merhume Şah Sultan Evkâfı'ndan Sultanyeri kazasında Dağardı mukâta'asına bağlı Bölük isimli karye reayasının kefere olduğunu ve civar köylerden Nasuhlar cemaati olarak bilinen Vize karyesi eşkıyasından rahatsız olduklarını bildirmiştir. Eşkiyanın şekavetinden kefere reyanın Hasköy kazasına yerleştiğini ve bunun sonucunda vakıf mahsulünde eksiklerin olabileceğini haber vererek, Hasköy ve diğer yerlere dağılan reyanın Edirne bostancıbaşısı tarafından eski yerlerine yerleştirilmesi hususunda hüküm verilmesini rica etmiştir.³² Benzer bir örnek olarak Mart 1753 (h.1166) tarihli Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Nâzırı Beşir Ağa'nın Divana, evkâf arazisinde yaşanan ve reyanın mağdur olduğu eşkıyalık olaylarından haber veren arzı gösterilebilir. Gönderilen arza cevaben hazırlanan hükme göre, merhume Şah Sultan evkâfına ait olan Dağardı mukâta'ası toprağına, herhangi bir kişi veya kurumun müdahalede bulunması vakıf yolu ile yasaklanmıştır. Ancak, Dağardı mukâta'asında ikamet eden ve Koca Nalband ismi ile bilinen bir şahıs ve arkadaşları Abdülbaki, Kayıkçı İbrahim, Ebu Bekir adet haline getirip devamlı mukâta'a reyasını asılsız ithamlarla suçlayarak, katlederek, mallarına el koyarak reyanın güvenliğini tehdit eder hale gelmişlerdir. Beşir Ağa; bu durumdan rahatsız olan reyanın, belgenin ifadesi ile "*parâkende ve perişan*" olacağından endişe ederek, bu kişilerin İnöz kalesine kalebent yapılmasının ve daha sonra başka bir yere sürgün edilmesinin, vakfın nizamını bozacak tapu satışları ve çeşitli işlerden engellenmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Daha evvel de Dağardı mukâta'ası voyvodasının konağını basıp eşyalarını ve mallarını gasp ettiğini belirterek tayin olunan

³¹ VGMA, Evkaf Vakfiye (Ev. VKF.) 09, s.6.

³² VGMA, Defter-i Kuyûdât-ı Evâmîr-i Âlîşân, 364/10, 227/2, 30 B 1137/18 Haziran 1719.

mübaşirler eliyle bu kişilerin nerede bulunursa yakalanması ve gasp ettikleri malların iadesinin sağlanması hususunda emir ricasında bulunmuştur.³³

Braudel, Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu bütün Akdeniz memleketlerinde, 16. yüzyıl hayatının, işsiz ve ekmezsiz insanların başvurdukları soygun ve hırsızlıklarla dolu olduğunu söylemektedir. Akdağ'a göre bu alandaki sosyal bir değerlendirme, ortaya çok açık benzerlikler koymaktadır. Marmara'nın tüm çevresinde hem Rumeli hem de Anadolu yakasında, hırsızlık ve haydutlukla geçinen işsiz ve güçsüz kişiler küçük guruplar oluşturarak ve çeşitli suçlar işleyerek dolaşıyorlardı.³⁴ Bu duruma örnek olacak Nisan 1752 (h. C 1165) tarihli bir hüküm, Edirne bostancıbaşısına ve ilgili kazaların kadılarına gönderilmiştir. Bu hükümde, Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Nâzırı Beşir Ağa'nın Divan'a arz gönderdiği belirtilmiştir. Arzda aktarılan bilgi şöyledir: Merhume Şah Sultan Evkâfı, Dimetoka kazası, Dağardı ahalisinden Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, Akbeydağı isimli mahalde yaşayan eşkıya taifesinden Timürcü oğlu Bekir ile Hasan karındaşı Kel Halil ile ticaret yapmak için bir araya gelmişlerdir. Bu arada eşkıyaların Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed'i öldürme maksadıyla saldırıda bulunmuştur. Saldırı sonucunda darp edilen ve yaralanan Salih, Seyyid Mahmud ve Seyyid Ahmed, yanlarında bulunan 1580 kuruş nakit parayı ve 300 kuruşluk kıymetli eşyayı eşkıyaya çaldırılmıştır. Beşir Ağa Divan'a gönderdiği bu arz ile kazada görevli mübaşirler tarafından eşkıyanın yakalanıp gerekli işlemlerin yapılmasını ve bahsi geçen para ve kıymetli eşyaların teslim edilmesi için tezkere yazılmasını rica etmiştir.³⁵

17. yüzyılın getirdiği büyük sosyoekonomik zorluklar ve devletin kalıcı hâkimiyetini sürdürme çabaları karşısında, köylüler kimliklerini değiştirmeye ve ayakta kalmaya yönelik yeni yollar bulmak zorunda kaldılar.³⁶ Bu köylülerden kimi eşkıya kimliğine bürünürken kiminin de borçlu olduğu görülmektedir. Bir köyün topluca borçlu olması üzerine durulması gereken bir konu olup halkın yaşadığı zorluğa parantez açmaktadır. Tefeci Abdi Ağa hakkındaki hükümden eşkıya tanımlaması yapmak zordur. Bir tefecinin zorbalığı söz konusudur. Zorbalık ve haydutluk birbirleri yerine kullanılan ifadelerse bu şekilde kabul edilebilir ve borç meselesi bir köyü dağılmanın eşğine getirmiştir. Hakkında çok fazla detay verilen Haziran 1755 (Ş 1168) tarihli Haremeyn-i Şerîfeyn müfettişi vekili ve kadınlara hitaben yazılan

³³ VGMA, Defter-i Kuyûdât-ı Evâmîr-i Âlişân, 330/50, 237/3, 13 Ca 1166/ 18 Mart 1753.

³⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayinevi, İstanbul 1995, s. 97-99.

³⁵ VGMA, Defter-i Kuyûdât-ı Evâmîr-i Âlişân, 330/50, 93/1, 4 C 1165/ 19 Nisan 1752.

³⁶ Barkey, *age*, s. 12.

hüküm Beşir ağanın talebi üzerine çıkarılmıştır. Beşir ağanın divana gönderdiği arza göre Şah Sultan Evkâfı olan Dimetoka kazasında Dağardı mukâta'asına tabi Belvan karyesi reayası murâbahacı denilen bir tür tefeci taifeden Abdi Ağa'ya borçlanmıştı. Reaya borcunu ödediği halde Abdi Ağa söz konusu borcu tekrar tekrar talep edip reaya tarafından bu istekleri karşılanmazsa cebren tutuklayıp, reayayı hapsederek cezalandırmaktadır. Beşir Ağa bir türlü edası mümkün olmayan bu borç senedi ile reyanın kaybolacağından endişe etmiş ve bu durumu bildirmiştir. Buna göre ödemenin kanuni bir şekilde yapılması ve reaya zulmedilmemesi hakkında Gazi Sultan Mahmud Han zamanında emir çıkartılmıştır. Bu hüküm aynı zamanda emrin cülüs sebebi ile yenilendiğini ifade etmektedir.³⁷

Evâmir defterlerinden seçilen bu örnekler doğrudan vakıf topraklarını ve vakıf reayasını etkilemektedir. Ortaya çıkan eşkiyanın temizlenmesi ve halkın zulümden korunması hakkında devlet eşkıyalık faaliyetlerine karşı tedbirler almış ve çeşitli fermanlar göndermiştir. Eşkiyanın saldırılarını engellemek ve halkın kendisini daha emniyette olduğunu görmesi için sıklıkla kalebentlik ya da sürgün cezalarının verildiği görülmektedir. Ferdi eşkıyalık faaliyetleri olduğu gibi birkaç kişinin oluşturduğu guruplar da mevcuttur. Ayrıca çevresi güçlü kişilerce şakiler desteklenerek eşkıyalık faaliyetler yürütülmüş olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda örnek olması açısından merhume Şah Sultan Evkâfı'ndan Dimetoka kazasında Dağardı ve tevâbi'i mukâta'asında mutasarrıf olan Baki Abdullah Ağa ve Süleyman Ağa'nın Divan-ı Hümayuna arz-ı hal etmeleri üzerine Temmuz 1763 (h. M 1177) tarihli hüküm çıkartılmıştır. Buna göre, Dimetoka kazasından Atsızoğlu, Kara Hasan ve Kapakçı İbrahim isimli kişiler ayanlık iddiasında bulunmuşlardır. Ayrıca etraflarına topladıkları civardaki eşkiyayı reyanın üzerine gönderip çeşitli bahanelerle reayayı suçlayıp vergiye el koymuşlardır. Reaya malında ve mahsulünde eksiklik olacağı, reyanın yerleşim yerini terk edeceği endişesi üzerine ayanlık iddiasında bulunan kişilerin ve etrafındaki eşkiyanın durdurulması istenmiştir. Şayet tenkid ve tenbih üzerine herhangi bir değişiklik olmazsa sürgün edilmeleri rica edilmiştir. Bu rica üzerine ferman çıkartılmıştır.³⁸

Sonuç

Eşkiya olaylarına çözüm bulunması için bölge ahalisinin şikâyetle bulunabildiği, Vakıf arazilerinde ise sorunu daha ziyade Haremeyn-i Şerîfeyn Evkâfı Nâzırının ilettiği görülmektedir. Makalenin başında yapılan

³⁷ VGMA, Defter-i Kuyûdât-ı Evâmir-i Âlişân, 332/123, 217/1, 27 Ş 1168/ 8 Haziran 1755.

³⁸ VGMA, Defter-i Kuyûdât-ı Evâmir-i Âlişân, 334/4, 4/2, 3 M 1177/ 14 Temmuz 1763.

mekân vurgusuna istinaden Dimetoka kazası geniş bir alanı işaret etmektedir. Coğrafi özellik açısından değerlendirildiğinde kısmen dağlıktır ama yoğunlukla nehirler ve ovalardan oluşur. Dimetoka genelinde eşkıyalık olaylarının hasat vakti olan sonbahar mevsiminde yaşanırken Şah Sultan arazisinde yaşanan eşkıyalık olayları ilkbahar mevsiminde görülmüştür. Dimetoka genelinde yaşanan eşkıyalık; yoğunlukla ev basma ve dağa kaldırma türündendir. Genellikle hasat vakti yaşandığı görülen olaylarda amaç yüksek ihtimalle toplanan mahsuldür. Fakat vakıf arazisinde bahar aylarında yaşandığı saptanan eşkıyalık olaylarında hırsızlık, katl, asılsız şikâyet vakaları görülür. Bunlar da mahsul bekleyen köylünün elinde avucunda olanı almak için meydana gelen hareketliliklerdir. Şakilerin isimleri eşkıyalık hareketinin kimliğini ortaya koymaktadır. Dimetoka genelinde yaşanan olaylarda Hûbyar, Hûb Bâlâ, Bektaş gibi Alevi-Bektaşî menşeli isimlere rastlanır ama bu isimlerle iş birliği içinde bulunan Hoca oğlu Ahmed denge unsuru olarak aslında eşkıyalığa dini bir kimlik yüklemenin önüne geçer. Eşkıyalık olaylarının dini zümrelere mensup kişilerin evlerine kadar taşıdığı görülmektedir. Vakıf arazinde eşkıyalık olayları değerlendirildiğinde aynı vakıf reayasının birbirine üstünlük çabası izlenmektedir. Bir taraf zalim diğer taraf mazlum kalmayı seçmiştir. Vakıf reayasının kurtuluş için meylettikleri en net yol toprağı terk etmektir. Şah Sultan reyası şakilerle sık sık karşılaşmaya başladıklarında çareyi yakınlarda bulunan Hasköy'e gitmekte bulmuşlardır. Diğer belgelerde Evkâf Nâzırının önlemeye çalıştığı şeyin reyanın perakende ve perişan olmasıdır. Köylülerin ayrıca ekonomik olarak zor durumdan geçtikleri söylenilebilir. Bir köyün tefeciye muhtaç olması buna iyi bir örnektir. Osmanlı idaresince merkeze ulaşan şikayetlere çeşitli çözümler bulunmuştur. Çözüm olarak genellikle sürgün yolu kullanılmıştır. Gasp, hırsızlık, yağma gibi vakalarda asilerin bulunup çalınan mal ve eşyanın iadesi istenmiştir. Kalebentlik çözüm olarak kullanılan bir diğer ceza türüdür.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ DİJİTAL YETİLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	08.01.2024
Kabul Tarihi:	15.01.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsoybilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	08.01.2024
Date of Acceptance:	15.01.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the ... Symposium... * This article is extracted from my master thesis/ doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/ Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year). * It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsoybilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

A-Arşiv Kaynakları

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (COA.):
- Mühimme Defterleri (A. {DVNS.MHM.d.): 29, 109, 112, 117, 120, 131.

- Evkaf Vakfiye (Ev. VKF.): 09.

b. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA):

- Defter-i Kuyûdât-ı Evâmîr-i Âlişân: D.364/ G. 120, 330/50, 332/123, 334/4.

B-Telif Eserler

AKDAĞ, Mustafa, “Celali İsyânlarının Başlaması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, Ankara 1945, s. 23-50.

AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 279-386.

BARKEY, Karen, *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (çev. Zeynep Altok), Yurt yayınları, İstanbul 2011.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2010.

ÇAM, Mevlüt, İbrahim Turhan, Rıdvan Enes Akçatepe, *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Rehberi*, VGM Yayınları, Ankara 2020.

DİMİTROV, Stefan, Önder Kocatürk, “15 ve 16. Yüzyılları Boyunca Dimetoka’daki Kentsel Nüfusun Demografik Özellikleri”, *Dünden Bugüne Batı Tarkya Uluslararası Sempozyumu*, Türk Ocakları, İstanbul 2016, s. 34-41.

EREN, Fikret, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”. *V. Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri (7-13 Aralık 1987)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1987, s. 194-201.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara 2012.

GÜNAY, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2019, s. 475-479.

HOBSBAWM, Eric J., *Haydutlar*, (Çev. Fatma Taşkent), Logos Yayınevi, İstanbul 1990.

İLGÜREL, Müctema, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 466-469.

İNALCIK, Halil, “Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzarlar’”, *Osmanlı Araştırmaları* 7-8, İstanbul 1988, s. 33-54.

KAYAOĞLU, İsmet, “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”. *II. Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) (Konuşmalar ve Tebliğler)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1895, s. 22-15.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 95-112.

ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

ÖZ, Mehmet, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkîyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, ed. Osman Köse, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık Ve Terör*, Kültür Yay. No:12, İstanbul 2017, s. 11-19.

ÖZCAN, Selim, “XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkîyalık Hareketleri”, ed. Osman Köse, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkîyalık ve Terör*, Samsun 2009, İlkadım Belediyesi Kültür Yay. No:12, s. 83-92.

YILDIZ, Murat, “15-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, C.3, S.3, 2011, s. 383-394.

YİĞİT, İlker, Esra Oruç, “Osmanlı Anadolu’sunda Eşkîyalık ve Mekân (1565-1566): 5 Numaralı Mühimme Defteri Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Ege Coğrafya Dergisi*, S. 29, İzmir 2020, s. 29-43.

Yerel Basın Işığında Cumhuriyet Valilerinden Atıf Ulusoğlu Dönemi'nde Urfa (1936-1937)*

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ | 0000-0002-9683-9016

| kpaydas@harran.edu.tr

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa,
Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Kadir TORAMAN | 0000-0003-4076-2096

| yavuzkt_01@hotmail.com

Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa,
Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Öz

20. yüzyılın ilk çeyreğinde inkişaf eden Türkiye Cumhuriyeti Devleti devr-i sabıktan almış olduğu idari teşkilatı pek değiştirmeyerek kullanmaya devam etmiştir. Ülke öncelikle vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler ise köylere ayrılmıştır. Her vilayetin başında bir vali vardır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Urfa'da sıklıkla vali değişmektedir. 1936-1937 yılında görev yapan Atıf Ulusoğlu şehrin sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan toplumun gelişmesi adına çalışmalar yapmıştır. Şehrin neredeyse bütün ilçelerini sık sık dolaşmış, sorunların çözümü adına talimatlar vermiştir. Urfa'da görev yaptığı yıllarda devrin ekonomik şartlarına göre olumlu faaliyetler gerçekleştirmiştir. Eğitimden sanata, kültürden, ekonomiye birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Ayrıca şehrin belediye işleriyle de yakından ilgilenmiştir. Kurak bir coğrafyada bulunan Urfa sık sık kuraklıkla karşılaşmıştır. Verimli ve geniş tarım havzasına sahip olmasına rağmen fare ve çekirge sürüleri ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yerel yönetimler personel yetersizliği ve ekonomik nedenlerden dolayı hızlı çözüm olanağına sahip değillerdi. Bu dönemde belediye valilikle koordineli olarak çalışarak şehrin alt yapısı adına önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin, şehrin temiz su ihtiyacını karşılayabilmek için kaynaklardan su yolları temin edilmiş, yol yapım çalışmaları başlatılmıştır. Haberleşmenin tüm şehirde sağlanabilmesi için telgraf telleri dikilmiştir. Atıf Ulusoğlu esnafın modern bir üretim yapabilmesi için yurdun çeşitli yerlerinde düzenlenen sergilere gitmelerini sağlamıştır. Atıf Bey'in Urfa valiliği kısa sürmesine rağmen şehirde olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Cumhuriyet, Urfa, Atıf Ulusoğlu, Sosyoekonomik.

Atıf Bilgisi

PAYDAŞ, Kazım, TORAMAN, Kadir, "Yerel Basın Işığında Cumhuriyet Valilerinden Atıf Ulusoğlu Dönemi'nde Urfa (1936-1937)", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 65-82.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11576770>

Urfa in the Era of Atıf Ulusoğlu from the Governors of the Republic in the Light of the Local Press (1936-1937)*

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ | 0000-0002-9683-9016

| kpaydas@harran.edu.tr

Harran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Medieval History,
Şanlıurfa, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Kadir TORAMAN | 0000-0003-4076-2096

| yavuzkt_01@hotmail.com

Harran University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Modern History,
Şanlıurfa, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Abstract

Developing in the first quarter of the 20th century, the Republic of Turkey continued to use the administrative organization it inherited from the past without changing it much. The country was divided into provinces, provinces into districts, districts into townships and townships into villages. Each province was headed by a governor. It is seen that there was a frequent change of governors in Urfa in the early periods of the Republic. Atıf Ulusoğlu, who served in 1936-1937, dealt with the problems of the city one-on-one and also worked for the development of the society in terms of socioeconomic and socio-cultural aspects. He frequently traveled to almost all districts of the city and gave instructions for the solution of related problems. During the years he served in Urfa, he carried out very positive activities according to the economic conditions of the time. He worked in many fields from education to art, culture and economy. He was also closely involved in the municipal affairs of the city. Nevertheless, Urfa, located in an arid geography, frequently faced drought. At the same time, despite having a fertile and large agricultural basin, it had to struggle with swarms of rats and locusts. Local governments did not have the opportunity for quick solutions due to lack of personnel and economic reasons. During this period, the municipality worked in coordination with the governor's office and took important initiatives for the city's infrastructure. For example, in order to meet the city's need for clean water, waterways were provided and roads were designed. At the same time, telegraph wires were erected to ensure communication throughout the city. Atıf Ulusoğlu ensured that artisans went to exhibitions organized in various parts of the country in order to make modern production. Although Atıf Bey's governorship of Urfa was short-lived, positive developments took place in the city.

Keywords: Ottoman, Republic, Urfa, Atıf Ulusoğlu, Socioeconomic.

Citation

PAYDAŞ, Kazım, TORAMAN, Kadir, "Urfa in the Era of Atıf Ulusoğlu from the Governors of the Republic in the Light of the Local Press (1936-1937)", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 65-82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11576770>

Giriş

Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra, 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye ile devletin yeni anayasası hazırlanmıştır. Anayasada yeni kurulan devletin yönetim şekli, dini, dili, bayrağı ve aynı zamanda hâkimiyetin milletin egemenliğinde olduğu ve bu yetkiyi TBMM'nin Türk Milleti adına icra edeceği belirtilmiştir.¹ Anayasanın önemli maddelerinden birisi de ülkenin idari taksimatıyla ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili değerlendirmeler yapmadan önce devr-i sabıktan alınan bakiye üzerine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda mali, idari ve sosyal yönden zayıflamıştı. Bu yüzden yöneticiler devletin ömrünü uzatabilmek için merkezi otoriteyi güçlendirmek istemiştir. Avusturya ve Rusya gibi merkezîyetçi devletler örnek alınarak *mali işlerin tek merkezden yönetilip yönlendirilmesini, yükümlülüklerin kanuni esaslara dayandırılmasını ve yargı gücünün düzenli biçimde işlemesini amaçlayan bir idari sistem oluşturulmuştur.*²

1864 Vilayet Nizamnamesi önce *Tuna, Ma'muretülaziz, Manastır, Selanik, Yanya ve Tirhala*'da denenmiş ve elde edilen başarılı sonuçlar neticesinde 1871 Vilayet nizamnamesi ile tüm devlette uygulanmaya başlanmıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesine imparatorluğun idari taksimatı, *vilayet, liva, kaza, nahîye ve köy* olarak teşkil edildi.³ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti devr-i sabıktan almış olduğu mirası güncelleyerek dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden teşkil etmiştir. Genç cumhuriyetin yeni anayasasının 89. maddesine göre,⁴ *Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet nokta-i nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden terekkiüp eder.* 1924 Anayasası'ndan da anlaşılacağı üzere daha önce idari taksimatın muhtevasında olan *liva* kaldırılmıştır. Urfa'nın, Cumhuriyet Dönemi idari taksimatı 1920 ile 1925 yılları arasında Urfa, Harran, Suruç ve Birecik olmak üzere dört kazadan terekkiüp ederken 1925 ile 1953 yılları arasında *Urfa, Birecik, Harran Akçakale, Suruç, Hilvan Viraşehir, Yaylak (Bozova), Siverek* olmak üzere sekiz kazadan meydana gelmektedir.⁵

1. Atatürk Dönemi Türkiye İdari Taksimatında Urfa Valileri (1923-1937)

Devlet kendine münhasır görev ve yetkilerin bir kısmını vilayet dâhilinde istihdam etmiş olduğu memurlara kendi adına icra etmesi için tevdi

¹ 1924 Teşkilat-ı Esasi, s. 491.

² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara 2008, s. 495.

³ Ortaylı, *age*, s. 498.

⁴ 1924 Teşkilat-ı Esasiye, 371.

⁵ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C. 14, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 300.

etmiştir.⁶ Cumhuriyet Urfa'sında ilk vali 1924 yılında atanan İsmail İzzet Bey olup bu şahıs, aynı yıl görevinden azledilerek yerine ikinci sınıf müfettişlerinden Fuat Bey tayin edilmiştir.⁷ Urfa'nın ikinci valisi Fuat Bey'in 1928 yılına kadar görevde kaldığı görülmektedir. 1928 yılından itibaren dönemin İcra Vekilleri tarafından vekâlet emrine alınmıştır.⁸ Fuat Bey 1929 yılında Tekirdağ Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁹ 1928 yılında Vali Fuat Bey'in yerine Sinop Valisi İbrahim Ethem Bey atanmıştır.¹⁰ 1931 yılında İbrahim Ethem Gümüşhane Valiliği'ne tayin olunurken, Urfa Valiliği'ne yine asker kökenli bir memur olan Birinci Umumi Müfettişlik Askeri Müşaviri Kadri Paşa tayin edilmiştir.¹¹ Kadri Paşa 1777 sayılı kanunun üçüncü maddesine göre görevden alınmış¹² ve daha önce mirlivalıktan emekli olduğu halde 1700 sayılı Dahiliye Memurları Kanunu'nun üçüncü maddesi gereğince tekrar emekli edilmiştir.¹³ Kadri Paşa'nın emekliliği sonrasında Urfa Valiliği'ne 1932 yılında Feyyaz Bosut'un tayin edilmiştir.¹⁴ Kısa bir süre sonra Dahiliye Vekâleti'nin teklifi ile yaklaşık olarak bir yıl sonra Elazığ Valisi Nizamettin Atakar'ı Urfa Valiliği'ne tayin etmiştir.¹⁵ İki yıl sonra İcra Vekilleri Heyeti Urfa'nın da aralarında bulunduğu bazı şehirlerin mülki idaresinde yine değişiklik yapmıştır. 1933 yılında göreve başlayan Nizamettin Atakar, Çanakkale Valiliği'ne atanmıştır. Ondan boşalan makama 20.06.1935 tarihinde Erzurum'un eski valisi Necati Bey atanmıştır.¹⁶ Necati Bey'den sonra Urfa Valiliği'ne Atf Ulusoglu atanmıştır. Miralaylıktan emekli olmuş olan Atf Bey'in, Mardin Belediye başkanı iken 11.04.1936 tarihinde 2949 sayılı tezkere ile İcra Vekilleri tarafından Urfa valisi olması kararlaştırılmıştır.¹⁷ Atatürk Dönemi'nde, 1937 yılında tekrar

⁶ Faruk Günay, "Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi ile İlgili Anayasa Maddesinin İlginç Serüveni", *TBB Dergisi*, 19/62, 2006, s. 155.

⁷ BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), "Urfa Valisi İzzet'in Azliyle Yerine Mülkiye Müfettişi Fuat'ın Tayini", 30-18-1-1/9-15-20, 09.03.1924.

⁸ BCA, "Urfa Valisi Fuad Bey'in Vekalet Emrine Alınması", 30-18-1-1/30-62-16, 21.10.1928.

⁹ BCA, "Tekirdağ Valiliği'ne Urfa Valisi Fuat'ın Tayini", 30-18-1-2/4-33-9, 08.06.1929.

¹⁰ BCA, "Bayezid, Siirt, Burdur, Muğla, Urfa ve Sinop Valiliklerine Yapılan Tayinler", 30-18-1-1/30-62-15, 21.10.1928.

¹¹ BCA, "Bazı İllerin Valileri Arasında Değişiklikler Yapılması", 30-18-1-2/23-65-3, 20.09.1931.

¹² BCA, "Kadri Paşa'nın Vekalet Emrine Alınması", 30-18-1-2/31-67-9.

¹³ BCA, "Urfa Valisi Kadri Paşa'nın Emekliye Sevk Edilmesi", 30-18-1-2/ 32-71-9.

¹⁴ Şanlıurfa Valiliği, "Görev Yapmış Valiler", <http://www.sanliurfa.gov.tr/gorev-yapmis-valiler/>, Erişim Tarihi: 24.06.2023,

¹⁵ BCA, "Bazı Valilerin Nakil ve Tayinleri Hakkında Kararname", 30-18-1-2/ 33-2-3, 05.01.1933.

¹⁶ BCA, "Bazı Valiler Arasında Yapılan Değişiklikler ve Yeni Vali Tayinleri", 30-18-1-2/56-52-20, 20.06.1935.

¹⁷ BCA, "Urfa Valiliği'ne Mardin Belediye Başkanı Emekli Albay Atf Bey'in Tayini", 30-18-1-2/63-27-12.

mülki idare değişikliğine gidilmiştir. 1937 yılında Atıf Ulusoğlu Çanakkale Valiliği'ne atanırken ondan boşalan makama Diyarbakır vali yardımcısı olan Kazım Demirer, Dahiliye Vekâleti'nin 04.06.1937 tarihli ve 2047 sayılı tezkeresi ile atanmıştır.¹⁸

1.1. Atıf Ulusoğlu (1936-1937)

1882'de Kastamonu'da doğan Atıf Ulusoğlu, 13 Mart 1898 yılında Harp Okuluna başlamış ve 1901 yılında teğmenlik rütbesi alarak mezun olmuştur. Atıf Ulusoğlu'nun başarısı ile terfi etmiştir. 2 Şubat 1901'de teğmen olduktan sonra, 1903'te üsteğmen, 1908'de yüzbaşı, 1914'te kıdemli yüzbaşı, 1915'te binbaşı, 1921'de yarbay, 1922'de albay ve son olarak 1924'te tuğgeneralliğe terfi etmiştir. Atıf Ulusoğlu orduda çeşitli bölgelerde çeşitli rütbelerle görevlerde bulunmuştur. 1911-1912 Trablusgarp Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1919-1922 Kurtuluş Savaşı'nda vatani görevini ifa etmiştir.¹⁹

1.2. Atıf Ulusoğlu'nun Urfa Valiliği Dönemi'nde Yapmış Olduğu Hizmetler

1.2.1. İdari Alanda Yapılan Hizmetler

Osmanlı Dönemi'nde coğrafi bakımdan Urfa, ticari kavşak merkezi iken cumhuriyetin ilanıyla beraber sınır şehri olmuştur.²⁰ 1923 yılı sonrasında Urfa'da devlet kurumları imkanlar dâhilinde inşa edilmiştir. Örneğin; hükümet binası, muhasebe-i hususiye binası, İl Genel binasının yanı sıra kütüphane ve matbaa şehirde inşa edilen bazı kurumlardandır. Şehrin kültürel seviyesini arttırmak için, *kışlık bir tiyatro salonu*, *Yeni Yurt* adlı dans salonu inşa edilirken, *Memuren Kulübü* ve *Tayyare*, *Hilal-i Ahmer*, *Himaye-i Etfal* gibi sivil toplum örgütleri de kurulmuştur. Mesleki eğitim ağırlıklı okul olan *Sanatlar Ocağı* inşa edilmiş ve burada okuyan öğrenciler için okulun işlevine uygun bir fabrika kurulmuştur. Görüldüğü gibi Urfa'da siyasi, sosyal ve kültürel gelişimler söz konusudur. Bu dönemde yine şehirde telgraf hatları inşa edilerek iletişimin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda *Suruç-Yaylak*, *Urfa-Hilvan-Siverek* telgraf hatları inşa edilmiş ve şehrin büyük bir kısmında iletişim ağı oluşturulmuştur.²¹

Ordudan emekli ve Mardin Belediye Reisi iken 1936 yılında İcra Vekilleri'nin tensibiyle Urfa Valiliği'ne atanan Atıf Ulusoğlu'nun görev

¹⁸ BCA, "Valiler Arasında Yapılan Değişiklikler", 30-18-1-2/75-49-1, 04.06.1937.

¹⁹ Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, T.C. Genelkurmay Başkanlığı, C.2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 173-174.

²⁰ Tahir Ögüt, M. Sena Ekici, "Cumhuriyet Dönemi'ne Geçiş Aşamasında Urfa'nın İktisadi ve Sosyal Yapısı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, 2011, s. 176.

²¹ Ögüt, Ekici, *agm*, s. 176-177.

yaptığı dönem ile ilgili Urfa'nın sosyoekonomik yapısı ve hizmetleri dönemin basın-yayın organları incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Dönemin basın yayın organlarına göre, Atıf Ulusoğlu kendisine tevdi edilen görevi büyük bir gayret sarf ederek yerine getirmiştir. Çok çalışkan, disiplinli ve modern bir idarecidir. Urfa'nın birçok ilçesine sürekli teftiş ve tektik amaçlı ziyaretler gerçekleştirmiştir. Örneğin; yol durumlarını ve nehir geçitlerini teftiş etmek için Yaylak'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.²² Aynı zamanda Birecik,²³ Siverek,²⁴ ve Akçakale²⁵ gibi ilçelere de zaman zaman teftiş amaçlı ziyaretlerde bulunmuştur.

Atıf Ulusoğlu'nun görev aldığı dönemde; şehrin bir haritası çizilmiş,²⁶ bir şehir planı oluşturabilmek için mühendisler getirilmiş ve gerekli imar faaliyetlerine başlanmıştır.²⁷ Bunun yanında telefon hatları da yenilenmiştir.²⁸

Atıf Ulusoğlu şehir dâhilinde bulunan belediye ve halkevi gibi önemli kamu kurum ve kuruluşların kendine münhasır görevlerini ve bu görevleri ne şekilde ifa edeceklerine dair bir yönetmelik hazırlatmıştır. Bu yönetmelik yalnızca idari değil aynı zamanda sosyal anlamda da kendini idame ettiren programdır. Başta sağlık olmak üzere kültür, ziraat ve bayındırlık işleri ile ilgi düzenlemeleri içermektedir.²⁹

1937 yılı içerisinde Urfa'da Vali Atıf Ulusoğlu'nun girişimleriyle yeni bir hükümet binası,³⁰ belediye sineması, belediye meclisi, belediye parkı, otel ve mezbaha yapılmış ayrıca belediye mühendisi tarafından planı hazırlanan alt katı dükkân üst katı ise apartman olan binaların temelleri atılmıştır.³¹

1.2.2. Halkevleri ile Yapılan Müsterek Hizmetler

Menemen Olayı, halkevlerinin kurulmasında etkili olmuştur. Atatürk bu olaydan sonra ülke genelinde yapmış olduğu geziler sonrasında halk tarafından benimsenmediğini görmüş ve inkılapları halka daha etkin bir şekilde öğretebilmek için yaygın eğitim kurumu olan halkevlerinin kurulmasına karar vermiştir. 19 Şubat 1932 tarihinde yurt genelinde 14 tane

²² Işık, "Şehir Haberleri", 22.09.1936.

²³ Işık, "Şehir Haberleri", 24.08.1936.

²⁴ Işık, "Valimiz Siverek'e Gittiler", 21.11.1936.

²⁵ Işık, "Şehir Haberleri", 07.09.1936.

²⁶ Yeni Işık, "Urfa Şehir Haritası", 24.08.1936.

²⁷ Işık, "Urfa'nın Planı", 29.11.1936.

²⁸ Işık, "Telefonlarımız", 17.09.1936.

²⁹ Akgün, "Köy Kalkınma Broşürü", 19.04.1937.

³⁰ Akgün, "Yeni Hükümet Konağının İnşaatı Pek Yakında", 23.04.1937.

³¹ Akgün, "Yeni şehir Mıntıkasında Yeni ve Büyük Bir Temel Daha Atıldı", 01.05.1937.

halkevi açılmıştır.³² 19 Şubat 1934 tarihine gelindiğinde Halkevlerinin ülke çapındaki şubesi 80'e ulaşmış olup Urfa Halkevi bu tarihte açılmıştır.³³

Vali Atıf Ulusoğlu ise Urfa Halkevi ile yakın temasta olmuş ve toplantılarının birçoğunu burada gerçekleştirmiştir. 2 Ocak 1937 tarihine ait Yeni Işık Gazetesi'ne göre, Atıf Ulusoğlu bütün erkan-ı memur ve halkevinin idarecileri ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıya iştirak edenler aileleriyle beraber katılmıştır. Toplantı sonucunda 15 günde bir aile gecesi düzenlenmesine karar verilmiştir.³⁴ Halkevinin daha da işlevsel hale gelmesinde önemli katkıları olan Atıf Ulusoğlu halka açık bir saz-söz gecesi düzenlenmesini kararlaştırmış ve şehir dışından müzisyenler getirilmesine olanak sağlamıştır. Vali Atıf Ulusoğlu, Adana'da meydana gelen sel felaketi sonrasında Adana'nın yaralarını sarmak için yardım kampanyası başlatmıştır. Urfalılar tarafından 2 lira ile 15 lira arasında kişisel olanaklara göre bir miktar para toplanmıştır. Bu meblağ Kızılay aracılığı ile afetzedelere ulaştırılmıştır.³⁵

Urfa'da bulunan engelli, hasta, ihtiyaç sahibi kimseler ve yoksul talebeler için 19.01.1937'de *Malullere Yardım Cemiyeti* kurulmuştur. Vali Atıf Ulusoğlu'nun öncülüğünde ve halkevinin aracılığı ile şehirde bulunan ihtiyaç sahibi kimselerin müşkül durumlarını bertaraf edebilmek için halkevinde toplanan idareciler, halkın da iştirakiyle kurulan cemiyetin nizamnamesi hazırlanmış ve vilayete teslim edilmiştir. Böylece toplumda yardımlaşma duygusu hem canlı kalmış hem de ihtiyaç sahibi kimselerin sıkıntıları giderilmiştir.³⁶

1.2.3. Kaçakçılık

İmparatorluk Döneminde sınırların değişmesiyle beraber yasal olan ticaret ağı cumhuriyetin ilanıyla yasal olmayan yollarla devam etmiştir. Eskiden aynı ülkenin toprak parçası olan ama I. Dünya Savaşı sonrası farklı ülkeler konumuna gelen Türkiye ve Suriye üzerinden gerçekleşen kaçakçılık faaliyetlerini sonlandırmak adına hükümet yeni tedbirler almıştır. Hükümet kaçakçılığı ihbar edenlere elde edilen malların %20'sini ikramiye olarak

³²Yasemin Doğaner, "Halkevleri", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkevleri/>, Erişim Tarihi: 11.02.2024.

³³ Yüksel Yıldırım, Yeni Türkiye'nin Yapılanma Sürecinde Halkevlerinin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun 2016, s. 33.

³⁴ Yeni Işık, "Halkevimizde Toplantı", 02.01.1937.

³⁵ Yeni Işık, "Adana'nın Sel Felaketini Gören Yurttaşlarımıza Yardım için Toplantı", 12.01.1937.

³⁶ Yeni Işık, "Şehrimiz Malullerine Yardım İçin Cemiyet Kuruldu", 19.01.1937.

vermiştir. Aynı zamanda kaçakçılığı önleme adına mahalli idarelerin ve belediyelerin memur ve müstahdemleri, köy muhtarları, ihtiyar heyetleri, mahalle, kır ve orman bekçileri, köy korucuları kaçakçılıkla ilgili ihbarları yetkililere bildirmeleri emredilmiştir.³⁷

Devletin kaçakçılıkla olan mücadelesi tavizsiz devam etmiştir. İstihbarat Müdürü Salahattin Bey, İstihbarat Amiri Sabri Bey bu konuda titiz bir şekilde çalışarak sınırlarımızı aşan şahısları ve kaçırılan ürünleri derhal yakalamaktaydı. 1937 yılında vilayette 58 kaçakçılık vakası olmuş ve bu vakalarda dört ton gümrük kaçağı, 22.500.00 varak sigara kâğıdı, 250 kg inhisar kaçağı, 95 kaçakçı, 45 hayvan, beş silah ele geçirilmiştir. Ayrıca kontroller sırasında üç kaçakçı ölmüş, bir kaçakçı yaralı olarak ele geçirilmiştir.³⁸ Urfa'nın Harran Kapısı ahalisinden olan iki kişi yedi yük şeker kaçakçılığı yaparken gümrük memurlarıyla yapmış olduğu çatışma esnasında yaralanarak güneye kaçmış ve Fransız istihbarat zabiti tarafından tedavi edilmiştir.³⁹ Kaçakçılıkla mücadele edilmiş, vatan hainliğiyle eşdeğer tutulmuştur.⁴⁰

Kaçakçılıkla ilgili davalar ihtisas mahkemelerinde görülmekteydi. Devletin sıkı denetimi sayesinde ülkede kaçakçılık azalmıştır. Bu sebepten ötürü Adli İhtisas Mahkemeleri'nin kaldırılmasına karar verilmiştir. Yalnız Suriye sınırı yakınında, kaçakçılık faaliyetleri devam ettiği için burada bir müddet Askeri İhtisas Mahkemeleri faaliyet göstermiştir.⁴¹

1.2.4. Tarım

Cumhuriyetin kurucu kadrosu devr-i sabıktan bir sanayi değil tarım ülkesi devralmıştır. Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak bağımsızlığını ilan eden Türkiye, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde almış olduğu kararları tatbik etmeye başlamış ve kendi ekonomi modelini inşa etmek istemiştir. Bağımsızlık sonrası kongrede alınan kararlar tatbik edilmeye başlanmıştır. Öncelikle kapitülasyonlar kaldırılmış, ülkenin yerli girişimcileri desteklenerek güçlü ve milli iş adamları meydana getirilmek istenmiştir.⁴²

³⁷ Yeni Işık, "Kaçakçılığı İhbar Edenlerin İkramiyeleri", 29.12.1936.

³⁸ Yeni Işık, "Kaçakçılık Vakaları", 09.03.1937.

³⁹ BCA, "Urfa, Malazgirt, Bulanık ve Siirt'te Meydana Gelen Kaçakçılık, Silahlı Çatışma, Gasp ve Adam Öldürme Olaylarına Dair 13.061930 Tarihli Asayiş Raporu", 30-10-0/128-920-7, 03.06.1930.

⁴⁰ Akgün, "Yurttaş Kaçakçı Vatan Hainidir", 01.05.1937.

⁴¹ Akgün, "İhtisas Mahkemeleri Kaldırılıyor- Memlekette Kaçakçılık Hadiseleri Çok Azaldı", 29.05.1937.

⁴² Mehmet Kayıran, Selami Yaygın, "İzmir İktisat Kongresi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C. 2, 2009, s. 27.

Türkiye'nin en önemli gelir kaynağı o dönem için tarımdır. Bu bağlamda esasta tarım ülkesi olan Türkiye, vakit kaybetmeden bünyesinde bulunan tarım sahalarını tespit etmiştir. Tarım sahalarından birisi de şüphesiz Urfa'dır. 1927 yılında Ahmet Fuat Bey valiliği döneminde yapılan nüfus sayımına göre Urfa nüfusu 203.000 kişiydi. Urfa'da nüfus genellikle köylerde yaşamaktaydı. Tarım, ticaret ve sanayi gibi iş kollarında erkekler kadınlara oranla fazlaydı. Bu dönemde devlet memuru olarak istihdam edilenlerin büyük çoğunluğu erkeklerden oluşmaktaydı. Nitekim erkeklerin %3,75'i istihdam edilmişken bu oran kadınlarda sadece %0,01'di.⁴³ 1927 yılına ait istatistik verilerine göre Urfa özelinde sanayi ve hizmet sektörünün yeterince gelişmediği görülmektedir. Atadan kalma geleneksel tarım kültürünü devam ettiren Urfa'lı çiftçiler elde olmayan sebeplerden ötürü zor zamanlar geçirmişlerdir. Kuraklık, çekirge istilaları ve farelerin vermiş olduğu hasarlar verimi azaltmıştır. 1932 yılından 1937 yılına kadar kuraklıkla ve çekirge sürüleriyle yapılan mücadele sonucunda haşereler temizlenmiştir. Lakin bu sefer de farelerin ekin alanlarını istila etmesi, gün geçtikçe çoğalmaları ve mahsulün yarısını telef etmeleriyle yerel yönetim birimleri tarafından çeşitli tedbirler alınmıştır. Tarım Savaş Dairesi kurulmasına rağmen yeterli sayıda personelden yoksunluğu ve aynı zamanda mali açıdan zayıf olması nedeniyle tam anlamıyla mücadele edilememiştir. Çünkü sekiz kazanın yedisinde farelerle, birinde ise domuzlarla mücadele edilmiş ve her bir kazaya bir amele başı verilmiştir. Tespit edilen 15.000 hektar fareli arazinin mevcudiyeti ve istihdam edilen personel sayısının yetersizliği mücadeleyi neticesiz bırakmıştır. Ziraat Bakanlığı ise Urfa için 50 sandık havai fişek ve altı buçuk kilo istirkin göndermiştir.⁴⁴ Urfa'nın tarım sahası geniş ve verimlilik bakımından oldukça zengindir. Viranşehir, Harran ve Suruç Urfa'da göze çarpan tarım bölgeleridir. Bilhassa Urfa'yı gezen ve bazı değerlendirmelerde bulunan Macar ziraat mühendisi Harran Ovası'nın önemini şöyle açıklamaktadır: “*Türk Ordusu 10 yıl üst üste harb etse, onların yiyeceğini yalnız Harran Ovası temin eder.*”⁴⁵

Atıf Ulusoglu'nun Urfa'nın sorunlarıyla yakından ilgilendiği, çözüm için elinden gelen çabayı sarf ettiği ve çalışkan bir yönetici olduğu dönemin gazetelerine yansımıştır. Bu dönemde Urfa'lı çiftçilerin hububatı istasyonlarda aylarca bekletilmiş ve Payas Limanı'na sevki gecikmişti. Atıf

⁴³ Ahmet İlyas, “Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisinin Envanterinin Çıkarılması: 1927 Tarım ve Sanayi Sayımının Urfa Özelinde Değerlendirilmesi”, *Akademibakış Dergisi*, C.74. Temmuz- Ağustos 2019, s. 3-4.

⁴⁴ Yeni Işık, “Fareler ve Ekinler”, 12.01.1937.

⁴⁵ Akgün, “Ana Yurtta Bir Gezinti”, 21.05.1937.

Bey'in çabalarıyla Cenup Yolları İdaresi tarafından boş vagon temin edilmiş ve çiftçilerin olası bir zarara uğraması önlenmiştir.⁴⁶

1.2.5. Elektrik Bedeli

Urfa'da elektrik şirketi tarafından uygulanan abonman usulünde bir değişiklik yapılmıştır. Her ay hane başına 5 kilovatlık elektriğin ücreti kullanımına bakılmaksızın alınmaktaydı. Şirket müdürü Rıza Bey tarafından yapılan çalışma neticesinde 2 kilovatlık elektrik ücret alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁷ 01.03.1937 tarihinden itibaren hane başına en az 2 kilovat, dükkân başına ise 1 kilovatlık enerji ücretinin alınması kararlaştırılmış ve bu husus vilayet meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴⁸

1.2.6. Fidan Dikimi ve Yakacak Odun Temini

1937 yılının ocak ayının ilk haftasında meydana gelen kar yağışı son yirmi yılın en şiddetli olanıydı. Kar yağışıyla beraber -5 dereceye kadar düşmüş olan hava sıcaklığı şehir yaşamını olumsuz etkilemiştir. Urfa'da yakacak kömür ve odun bulunmaması kış mevsiminin şiddetini daha da arttırmıştır. Diğer yandan şiddetli soğuklar yüzünden aç kalan kurtlar şehre ve köylere inmiştir. Dönemin emniyet teşkilatı birçok bölgede kurtlara rastladığını rapor etmiştir.⁴⁹

Neticede olumsuz hava koşulları Urfa'da yeterince hissedilmiş, bölgedeki ağaçlar ısınma ihtiyacı için kullanılmıştır. Bu sebeple komşu vilayetlerden maliyeti hayli yüksek olan odun ithalatı yapılmıştır. Esasen Urfa'da yaşanan birçok problemin çözülmesinde öncü olan Atıf Ulusoğlu, şehrin yakacak odunu kendi imkânlarıyla karşılaması için fidan ekimi seferberliği başlatmıştır. Çok geçmeden şehrin muhtelif bölgelerine kavak fidanları ekilmiştir. Fidan ekimi için şehrin önemli kurumları da öncülük etmiştir. Bu çerçevede Urfa Belediyesi 100.000, Urfa Hususi Muhasebesi 100.000, Urfa Evkaf Dairesi 15.000, Akziyaret Nahiyesi 15.000, Yaylak Belediyesi 15.000 fidan dikmiştir. Bu şekilde Urfa'nın muhtelif yerlerinde dikilen fidanların miktarı 288.000'e ulaşmıştır. Fidanlar Mardin'in Savur Kazası'ndan temin edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar ile hem şehrin kereste ihtiyacı karşılanacak hem de Urfa'nın ikliminde önemli bir değişikliğin yaşanması sağlanacaktı.⁵⁰

1.2.7. Esnaf

Urfa Esnaf Cemiyeti'nin yıllık bütçesi büyükşehirlere oranla düşüktür. 19.01.1937 tarihine ait Yeni Işık Gazetesi haberlerine göre, İstanbul Esnaf

⁴⁶ Yeni Işık, "Tüccarlarımız Valimize Teşekkür Ediyor", 19.01.1937.

⁴⁷ Yeni Işık, "Elektrik Şirketimizin Bir Kararı", 02.01.1937.

⁴⁸ Yeni Işık, "Urfa Şehri Elektrik Anonim Şirketinden", 17.02.1937.

⁴⁹ Yeni Işık, "Kar-Kurt ve Odun Azlığı", 02.02.1937.

⁵⁰ Yeni Işık, "İlimizde Kavak Ağacı Dikimi", 12.03.1937.

Cemiyeti'nin yıllık bütçesi 93.000 lira iken aynı şey Urfa için söz konusu değildir. Ustalık ve kalfalık kaidelerine uygun 30-35 beş esnaf vardır. Bunlar ticaret odasına seçildikten sonra bir iki tanesi dışında birçoğu planlı bir şekilde çalışmamaktadır. Yıllık bütçe yapmazlar, görünen bir sosyal yapuları yoktur, yıllık bir tutanak defterleri mevcut değildir, kendilerini gayr-ı mesul tutar ve kimseye hesap vermek zorunda değildirler, heyette okur yazar durumu yoktur. Urfa zanaat atölyelerinin geleneksel bir yapıda olduğu, faaliyetlerine bu şekilde devam ettiği ve moderniteden uzak olduğu Ankara'da açılan sanat sergisinde ortaya çıkmıştır.⁵¹

Urfa'nın neredeyse bütün problemleriyle alakadar olan Vali Atıf Ulusoglu'nun, şehrin ekonomisi için önemli bir yere sahip küçük esnafın daha da verimli çalışabilmesi için onlarla özel olarak ilgilenmiştir. Bu bağlamda 01.11.1936 tarihinde halkevi toplantı salonunda vali, halkevi başkanı, belediye reisi, ticaret ve sanayi odaları başkanlarıyla ve esnaftan müteşekkil bir istişare meclisi kurulmuştur.⁵² Atıf Bey'in amaçlarından birisi Urfa Esnaf Teşkilatı'nı modern bir yapıya dönüştürerek atölyelerde modern ürünler üretebilmelerine olanak sağlamaktır. Öncelikle esnafın bakış açısını değiştirebilmek için başkentte yapılan sergiye iştirak etmelerini sağlamıştır. 1936 yılının Ekim ayında Ankara'da küçük zanaatlar için açılan büyük sergiye yurdun her kesiminden olduğu gibi Urfalı zanaatkarda teşrif etmiştir. Urfalı zanaatkârlar üretimlerinde yenilikler yapmışlardır. Köşkerler; geleneksel olarak imal ettikleri ayakkabıların yerine sergide gördükleri örneklerden etkilenerek daha sık sandaletler üretmeye başlamışlardır.⁵³

Urfa'nın sosyoekonomik yapısını irdelemek adına esnafın dayanışması dikkat çekmektedir. Bu dönemde İstanbul Esnaf Birliği otomobil lastiklerinden imal edilen ayakkabıların sağlığa zararlı olduğu gerekçesiyle üretimi durdurmuştur. Otomobil lastiklerinden üretilen ayakkabıların 15 yaşından küçük olan çocuklarda düztabanlığa ve romatizma gibi ortopedik hastalıklara sebep olmasından dolayı üretimi durdurulmuştur. Urfa'da ise yıllardan beri kaçak yollarla temin edilen otomobil lastikleri gümrük görevlileri tarafından defalarca yakalanmasına rağmen otomobil lastiklerinden ayakkabılar üretilmeye devam etmiş ve şehrin sosyoekonomik yapısı bozulmuştur. Bu bağlamda köseleci ve yemenici olarak bilinen köşkerler otomobil lastiklerinden üretilen ayakkabılar sebebiyle yeterli üretimi yapamamakta ve ekonomik zorluk çekmekte idiler. Bu olayın diğer bir olumsuz tarafı da yerli malının kullanımı ve talebini azaltması idi. Buna karşılık olarak eskici esnafı hem vatandaşın sıhhatini bozan hem de

⁵¹ Yeni Işık, "Urfa'da Esnaf Cemiyetleri Ne Haldedir", 19.02.1937.

⁵² Işık, "Küçük Sanatkârlar", 29.10.1936.

⁵³ Yeni Işık, "Urfa'da Küçük Sanat Sahiplerinin Eserleri", 30.04.1937.

ayakkabı imalatçıları ekonomik olarak sarsan otomobil lastiklerinin şehir içinde tüketilmesine engel olmaları Urfa da büyük takdir toplamıştır.

Urfa eski dönemlerde çok önemli bir ticaret merkeziydi. 1937 yılında İstanbul, Mersin ve Antep gibi şehirlerden fatura, tuhafiyeye ve bakkaliye ürünlerini temin ederdi. Bunun yanında çok verimli olan topraklarında buğday, fıstık kendir ve yünleriyle ticarete ün kazanmıştır. Özellikle tere yağını büyük ticaret merkezlerine göndermekte idi. Ancak bu dönemde ihraç edilen ürünlerin Urfa menşeli olduğuna dair bir kayıt yoktur. Yaklaşık olarak 12 yıl boyunca başta İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin yanı sıra Anadolu'nun birçok noktasında *Helib Hadid-i* adıyla bilinen tere yağları Urfa'ya aittir. Çünkü daha önce Halep üzerinden yapılan yağ ticareti *Hadid-i* adıyla bilinmekteydi. Urfa'nın ihraç ettiği diğer bir ürün ise fıstıktır. Fıstığın ekim alanı artmış ve bunun sonucunda çevre illere göre daha çok mahsul alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede kayda değer miktarda üretilen Urfa fıstığı başka isimler altında piyasaya sürülmüştür. 1937 yılında basına yansıyan bir habere göre, Urfa tüccarının şehre ait olan ürünlerin patenti ile ilgilenmediği ve sadece ürünü ihraç etme eğiliminde olduğu belirtilmiştir.⁵⁴ Yani Urfa üzümü, Urfa yağı, Urfa yünü, Urfa fıstığı gibi Urfa'da yetişen yüzlerce ürün başka bir etiket altında pazarlanmıştır. Urfa fıstığı, Şam fıstığı veya Halep fıstığı olarak satışa sunulmuştur.⁵⁵

1.2.8. Su

1924 Anayasası 442 sayılı köy kanunuyla köy yönetimlerine kendi mecralarında içme suyu temin etme yetkisi verilmiştir. 1926 yılında ise; *Sular Hakkında Kanun* ile şehirlerin su ihtiyacını temin etme görevi belediyelere tevdi edilmiştir. 1933 yılında İller (Belediye) Bankası kurularak şehirlerin içilebilecek temiz su temini ve kanalizasyon yapımı için finansman sağlamıştır. Bu yardımlar sayesinde Türkiye'nin birçok bölgesinde içilebilecek temiz su tesisleri kurulmuştur.⁵⁶

Doğu medeniyetinde yardımlaşmanın önemli bir göstergesi vakıf müesseseleridir. İslam coğrafyasında devlet toplumun bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek ekonomik güce sahip değildi Bundan dolayı toplumun varlıklı kimseleri tarafından vakıf müesseseleri kurulmuştur. Bu müesseselerden biri de su vakıflarıdır.⁵⁷ Urfa'da vakıfların içtimai hayata dair rolü derindir. Belediye tam bir müessese haline gelmeden önce vakıflar

⁵⁴ Akgün, "Reklamsızlık Yüzünden Neler Kaybediyoruz", 19.04.1937.

⁵⁵ Akgün, "Mahsullerimiz Başka Adlarda Satılmaktadır", 01.05.1937.

⁵⁶ Eray Acar, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Kentsel Şebeke Suyu Yönetiminin Kurumsal ve Yasal Gelişimi", Hukuk ve İktisat Araştırma Dergisi, C. 4, 2012: s. 98-99.

⁵⁷ Kadir Toraman, Osmanlı Dönemi'nde Adana Belediyesi ve Sorunlar (1868-1910), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2019, s. 8.

şehre suyu ulaştırır, su yollarını tamir eder ve temizlik işlerini görürdü. Bilhassa içme suyu şehre ulaştırılırken lağım sularına karışmaması için azami derecede gayret sarf edilmiştir. Urfa'da bulunan su vakıfları; yağmur ve kar sularını sarnıçlarda toplamış, mevcut akarsu yatağına bentler inşa etmiş, kanallar ve tüneller vasıtasıyla şehrin muhtelif yerlerine dağıtmıştır. Su vakıfları toplumun su ihtiyacını karşılayabilmesi için, şadırvanlar, havuzlar, çeşmeler yapmış ve yer altı sularından faydalanabilmek için de kuyular açmıştır.⁵⁸

Esasen Urfa'nın önemli su kaynakları *Fırat Nebri, Culab Nebri, Karakoyun Deresi, Habur Nebri, Belib Nebri, Germuş Suyu, Karaköprü Suyu, Aligör Suyu, İnbaşı Suyu, Höyük Suyu, Bahçecik Suyu, Baharık Suyu, Hamdan Suyu, Aynızeliba Gölü ve Kerhiz Çayı*'dir.⁵⁹ Bu bağlamda kaynağı Bozova'da olan Kerhiz Çayı'ndan elde edilen sular evlere, camilere ve sebillere dağıtılmıştır.⁶⁰ 1934 yılında Urfa Belediye Başkanı olan Ömer Alay, Kerhiz ve Cavsak nehirleri üzerinden şehre su aktarılması için çalışmalar yapmıştır. Bu amaçla Kerhiz ve Cavsak nehirlerinden elde edilen sular uygun bir yerde yapılacak olan havuzda biriktirilecek ve iki kilometrelik demir borularla şehre aktarılacaktır.⁶¹ 1936 yılında ise Vali Atıf Ulusoglu'nun öncülüğü ile Urfa Belediye Başkanı Ömer Alay şehre su getirebilmek için Bayındırlık ve Sağlık Bakanlığına bir dizi seyahatler gerçekleştirmiştir. Neticede Ömer Alay İstanbul ve Ankara'ya giderek ilgili kurumlardan destek almıştır.⁶² Bu şekilde Şehrin su sorunu 1940 yılında büyük oranda çözülmüştür.⁶³

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrasında alınan ağır mağlubiyet ile işgale uğrayan Anadolu coğrafyası, top yekûn girmiş olduğu bağımsızlık mücadelesini zafere taçlandırmış ve ülke İtilaf Devletleri'nin istilasından kurtulmuştur. Hem ekonomik hem sosyal hem de sosyopsikolojik olarak yıpranmış olan Türk Milleti adeta küllerinden yeniden doğmuştur. Yeni kurulan Türk Devleti kalkınma adına dönemin şartlarına göre oldukça başarılı ekonomik programlar geliştirmiştir. Bu minvalde ülke genelinde olduğu gibi Urfa'da da kısıtlı imkânlarla rağmen devlet ricali elinden gelen gayreti sarf etmiştir.

⁵⁸ Bahattin Turgut, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 131-132.

⁵⁹ Kemal Kapaklı, *Urfa Hakkında Salname*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 10-13.

⁶⁰ Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012, s. 33.

⁶¹ Cumhuriyet, "Urfa Belediyesi'nden", 04.02.1934.

⁶² Işık, "Şehir Haberleri", 20.08.1936.

1936-1937 yılları arasında Urfa'da valilik görevini icra eden Atıf Ulusoğlu, ekonomik şartları zorlamıştır. Şehrin hem idari hem de beledi işleri ile ilgilenmiştir. Aynı zamanda Urfa'nın sosyoekonomik, psikolojik ve kültürel yapısına olumlu dokunuşlarda bulunmuştur. Dönemin Urfa gazetelerine göre oldukça çalışkan bir yapısı olan Atıf Ulusoğlu Urfa'nın çehresini kısa zamanda önemli ölçüde değiştirmiştir.

O dönemde teşkilat olarak var olan Urfa Belediyesi ekonomik olarak zorluklar yaşamakta ve personel istihdamını da yeterli ölçüde gerçekleştirememekte idi. Dönemin gazeteleri incelendiğinde belediye teşkilatı valiliğin alt birimi gibi çalışmış ve önemli kamu binalarının valiliğin desteği ile yapıldığı tespit edilmiştir. Yine Türkiye'nin en verimli ve en geniş tarım arazilerinden birine sahip olan Urfa geleneksel yöntemlerle üretim yapmaktaydı. Şehrin büyük kısmı köylerde yaşırdı ve temel uğraş alanını tarım oluşturmaktaydı. Zengin tarım arazilerine sahip olunmasına rağmen Urfa'da çiftçiler uzun dönemler kuraklıkla mücadele etmiştir. Aynı zaman da çekirge ve fare istilaları da bu dönemde Urfa için yaşanan talihsizlikler arasındaydı. Buna karşılık yerel yönetim birimleri dönemin şartlarına göre birtakım önlemler almıştır. Dönemin ağır kış şartlarına binaen bölgede yakacak odun azalmış ve çevre illerden ithal edilmiştir. Bunun yanında bölgede ağaçlandırma politikası güdülmüş ve sonraki yılların odun ihtiyacı temin edilmiştir.

Bu çerçevede 1936-1937 yıllarına ait gazeteler ve diğer mecmualar taranarak Urfa'nın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ile ilgili çalışmalar ortaya çıkarılmıştır. Netice olarak Urfa özelinde yerel yönetimin kısıtlı imkânlarla rağmen hem toplumsal hem de şehrin yeniden inşası için yoğun çaba sarf ettiği görülmektedir.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	15.02.2024
Kabul Tarihi:	11.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	15.02.2024
Date of Acceptance:	11.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkarsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

Arşiv

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Urfa Valisi İzzet’in Azliyle Yerine Mülkiye Müfettişi Fuat’ın Tayini”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Urfa Valisi Fuad Bey’in Vekalet Emrine Alınması”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Tekirdağ Valiliği’ne Urfa Valisi Fuat’ın Tayini”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Bayezid, Siirt, Burdur, Muğla, Urfa ve Sinop Valiliklerine Yapılan Tayinler”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Bazı İllerin Valileri Arasında Değişiklikler Yapılması”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Kadri Paşa’nın Vekalet Emrine Alınması”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Urfa Valisi Kadri Paşa’nın Emekliye Sevk Edilmesi”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Bazı Valilerin Nakil ve Tayinleri Hakkında Kararname”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Bazı Valiler Arasında Yapılan Değişiklikler ve Yeni Vali Tayinleri”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Urfa Valiliği’ne Mardin Belediye Başkanı Emekli Albay Atıf Bey’in Tayini”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Valiler Arasında Yapılan Değişiklikler”.

BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi): “Urfa, Malazgirt, Bulanık ve Siirt’te Meydana Gelen Kaçakçılık, Silahlı Çatışma, Gasp ve Adam Öldürme Olaylarına Dair 13.06.1930 Tarihli Asayiş Raporu”.

Kitap ve Dergiler

1924 Teşkilat-ı Esasi, 1924, 491.

ACAR, Eray, “Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’de Kentsel Şebeke Suyu Yönetiminin Kurumsal ve Yasal Gelişimi”, *Hukuk ve İktisat Araştırma Dergisi*, C.4, (2012): ss. 98-106.

GÜNAY, Faruk, “Üst Düzey Yöneticilerin Yetiştirilmesi ile İlgili Anayasa Maddesinin İlginç Serüveni”, *TBB Dergisi*, C.62 (2006), ss. 152-172.

İLYAS, Ahmet, “Cumhuriyet Dönemi Türk Ekonomisi’nin Envanterinin Çıkarılması: 1927 Tarım ve Sanayi Sayımının Urfa Özelinde Değerlendirilmesi”, *Akademibakış Dergisi*, C.74 (Temmuz- Ağustos 2019): ss. 1-13.

KAPAKLI, Kemal, *Urfa Hakkında Salname*, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1998.

KARAKAŞ, Mahmut, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim*, T.C. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya 2012.

KAYIRAN, Mehmet, SAYGIN, Selami, “İzmir İktisat Kongresi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, C.2, (2009): ss. 27-70.

ORTAYLI, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2008.

ÖĞÜT, Tahir, EKİCİ, M. Sena, “Cumhuriyet Dönemi’ne Geçiş Aşamasında Urfa’nın İktisadi ve Sosyal Yapısı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, (2011): ss. 176-192.

ŞAŞMAZ, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, C.14, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, C. 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

İnternet Kaynağı

DOĞANER, Yasemin, “Halkevleri”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkevleri/>, Erişim Tarihi: 11.02.2024.

Şanlıurfa Valiliği, “Görev Yapmış Valiler”, <http://www.sanlıurfa.gov.tr/gorev-yapmis-valiler#>, Erişim Tarihi: 24.06.2023.

Tezler

TORAMAN, Kadir, *Osmanlı Dönemi’nde Adana Belediyesi ve Sorunlar (1868-1910)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2019.

TURGUT, Bahattin, *Urfa Vakıfları (1850-1900)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

YILDIRIM, Yüksel, *Yeni Türkiye’nin Yapılanma Sürecinde Halkevlerinin Rolü ve Urfa Halkevi Örneği*, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun 2016.

Gazeteler

Akgün, “Ana Yurtta Bir Gezinti”, 21.05.1937.

Akgün, “Esnaf Arasında Çalışma Eserleri”, 29.05.1937.

Akgün, “İhtisas Mahkemeleri Kaldırılıyor- Memlekette Kaçakçılık Hadiseleri Çok Azaldı”, 29.05.1937.

Akgün, “Köy Kalkınma Broşürü”, 19.04.1937.

Akgün, “Mahsullerimiz Başka Adlarda Satılmaktadır”, 01.05.1937.

Akgün, “Reklamsızlık Yüzünden Neler Kaybediyoruz”, 19.04.1937.

Cumhuriyet, “Urfa Belediyesi’nden”, 04.02.1934.

Işık, “Kabristan”, 17.09.1936.

Işık, “Küçük Sanatkârlar”. *Işık* (29.10.1936).

Işık, “Şehir Haberleri”, 07.09.1936.

- Işık, “Şehir Haberleri”, 20.08.1936.
Işık, “Şehir Haberleri”, 22.09.1936.
Işık, “Şehir Haberleri”, 24.08.1936.
Işık, “Telefonlarımız”, 17.09.1936.
Yeni Işık, “Adana’nın Sel Felaketini Gören Yurttaşlarımıza Yardım için Toplantı”, 12.01.1937.
Yeni Işık, “Elektrik Şirketimizin Bir Kararı”, 02.01.1937.
Yeni Işık, “Fareler ve Ekinler” 12.01.1937.
Yeni Işık, “Halkevimizde Toplantı”, 02.01.1937.
Yeni Işık, “İlimizde Kavak Ağacı Dikimi”, 12.03.1937.
Yeni Işık, “Kaçakçılığı İhbar Edenlerin İkramiyeleri”, 29.12.1936.
Yeni Işık, “Kaçakçılık Vakaları”, 09.03.1937.
Yeni Işık, “Kar-Kurt ve Odun Azlığı”, 02.02.1937.
Yeni Işık, “Şehrimiz Malullerine Yardım İçin Cemiyet Kuruldu”, 19.01.1937.
Yeni Işık, “Tüccarlarımız Valimize Teşekkür Ediyor”, 19.01.1937.
Yeni Işık, “Urfa Şehir Haritası”, 24.08.1936.
Yeni ışık, “Urfa’da Esnaf Cemiyetleri Ne Haldedir”, 19.02.1937.
Yeni Işık, “Urfa Şehri Elektrik Anonim Şirketinden”, 17.02.1937.
Yeni Işık, “Urfa’da Küçük Sanat Sahiplerinin Eserleri”, 30.04.1937.
Işık, “Urfa’nın Planı”, 29.11.1936.
Işık, “Valimiz Siverek’e Gittiler”, 21.11.1936.
Akgün, “Yeni Hükümet Konağının İnşaatı Pek Yakında”, 23.04.1937.
Akgün, “Yeni şehir Mıntıkasında Yeni ve Büyük Bir Temel Daha Atıldı”, 01.05.1937.
Akgün, “Yurttaş Kaçakçı Vatan Hainidir”, 01.05.1937.

Sessiz İstifa: Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma

Burcu YOĞURTCU | 0000-0001-5040-9478 | yogurtcuburcu@hotmail.com

Millî Eğitim Bakanlığı, Erzincan, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Prof. Dr. Ferudun SEZGİN | 0000-0002-7645-264X | ferudun@gazi.edu.tr

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Prof. Dr. Serkan KOŞAR | 0000-0003-2581-5145 | skosar@gazi.edu.tr

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Öz

Bu araştırmanın amacı Erzincan ilindeki liselerde görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre sessiz istifa kavramına yönelik algılarının belirlenmesidir. Öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik algılarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile hazırlanmıştır. Araştırma deseni olarak fenomenoloji kullanılmıştır. Veriler, nitel araştırmada veri toplama tekniklerinden görüşme yolu ile toplanmıştır. Araştırmanın verilerini elde etmek için Erzincan il merkezinde farklı liselerde görev yapan 18 öğretmen ile görüşme sağlanmıştır. Araştırma verileri içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Öğretmenlerin sessiz istifa algısı ele alınmış, nedenleri ve öğretmenlerin sessiz istifaya ilişkin sunduğu çözüm önerileri analiz edilmiştir. Katılımcıların çoğunun sessiz istifa algısı olumsuzdur. Öğretmenlerin sessiz istifa sürecini yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Öğretmenlerden bazıları mesleğinin ilk yıllarında bazıları da mesleğinin son zamanlarında bu süreci yaşadıklarını vurgulamışlardır. Sessiz istifa sürecine yöneticinin, sistemin ve değer görmemenin sebep olduğu belirtilmiştir. Bunlara ek olarak mesleki heyecanın kalmaması, kişinin kendini yormak istememesi ve denetimsizlik de vurgulanan önemli bulgulardandır. Öğretmenler, mesleklerinde fazla iş yükü olduğunu, mesleğin iş-yaşam dengesini etkilediğini ve görevi dışında bıkıcı işlerin olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin sessiz istifayı önlemeye yönelik önerileri arasında yöneticinin seçimine dikkat edilmesi, eğitimin öncelikli olduğu bir devlet anlayışı ve öğretmenin kendini yenilemesi bulunmaktadır. Okul müdürlerinin, öğretmenlerin duygu dünyalarını anlamalarına yardımcı olacak yöntemleri belirlemeleri, onları anlamaya özen göstermeleri gereklidir. Öğretmenlik mesleğinde maddi araçların önem taşımadığı, sosyo-duygusal durumların ön planda olduğu görmezden gelinmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Nitel Araştırma, Öğretmen.

Atıf Bilgisi

YOĞURTCU, Burcu, SEZGİN, Ferudun, KOŞAR, Serkan. “Sessiz İstifa: Lise Öğretmenlerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma”, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S. 1, Haziran 2024, ss. 83-108.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11576978>

Quiet Quitting: A Qualitative Research Based on the Opinions of the High School Teachers

Burcu YOĞURTCU | 0000-0001-5040-9478 | yogurtcuburcu@hotmail.com

Ministry of National Education, Erzincan, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Prof. Dr. Ferudun SEZGİN | 0000-0002-7645-264X | ferudun@gazi.edu.tr

Gazi University, Gazi Faculty of Education, Division of Educational Administration
Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Prof. Dr. Serkan KOŞAR | 0000-0003-2581-5145 | skosar@gazi.edu.tr

Gazi University, Gazi Faculty of Education, Division of Educational Administration,
Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Abstract

The aim of this research is to determine the perceptions of teachers in high schools in Erzincan towards the concept of quiet quitting according to their opinions. Qualitative research method was used in this study to determine the perceptions of teachers towards the concept of quiet quitting. Phenomenology has also been used as a research design. Data were collected through interviews, one of the data collection techniques in qualitative research. In order to collect the data of the research, 18 teachers working in different high schools in Erzincan were interviewed. The research data were analyzed using content analysis. The quiet quitting perception of the teachers was discussed. The reasons and the solutions offered by the teachers were analyzed. Most of the participants have a negative perception of quiet quitting. It was revealed that the teachers experienced the quiet quitting process. Some of them have emphasized that they have experienced this process in the first years of their profession and some in the last days of their profession. Experiencing this process was mostly caused by the manager, the system and the lack of value. In addition, the absence of professional excitement, the person's unwillingness to tire himself out and lack of supervision are also among the important findings highlighted. Teachers expressed that there was an excessive workload, the profession affects the work-life balance and there are tedious jobs outside of their duties. Among the suggestions to prevent teachers from quiet quitting are paying attention to selection of administrator, understanding that education is a priority and the teacher's self-renewal. It is necessary for school principals determining the methods helping teachers understand their emotional world and to take care to understand them. It should not be ignored that financial is not important in the teaching profession and socio-emotional situations are at the forefront.

Keywords : Quiet Quitting, Qualitative Research, Teacher.

Citation

YOĞURTCU, Burcu, SEZGİN, Ferudun, KOŞAR, Serkan. "Quiet Quitting: A Qualitative Research Based on the Opinions of the High School Teachers", TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 83-108. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11576978>

Giriş

Öğretmenler, çalışma ortamlarının koşulları ve kendi kişisel özelliklerinin etkileşimi sonucunda farklı davranışlar göstermektedir. Çalışanların görev tanımında olmayan ancak gönüllü olarak gösterdikleri davranışlar örgütsel vatandaşlık davranışlarıdır.¹ Örgütsel vatandaşlık davranışı örgütte etkililiği sağlamaktadır.² İş görenler, kabul görmek ya da takdir edilmek için, resmi veya zorunlu olmayan görevlerinin dışında fazladan rol davranışı gösterebilirler.³ Örgütsel vatandaşlık davranışları gönüllülük esasına dayansa da bu davranışlar örgütün resmi olarak yazılı iş tanımlarının gerektirdiği sorumluluklar şeklinde belirli duruma getirilebilen davranışlardır.⁴

Örgütsel vatandaşlık davranışı sergileyen çalışanlar yaptıkları fedakârlık sonucunda değer görmediklerini hissettiklerinde sessiz istifa süreci ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı (ÖVD), resmi iş tanımlarının bir parçası olmayan tüm olumlu çalışan eylemlerini tanımlamak için kullanılan terimdir. Örneğin, “ÖVD” sergileyen bir çalışan, örgütü ve meslektaşları için daha fazla sorumluluk, inisiyatif alır ve daha çok çalışır. Yapılan bir araştırma ÖVD’nin hem aydınlık hem de karanlık kısmının olduğunu göstermektedir.⁵ ÖVD’nin, iş tatminini, refahı ve kuruma bağlılığı arttırabileceği gibi duygusal tükenmeyi de kötüleştirerek iş tatminini, refahı ve örgütsel bağlılığı azaltabileceği belirtilmiştir. Fazla yapılan ÖVD’nin çalışanın bitkin ve yıpranmış hissettiği vatandaşlık yorgunluğuna yol açacağını ifade etmişlerdir.⁶ Bu da sessiz istifaın bir işaretidir.

Literatürde sessiz istifa kavramının kökeninin örgütsel vatandaşlık davranış teorisine dayandığına dair çalışmalara rastlanılmaktadır.⁷ Sessiz istifa

¹ Sema Polatçı, “Fatih Özçalık, Mihriban Cindiloğlu, Üretkenlik Karşısı İş Davranışı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Kişi-Örgüt Uyumunun Etkileri”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, 2014, s. 5.

² Dennis W Organ, Andreas Lingl, Personality, Satisfaction, and Organizational Citizenship Behavior, *The Journal of Social Psychology*, C. 135, 1995, s. 340.

³ Ferudun Sezgin, “Örgütsel Vatandaşlık Davranışları: Kavramsal Bir Çözümleme ve Okul Açısından Bazı Çıkarımlar”, *Gazî Üniversitesi Gazî Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, 2005, s. 319.

⁴ Ronald J Deluga, Supervisor Trust Building, Leader-Member Exchange and Organizational Citizenship Behaviour, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, C. 67, 1994, s. 316.

⁵ Joel Koopman, Klodiana Lanaj, Brent Scott, Intergrating The Bright and Dark Sides of OCB: A Daily Investigation of The Benefits and Costs of Helping Others, *Academy of Management Journal*, C. 59, 2016, s. 420.

⁶ Mark C Bolino, Jaron Harvey, Hsin-Hua Hsiung, Jefery A Lepine, Well, I’m Tired Of Tryin! Organizational Citizenship Behavior And Citizenship Fatigue, *Journal of Applied Psychology*, C. 100, 2015, s. 57.

⁷ Salima Hamouche, Christos, Kortos Avraam Papastathopoulos, Quiet Quitting: Relationship with Other Concepts and Implications For Tourism And Hospitality, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, C. 35, 2023, s. 4298; Alyson Krueger, “Who is quiet quitting for?”, <https://www.nytimes.com/2022/08/23/style/quiet-quitting-tiktok.html>, Erişim Tarihi: 23.08.2022; Sara Landin, Sanel Hadzic, Jonathan Breggry, *Beyond The Pandemic: Exploring Quiet Quitting And Job Satisfaction: A Qualitative Research Exploring Job Satisfaction in The New Workplace*, Bachelor Dissertation, Jönköping University, Sweden, 2023, s. 12; Esra Öztürk, Özgür Uğur Ankan, Metin Ocak, Understanding Quiet Quitting: Triggers, Antecedents and Consequences, *Uluslararası Davranış, Sürdürülebilirlik ve Yönetim Dergisi*, C. 10, 2023, s. 60.

sürecini yaşayanlar birincil yükümlülüklerini yerine getirmeye devam ederler, ancak ÖVD olarak bilinen faaliyetlere katılma olasılıkları daha düşüktür.⁸ Sessiz istifa, ilk olarak 2009 yılında ekonomist Mark Boldger tarafından ortaya atılmıştır. 2021 yılında Çin’de “Sırt Üstü Yatış Hareketi” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra 2022 yılında New York’ta çalışmakta olan mühendis Zaid Khan bu kavramı tekrar gündeme getirmiştir. Harvard Business Review’a (2022) göre “Sessiz İstifa” bazı çalışanların işverenlerine karşı tembelliğin, hak kazanma mücadelelerinin ya da pasif olarak saldırganlığın bir sonucudur ya da bazı çalışanlara göre de koşuşturma kültürünü reddederek görevleri ve kendi kişisel kimlikleri arasındaki sınırı belirlemektir.⁹ Farklı bir ifade ile tükenmişliğe karşı bir mücadeledir. İşinizin tanımında yer almayan görevlere hayır demek, işinizden vaktinde ayrılmak, çalışma saatlerinizin dışında elektronik postalara ve mesajlara yanıt vermemektir. İşinin gerektirdiği görev ve sorumlulukların dışına çıkmamaktır. Diğer insanların işini yapmamak, teknolojiye bağlı kalmadan hafta sonunun tadını çıkarmak, görev sınırlarını bilmek, tükenmişliği önleyerek sağlıklı kalmayı sağlamaktır. Sadık çalışanlar ve deneyimli çalışanlar bir kurumdan ayrılmayı düşünüyorlarsa, iyi becerilere sahip yeni katılan nitelikli çalışanlar ayrılıyorlarsa, çalışanlar eskisi kadar çalışmak istemiyorsa ve iş ortamlarında tatmin olmuyorlarsa ve hatta hizmet etmek istemiyorlarsa çalışanların çoğu görevlerinden kaçıyor şeklinde ifade edilebilir.¹⁰ Her meslek grubunda geçerli olabilecek bu davranışlar eğitim sektörü için de geçerlidir.

Sessiz istifa eğitimcilerin profesyonel rollerinden kopmalarını yansıtan bir dizi davranış ve tutumu kapsamaktadır. Tükenmişlik ve öğretmen yıpranması ile benzerlikler taşısa da sessiz istifa açık istifa veya geri çekilme belirtileri bulunmaması bakımından farklıdır. Eğitimcilerin görevlerinden ayrılma kararlarını açıkça ifade ettikleri geleneksel istifadan farklı olarak sessiz istifa eğitimcilerin öğretme öğrenme sürecinden duygusal olarak ayrılırken fiziksel olarak rollerini sürdürmeye devam ettiği daha gizli bir ayrılmayı içermektedir.¹¹ Sessiz istifa, yalnızca temel iş gereksinimlerini karşılama, duygusal olarak işten çekilme ve iş ile kişisel yaşam arasında sınırlar oluşturma gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır.¹²

⁸ Sigalit Tsemach, Anat Barth, Authentic Leadership As a Predictor of Organizational Citizenship Behaviour and Teachers’ Burnout: What’s ‘quiet quitting’ got to do with it? *Educational Management Administration & Leadership*, 2023, s. 3.

⁹ <https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing>, Erişim Tarihi: 23.01.2024

¹⁰ Shantha T Kumar, How To Handle Notice Period in Organization & Emotional Balancing During Resignation & Finding New Job, *Shodhsauryam International Scientific Refereed Research Journal (SHISRRJ)*, C. 5, 2022, s. 11.

¹¹ John Paul Palad, “Are we addressing quiet quitting in the education sector?”, https://www.researchgate.net/publication/372395864_Are_we_addressing_quiet_quitting_in_the_education_sector, Erişim Tarihi: 16.07.2023.

¹² G.S. Carmichael, “Quiet quitting is the fakest of fake workplace trends”, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-09-27/quiet-quitting-lying-flat-great-resignation-what->

Sessiz istifa hareketinde yönetici tarafından önemsenmeme, mesleki gelişim fırsatlarının eksikliği, kurum ile çalışan arasındaki kopukluk, yöneticilere karşı artan memnuniyetsizlik ve hayal kırıklığı gibi çeşitli kişisel nedenler tespit edilmiştir.¹³ Sessiz istifada çalışan ne işini bırakır ne de işi ile bağlarını koparır. Bu süreci yaşayan çalışanların minimum miktarda iş yaptığı ortaya çıkmaktadır. Sessiz istifacılar kovulmaktan kaçınacak düzeyde işin gerekliliklerini yaparak işin daha fazlasını yapmayan duygusal olarak işten kopmuş kişilerdir.¹⁴ Sessiz istifa özellikle kişisel faaliyetlere daha fazla zaman ayırabilmek için kişinin yapması gerekenden daha fazla iş yapmama uygulamasıdır. Sessiz istifa aslında mesleği bırakmak değildir; kovulmamak için gerekeni yapmaktır. Sessiz istifayı yaşayan kişi işine gelir, görevlerini yapar, süresini bekler ve mesaisi bitince iş yerinden ayrılır, beklenen dışında herhangi bir iş yapmaz.¹⁵ Bu kavram aslında koşuşturma kültüründen uzaklaşarak yapılan görevlere sınırlar çizmektir.

Washington DC merkezli bir Amerikan analitik ve danışmanlık şirketi olan Gallup'un (2022) araştırmasına göre zayıf yönetimin belirtisi sessiz istifadır. Bu çalışmada sessiz istifa sürecini yaşayanlar Amerikan iş gücünün %50'sini oluşturmaktadır. Youthall'un yapmış olduğu "Sessiz İstifa" araştırmasına göre Türkiye'deki her 4 gençten 1'i sessiz istifa sürecinin içindeyken, hemen hemen yarısı da kendisini bu kavrama oldukça yakın hissetmektedir.¹⁶ Bu süreçte yer alan gençleri bu duruma iten sebepler düşük maaş (%35), iş-özel hayat dengesizliği (%21,7), iş tanımının net olmaması (%15), kariyer sürecinin açık olmaması (%14,2) ve uzun süren mesai saatleridir (7,9). Bu çalışmada kadınların % 68,6'sı; erkeklerin ise %58,7'sinin sessiz istifaya yatkın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Neden olarak da kadınlarda iş ve özel yaşam dengesinin kurulamaması; erkeklerde ise düşük ücret görülmektedir.

İş ve iş dışındaki yaşam arasındaki etkileşim, çalışmakta olan insanlar için

[these-fake-work-trends-mean](#), Erişim Tarihi: 27.09.2022; Jeanet Wade, "Loud and Quiet Quitting: The New Epidemic Isn't Just a Trend", Forbes, www.forbes.com/sites/forbesbooksauthors/2022/09/26/loud-and-quiet-quitting-the-new-epidemicisnt-just-a-trend/?sh¼68d19eb8797e, Erişim Tarihi: 26.09.2022.

¹³ Jim Harter, "Is quiet quitting real?", Gallup Inc., <https://www.gallup.com/work-place/398306/quiet-quitting-real.aspx>, Erişim Tarihi: 06.09.2022; Sandro Formica, Fabiolo Sfodera, The Great Resignation And Quiet Quitting Paradigm Shifts: An Overview of Current Situation and Future Research Directions, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, C. 31, 2022, s. 900.

¹⁴ Amitabh Anand, Jessica Doll, Prantika Ray, Drowning in Silence: A Scale Development and Validation of Quiet Quitting and Quiet Firing, *International Journal of Organizational Analysis*, 2023; Victoria Masterson, "What is quiet quitting?", www.weforum.org/agenda/2022/09/tiktokquiet-quitting-explained/, Erişim Tarihi: 02.09.2023; Sarah O'connor, "The term 'quiet quitting' is worse than nonsense", www.ft.com/content/a09a2ade-4d14-47c2-9cca-599b3c25a33f, Erişim Tarihi: 13.09.2023.

¹⁵ BBC News, "Quiet quitting: The research trend taking over Tiktok.", <https://www.bbc.com/news/business-62638908>, Erişim Tarihi: 15.11.2023; Collins, "Quiet quitting.", <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/quiet-quitting>, Erişim Tarihi: 23.01.2024.

¹⁶ <https://www.youthall.com/tr/company/ebooks/sessiz-istifa>, Erişim Tarihi: 05.05.2024.

büyük önem taşımaktadır. İş-yaşam dengesi kavramı son yıllarda dikkat çeken bir konu haline gelmiştir. Bireylerin yaşamında meydana gelen iş-yaşam dengesizliği bireylerin tutum ve davranışlarında önemli değişimlere ve olumsuzluklara sebep olmaktadır. Bu sebeple de çalışanların iş yaşamları ve sosyal yaşamları arasında bir denge kurma istekleri kaçınılmayacak bir duruma gelmiştir. İşverenlerin yaptığı iş yükü planlamaları, iş-yaşam dengesinin korunması ile ilgili özel yaşamın sınırlarına uygun iş ve görevler sağlıklı bir örgüt kültürü ve örgüte olan bağlılık açısından dikkat edilmesi gereken bir durumdur. İş-yaşam dengesi kavramı psikolojik olarak iyi olma dengesini ve bağlantısını kurma durumudur. İş parasal olarak karşılığı olan bir şey olarak tanımlanırken bir süre sonra bu ortadan kalkar ve ücreti ödenmeyen fazladan çalışılan saatler olarak ortaya çıkar. Bu süreç insanları sessiz istifaya zorlamaktadır. Sessiz istifa yoruma açık anlamı olan bir kavramdır. Çalışanları işlerinden istifa etmeye iten insanların altında yatan duygu ve duyguları anlamak önem taşımaktadır.

Alan yazın incelendiğinde sessiz istifa kavramı özellikle işletmelerde karşımıza çıkmaktadır. Sessiz istifaya neden olan unsurlar arasında tükenmişlik sendromu, çalışma koşullarının yetersizliği, iş yerinde hak edilen değerin görülebilmesi, maaş, prim ve yan hakların yetersiz olması, mobbing, faydaların azalması, iş-yaşam dengesinin kötüleşmesi, toksik işyeri kültürü, yöneticilerden destek görememe, güven sağlamayan iş ortamı ve özel hayata vakit ayıramamanın olduğu görülmektedir.¹⁷ İş taleplerinin fazla olması, iş ile yaşamın geri kalanı arasında bir dengesizliğe neden olur.

Türk Milli Eğitim Sistemi açısından sessiz istifanın ciddi riskler ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Öncelikle, sessiz istifa eğitimde istikrarın ve sürekliliğin azalmasına neden olabilir. Beklenmedik şekilde öğretmenlerin ayrılması, öğrenci başarısını ve eğitim kalitesini olumsuz etkileyebilir. Bununla birlikte, öğretmenlerin iş tatmininin düşmesiyle birlikte motivasyon ve moral kaybı yaşanabilir. Çalışma koşulları, maaş ve kariyer olanaklarındaki memnuniyetsizlikler sessiz istifaya yol açabilir. Ayrıca, sessiz istifa deneyimli ve nitelikli öğretmenlerin kaybına sebep olabilir. Bu durum özellikle liderlik pozisyonlarında boşluklar oluşturabilir ve öğrenci başarısını etkileyebilir. Son olarak, sessiz istifa eğitim kurumlarının itibarını zedeleyebilir. Öğretmenlerin düşük iş tatmini ve sessizce ayrılmaları, kurumların güvenilirliğini ve itibarını olumsuz etkileyebilir.

Sessiz istifa kavramı, dünya çapında hem akademi hem de şirketler tarafından artan bir şekilde ilgi görmektedir. Bununla birlikte, kavram hala yeni ortaya çıkma aşamasındadır ve akademik literatür aracılığıyla bu konuda

¹⁷ David E Guest, Perspectives on the Study of Work-Life Balance, *Social Sciences Information*, C. 41, 2002, s. 256.

bilgi son derece sınırlıdır. Türkiye’de ve dünyada sessiz istifa ile ilgili yapılan bazı araştırmaların olmasına rağmen, bu türdeki çalışmaların işletme ve yönetim alanındaki çalışanlar ile ilgili olduğu görülmektedir.¹⁸ Sessiz istifa konusunun eğitim alanı içinde önemli olduğu düşünülmektedir. Sessiz istifa kavramı işletmede ortaya çıksa da eğitim yönetiminin önemli bir ögesi olan öğretmenler bakımından da önemli sonuçlar ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Buna ek olarak öğretmenleri işlerinden zihinsel olarak istifa etmeye iten sebepleri anlamak ve çözüm üretmek için de bu çalışma önem taşımaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, lise öğretmenlerinin görüşlerine göre sessiz istifa kavramının doğasını ve anlamını derinlemesine incelemektir. Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki alt amaçlara ilişkin sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lise öğretmenlerinin ösdfdsğretmenlik mesleğine ilişkin görüşleri nasıldır?
2. Lise öğretmenlerinin öğretmenlik mesleğinin süreci ile ilgili görüşleri nasıldır?
3. Lise öğretmenlerine göre ‘sessiz istifa’ kavramının anlamı nedir?
4. Lise öğretmenlerine göre ‘sessiz istifa’ kavramının özü ve yapısı nasıldır?
5. Lise öğretmenlerinin ‘sessiz istifa’ kavramının nedenlerine ilişkin görüşleri nasıldır?
6. Lise öğretmenlerinin ‘sessiz istifanın önlenmesine ilişkin çözüm önerileri nelerdir?

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Deseni

Öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik algılarını belirlemek amacıyla yapılan bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile hazırlanmıştır. Nitel araştırmada gerçeğin sosyal olarak inşa edildiği varsayılmaktadır. Kesin bir gerçek yoktur, bunun yerine birden fazla gerçek vardır ya da tek bir olay farklı şekillerde yorumlanmaktadır¹⁹. Araştırma deseni olarak da fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın fenomeni ‘Sessiz İstifa’dır.

¹⁸ Alex Christian, “Why ‘quiet quitting’ is nothing new.”, <https://www.bbc.com/worklife/article/20220825-why-quiet-quitting-is-nothing-new>, Erişim Tarihi: 06.12.2023; James Tapper, “Quiet Quitting: Why doing the bare minimum at work has gone global”, The Guardian, <https://www.theguardian.com/money/2022/aug/06/quiet-quitting-why-doing-the-bare-minimum-at-work-has-gone-global>, Erişim Tarihi: 06.12.2023; Jack Zenger, Joseph Folkman, “Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees”, Harvard Business Review, <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees>, Erişim Tarihi: 24.10.2023.

¹⁹ Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, çev. ed. Selahattin Turan, Nobel, Ankara 2018, s. 8.

Fenomenoloji, insanların zihinlerindeki yapıları, temel kavramları, deneyimleri ve bu kavramların anlamlandırılması arasındaki ilişkileri araştırır. Yapılandırma her birey için farklı olduğundan, her birey tarafından elde edilen tanımlar da farklılaşmaktadır²⁰.

2.2. Katılımcılar

2023-2024 eğitim-öğretim yılında Erzincan ilindeki liselerde görev yapan gönüllü 10 kadın, 8 erkek toplam 18 öğretmen araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırma, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılarak yapılmıştır. Temel ölçüt, çalışmada görüşülen öğretmenlerin en az bir yıl boyunca kadrolu olarak çalışmış ve öğretmenlik deneyimine sahip olmalarıdır. Yaş değişkenine göre öğretmenlerin biri 20-30 yaş, altısı 31-40 yaş, sekizi 41-50 yaş, üçü ise 51 ve üzeri yaş aralığındadır. Çalışma grubunda yer alan öğretmenler branş öğretmenidir. Branş değişkenine göre öğretmenlerin üçü Edebiyat, üçü Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, ikisi Biyoloji, ikisi Tarih, ikisi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, ikisi İngilizce, biri Beden Eğitimi, biri Coğrafya, biri Almanca, biri Müzik öğretmenidir. Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan öğretmenlerin deneyimi 1-31 yıl arasında değişmektedir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik algılarını belirleyebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden faydalanılmıştır. Veriler nitel araştırmada veri toplama tekniklerinden görüşme yolu ile toplanmıştır. Görüşme, insanların bakış açılarını, duygularını, beklentilerini, düşünce ve amaçlarını belirlemede araştırmacıya yardımcı olmaktadır.²¹ Bu teknikte keşfe yönelik bir görüşme süreci söz konusudur.²² Görüşme yöntemi katılımcıların kişisel bakış açılarını yakalamayı sağlar.²³ Yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulurken alan yazın incelenmiştir. Araştırmanın alt amaçlarını araştırmak için sekiz ana soru belirlenmiştir. Katılımcıların fikirlerini daha iyi keşfedebilmek için ana soruların altına yedi sonda soru eklenmiştir. Daha sonra bu sorular uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşü doğrultusunda beş sonda soru daha eklenerek görüşme formu oluşturulmuştur. Pilot bir uygulama yapılarak çalışma grubu dışında yer alan bir öğretmen ile görüşme yapılmıştır. Görüşme sonrasında iki sonda soru çıkarılmıştır. Son olarak 8 ana soru ve 10 sonda soru olmak üzere toplamda

²⁰ Christensen, Larry B, Burke Johnson, Lisa Anne Turner, and Larry B Christensen, *Research Methods, Design, and Analysis*, Pearson, England 2011, s. 370.

²¹ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods*, Sage, London 2002, s. 55.

²² Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, s. 130.

²³ John Ward Creswell, *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri*, çev. H. Özcan, Anı Yayıncılık, Ankara 2019, s. 127.

18 sorudan oluşan görüşme formuna son hali verilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde veri toplama yöntemi olarak görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma verilerini elde etmek için Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler alınmıştır ve görüşmeler Erzincan ilindeki liselerde görev yapan 18 öğretmen ile yapılmıştır. Görüşmede katılımcılara sessiz istifa kavramı açıklanmıştır. Görüşme formunun yanı sıra veri kaybını önlemek için telefon ve tablet kullanılarak sesler katılımcıların da izni ile kaydedilmiştir. Ses kayıt cihazını görüşme süresince kullanabilmek için kaydın sadece bu araştırma ve araştırmacı tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. Görüşmeler 6 ile 22 dakika arasında sürmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada nitel veri analizi yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi için görüşmeler esansında yapılan ses kayıtları bilgisayara yazılı doküman haline getirilmiştir. Eksik veri olup olmadığını tespit etmek için deşifreler ses kayıtları ile eşleştirilmiştir. Bir sonraki aşamada, sorulara verilen yanıtlar araştırmacı tarafından okunup veriler içerisinde yer alan anlamlı bölümler tespit edilmiştir. Bu bölümlerde yer alan ifadelerin anlamını en iyi ifade edecek bir kavram, cümle ya da sözcük ile tanımlanarak görüşme metinlerinin analizi yapılmıştır. Katılımcıların cevapları, ana fikir göz önüne alınarak araştırmacı tarafından kısaltılmıştır. Daha sonra katılımcıların sorulara verdikleri anlamlı cevaplardan her bir temaya kodlar oluşturulmuştur. Kavramsal çerçeveye uygun olarak belirlenen temaların altına uygun kodlar yerleştirilip içerik analizi yapılarak tablo şeklinde gösterilmiştir. Bulgular yorumlanırken katılımcı görüşlerinden de alıntılar yapılmıştır. Katılımcılar, aynı konuda bir ya da birden fazla görüş belirtmişlerdir. Kadın görüşmeci için KG1, KG2...; erkek görüşmeci için EG1, EG2... şeklinde kodlama yapılmıştır.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları

Nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik ile ilgili yöntemler vardır. Bunlar iç geçerlik (inandırıcılık), dış geçerlik (aktarılabirlik/transfer edilebilirlik), iç güvenirlik (tutarlık) ve dış güvenirlik (teyit edilebilirlik)'tir.²⁴ Araştırmanın inandırıcılığını sağlamak için derin odaklı veri toplama, uzman incelemesi ve katılımcı teyidi yapılmıştır. İç geçerliği sağlamak için ayrıca elde edilen bulgular katılımcılardan yapılan alıntılar ile detaylandırılmıştır. Veri toplamada katılımcılardan konu ile ilgili ayrıntılı bir şekilde veri toplanmaya

²⁴ Yıldırım, Şimşek, age, s. 270.

çalışılmıştır. Bu süreçte görüşmenin ayrıntılı bir şekilde yapılabilmesi için sonda sorular kullanılmış ve görüşme süresine dikkat edilmeye çaba gösterilmiştir. Görüşmenin bitiminde alınan kayıtlar Microsoft Word'e aktarılarak, görüşmecilere kendi verdikleri cevapları okumaları sağlanmıştır. Kendi verdikleri cevaplarda düzeltmek istedikleri yerleri göstermeleri istenmiştir. Böylece araştırmanın teyidi yöntemi ile araştırmanın iç geçerliğini sağlayabilmek için çaba sarf edilmiştir.

Uzman incelemesi için, araştırma grubu dışındaki bir uzmandan destek alınmıştır. Araştırmanın tutarlı bir şekilde olduğu uzman tarafından belirtilmiştir. Ayrıca aynı uzmanla toplanan veriler sonucu ortaya çıkan tema, kategori ve kodlar paylaşılarak görüş alınmıştır. Gerekli düzenlemeler yapılarak araştırmanın dış güvenilirliğini sağlayabilmek için teyit incelemesi yöntemine de başvurulmuştur. Uzmandan alınan öneriler doğrultusunda araştırmada yer alan verilerin tematik şekline dönüşme süreci tamamlanmıştır. Araştırmanın dış geçerliliğini sağlamak için yapılan çalışmalar detaylı olarak açıklanmıştır. Araştırma süresince başvurulmuş tüm aşamalar ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmada verilerin çözümlenmesi ile elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. Öğretmenlik Mesleğine Ait Genel Düşüncelere İlişkin Bulgular

Araştırma grubunda yer alan öğretmenlerden öncelikle öğretmenlik mesleğini tercih şekillerine ilişkin genel düşünceleri istenmiştir. Katılımcıların öğretmenlik mesleğini *isteyerek* ($n = 11$) ve *istemeyerek* ($n = 7$) gibi kodlarla tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlik mesleğinin tercih edilmesi ile ilgili olarak erkek ve kadın katılımcıların çoğunun ortak olarak ifade ettiği “isteyerek” bu mesleği seçtikleridir. Katılımcılardan KG1 mesleğini *isteyerek seçtiğini*, KG2 ve EG2 tercih sıralamasında öğretmenlik mesleğinin ilk sırada olduğunu “*Evet isteyerek seçtim. İlk tercihimdi.*” ve “*Bilinçli bir tercihtir tarihe ilgi alanım olduğu için iki kez okumak istedim hep sınıf öğretmenliği de yaptım dışarıda çalıştım. İlk tercihimdi.*” (EG3) ifadeleriyle belirtmişlerdir. Öğretmenlik mesleğinin gönüllü olarak tercih edildiği ve bilinçli olarak seçildiği görülmektedir.

Araştırmada yer alan katılımcıların öğretmenlik mesleğine dair görüşlerine göre, katılımcılar öğretmenlik mesleğinin tanımını; *değerinin bilinmediği* ($n = 10$), *itibarlı* ($n = 4$), *dışarıdaki insanlara göre kolay ve rahat* ($n = 4$), *kutsal* ($n = 4$), *eskiden değerli görünen* ($n = 4$), *zevkeli* ($n = 3$), *olumsuz* ($n = 2$), fedakârlık gerektiren

($n = 2$) gibi kodlar ile ifade ettikleri görülmektedir. Öğretmenlik mesleğinin tanımına yönelik görüşlere bakıldığında çalışmalara katılan öğretmenlerin çoğu mesleğin değerinin bilinmediğini belirtmiştir. Bu çerçevede KG2 “Aslında çok itibarlı bir meslek. Çok kutsal bir meslek. Ama gerekli hakkını almıyor toplum tarafından.”, EG1 “Değeri düşük, çok fazla değer verilmeyen bir memurluk aslında. Aslında öğretmenlik zevkli ama genelde böyle bürokratlar çok fazla değer vermiyorlar hence. –eskiden vardı statü ve itibar ama günümüzde pek yok.”, KG5 “Öğretmenlik kolay bir meslek olarak algılanıyor.” ve EG4 “Öğretmenlik son zamanlarda çok da istediğim yerde değil.” ifadeleri ile öğretmenlerin öğretmenlik mesleğinin kutsal, zevkli ve itibarlı olmasına rağmen değerinin bilinmediği noktasında görüş bildirmişlerdir.

Araştırma grubunun öğretmenlik mesleğinin geleceğine ilişkin görüşlerine göre, öğretmenlik mesleğinin gelecekteki durumu ile ilgili kategoride *değişecek* ($n = 5$), *hiç bitmeyecek* ($n = 4$), *bitebilir* ($n = 3$), *ümitkar değil* ($n = 2$) ve *değersizleşecek* ($n = 2$) kodları ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlik mesleğinin geleceği ile ilgili görüşlere bakıldığında mesleğin değişeceği ve hiç bitmeyeceği ifadeleri dikkat çekmektedir. Bazı katılımcıların konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir: KG2 “Hiç bitmeyecek bir meslek, devam edecek süreklî.”, KG5 “Pek pozitif düşünmüyorum. Birazcık geri plana atılacağımızı düşünüyorum öğretmen olarak. İnternet yoluyla, online yoluyla öğrencilerin derslerini halledeceklerini, öğreneceklerini öğrenip bitirebileceklerini, düşünüyorum öğrenme sürecini.” ve EG1 “Değişikliğe uğrayacaktır ama nasıl uğrayacaktır bilmiyorum. Şu an bir şey diyemiyorum.” Genel olarak tüm kodlar göz önüne alındığında öğretmenlik mesleğinin geleceğinin çoğunlukla olumlu algılanmadığı vurgulanmaktadır. Mesleğin gelecekteki durumunun olumsuz yönde ilerlemesi dikkat edilmesi gereken önemli bir bulgudur.

3.2. Öğretmenlik Mesleği Sürecine İlişkin Bulgular

Öğretmenlik mesleği sürecine ilişkin bulgular dört tema altında toplanmıştır. İlk temada katılımcılara normalin üzerinde çaba sergileyip sergilemedikleri sorulmuştur. Araştırma grubunda yer alanların çaba sarf etme durumları ile ilgili mesleki tutumlarına bakıldığında *zaman zaman duruma göre çaba harcayanlar* ($n = 10$) ve *çaba harcayanlar* ($n = 8$) olmak üzere iki grupta toplandığı görülmektedir. Katılımcıların çoğu, zaman zaman duruma göre çaba harcadıklarını ifade etmiştir. KG2, KG8, KG9, EG4 *her zaman çaba sarf etmediklerini, duruma göre hareket ettiklerini* açıklamışlardır.

Katılımcılar sırasıyla şu açıklamalarda bulunmuşlardır: “Gerektiğini yapıyorum çok aşırı çaba harcadığımı düşünmüyorum.”, “Evet her zaman olmasa da bazen sergiliyorum anlatacağım konuya göre bir materyal hazırlıyorum.”, “Rub halime göre değişir olarak değişebiliyor bazen evet biliyorum uğraşıyorum çocuklarla falan ama

bazen de Böyle içimden Bakıyorum hiç değer vermiyorlar sanki dersime girip çıkmak geliyor, her zaman o çabayı göstermiyorum.”, “*Yani şu an şu okulda değil çok açık ifade edeyim ama önce çalıştığım okullarda ayırmaksızın diğerlerini hepsinde çaba sarf ediyordum.*” Benzer şekilde EG5 “*Ben vasat çalıştığım için yani fazla çalışırsam biraz daha reklama yönelik olduğu için fazla çalışmıyorum.*” ve EG7 “*Sergilemiyorum sergilediğimiz zamanlar oluyor, zaman zaman rölati almış gidiyoruz.*” görüşünde bulunmuşlardır. Öğretmenlerin çabalarına yönelik görüşler temasında özellikle öğretmenlerin çok çaba sergilemediklerini ifade ettikleri görülmektedir.

Araştırma grubunda yer alan katılımcıların beklentilerine ilişkin görüşleri incelendiğinde *manevi karşılığının olduğu* ($n = 17$) ve *maddi karşılığının olduğu* ($n = 1$) şeklinde kodlar ile karşılaşılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerinin çoğunun manevi açıdan beklenti içerisinde olduğu ve bu manevi karşılığı öğretmenlik mesleğinde aldıklarını düşündükleri görülmektedir. Manevi açıdan beklenti içinde olduğunu belirten katılımcılardan; KG2 “*Manevi karşılığını aldığımı düşünüyorum. Çünkü çocukları çok seviyorum ben.*”, KG6 “*Manevi olarak kesinlikle karşılık bekliyorum.*”, KG8 “*Maddi olarak hiçbir zaman öğretmen maaşı düşük, diin niye böyledir diye hiçbir zaman bunun çabasında olmadım. Çok şükür sadece fedakârlık ve sevmek ya bir sorun yaşadığını düşünmüyorum sevgisi benim için yetiyor*”, EG1 “*Aldığımı düşünüyorum. Öğrencilerim memnun oluyorlar ben de onlardan memnun olmuş oluyorum.*” öğretmenlik mesleğinde maneviyatın önemli olduğunu belirtmiştir. EG3 ve EG4’te aynı şekilde *maddiyatın önemli olmadığını, ilk planda her zaman manevi tatminin önemli olduğunu* açıkça vurgulamışlardır. Tüm bu ifadeler öğretmenlerin mesleklerini icra ederken maddi bir karşılık bekleyerek yapmamaları üzerinde durulması gereken bulgular olarak ifade edilebilir.

Öğretmenlerin mesleklerinde yaşadıkları güçlükler ait bulgulara göre, yaşanan güçlükler üç kategori altında değerlendirilmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre *iş yükü dikkate alındığında fazla iş yükü* ($n = 10$), *iş yükünün olmaması* ($n = 2$); *iş-yaşam dengesi* açısından öğretmenlik mesleğini *iş-yaşam dengesini etkilemesi* ($n = 10$), *iş-yaşam dengesini etkilememesi* ($n = 4$); *yoruculuk* kategorisi altında da *angarya işlerin çok olması* ($n = 7$) şeklinde kodlar yorumlanmıştır. Çalışmaya katılan kadın ve erkek öğretmenler öğretmenlikte fazla iş yükü olduğunu, mesleğin iş-yaşam dengesini etkilediğini ve görevi dışında bıkıtıcı işlerin olduğunu belirtmişlerdir. Bu konuda KG1, KG3, KG6, KG7, EG6 ve EG5 *öğretmenlik mesleğinde iş yükünün fazla olduğunu (kağıt işleri, projeler vb...) ve iş-yaşam dengesini etkilediğini, yorucu olduğunu* sırasıyla “*İş yükümüz fazla çünkü birebir her dakika aktif olarak görev yapmak zorundasın.....*”, “*Alanı çok geniş olmasından tam olarak görev tamamı belirlenmediğinden her bir konuda rehberliğin geçiyor olmasından dolayı da iş yükünün de fazla olduğunu düşünüyorum.*”,

“Kesinlikle etkiliyor eve gittiğimde ve çok yorgun hissediyorum.”, “Eve gittiğimde Kendimi çok yorgun hissediyorum yorgun hissettiğim için başka sosyal aktiviteler yapmak içimden gelmiyor.”, “İster istemez etkiliyor iş-yaşam dengemizi.” ve “Özünde her şeyi yaptığını zaman hakikaten iş yükü çok fazla.” şeklinde belirtmişlerdir. Öğretmenlik mesleğinde öğretmenlerin iş yükünün fazla olması, angarya işlerin çok olması ve bu şekilde iş-yaşam dengesinin etkilenmesi şeklinde öğretmenlerin yaşadığı güçlükler vurgulanmıştır.

Katılımcıların görüşlerine göre öğretmenlik mesleğinde yaşanan güçlüklerle ilişkin ortaya çıkan bilgiler süreci anlamak açısından önem taşımaktadır. Öğretmenlerin mesleğin sorumluluklarına ilişkin görüşlerine göre, katılımcıların mesleğin sorumluluklarına ilişkin görüşlerin *mesleğimde fazladan sorumluluk alırım* ($n = 13$) ve *mesleğimde fazladan sorumluluk almam* ($n = 5$) gibi kodlar ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Araştırmada katılımcıların fazladan sorumluluk aldıkları göze çarpmaktadır. Bu görüşü paylaşan KG1, KG4, KG, KG9, EG1, EG3 ve EG4 *çocukların faydası doğrultusunda sorumluluk almaktan çekinmediklerini, karşılığında da sadece manevi tatmin bekleediklerini* açıklamışlardır. Öğretmenlerin yapmaları gerekenler haricinde de fazladan sorumluluk alarak öğrenciye, kuruma katkı sağladıkları vurgulanmaktadır.

3.3. Sessiz İstifa Deneyimine İlişkin Bulgular

Öğretmenlerin sessiz istifa sürecine yönelik deneyimleri hakkında görüşlerine bakıldığında *bu süreci yaşayanların* ($n = 12$) *bu süreci yaşamayanlara* ($n = 6$) göre daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışmada yer alan katılımcıların sessiz istifa sürecini yaşadığını ifade eden KG4 ve EG4’ün bu soruya verdikleri yanıt dikkat çekicidir. KG4 “*Bir dönem yöneticimle, yöneticim benim kalbimi çok kardı. O dönem içimden sessiz istifa etmeyi düşündüm de çok öğrencilerle birebir ilişkilerimde yapmadım ama idarenin benden beklemediği şeylerde yaptım açıkçası.*” ve EG4 “*.....hissettim bundan önceki 23 yıl bunu hiç hissetmedim.*” diyerek süreci açıklamışlardır. KG5, KG9, EG2 ve EG5 *yaşamlarının bir döneminde sessiz istifa sürecinden geçtiklerini, fazladan herhangi bir şey yapmak istemediklerini, sadece işlerini yaparak okuldan ayrıldıklarını* belirtmişlerdir. Şu an bile bu süreç içerisinde olduğunu EG7 “*İçindeyim bizizat yaşıyorum kendim yani okula bulunduğum kuruma sınıflara sadece isim olduğum için gidiyorum ve onun hakkını vermeye çalışıyorum sadece ekstra bir şey yapmak içimden gelmiyor.*” görüşüyle vurgulamıştır. Araştırmada yer alan öğretmenlerin yarısının sessiz istifa sürecini yaşadıkları belirttikleri görüşlerden ortaya çıkmaktadır.

Öğretmenlerin sessiz istifanın nedenlerine ilişkin görüşlerine göre, sessiz istifanın yaşanmasına neden olan etmenleri üç kategori altında değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların görüşlerine göre bireysel nedenler arasında *takdir görmemek* ($n = 4$), *mesleki heyecanın kalmaması* ($n = 3$),

kişinin kendini yormak istememesi (n = 3) ve öğretmenin kendisi ile ilgili (n = 2); okul kaynaklı nedenler arasında yönetici (n = 5) ve bakanlık kaynaklı nedenler arasında sistem -MEB, İL MEM- (n = 5) ve denetimsizlik (n = 2) öne çıkmaktadır. Araştırmada yer alan öğretmenlerin sessiz istifanın sebebi olarak öğretmenlerin takdir görmemelerini, yöneticileri ve sistemi göstermeleri sessiz istifa sürecinin olumsuz algılandığını göstermektedir. Bunlara ek olarak mesleki heyecanın kalmaması, kişinin kendini yormak istememesi ve denetimsizlik de vurgulanan önemli bulgulardandır. Sessiz istifanın bireysel nedenlerden kaynaklandığını öne süren KG8 “Böyle bir kavramı insanlara götüren insanların kıymetini değerini bilinmemesi.”, KG10 “Öğretmenin yeterince takdir edildiğini düşünmüyorum teşvik edildiğini düşünmüyorum. Bu tarz şeylerin etkili olduğunu düşünüyorum bu konuda açıklçası” ve EG3 “Vallahi mesleki tatminlerinin belki olmaması veya yaptıklarını sevmiyor olabilirler veya işte psikolojik olarak ruhen yorgun olabilirler. Bu tür şeyler etken olabilir yani sessiz istifa neden olabilir.” şeklinde ifade etmiştir.

Sessiz istifanın okul kaynaklı olduğunu KG4 “İdarecinin, yöneticimin adaletsizliği.”, KG7 “Okul İdaresi bence yani idarenin daba anlayışlı olması idarenin Öğretmenlere karşı empati yapabilmesi bizim yerimize kendini koyup düşünme bilmelerini bizde daba teşvik edici cümleler kullanmaları eleştirmek yerine durmadan eleştirmek yerine yaptığımız iyi şeyleri önermeleri gerektiğini düşünüyorum.” ve EG8 “Adalet anlayışı bir okulda hâkim olmazsa ve aynı durumlar karşısında farklı uygulamalar idareciler idare eden değil yöneten olması ve denetimi yapmamasıdır.” ifadesi ile vurgu yapmıştır. Sürecin bakanlık kaynaklı olduğunu KG5 ve EG7 sırası ile şu şekilde ifade etmiştir: “Hem bakanlığın uygulamaları hem milli eğitim il olarak uygulamaları, sonra idareci de çok önemli diye düşünüyorum ben.”, “Bakanlıktan başlayarak Milli Eğitim Müdürlüğü ve idareciler üstten alta doğru kademeli bir şekilde bu sorumluluk yerine getirilebilir.” Öğretmenlerin belirttiği bu ifadeler sessiz istifa sürecinin nedenlerini anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Sessiz istifa sürecini önlemek için yapılması gerekenlere yönelik bulgulara göre, lisede görev yapan öğretmenlerin sessiz istifayı önlemeye yönelik çözüm önerileri iki kategori altında değerlendirilmektedir. Katılımcıların görüşlerine göre bakanlık boyutunda yönetici seçimine dikkat edilmesi (n = 4), eğitimin ön planda olduğu bir devlet anlayışı (n = 3) ve öğretmene yatırım (n = 2); bireysel boyutta da öğretmenin kendini yenilemesi (n = 3) önerileri göze çarpmaktadır. Öğretmenlerin sessiz istifa sürecini önlemeye yönelik olarak yöneticinin dikkatli bir şekilde seçilmesini, öğretmenin arkasında olan ve onu her zaman destekleyen bir devlet anlayışının oluşturulmasını vurguladıkları görülmektedir. Ayrıca kendilerini yenilemeleri gerektiği yönünde de bulguya rastlanılmıştır.

Sessiz istifa sürecini bakanlık boyutunda önlemeye yönelik çözüm süreci

için KG7 “Millî Eğitim Bakanlığı’na”, EG5 “Düzenlenebilir nüfus için öncelikle ailenin düzenlenmesi lazım ve Devleti’nde bu noktada gerekeni yapması zorlaması gerekmektedir.”, EG7 “Öğretmenin maddi olarak değil ama manevi olarak değerli bir hale getirilmesi öğretmenin yetkilerinin olması hakikaten. Başta devlet yöneticiler bakanlıklar başta Bakanlığın açıkçası ondan sonra il millî eğitim müdürlükleri daha sonra okul müdürlüklerinin”, KG4 “Yöneticileri seçerken nasıl bir sistem getirmeleri gerekiyor bilmiyorum ama çok iyi seçilmesi gerektiğini çok iyi değerlendirmeden geçirilmesi gerektiği, yöneticilik vasfının ve liderliğinin olması gerekiyor. Temel bazı değerleri gerçekten sindirmiş ya da sindirmemiş olsa bile o değerler eğitiminden geçmiş, gerçekten o eğitimi almış insanlardan yönetici olması gerektiğini düşünüyorum.” şeklinde görüş bildirmiştir. Sessiz istifa sürecini bireysel boyutta önlemeye yönelik çözüm süreci için KG3 “Sorumluluğun öğretmenin kendinde olduğunu düşünüyorum.” şeklinde vurgu yapmıştır.

Bu ifadeler öğretmenlerin görüşlerine göre sessiz istifayı önlemeye yönelik olarak yapılması gereken öneriler açısından önemli görülmektedir. Sessiz istifa kavramına yönelik görüşlerine göre, lise öğretmenlerinin sessiz istifa kavramına ilişkin görüşleri sessiz istifa kavramı algısı olarak tek bir kategoride yer almaktadır. Katılımcıların algısı *olumsuz* ($n = 15$) ve *olumlu* ($n = 3$) şeklinde kod olarak belirtilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğu sessiz istifa kavramının kendilerinde olumsuzluğu çağrıştırdıklarını belirtmişlerdir. Bu görüşleri şu şekildedir: KG4 “Aslında olumsuz bir kavram, mağduriyeti yaşayan için her türlü olumsuz bir kavram.”, KG5 “Her şeye rağmen olumsuz yani. Ne olursa olsun kişisel sorumluluklarımız var. Elimizdekiler çocuklar, onlar çocuklar, gençler, ülkemizin geleceği onlar. Birer birey olacaklar yarın.”, KG6 “Olumsuzluk çağrıştırıyor bana.” Ayrıca KG8, KG9, KG10, EG2, EG3, EG4, EG5 ve EG6 da kavramın olumsuzluğu çağrıştırdığını, çaresizliği, yapılması gerekeni yapıp akla getirdiğini ifade etmiştir.

Bu ifadeler liselerde görev yapan öğretmenlerin sessiz istifa kavramına yönelik olumsuz algılarını ortaya koymaktadır. Sessiz istifa algısının olumlu ($n = 3$) olarak algılanması da araştırmanın önemli bir bulgusu olarak öne çıkmaktadır. Katılımcıların bu konudaki görüşleri incelendiğinde; EG1 “Olumlu. İnsanlar fazla yaptıkları işlerin karşılığını almak isteyebilirler. Bence normal diyebilirim.”, KG2 “Aslında mesleğimin en başında sorarsan olumsuz anlamı derdim ilk yıllarımda saçma ve olumsuz gelirdi. Son zamanlarda öğretmene yüklenen aşırı angarya işler ve öğretmene yüklenen sorumluluklar sebebiyle bu kavram olumlu geliyor.” KG7 “Sessiz istifa bana şu an olumlu şeyler çağrıştırıyor niye kendimi çok yorgun hissettiğim için sanki ben de bir sessiz istifaya yönelsem ruhum dinlenecekmiş gibi hissediyorum olumsuz olmasına rağmen şu anki pozisyonda olumlu geliyor bana.” Bu ifadelerle göre sessiz istifa kavramı olumsuz gibi bir algı oluştursa da olumlu olarak da algılanabileceği şeklinde görülmektedir.

Sonuç

Çalışmaya katılan öğretmenlerin mesleklerini isteyerek seçtikleri görülmektedir. Öğretmenlik mesleğinin isteyerek seçilmesi bulgusu alan yazındaki diğer çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Öğretmenlerin meslek seçiminde istekli oldukları vurgulanmaktadır.²⁵ Öğretmenlerin öğretmenlik mesleği ile ilgili tanımları incelendiğinde öğretmenlik mesleğinin itibarlı olmasına rağmen eskisi gibi değer görmediğini belirtmişlerdir. Bu sonuç mesleğinin statüsünü kaybettiği görüşü ile tutarlılık göstermektedir.²⁶ Bununla birlikte yapılan çalışmalarda öğretmenlik mesleğinin son yıllarda ciddi statü kaybına uğradığı görülmektedir.²⁷

Öğretmenlik mesleğinin geleceğine yönelik bulgular incelendiğinde mesleğin değişeceği ama hiçbir zaman bitmeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırma, öğretmenlik mesleğinin ortadan kalkmayacağını, rollerindeki değişimin gelecekte kaçınılmaz olduğu bulgusu ile benzerlik göstermektedir.²⁸ Geçmişteki öğretmenlerin rolleri ile günümüz öğretmenlerinin rollerinin farklılaşması gibi; gelecekteki öğretmenlik mesleğindeki roller de bugünün öğretmenlik mesleğinin rollerinden farklı olacağı ifade edilebilir. Köklü değişimlerin öğretmenlik mesleğinde meydana geleceği düşünülmektedir. Bu durum, “sahnedeki bilgeden kenardaki rehber” şeklinde sloganlaştırarak ifade edilmiştir. Bu çalışmada paralel olarak eğitimde değişimin devam edeceği, öğretmenlerin öğrenci öğrenmesinde rollerinin ve sorumluluklarının değişeceği vurgulanmıştır.²⁹

Çalışmaya katılan öğretmenler öğretmenlik mesleğinde çaba harcama, maddi karşılık beklememe, fazla iş yüküne sahip olma, iş-yaşam dengesini etkileme, fazladan sorumluluk alma ve angarya işler olmasına rağmen bunları sessiz istifa sürecinin nedenleri olarak değerlendirmemektedirler. Ancak bu sonucun alan yazında paralellik göstermediği çalışmalara rastlamak

²⁵ Gürbüz Ocak, Mevlüt Gündüz, Alper Murat Özdemir, Ü. Kaya, “Öğretmenlerin Sosyal Statü Sorunları”, 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirisi, Denizli 2005; Çetin Semerci, Nuriye Semerci, Ayşe Eliüşük, Seçil Eda Kartal, Öğretmenlik Mesleğinin Gündemine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Bartın İli Örneği), *Bartın University Journal of Faculty of Education*, C.1, 2013, s. 25; Erdi Kuyumcu, Halil İbrahim Kaya, Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Görüşlerinin İncelenmesi, *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 2020, s. 357.

²⁶ Miraç Sağlam, Aycan Çiçek-Sağlam Öğretmenlik Mesleğinin Maddi Yönüne İlişkin Genel Bir Değerlendirme, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 3, 2005, s. 325.

²⁷ Fatih Bozbayındır, Öğretmenlik Mesleğinin Statüsünü Etkileyen Unsurların Öğretmen Görüşleri Temelinde İncelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, 2019, s. 2094; İnayet Aydın, Tuğba Güner Demir, Özge Erdemli, Teacher's Views Regarding the Social Status of the Teaching Profession, *Anthropologist*, C. 22, 2015, s. 155; Erdi Kuyumcu, Halil İbrahim Kaya, Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Görüşlerinin İncelenmesi, *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 2020, s. 360.

²⁸ Cihat Yaşaroğlu, Öğretmenlik Mesleğinin Geleceği Üzerine Bir Öngörü Denemesi, *Akademik Matbuat*, C. 2, 2018, s. 26; Matt Richtel, “Technology in Schools Faces Questions on Value.” *The New York Times*. <http://www.nytimes.com/2011/09/04/technology/technology-in-schools-faces-questions-on-value.html>, Erişim Tarihi: 04.11.2023.

²⁹ Ian Jukes, Ted McCain, Lee Crockett, Education and the Role of the Educator in the Future, *Phi Delta Kappan*, C. 92, 2010, s. 16.

mümkündür. İş dünyasındaki beklentiler ile çalışan arasındaki ilişkinin önemli ölçüde değiştiğini vurgulamaktadır.³⁰ Özellikle kültürün bilgi ekonomisine ayak uydurması, sürekli yapılacaklar listesi, okunmamış posta bırakmama beklentisi ve değişen beklentiler çalışanların daha çok çalışmasına, daha hızlı çalışmasına ve daha çok üretmesine neden olmaktadır. Bu süreçte sürekli yaratıcı çözümler ve ürün beklentileri zihinsel ve fiziksel sağlığı olumsuz yönde etkiler. İki kutuplu yeni iş emri, çalışanlar üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Bir çalışanın hem üretken hem de yaratıcı olması ve bu durumun beklenen bir normal haline gelmesi, sıkışan ve yıpranan bir işgücü yaratır. Çalışma kültürü içinde çalışanın yapmak istediği ile yapması gerekenler arasında çatışma yaşadığı ve çalışanların bu çatışmaya sıkışıp kaldığı vurgulanmaktadır. Pandeminin tüm bu iş anlayışına ve çalışma kültürüne kattığı belirsizliği ve iş-yaşam sınırını ortadan kaldıran hibrit ve sanal iş modelleri, çalışanın daha çok tükenmesine ve yaşamak istediği hayat ile yaşadığı hayat arasında sıkışıp kalmasına neden olmaktadır. Bu noktada çalışanların sessiz çılgılığı “Sessiz İstifa” olarak ortaya çıkmaktadır.

Katılımcılar öğretmenlik mesleğini icra ederken herhangi bir maddi karşılık beklemediklerini sadece manevi açıdan beklentileri olduğunu ifade etmişlerdir. Bir mesleğin parasal olarak karşılığı vardır; fazladan çalışıldığında ücret ödemesinin yapılması beklenir ancak öğretmenlik böyle bir meslek değildir. Fazladan yapılan işler ve alınan sorumluluklarda sadece manevi olarak karşılık beklendiği araştırma sonucunda da ortaya çıkmıştır. Yapılan bir araştırmada öğretmenler yaşadıkları ekonomik sıkıntılar sebebi ile kendilerini mesleklerine veremedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Hâlbuki öğretmenlerin tek beklentisi manevi karşılıktır.³¹ Bu araştırmanın bulgusu ile paralellik göstermemektedir.

Bu çalışmada öğretmenlerin sessiz istifa sürecinde olsalar da bazıları kısa süre sonra bu süreçten çıktığını ve örgütsel vatandaşlık davranışlarını göstermeye devam ettiklerini belirtmişlerdir. Bu öğretmenlik mesleğinin vicdani ve duygusal boyutunun bir göstergesidir. Yapılan bu araştırmada sessiz istifa kavramı, gerekenden fazlasını yapmaktan kaçınarak iş ve özel hayatı etkili bir şekilde dengeleme becerisine atıfta bulunan olumlu bir çağrışım yönü kazanmıştır. Bunu okul bağlamında doğrulayan çalışma mevcuttur.³² Tükenmiş öğretmenler ÖVD’ye katılanlardır ve ÖVD’ye katılan öğretmenlerin tükenmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, öğretmenler iş yaşamlarını aktif olarak yeniden şekillendirmekte ve daha sağlıklı bir iş-

³⁰ Rahaf Harfoush, *Hustle and Float: Reclaim Your Creativity and Thrive in a World Obsessed With Wor*, Diversion Books, New York 2019, s. 257.

³¹ Miraç Sağlam, Aycan Çiçek-Sağlam, Öğretmenlik Mesleğinin Maddi Yönüne İlişkin Genel Bir Değerlendirme, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 3, 2005, s. 325.

³² Sigalit Tsemach, Anat Barth, agm, s. 6.

yaşam dengesi için çabalayan öğretmenler arasında sessiz istifa tükenmişliği hafifletmek için yapıcı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Sessiz istifanın olumlu bir strateji olarak ortaya çıkması, çalışanların aktif bir şekilde iş ve özel yaşam arasında denge kurmanın yollarını aradıklarını belirtmektedir. Bu yaklaşım, tükenmişliği hafifletmek ve daha sağlıklı iş-yaşam entegrasyonunu teşvik etmek için yapıcı bir araç olarak hizmet edebilir.

Bu çalışma ile yöneticiden kaynaklı durumlar sessiz istifanın en fazla ifade edilen sebebi bulgusuna ulaşılmıştır. Yöneticinin eylemlerine karşı ortaya çıkan bir kavram olarak bu araştırma paralellik göstermektedir.³³ Liderlerin sessiz istifa sürecinden sorumlu oldukları işaret edilmektedir.³⁴ Buna ek olarak çalışanları daha fazla çaba göstermeye ve kuruluş hedeflerine bağlı kalmaya motive etmek için, kuruluşlara liderlik edenler, çalışan bağlılığı ve katılımını kazanmak istiyorlarsa daha fazlasını yapmasını vurgulayan çalışma araştırmanın bulgusunu destekler niteliktedir.³⁵ Sessiz istifa, yetersiz bir yönetim belirtisi olarak kabul edilir ve bu durum, çalışanlar ile örgüt arasında bağlantının zayıflamasına ve her iki tarafın da zarar görmesine neden olabilir.³⁶ Ancak çalışanların değerleri ve davranışları sessiz istifayı ortaya çıkaran sebepler olduğunu ortaya çıkaran bulgu ile çelişmektedir.³⁷ İnsanların, beklenenden düşük maaş, aşırı iş yükü, tükenmişlik ve büyüme potansiyeli eksikliği gibi nedenlerle sessizce istifa eden kişiler olabileceği de bu araştırmanın bulgusu ile paralellik göstermemektedir.³⁸

Çalışmaya katılan öğretmenler sessiz istifanın nedenlerini değer görmemek, yöneticiler ve sistem olarak ifade etmişlerdir. Çalışanlar değer görmediklerini ve takdir edilmediklerini hissettikleri zaman çalıştıkları kuruma olan bağlılıkları azalır, iş tanımlarındaki görevlerini asgari düzeyde yaparlar, sorumluluk almaktan kaçınırlar, sadece fiziksel olarak işte bulunurlar fakat zihinsel olarak yaptıkları işten uzaktırlar.³⁹ Bu bulguların çeliştiği araştırmada sessiz istifanın sebepleri arasında çalışanın iş yaşamında yaşadığı koşuşturma kültürü nedeniyle, sessiz istifa da düşük iş bağlılığı

³³ Teresa Hopke, "Quiet Quitting: The Culture Reset Gift Most Companies Needed", Forbes, <https://www.forbes.com/sites/teresahopke/2022/09/30/quiet-quitting-the-culture-reset-gift-most-companies-needed/>, Erişim Tarihi: 24.10.2023; Thalmus Mahand, Cam Caldwell, Quiet quitting -Causes and Opportunities, *Business and Management Research*, C. 12, 2023, s. 10.

³⁴ Zenger, Folkman, age, Erişim Tarihi: 24.10.2023; Saffet Karayaman, Sessiz İstifanın Kişi-Örgüt Uyumundaki Etkisi: İmalat İşletmesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma, *Ulakbilge*, C. 85, 2023, s. 516.

³⁵ James MacGregor Burns, *Leadership*, Harper Perennial, New York 2010, s. 467.

³⁶ Retno Nurulia Hapsari, Agung Surya Dwanto, Quiet Quitting Phenomenon At Smp the Indonesia Natural School Teachers as a Formal Educational Institution That Carries an Merdeka Belajar System, *Jurnal Ekonomika*, C. 17, 2024, s. 180.

³⁷ Kathryn Buchanan, Anat Bardı, The Roles of Values, Behavior, and Value-Behavior Fit in the Relation of Agency and Communion to Well-Being, *Journal of Personality*, C. 83, 2015, s. 321.

³⁸ Shatakshi Vats, Quiet Quitters: The Importance of Work-Life Balance, *Isme Management Journal- Xplorei*, C. 2, 2022, s. 28.

³⁹ Murat Atalay, Umud Dağstan, Quiet Quitting: A New Wine in an Old Bottle?, *Personnel Review*, 2023.

sergileyerek çalışanların işlerinden kendilerini geri çekmesi ve iş yeri sorunlarına karşı memnuniyetsizliğin (stres, kaygı, iş yükü, destek eksikliği, öfke, vb.) yer aldığı görülmektedir.⁴⁰ İşteki yoğunluğun; işgününde gevşeklige sebebiyet vermesi ve aşırı çalışma kültürü sessiz istifanın sebeplerinin başında olması bu çalışmanın bulgusundan farklılık göstermektedir.⁴¹ Öğretmenlik mesleğinde ilk sırada iş yükünün değil de değer görmemenin çalışanları sessiz istifaya yönelttiği ortaya çıkmaktadır.

Araştırmanın bir diğer bulgusu sessiz istifayı önlemeye yönelik ortaya çıkan önlemlerdir. Bu önlemler yönetici seçimine dikkat edilmesi, eğitimin ön planda olduğu bir devlet anlayışı, öğretmene yatırım ve öğretmenin kendini yenilemesi, iletişim becerilerini geliştirmesi şeklinde öğretmenler tarafından ifade edilmiştir. Sessiz istifanın önlenmesine yönelik alınan tedbirler arasında önemsendiğini hissetme, öğrenme ve büyüme fırsatları ve örgütün amacı ile çalışan arasında bir bağın olması gerektiğini savunarak bulguyu destekler niteliktedir.⁴² Yönetici ve yönetici-çalışan arasındaki ilişki örgüt iklimleri için önemlidir. Bunları sağlayan öncelikle yöneticidir.⁴³ Okul yöneticisi atamalarında seçilecek kişilerin doğru kişiler olması hem öğretmenler açısından hem okulda yapılan öğretimin kalitesinin geliştirilmesi açısından önemli bir öğe olarak yorumlanabilir.

Araştırmaya ait bir diğer sonuç, araştırma grubunun yarısının sessiz istifa sürecini yaşadıklarını ifade etmeleridir. Kimisi mesleğinin ilk yıllarında kimisi de mesleğinin son zamanlarında bu süreci yaşadıklarını vurgulamışlardır. Alan yazında Covid-19 sonrası yaşandığı vurgulanırken öğretmenler için tüm meslek yaşantılarını kapsadığı görülmektedir.⁴⁴ Öğretmenlerin sessiz istifa algısını olumsuz olarak tanımladıkları görülmektedir. Buldukları örgütlerde sessiz istifa sürecini yaşayanlar hem örgüt verimliliğine hem de yöneticisine olumsuz yönde etki etmeleri, bu kavramı olumsuz olarak nitelendirmeleri bu araştırmanın bulgusu ile örtüşmektedir.⁴⁵ Araştırmada dikkat çeken bir bulgu

⁴⁰ İbrahim Yıkılmaz, Quiet Quitting: A Conceptual Investigation, *Anadolu 10th International Conference on Social Science*, Diyarbakır 2022, s. 583.

⁴¹ Francis Green, It's been a hard day's night: The concentration and intensification of work in late twentieth century Britain, *British Journal of Industrial Relations*, C. 39, 2001, s. 56; Alexander Serenko, The Human Capital Management Perspective on Quiet Quitting: Recommendations For Employees, Managers and National Policymakers, *Journal of Knowledge Management*, C. 28, 2023, s. 33.

⁴² Jim Harter, "Is quiet quitting real?," Gallup Inc. <https://www.gallup.com/work-place/398306/quiet-quitting-real.aspx>, Erişim Tarihi: 06.09.2023.

⁴³ Zhong Xueyun, Abdullah Al Mamun, Mohammad Masukujjaman, Khalilur Rahman Muhammad, Jingzu Gao, Qing Yang, Modelling the Significance of Organizational Conditions on Quiet Quitting Intention among Gen Z Workforce in an Emerging Economy, *Scientific Reports*, C. 13, 2023, s. 15438.

⁴⁴ Christina Stokes, "Mitigating 'Quiet Quitting'." *Strategies & Tactics*. <https://www.prsa.org/article/mitigating-quiet-quitting>, Erişim Tarihi: 22.09.2023.

⁴⁵ Harun Demirkaya, Burcu Yıldız, Semra Erener Özalçın, Hakan Öztürk, İnsan Kaynaklarında Sessizliğin Yankıları: Örgütlerde Sessiz İstifa Fenomeninin Anatomisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, C. 2, 2023, s. 73.

da sessiz istifa algısını olumlu olarak yorumlayanların da olduğudur. Bunun sebebini de katılımcılar iş yaşamındaki koşuşturmacadan kısa süreliğine uzaklaşarak insanın kendini dinlemek istemesi, yorgunluktan uzaklaşarak iş-yaşam dengesini kurmak istemesi ve aile hayatına daha fazla zaman ayırmak şeklinde yorumlanabilir.

Sessiz istifa kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların işletme kökenli olduğu göze çarpmaktadır. İnsan kaynağının olduğu her yerde bu kavram yer alabilir. Eğitim ile ilgili olarak okul bazında bu konu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Sessiz istifa kavramı, eğitim sisteminde de bir algı değişikliğine yol açmıştır. Öğretmenler boş zamanın, ilişkilerin ve ailenin önemli olduğunun ve iş alanından ayrı tutulması gerektiğinin farkına varmıştır. Çalışmaya devam etmektedirler, ancak rollerinin tanımının ötesine geçmemektedirler. Eğitim yönetiminde ya da sosyal bir örgüt olan okullarda önceliği olan bu konuda bu süreç ile ilgili daha fazla çalışmalara yer verilmelidir. Okul müdürlerinin, öğretmenlerin duygu dünyalarını anlamalarına yardımcı olacak yöntemleri tespit etmeleri, onları anlamaya çaba sarf etmeleri gereklidir. Öğretmenlik mesleğinde maddi araçların önem taşımadığı, sosyo-duygusal durumların ön planda olduğu görmezden gelinmemelidir.

Yöneticiler tarafından demokratik ortamın oluşturulması daha sağlıklı ve değerli bir örgüt ikliminin yaratılmasını sağlayacaktır. Motivasyon ve bağlılık düzeyi yüksek olan kurumundan ve yöneticisinden destek alan ve kurum içerisinde bir birey olarak kendini değerli hisseden bir çalışanın sessiz istifa sürecine girmesi olası değildir. Araştırmalar sessiz istifanın çalışanlar açısından bir çözüm olmadığını göstermiştir. Çalışanlar sessiz istifa sürecini yaşamak yerine seslerini duyurmaya çalışmalı ve tavırlarını net olarak sergilemelidirler. Öğretmenler, yöneticileriyle açık bir şekilde iletişim kurmalıdırlar, böylece sorunlar yöneticiler tarafından fark edilebilir. Örgütler ve özellikle üst yönetim sessiz istifa olgusunu ciddiye almalı ve bu konuda mücadele etmelidir. Yöneticiler istenmeyen sonuçlarla karşı karşıya gelmemek için öncelikle sessiz istifa sürecinin altında yatan nedenleri ortaya çıkarmak için çaba göstermelidirler. Katılımcı bir çalışma ortamı oluşturmak için kurumlarına bağlı motive edilmiş çalışanlara yönelik etkili insan kaynakları sistemleri kullanmalıdırlar. Koçluk ve liderlik gibi etkili liderlik becerilerine öncelik verilmelidir, örgütsel adaletin sağlanması için her çalışanın kendine özgü ihtiyaçlarını ve beklentilerini bilen bir birey olarak tanımları gerekmektedir. Çalışanların işlerinde özgürlüklerinin artırılması ve yaptıkları işin anlamlı ve değerli olduğunu hissetmeleri için önlemler alınmalıdır. Politika yapıcılarının, teknolojik, bilimsel ve sosyal gelişmeler doğrultusunda cinsiyet, aile, meslek ve yaş grubu farklılıklarını dikkate alarak

çalışanların iş sağlığı ve güvenliğini iyileştirmek için gerekli adımları atması önemlidir. Çalışanların ücretli tatil ve izin haklarının kullanılması teşvik edilirken maaş ve özlük haklarında değişiklikler yapılmalıdır. Sessiz istifa süreci ile mücadelenin temel bileşenlerinden biri yöneticiler veya liderlerdir. Çalışanlarını destekleyen, motive eden ve sinerji oluşturan, aynı zamanda bilgi ve tecrübesiyle ekip üyelerini ikna edebilen etkili liderlerin okullarda yer alması sessiz istifanın önüne geçmede önemli bir rol oynayacaktır.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	23.02.2024
Kabul Tarihi:	20.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intibal.net vb.
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	23.02.2024
Date of Acceptance:	20.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intibal.net etc.
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

ANAND, Amitabh, DOLL, Jessica, RAY, Prantika, “Drowning In Silence: A Scale Development and Validation of Quiet Quitting And Quiet Firing”, *International Journal of Organizational Analysis*, 2023.

ATALAY, Murat, DAĞISTAN, Umut, “Quiet quitting: A new wine in an old bottle?”, *Personnel Review*, 2023.

AYDIN, İnayet, GÜNER DEMİR, Tuğba, ERDEMLİ, Özge, “Teacher's Views Regarding The Social Status of The Teaching Profession”, *Anthropologist*, C. 22, 2015, ss. 146-156.

BBC News, “Quiet quitting: The research trend taking over *TikTok*”, <https://www.bbc.com/news/business-62638908>, Erişim Tarihi: 15.11.2023.

BOLINO, Mark C., HARVEY, Jaron., HSIUNG, Hsin-Hua, LEPINE, Jefery, “A, Well, I’m tired of tryin’! Organizational Citizenship Behavior and Citizenship Fatigue”, *Journal of Applied Psychology*, C. 100, 2015, ss. 56-74.

BOZBAYINDIR, Fatih, “Öğretmenlik Mesleğinin Statüsünü Etkileyen Unsurların Öğretmen Görüşleri Temelinde İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, 2019, ss. 2076-2104.

BUCHANAN, Kathryn, BARDI, “Anat, The Roles Of Values, Behavior, And Value-Behavior Fit in The Relation of Agency and Communion To Well-Being”, *Journal of Personality*, C. 83, 2015, ss. 320–333.

BURNS, James MacGregor, *Leadership*, Harper Perennial, New York 2010.

CARMICHAEL, G.S., “Quiet quitting is the fakest of fake workplace trends.”, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2022-09-27/quiet-quitteing-lying-flat-great-resignation-what-these-fake-work-trends-mean>, Erişim Tarihi: 19.12.2023.

CHRISTIAN, Alex, “*Why ‘quiet quitting’ is nothing new.*”, <https://www.bbc.com/worklife/article/20220825-why-quiet-quitteing-is-nothing-new>, Erişim Tarihi: 06.12.2023.

COLLINS, (nd), “Quiet quitting.”, In Collins Online Dictionary, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/quiet-quitteing>, Erişim Tarihi: 23.01.2024.

CRESWELL, John Ward, *Nitel Araştırmacılar İçin 30 Temel Beceri* (H. Özcan, Çev), Anı Yayıncılık, Ankara 2019.

DELUCA, Ronald J, “Supervisor Trust Building, Leader-Member Exchange And Organizational Citizenship Behaviour”, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, C. 67, 1994, ss. 315-326.

DEMİRKAYA, Harun, YILDIZ, Burcu, ERENER ÖZALÇIN, Semra ÖZTÜRK, Hakan, “İnsan Kaynaklarında Sessizliğin Yankıları: Örgütlerde Sessiz İstifa Fenomeninin Anatomisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, C. 2, 2023, ss. 69-88.

FORMICA, Sandro, SFODERA, “Fabiolo, The great resignation and quiet quitting paradigm shifts: An overview of current situation and future research directions”, *Journal of Hospitality Marketing & Management*, C. 31, 2022, ss. 899-907.

GREEN, Francis, “It’s been a hard day’s night: The Concentration and Intensification of Work in Late Twentieth Century Britain”, *British Journal of Industrial Relations*, C. 39, 2001, ss. 53-80.

GUEST, David E, “Perspectives on the Study of Work-Life Balance”, *Social Sciences Information*, C. 41, 2002, ss. 255-279.

HAMOUCHE, Salima, KORITOS, Christos, PAPASTATHOPOULOS, “Avraam, Quiet Quitting: Relationship With Other Concepts and Implications For Tourism and Hospitality”, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, C. 35, 2023, ss. 4297-4312.

HAPSARI, Retno Nurulia, DWIANTO, Agung Surya, “Quiet Quitting Phenomenon At Smp The Indonesia Natural School Teachers As A Formal Educational Institution That Carries An Merdeka Belajar System”, *Jurnal Ekonomika*, C. 17, 2024, ss. 171-183.

HARFOUSH, Rahaf, *Hustle And Float: Reclaim Your Creativity And Thrive in A World Obsessed With Wor*, Diversion Books, New York 2019.

HARTER, Jim, “Is quiet quitting real?”, Gallup Inc. <https://www.gallup.com/workplace/398306/quiet-quitting-real.aspx>, Erişim Tarihi: 06.09.2023.

HOPKE, Teresa, “Quiet quitting: The culture reset gift most companies needed”, Forbes, <https://www.forbes.com/sites/teresahopke/2022/09/30/quiet-quittingthe-culture-reset-gift-most-companies-needed/>, Erişim Tarihi: 24.10.2023.

JUKES, Ian, MCCAIN, Ted, CROCKETT, Lee, “Education and The Role of The Educator In The Future”, *Phi Delta Kappan*, C. 92, 2010, ss. 15-21.

KARAYAMAN, Saffet, “Sessiz İstifanın Kişi-Örgüt Uyumundaki Etkisi: İmalat İşletmesi Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Ulakbilge*, C. 85, 2023, ss. 515–526.

KOOPMAN Joel, LANAJ Klodiana, SCOTT Brent, “Intergrating The Bright And Dark Sides of OCB: A Daily Investigation of the Benefits and Costs of Helping Others”, *Academy of Management Journal*, C. 59, 2016, ss. 414-435.

KRUEGER, Alyson, “Who is quiet quitting for?”, <https://www.nytimes.com/2022/08/23/style/quiet-quitting-tiktok.html>, Erişim Tarihi: 23.12.2023.

KUMAR, Shantha T, “How To Handle Notice Period In Organization & Emotional Balancing During Resignation & Finding New Job”, *Shodhsauryam, International Scientific Refereed Research Journal (SHISRRJ)*, C. 5, 2022, ss. 09-12.

KUYUMCU, Erdi, KAYA, Halil İbrahim, “Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutum ve Görüşlerinin İncelenmesi”, *e- Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 2020, ss. 333-366.

LANDIN Sara, HADZIC, Sanel, BIREGEYI, Jonathan, *Beyond The Pandemic: Exploring Quiet Quitting And Job Satisfaction: A Qualitative Research Exploring Job Satisfaction in 'The New Workplace'*. Bachelor Dissertation, Jönköping University, Sweden, 2023.

MAHAND, Thalmus, CALDWELL, Cam, “Quiet Quitting -Causes And Opportunities”, *Business and Management Research*, C. 12, 2023, ss. 9-19.

MASTERSON, Victoria, “What is quiet quitting?”, www.weforum.org/agenda/2022/09/tiktokquiet-quitting-explained/, Erişim Tarihi: 02.09.2023.

OCAK, Gürbüz, GÜNDÜZ, Mevlüt, ÖZDEMİR, Alper Murat, KAYA, Ü., “Öğretmenlerin sosyal statü sorunları.”, 16. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi’nde Sunulmuş Bildiri, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2005.

O’CONNOR, Sarah, “The term ‘quiet quitting’ is worse than nonsense.”, www.ft.com/content/a09a2ade-4d14-47c2-9cca-599b3c25a33f, 13.09.2023.

OFGANG, Erik, “Quiet quitting in education.”, Tech & Learning, link.gale.com/apps/doc/A721349977/AONE?u=anon~8e576a9e&sid=eb sco&xid=0c95b46e, Erişim Tarihi: 18.11.2023.

ORGAN, Dennis W, LINGL, Andreas, “Personality, satisfaction, and

organizational citizenship behavior”, *The Journal of Social Psychology*, C. 135, 1995, ss. 339-350.

ÖZTÜRK, Esra, ARIKAN, Özgür Uğur, OCAK, Metin, “Understanding Quiet Quitting: Triggers, Antecedents And Consequences”, *Uluslararası Davranış, Sürdürülebilirlik ve Yönetim Dergisi*, C. 10, 2023, ss. 57-79.

PALAD, John, Paul, “Are we addressing quiet quitting in the education sector?”

https://www.researchgate.net/publication/372393864_Are_we_addressing_quiet_quitting_in_the_education_sector, Erişim Tarihi: 25.12.2023.

PATTON, Michael Quinn, *Qualitative Research And Evaluation Methods*, Sage, London 2002.

POLATÇI, Sema, ÖZÇALIK, Fatih, CİNDİLOĞLU, Mihriban, “Üretkenlik Karşıtı İş Davranışı ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerinde Kişi-Örgüt Uyumunun Etkileri”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, 2014, ss. 1-12.

RICHTEL, Matt, “Technology in Schools Faces Questions on Value”, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2011/09/04/technology/technology-in-schools-faces-questions-on-value.html>, Erişim Tarihi: 04.11.2023.

SAĞLAM, Miraç, ÇİÇEK-SAĞLAM, Aycan, “Öğretmenlik Mesleğinin Maddi Yönüne İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 3, 2005, ss. 317-328.

SEMERCİ, Çetin, SEMERCİ, Nuriye, ELİÜŞÜK, Ayşe, KARTAL, Seçil Eda, “Öğretmenlik Mesleğinin Gündemine İlişkin Öğretmen Görüşleri (Bartın İli Örneği)”, *Bartın University Journal of Faculty of Education*, C. 1, 2013, ss. 22-40.

SERENKO, Alexander, “The Human Capital Management Perspective on Quiet Quitting: Recommendations For Employees, Managers, And National Policymakers”, *Journal of Knowledge Management*, C. 28, 2023, ss. 27-43.

SEZGİN, Ferudun, “Örgütsel Vatandaşlık Davranışları: Kavramsal Bir Çözümleme ve Okul Açısından Bazı Çıkarımlar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 25, 2005, ss. 317-339.

STOKES, Christina, “Mitigating ‘Quiet Quitting’”, *Strategies & Tactics*, <https://www.prsa.org/article/mitigating-quiet-quitting>, Erişim Tarihi: 22.09.2023.

TAPPER, James, “Quiet quitting: Why doing the bare minimum at work has gone global”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/money/2022/aug/06/quiet-quitting-why-doing-the-bare-minimum-at-work-has-gone-global>, Erişim Tarihi: 06.12.2023.

TSEMACH, Sigalit, BARTH, “Anat, Authentic Leadership As A Predictor of Organizational Citizenship Behaviour And Teachers’ Burnout: What’s ‘Quiet Quitting’ Got To Do With It?”, *Educational Management Administration & Leadership*, 2023, ss. 1-21.

VATS, Shatakshi, “Quiet Quitters: The Importance of Work-Life Balance”, *Isme Management Journal- Xplorei*, C. 2, 2022, ss. 25-33.

WADE, Jeanet, “Loud and quiet quitting: the new epidemic isn’t just a trend”, *Forbes*, www.forbes.com/sites/forbesbooksauthors/2022/09/26/loud-and-quiet-quitting-the-new-epidemicisnt-just-a-trend/?sh%468d19eb8797e, Erişim Tarihi: 18.01.2023.

XUEYUN, Zhong, AL MAMUN, Abdullah., MASUKUJJAMAN, Mohammad, RAHMAN, Muhammad Khalilur, GAO, Jingzu and YANG, “Qing, Modelling The Significance of Organizational Conditions on Quiet Quitting Intention Among Gen Z Workforce In An Emerging Economy”, *Scientific reports*, C. 13, 2023, ss. 15438.

YAŞAROĞLU, Cihat, “Öğretmenlik Mesleğinin Geleceği Üzerine Bir Öngörü Denemesi”, *Akademik Matbuat*, C. 2, 2018, ss. 16-29.

YIKILMAZ, İbrahim, “Quiet Quitting: A Conceptual Investigation”, *Anadolu 10th International Conference On Social Science*, 2022, ss. 581-591.

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.

ZENGER, Jack, FOLKMAN, “Joseph, Quiet quitting is about bad bosses, not bad employees”, *Harvard Business Review*, <https://hbr.org/2022/08/quiet-quitting-is-about-bad-bosses-not-bad-employees>, Erişim Tarihi: 24.10.2023.

Mezopotamya Yerel Yönetimlerinde Kadının Rolü: Naqı'a/Zakütü Örneği

Dr. Nurgül ÇELEBİ | 0000-0002-8011-0132 | urgul.clb@gmail.com
Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri, Ankara,
Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Öz

Asur (M.Ö. 2000-612), Mezopotamya'nın en büyük krallıklarından biri olarak sınırlarını genişletmiştir. Bu genişleme politikası, Asur İmparatorluğu'nun, aldığı bölgelerde istikrar ve güvenliği sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirmesine olanak tanımıştır. Bu stratejiler arasında yer alan iskân politikası, krallığın kozmopolit bir kimlik oluşturmasına katkı sağlamıştır. Yeni alınan bölgelerdeki toplulukların şehirler arasında göç etmesi sonucunda kültürel bir mozaik oluşturulmuş ve aynı zamanda krallığa karşı potansiyel isyanların da önüne geçilmiştir. Bununla birlikte, genişleyen bir bölgeyi idare etmek her zaman kolay olmamıştır. Dolayısıyla Asur İmparatorluğu, yeni alınan bölgelerde bağlılığı sağlamak ve iç isyanları engellemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Bu yöntemler arasında adé adı verilen bağlilik yemini anlaşmalarının yapılması önem teşkil etmektedir.

Bu yöntemlerden bir diğeri ise alınan bölgelerde krallığa sadık valiler atayarak yerel yönetimler oluşturmaktır. Söz konusu yerel yönetimlerin kimi zaman krallıktan destek talep ettikleri bilinmektedir. Bu hiyerarşik yönetim biçiminde, Sealand yöneticisi Na'id-Marduk'un, kral Esarhaddon'un annesi Naqı'a/Zakütü'ya hitaben yazdığı bir mektupta, kraliçeden askerî destek talebinde bulunması dikkat çeken bir husustur. Hiyerarşik bir yapı içinde heterarşi biçiminde yorumlanabilen bu durum, kraliçenin otoritesini göstermenin yanında nadir örnekler arasındadır. Buradan hareketle, makalenin odak noktası kraliçe Naqı'a'nın askerî ve siyasî gücünün niteliğidir. Makalede Asur İmparatorluğu'nun hiyerarşik yönetim modelinde, bir kadının üstlendiği siyasî rol kraliçe Naqı'a özelinde ele alınmıştır. Böylece antik dönemin güç dinamiklerin ve Asur İmparatorluğu'nun iç işleyişi içerisinde kadınların statüsünü anlamak için bir perspektif sunmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Asur, Naqı'a/Zakütü, Heterarşi.

Atf Bilgisi

ÇELEBİ, Nurgül, "Mezopotamya Yerel Yönetimlerinde Kadının Rolü: Naqı'a/Zakütü Örneği", *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S. 1, Haziran 2024, ss.109-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577137>

The Role of Women in Mesopotamian Local Governance: The Case of Naqı'a/Zakütü

Dr. Nurgül ÇELEBİ | 0000-0002-8011-0132 | urgul.clb@gmail.com
Ankara University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religious Sciences,
Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Abstract

The Assyrian Empire (2000-612 BC) expanded its borders as one of the largest kingdoms in Mesopotamia. This policy of expansion enabled the Assyrian kingdom to develop various strategies to ensure stability and security in the regions it acquired. Among these strategies, the settlement policy contributed to the formation of a cosmopolitan identity of the kingdom. The migration of communities between cities in the newly conquered regions created a cultural mosaic and also prevented potential rebellions against the kingdom. However, it was not always easy to administer an expanding territory. Therefore, the Assyrian Empire resorted to various methods to ensure the loyalty of the newly conquered regions and to prevent internal rebellions. One of these methods was the use of oaths of allegiance, known as adê.

Another method was to establish local administrations in the conquered regions by appointing governors loyal to the kingdom. It is known that these local governors sometimes demanded support from the kingdom. In this hierarchical form of administration, it is noteworthy that Na'id-Marduk, the ruler of Sealand, requested military assistance from the queen Naqı'a/Zakütü, the mother of the King Esarhaddon. This situation, which can be interpreted as heterarchy within a hierarchical structure, is one of the rare examples of the demonstration of the queen's authority. From this perspective, the article focuses on the nature of Queen Naqı'a's military and political power. The article analyses the political role of a woman in the hierarchical administrative model of the Assyrian Empire, with a particular focus on Queen Naqı'a. In doing so, it aims to provide a perspective for understanding the power dynamics of the ancient period and the status of women within the internal functioning of the Assyrian Empire.

Keywords: Mesopotamia, Assyria, Naqı'a/Zakütü, Heterarchy.

Citation

ÇELEBİ, Nurgül, "The Role of Women in Mesopotamian Local Governments: The Naqı'a/Zakütü Example", TÜRKAV Public Administration Institute Social Sciences Journal, Vol.4, No. 1, June 2024, pp. 109-124. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577137>

Giriş

Mezopotamya tarihinde, yerel yönetimlerin şekillenmesinde kadınların etkisi genellikle göz ardı edilir. Ancak, bu dönemdeki kadın figürlerin güçlü bir rol oynadığına dair belirgin kanıtlar bulunmaktadır. Özellikle Asur İmparatorluğu'nun genişleme ve yönetim politikaları, kadınların yerel ve kraliyet düzeydeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Yeni-Asur kralı Seharib'in eşlerinden biri olan Naqı'a/Zakütü gibi belirli kadın figürleri, Mezopotamya'nın tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir. Naqı'a'nın, Asur krallarına doğrudan etki eden bir konumda bulunması ve hatta Sealand yöneticisi Na'id-Marduk'un, kraliçe Naqı'a'ya yazdığı mektupta askerî destek talep etmesi, kadınların Mezopotamya'daki yönetim dinamiklerinde kısıtlı olsa da zaman zaman belirleyici bir rol oynadığını açıkça göstermektedir. Bu makale, Naqı'a özelinde kadınların Mezopotamya'daki yerel yönetimlerdeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar Naqı'a ve onun gibi sayılı birkaç kadının, erkek egemen bir hiyerarşi içinde siyasî rol üstlenmiş olması istisna gibi görünse de söz konusu siyasî etkinin mahiyeti önem teşkil etmektedir. Çünkü bu durum nadiren de olsa kraliyet kadınlarının devlet yönetiminde etkin roller üstlenebildiklerini ve krallar üzerindeki etkileri sayesinde yönetimde yer alabildiklerini göstermektedir. Dolayısıyla Naqı'a örneğinde, devlet sınırlarının önemli bir biçimde genişlediği bir dönemde bir kraliçenin yönetimdeki etkisi, askerî ve siyasî perspektiften değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. Hiyerarşik Yönetimde Heterarşi

Saana Svärd'in belirttiği üzere, modern terim ve teorilerin dikkatlice analiz edilmeden antik döneme uyarlanması problem teşkil etmektedir.¹ Fakat Yeni-Asur döneminde imparatorluğun hâkimiyetini genişlettiği bölgelerde, otoriteyi sağlamak amacıyla yürüttüğü yönetim politikaları içerisinde kadının rolünü değerlendirmek için modern terimlere başvurmak faydalı olabilir. Bu bağlamda, kraliçe Naqı'a'nın siyasî arenadaki önemli rolü analiz edilirken Asur İmparatorluğu'nun hiyerarşik yapılanmasında oğlu Esarhadon ile birlikte zaman zaman yönetimde etkin rol üstlenmiş olması heterarşi kavramıyla izah edilmiştir.

¹ Saana Svärd, "Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, (ed. Gernot Wilhelm), Eisenbrauns, Winona Lake 2012, s. 507.

Heterarşi² ve hiyerarşi³, organizasyonlarda ve toplumsal yapılanmalarda farklı güç ve otorite dağılımlarını ifade eden kavramlardır. Hiyerarşi, belirli bir düzen içinde katmanlar halinde yükselen ve genellikle otoriteyi ve yetkiyi belirli bir şekilde sıralayan bir yapıdır. Diğer yandan, heterarşi, katmanlar arasında düzgün bir otorite yapısının olmaması, aksine çeşitli güç merkezlerinin eşitlikçi bir şekilde yan yana var olması durumunu ifade eder. Hiyerarşi genellikle katı ve merkezietçi bir yapıya işaret ederken, heterarşi ise daha esnek ve dağınık bir yapıyı ima eder. Bu nedenle, heterarşi genellikle daha demokratik ve katılımcı bir yönetim tarzı olarak görülürken, hiyerarşi daha otoriter bir yapıya işaret eder.

Yeni-Asur dönemi düşünüldüğünde katı bir merkezietçi yönetimin var olduğu ve kralın yetkisinin her şeyden üstün görüldüğü anlaşılmaktadır. Çok tanrılı bir inanın hâkim olduğu ancak en önemli tanrı olarak Asur'un kabul edildiği bu yönetim biçiminde kral doğrudan tanrının yer yüzündeki yegâne temsilcisi ve tek yetkilidir.⁴ Dolayısıyla devlet yönetiminde kralın konumu herkesin üstünde, hiyerarşik bir yapının tepesinde yer alır. Fakat yayılmacı bir politika izleyen Asur Devletinin bilhassa Yeni-Asur döneminde sınırlarını neredeyse Mezopotamya bölgesinin tamamını kapsayacak kadar genişletmiş olması tek bir elden yönetimin sağlanmasını güçleştirdiği görülmektedir.⁵

² Heterarşi, herhangi bir birimin koşullara bağlı olarak diğerlerini yönetebildiği veya diğerleri tarafından yönetilebildiği ve dolayısıyla hiçbir birimin diğerlerine hükmetmediği yönetim veya kural biçimidir. Bir heterarşi içinde yetki dağıtılmıştır. Bir heterarşi, birbirine bağlı birimlerden oluşan esnek bir yapıya sahiptir ve bu birimler arasındaki ilişkiler, hiyerarşik yollardan ziyade dairesel yollar oluşturan çok sayıda karmaşık bağlantı ile karakterize edilir. Heterarşiler en iyi şekilde, her biri bir veya daha fazla hiyerarşiden oluşabilen ve farklı ölçütlere göre çeşitli şekillerde sıralanan aktör ağları olarak tanımlanır. Etimolojik olarak bu terim Yunanca “öteki” anlamına gelen *heteros* ve “yönetmek” anlamına gelen *archein* kelimelerinden oluşur. Bk. Satoshi Miura, “Heterarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2014.

³ Hiyerarşi, sosyal bilimlerde, genellikle bir komuta ve kontrol zinciri ile ilişkilendirilen otorite pozisyonlarının sıralanmasıdır. Terim Yunanca *hieros* “kutsal” ve *archein* “kural” veya “düzen” kelimelerinden türetilmiştir. Bk. Satoshi Miura, “Hierarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2022.

⁴ Asur inancına göre kral doğrudan tanrı Aşur'un yeryüzündeki temsilcisi ve/veya yansıması olarak görülürdü. Benzer durum Anadolu'da ve komşu coğrafyalarda da kimi zaman görülmektedir. Mehmet Mustafa Erkal, *Çeşitli Yönleriyle Türk Töresi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2023, s. 20-27.

⁵ Postgate'e göre Yeni-Asur Dönemi, II. Asurnasirpal'in (M.Ö.883-859) tahta geçmesiyle başlamaktadır. III. Tiglatpileser'in (M.Ö.726-722) krallığı bitene kadarki döneme “Fetihler

Böylesine geniş bir coğrafyaya hükmetmek beraberinde birçok güçlüğü getirmiş, alınan bölgelerdeki kralların ve yerel yöneticilerin sadakatini sağlamak çeşitli stratejik uygulamaları zorunlu kılmıştır. Bunların başında doğrudan tanrıların yetkisi ve kararı ile hazırlandığına inanılan dolayısıyla bozulması halinde kötü kehanetlerin ve/veya felaketlerin gerçekleşeceğine inanılan sadakat yemini niteliğinde anlaşmalar olan *adê*ler yer almaktadır. Söz konusu *adê* metinlerinde dahi ünvanların kullanım biçiminde hiyerarşinin gözetildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, yeni alınan bir krallıkla imzalanan *adê* de Asur kralının kral ünvanı ile anılırken karşı tarafın ünvanının yazılmadığı görülmektedir.⁶ Bu derece katı bir hiyerarşinin gözetildiği yönetim modelinde, dahası ekonomi, ticaret, sosyal yaşam gibi çoğu alanda kadınların görünürlükleri oldukça düşük düzeydedir. Kadınların erkek egemenliği altında olduğu⁷, evlendikten sonra baba egemenliğinden eş egemenliğine geçtikleri bilinmekle birlikte kraliyet kadınlarının veya zengin/asil kadınların toprak alıp satabildikleri, kendilerine köle alabildikleri, ticaret yapabildikleri örnekler mevcuttur.⁸ Buna rağmen devlet yönetiminde saray kadınlarının etkisi birkaç örnekten öteye gitmemektedir. V. Şamşi-Adad'ın eşi, III. Adad-nīrārī'nin annesi Sammu-rāmat ile Senharib'in eşi, Esarhadon'un annesi Naqī'a⁹ öne çıkan iki kraliçedir. Bu iki kraliçenin devlet yönetiminde

Dönemi" adını veren Postgate, II. Sargon'dan (M.Ö.721-705) Asurbanipal (M.Ö.626- 624) döneminin sonuna kadar olan dönemi de "İmparatorluk Dönemi" olarak adlandırmaktadır. J. N. Postgate, *The land of Assur: The yoke of Assur: studies on Assyria, 1971-2005*, David Brown Book Co, Oxford 2007, s. 72. İmparatorluk dönemi itibarıyla Asur'un sınırlarının oldukça genişlediği; V. Şamşi-Adad ve V. Adad-Nirari dönemlerinde iç sorunların baş gösterdiği bilinmektedir.

⁶ Arpad kralı ile imzalanan *adê* buna örnek olarak gösterilebilir.

⁷ Tanrıça Gula ilahisi, kadınların erkeklerin egemenliği altında olduğu fikrini doğrularken 65. satırdaki "Ben kızım, ben gelinim, ben eşim, ben ev yöneticisiyim" sözleri, ilahinin 2-5. satırlarındaki "Ben soyluyum, ben efendiyim, ben görkemli ve yüceyim. Makamım yükseklerde, ben asaletli bir kadını Tanrıçalar arasında üstünüm, yıldızlı cennette, aşağıdaki dünyada, benim adım büyüktür." dizeleri Gula İlahisi'nde çelişkili bir ifade yaratmaktadır. Fakat ilahide bahsi geçen kadınların asil kadınlar olması, kadınların etkisinin oldukça kısıtlı olduğu fikrini doğrulamaktadır. Gula İlahisi için bk. Wilfred G. Lambert, "The Gula Hymn of Bulluša-rabi", *Orientalia*, C. 36, S. 2, 1967, s. 120-22. İlahinin yeni yorumu için bk. Zsombor J. Földi, "Literature III.7 Bullussa-rabi's Hymn to Gula", (ed. A.C. Heinrich, E. Jiménez), *Electronic Babylonian Literature*, 2021, s. 86-90.

⁸ Saana Svärd, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, State Archives of Assyria Studies 23, Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2015, s. 91-105

⁹ Senharib'in soy ağacı için bk. Eckart Frahm, "Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib", *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, C. 71, Brill, Leiden 2014, s. 174-191.

oğullarına yardımcı oldukları, dahası veliaht prens olmamalarına rağmen kendi çocuklarını tahta taşıdıkları anlaşılmaktadır. Sammu-rāmat ve Naqı'a'nın zeki kadınlar olarak devlet yönetiminde etkin rol üstlendikleri açıktır. Söz konusu roller arka planda işlerken kimi durumlarda “görünür” bir politik gücün varlığı kendini göstermektedir. Bu durum Naqı'a örneğinde belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bu gücün bir ölçütü olarak devlet yazışmaları ve kraliyet mektupları gösterilebilir. Bu türden dokümanların niteliği ve sayısı analiz edildiğinde, hiyerarşik yapıdaki konumu doğrultusunda yazışmaların odağı kraldır. Natalie May, yegâne yönetici olan kral ile bir kraliyet kadınının siyasî veya dinî gücünün görünürlüğünü karşılaştırmanın metodolojik olarak yanıltıcı olduğunu söylerken doğru bir tespitte bulunmaktadır.¹⁰ Bu nedenle, kraliyet mensubu bir kadın olarak Naqı'a'nın siyasî gücünün görünürlüğü üst düzey kraliyet yöneticileri ile karşılaştırmak daha sağlıklı ve metodolojik olarak doğru olacaktır. Kraliyet görevlilerinin aldığı mektupların sayısı karşılaştırıldığında, II. Sargon'un veziri ve kardeşi Sîn-ahu-uşur'un 19 mektup aldığı, Naqı'a'nın 9 mektup aldığı düşünüldüğünde kendisinin görünür bir siyasî güce sahip olduğu iddia edilebilir.¹¹ Bu rakamlar Naqı'a'nın siyasî nüfuzunu gösteren önemli bir kriter olmanın yanı sıra muhtemelen krala olan sadakati ve bir kraliçe olarak yönetme becerisiyle de alakalıdır. Keskin hiyerarşik bir yönetim modelinin bulunduğu antik döneminin en güçlü krallığı Asur'da, bir kadın olarak Naqı'a'nın politik gücü göz ardı edilemez. Onun söz konusu gücünün oğlu Esarhadon'un krallık döneminde giderek arttığı, askerî ve siyasî alanda oğluna yardım ettiği anlaşılmaktadır. Bu yardımın mahiyetini Naqı'a'nın söz konusu alanlardaki faaliyetleri kapsamında sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte hiyerarşik bir yapı

¹⁰ Natalie N. May, “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, *Studying Gender in the Ancient Near East*, ed. Saana Svärd and Agnès Garcia-Ventura, Eisenbrauns, Pennsylvania 2018, s. 250.

¹¹ Antik dönemde yazışmaların oldukça kısıtlı yapılabildiği, kil tabletlerin hazırlanma süreci de göz önünde bulundurulduğunda; devlet yazışmalarında diğer devlet yöneticileri tarafından bir kadına hitaben yazılmış olan resmi mektup sayısının fazla olması önemli bir kriterdir. Doğrudan Naqı'a'ya hitaben yazılmış olan bu 9 mektubun Asur ve Babil'in üst düzey yöneticileri tarafından gönderilmiş olması da önem teşkil etmektedir. Bk. Sarah C. Melville, “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 124, S. 1, 2004, s. 6.

içinde heterarşik bir yönetim anlayışının kısmen kendini gösterdiği şekilde bir yorumun da yapılmasına zemin hazırlamaktadır.

1.1. Naqı'a'nın Askerî Alandaki Faaliyetleri

Naqı'a'nın geniş etki alanına dair önemli bir kanıt olarak *State Archives of Assyria* tabletlerinden SAA 18, no. 85 gösterilebilir.¹² Sealand valisi ve II. Marduk-apla-iddina'nın oğlu Na'id-Marduk'un¹³ kendisini Naqı'a'nın "hizmetkârı" olarak tanımladığı söz konusu belgede, kraliçeye "kralın annesi, efendim" diye hitap etmesi önemli bir argüman sağlamaktadır. Çünkü Sealand adı verilen bölge Esarhadon'un vassalı olan yerel yönetimlerden biri olarak doğrudan krala tabidir. Bu durumda önemli bir bölgenin yöneticisinin kraliçeye hitaben yazdığı mektupta kendisini kraliçenin hizmetkârı olarak tanımlaması ve ona "efendi" diye hitap etmesi Naqı'a'nın bölgesel gücünün ve nüfuzunun nasıl genişlediğini ortaya koymaktadır. Maximilian Streck'e göre akademik analiz,¹⁴ Na'id-Marduk'un Sealand'ın yöneticisi ve Esarhaddon'un vassalı olmasına rağmen, kendini kraliçenin astı olarak tanımlamasının önemine dikkat çekmektedir. Bu mektupta, Na'id-Marduk, Elamlı grupların kendi ülkesine girme tehlikesine karşılık olarak kraliçeden askerî destek istemektedir. Kendisinin yardım ihtiyacını krala iletmek yerine Naqı'a'dan yardım istemesi dikkat çekicidir. Bu durum, Na'id-Marduk'un askerî destek taleplerinin ilettiği kraliçe-annenin baskın bir konuma sahip olduğu hiyerarşik yapıyı ortaya koymaktadır.¹⁵

Söz konusu durumda yerel bir krallığın yöneticisinin kral yerine kraliçeden destek istemesi sadece kraliçenin askerî alanda etkin olduğunu göstermekle kalmamakta aynı zamanda onun devlet hiyerarşisinde oğlu, kral Esarhadon ile yönetimde rol üstlendiğini de göstermektedir. Çünkü söz konusu

¹² Metnin çevirisi şu şekildedir: "Kralın annesi, efendime: hizmetkarınız, Na'id-Marduk. Kralın annesine sağlık dilerim efendim! Aşşur, Şamaş ve Marduk, efendim kralı hayatta tutsunlar. Kralın annesine mutluluk versinler, efendim. Elamlılar üzerimize yürüyüp köprü'nün kontrolünü ele geçirdikten sonra, geldiklerinde kralın annesine mektup yazdım, efendim. Şimdi köprüyü söktüler, ama köprü'nün ayaklarını [...] adresinde tuttular. Onları serbest bırakmadılar. Devam edip etmeyeceklerini bilmiyoruz. Eğer devam ederlerse, kralın annesine yazacağım, efendim. Askerî güçler bize ulaşmalı, efendim" SAA 18, no. 85.

¹³ Heather D. Baker, *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire: Using the Electronic Date Base of the Neo-Assyrian Text Corpus Project and with the Collaboration of Numerous Colleagues*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2001, s. 918.

¹⁴ Maximilian Streck, *Assurbanipal: 1. Teil*, Inktank Publishing, Germany 2020, s. cxl.

¹⁵ Hildegard Lewy, "Nitokris-Naqı'a", *Journal of Near Eastern Studies*, C. 11, S. 4, 1952, s. 274.

dönemde Esarhadon'un giderek artan paranoyası¹⁶ ve sağlık sorunları¹⁷ onu tahttan uzaklaştırmış gibi görünmektedir. Bu süre zarfında devletin yönetiminde annesi Naqı'a'ya güvendiği gerçeği, onun yönetim konularında karar mekanizmasının hızla işlemesi için bazı hususları annesine bırakması görünmez heterarşik bir yapının varlığına işaret etmektedir.

Naqı'a'nın askerî gücünün kanıtları, Esarhadon'un saltanatı sırasında ona askerî araba, muhafız ve komutanlar gönderdiğini gösteren belgeler aracılığıyla da desteklenmektedir (SAA 6, no. 253; SAA 7, no. 5 ve 9). Asur devlet arşivi belgelerinde bahsi geçen bu askerlerin görevlilerinin ne olduğu net olmasa da, Naqı'a'ya ait birlikler arasında bulunmaları ve onun askerî konulara olan ilgisi göz önüne alındığında onun otoritesini destekledikleri ifade edilebilir. Ancak bu askerlerin saray kadınlarının sahip oldukları özel korumalar olması ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu hususta Svärd, bu askerlerin savaflara katılıyor oldukları gerçeğinin onların sadece kraliçenin kişisel muhafızları olmadıkları yönünde değerlendirmektedir.¹⁸ Saray kadınlarına ait özel korumaların askerî alandaki tecrübeleri konusunda yeterli bilgi bulunmamakla birlikte; Naqı'a'nın maiyetindeki askerî birliklerin sayısının yüzleri bulması ve kralın yanı sıra devletin hakimiyetine giren diğer krallıklar ve/veya vasallar tarafından da destek olarak talep edilmesi önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda Naqı'a'nın emri altındaki birliklerin özel koruma birlikleri olmanın da ötesinde savaş deneyimi olan askerî birlikler olduğu düşüncesi kuvvet kazanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen örnekler, Naqı'a'nın askerî gücünü sergilemenin yanı sıra, krallık içindeki nadir kadın figürlerden birinin önemli bir konumunu işaret etmektedir. Onun askerî alanda etkin oluşunun arka planında

¹⁶ Esarhadon'un babası Senharib tarafından velayet ilan edilmesinin ardından, önceki velayet prens ve büyük oğullarından bir diğerinin krala suikast düzenleyerek onu öldürmesi (bk. 2. Krallar 19:37; Babil Kronikleri Kolon 3:34) Esarhadon'da ciddi anlamda kaygı bozukluğu yaratmış gibi görünmektedir. (SAA 04, no. 139: 1-24) Bu kaygı bozukluğunun giderek arttığı ve kendisinin tahta geçmesinin ardından paranoyaya dönüştüğü, (SAA 04, no. 139: 1—24) etrafındaki neredeyse hiçbir kraliyet mensubuna güvenmediği devlet arşivlerindeki belgelerden anlaşılmaktadır. Tahta geçtikten sonra neredeyse tüm üst düzey kraliyet yöneticilerini idam ettirerek yerlerine titiz bir araştırma sonrasında yenilerini atadığı ve bu süre zarfında sürekli kahinlere başvurduğu, (SAA 14, no. 150) annesi Naqı'a'dan başka kimseye güvenmediği tespit edilebilmektedir.

¹⁷ Esarhadon'un kaygı bozukluklarının yanı sıra ciddi bir cilt rahatsızlığı olduğu ve muhtemelen cüzzam olabileceği düşünülmektedir. (SAA 10, no. 315, 318 ve 328)

¹⁸ Svärd, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, s. 73.

Esarhaddon'un kaygı bozuklukları, kronik hastalıkları sebebiyle sık sık ve uzun dönemler boyunca vekil kral¹⁹ atayarak tahttan uzak kalması gibi durumların etkili olduğu düşünülebilir. Fakat kralın bu tür dönemlerde dahi karar yetkisini devretmediği ve vekil krala rağmen aktif bir şekilde yönetimi sürdürdüğü bilinmektedir. Buradan hareketle, Esarhadon'un devleti yönetirken annesinden eşzamanlı destek aldığı, çeşitli konularda heterarşik bir yönetim modeline işaret eden bir yol izlediği yorumunda bulunulabilir.

Naqı'a'nın oğlu Esarhaddon'un krallık döneminde askerî faaliyetlerinin arttığını gösteren SAA 6, no. 253 ve SAA 7, no. 5 ve 9 Asur devlet arşiv metinleri önem teşkil etmektedir. Bazı seferlerde, Naqı'a'nın doğrudan kralın askerî güçlerine destek sağladığı belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu kanıtlar, Esarhaddon döneminde *ummi šarri*/AMA LUGAL "ana kraliçe" unvanı verilen Naqı'a'nın sadece güvenlik güçlerini güçlendirmekle kalmadığını, aynı zamanda krala önemli bir askerî güç sağlamak için etkili bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Bu durum, Naqı'a'nın siyasî etkinliğinin belirgin bir örneğini oluşturmaktadır. Çünkü krala verdiği askerî destek, onun bu alandaki etkinliğinin ve gücünün önemli bir göstergesidir. Esarhadon'un seferde olduğu²⁰ veya muhtemelen vekil kral uygulaması nedeniyle tahttan uzakta olduğu bir dönemde Elam akınlarına karşın Na'id-Marduk'a askerî desteğin kral yerine kraliçeden istenmesi de ayrıca bu argümanı desteklemektedir. Ayrıca kraliçenin oğlu için güvenli bir saray inşa ettirmesi²¹ gibi diğer faktörler göz önüne alındığında, Naqı'a'nın oldukça etkili bir figür olarak kralın devlet yönetiminde desteğine başvurduğu, muhtemelen tek kraliyet mensubu olduğu düşünülebilir. Onu şerefliendiren sıfatların

¹⁹ Asur Devletinde kötü kehanetlerden kurtulmak ve krallığın selametini sağlamak için bilhassa ay ve güneş tutulmaları dönemlerinde vekil kral atama uygulamasının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu tehlikeli dönemlerde krallığın alt sınıfından bir kişinin vekil kral olarak atandığı ve uzunca bir süre tahta oturduğu bilinmektedir. Tehlikeli durumun geçtiğine inanılan bir zamanda kötü kehanetin bu kişiyle birlikte kaybolacağına inanılır ve bu kişinin öldürülürdü. Esarhadon'un en az dört, beş defa bu uygulamaya başvurmuş olması kendisinin kaygı bozukluklarının bir belirtisi şeklinde yorumlanmaktadır. (Bk. SAA 10, no. 219; SAA 10, no. 350; SAA 10, 352).

²⁰ Esarhaddon'un MÖ 671 ve MÖ 669 yılları arasında Mısır'a karşı seferler düzenlediği ve Asur Devlet merkezinden uzunca yıllar boyunca uzak kaldığı bilinmektedir. Esarhaddon'un seferleri hakkında bk. Krzysztof Kalek, "Esarhaddon's Eastern Campaigns", *Palamedes*, C. 11, 2016, s. 5-13.

²¹ RINAP 4, no. 2003. Erle Leichty, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period, S. 4, Eisenbrauns, Winona Lake 2011.

kullanıldığı devlet yazışmaları da Naqı'a'nın sadece anne kraliçe olmadığını, kendisinin fikrine başvuru alan bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Naqı'a'ya övgüde bulunma çabasıyla eril formda hitap edildiğinin kimi yazışmalarda görülmesi bir diğer konudur. Asil Asur kadınlarına övgüde bulunmak için zaman zaman eril terim olan “efendi” *bēlu* şeklinde hitap edildiği bilinmektedir. SAA 16, no. 56'da Naqı'a'nın güçlü karakterine atfen kendisine *bēlu* şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Benzer biçimde SAA 10, no. 17 ve SAA 13, no. 76'da da aynı ifade tekrar kullanılmıştır.²²

Nihayetinde, kraliçe Naqı'a'nın askerî alanda aktif rol üstlenmesi, oğlu Esarhadon'a ve krallık hakimiyetindeki yerel yöneticilere askerî birlik göndermesi hiyerarşik bir yönetim modelinde pek rastlanmayan heterarşik bir yapı teşkil etmektedir. Bu yapı kralla eş zamanlı olarak bazı görevlerin yürütüldüğüne işaret etmekle birlikte bir kadının bu rolü üstlenmiş olması ender rastlanan bir durumdur.²³ Lewy'nin, her ne kadar kaynakları zayıf olsa da Babil'i yöneten kişi olarak Naqı'a'ya atıfta bulunması da bu yöndeki argümanı desteklemektedir.²⁴

2.2. Naqı'a'nın Siyasî Alandaki Faaliyetleri

Yeni-Asur döneminde kralların Ninova merkezli genişleme eğilimine rağmen, devlet içindeki temel zorluk, yerel güçlerin dengesini korumaktı. Eyalet valileri hem dış tehditleri hem de yerel isyanları bastırmaktan sorumluydu. Ancak içerideki güç mücadeleleri, bu tür karışıklıkları etkili bir şekilde yönetme yeteneklerini ciddi şekilde zayıflatmaktaydı. Böylesi bir zayıflığın devlet içinde yarattığı olumsuz etkiler, dış politikayı da etkilemekte ve Asur devletinin sınırlarını genişletmesinin önünde temel bir engel olarak ortaya çıkmaktaydı.²⁵

Naqı'a'nın siyasî alanda aktif rol üstlendiğinin en önemli kanıtı²⁶, kendi adıyla hazırlattığı sadakat yemini *adê*dir. Bilhassa Yeni-Asur döneminde,

²² Svärd, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, s. 83.

²³ Karşılaştırma yapmak için kraliçe Sammu-rāmat'ın faaliyetleri incelenebilir.

²⁴ Lewy, “Nitokris-Naqı'a”, s. 274.

²⁵ Simo Parpola, Kazuko Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths* Helsinki University Press, Helsinki 1988, s. xxiv.

²⁶ Naqı'a'nın siyasî rolü ve *adê*si hakkında bk. Nurgül Çelebi, “Yeni-Asur Kraliçesi Naqı'a Zakütü'nün Politik Gücünün Arka Planı”, *Turabdin: Tarıh Kültür Din*, ed. Nurgül Çelebi, İsmet Tunç, DTA Yayıncılık, Bursa 2024, s. 21-36.

bölgesel hâkimiyetin arttırdığı M.Ö. 8. yüzyıldan sonra sıklıkla başvurulmuş olduğu görülen *adê* yazıtları külliyyatı, tarihsel belgelemede önemli bir yer tutmaktadır. Simo Parpola, çalışmalarında bu önemli konumu açıklamış ve tüm *adê*leri sınıflandırıp analiz ederek alana önemli katkı sunmuştur.²⁷ Diğer devlet anlaşma metinlerinden oldukça farklı özellikler barındıran *adê*leri, diğerlerinden ayıran en önemli özellik hazırlık aşamasında uygulanan belirli ritüellerin titizlikle düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır. *Adê*ler, yerel tanrıların figürin veya temsillerinin ve anlaşmanın karşı tarafını temsil eden elçilerin de beraberlerinde taşıdıkları kendi tanrılarına ait temsillerin yer aldığı ritüeller gerçekleştirilmiştir. Bu sayede *adê*lerin hazırlanması törensel bir öneme sahip olmuş ve hazırlanan *adê* doğrudan tanrı tarafından hazırlatıldığı düşünüldüğünden kutsal sayılmıştır.²⁸ Bu faktörler *adê*ler için dikkate değer bir dinamizm yaratmış, onları salt hukuki anlaşmalardan metafizik ve sembolik bir öneme sahip anlaşmalara dönüştürmüştür. Bu belgeler, farklı krallar veya kral ile ona tabi olan kesim arasındaki karşılıklı yükümlülükleri ve anlaşmaları beyan etmeye hizmet ederken, aynı zamanda ilahi huzurda törenle düzenlenen kutsal bir sözleşmenin tezahürleri olarak da işlev görmüştür. Bu nedenle ilgili taraflar arasındaki anlaşmaların ciddiyeti ve bağlayıcılığı, tanrının gazabına uğrama korkusundan ötürü artmıştır.²⁹

Böylesine önem teşkil eden anlaşma metinlerinin devlet içinde istikrarı sağlamak ve isyanları/taht kavgalarını önlemek için kral tarafından kendi tebaasıyla da imzalandığı görülmektedir.³⁰ “Dahili” olarak tanımlanabilen bu türden *adê*lerin devlet yönetiminde önemli bir siyasi manevra olduğu anlaşılmaktadır.³¹ Çoğunlukla kralın, devlet sınırlarını genişletmek üzere çıktığı seferler esnasında oluşabilecek olan iç isyanların engellenmesi ve velihaht ilan edilen prensin korunması bu anlaşmalar sayesinde sağlanmıştır.

Tahtın varisinin belirlenmesi ve ona karşı sadakatın sağlanması amacıyla

²⁷ Simo Parpola, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 39, S. 2, 1987, s. 161-89.

²⁸ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. *tuppi adê* Karen Radner, “Assyrische tuppi ade als Vorbild für Deuteronomium 28,20-44?”, *Die deuteronomistischen Geschichtswerke*, (ed. Markus Witte), BZAW 365, Berlin&New York 2006.

²⁹ Amnon Altman, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-300)*, C. 8, Studies in the History of International Law, Martinus Nijhoff Pub., Leiden&Boston 2012, s. 70-71.

³⁰ Asur *adê*lerinin sınıflandırması ve analizi için bk. Parpola, Watanabe, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, s. xv–xxv.

³¹ Bk. Esarhadon sadakat yemini *adê*si SAA 2, no. 7.

hazırlanmış olan *adêler* arasında dikkat çekici olanı kraliçe Naqı'a tarafından hazırlatılmış olan ve Zakütü *adêsi* olarak da bilinen anlaşmadır.³² Çünkü söz konusu *adê* Mezopotamya tarihi boyunca tarafları arasında bir kadının bulunduğu bilinen tek örnektir. Bu *adê*'nin imzalandığı dönemin, tahta yönelik tehditlerin arttığı Esarhaddon'un iktidarının son yıllarına denk gelmesi, dönemin siyasî çalkantılarının bir göstergesidir. Böyle bir dönemde dengelerin sağlanması adına Naqı'a'nın otoritesini kullandığını, dahası siyasî rolünün zirve yaptığını gösteren en önemli kanıt olması söz konusu *adê*'yi özel kılmaktadır. Anlaşma metnine göre Esarhadon'un veliaht prensi Aşurbanipal olarak garanti altına alınmakta ve ona karşı tam sadakatin sağlanması şart koşulmaktadır.³³ Asur geleneğine göre, veliaht prens olma hakkı sağlığı yerinde olan en büyük prene aitti. Ancak Naqı'a'nın da muhtemel etkisi³⁴ ile Esarhadon'un oğulları arasından Aşurbanipal veliaht prens ilan edilmiştir. Bu durum kraliçenin en önemli siyasî etkisi olarak Mezopotamya tarihinde yer edinmiştir.

Sonuç

Naqı'a, antik Mezopotamya'nın önemli bir figürü olarak hem askerî alanda etkinliğini sergileyen hem de siyasî alanda belirgin bir rol oynayan nadir kadınlardan biridir. Onun güçlü ve etkili liderliği, Asur İmparatorluğu'nun dönemindeki siyasî ve askerî dinamiklerin öne çıkan bir örneğidir. Naqı'a'nın söz konusu alanlardaki etkinliğini analiz etmek, o dönemin devlet yapısını ve güç dengelerini anlamak açısından son derece önemlidir. Onun liderliği, kadınların o dönemdeki toplumsal ve siyasî rollerine dair derinlemesine bir

³² Bk. Zakütü anlaşması SAA 2, no. 8.

³³ Metnin çevirisi şu şekildedir: "Kraliçe Zakütü'nün en sevdiği torunu [Aşurba]nipal ile ilgili olarak bütün ulusla yaptığı bu antlaşmaya (dahil olan) herkes, (içinizden) herhangi biri [...] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı çirkin ve kötü bir şey ya da bir isyan gerçekleştirirse, Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı çirkin bir [plan] ya da kötü bir komplo tasarlayıp dile getirirse, [kalplerinizde] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'e karşı isyan ve ayaklanma için çirkin bir öneri ve kötü bir tavsiye tasarlar ve planlarsanız (ya da) bir başkasıyla [...] Asur kralı efendiniz Aşurbanipal'i öldürmek için: [Aşşur, Sin, Şamaş], Jüpiter, Venüs, Satürn, Merkür, [Mars ve Sirius [...]] Eğer aranızda silahlı bir isyanı kışkırtan ya da komplo kuran adamlar olduğunu duyar ve bilerseniz, bunlar ister sakallı, ister hadım, ister onun kardeşleri, ister kardeşlerinizin kraliyet soyundan gelenler, ister dostlarınız ya da tüm ulus içinde herhangi biri olsun - (bunu) duyar ve [bilerseniz], onları yakalayıp [öldürüp] Zakütü'ya [annesini ve efendiniz Asur Kralı] Aşurbanipal'a getireceksiniz." SAA 2, no. 8.

³⁴ Reade, Senharib'in saltanatının sonlarına doğru Esarhadon'un veliaht prens olarak atamasında Naqı'a'nın önemli bir rol üstlendiğini öne sürmektedir. Julian Reade, "Was Sennacherib a Feminist?", *CRRAl* 33, 1986, s. 142.

anlayış sağlamaktadır. Bu bağlamda yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar, bir dizi çıkarıma yol açmaktadır.

İlk olarak, Naqı̄'a'nın askerî alandaki etkinliği, onun sadece bölgesel güvenliği sağlamakla kalmayıp aynı zamanda diğer yerel yönetimlere de destek verdiğini göstermektedir. Bu durum, onun dönemin önemli bir figürü olarak askerî alandaki etkinliğini ve otoritesini ortaya çıkarmaktadır.

İkinci olarak, Naqı̄'a'nın siyasî alandaki rolü, devletin iç istikrarını sağlama ve güç dengelerini koruma üzerine odaklanmıştır. Aşurbanipal'in veliaht prens oluşunu garanti altına almak üzere hazırlattığı sadakat yemini olan *adê*, devletin iç istikrarını sağlama ve veliaht prensin korunmasını temin etme amacıyla kullanılmıştır. Bu, Naqı̄'a'nın siyasî alandaki otoritesini gösteren önemli bir göstergedir.

Son çıkarım ise Naqı̄'a'nın liderliği, antik Mezopotamya'daki cinsiyet rolleri ve güç ilişkileri hakkında derinlemesine bir anlayış sağlamaktadır. Kadın olarak Naqı̄'a'nın bu kadar belirgin bir şekilde güç kazanmasının, o dönemdeki toplumsal normlara ve güç yapılarına meydan okuyan benzersiz bir durumu temsil ettiği söylenebilir.

Neticede, Naqı̄'a'nın antik Mezopotamya'da hem askerî hem de siyasî alandaki etkinliği, dönemin hiyerarşik devlet yapısı içinde nadiren olsa da kraliyet mensubu bir kadının güç dengesinde yer edinebildiğini göstermektedir. Onun söz konusu gücü, dönem kadınlarının toplumsal ve siyasî rollerine dair derinlemesine bir anlayış sağlamak açısından büyük öneme sahiptir. Bu makale, geçmişin kadın liderleri ve güç yapıları hakkında daha kapsamlı bir anlayış geliştirmek için atılmış bir adım olarak değerlendirilebilir.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	25.03.2024
Kabul Tarihi:	09.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	25.03.2024
Date of Acceptance:	09.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

ALTMAN, Amnon, *Tracing the Earliest Recorded Concepts of International Law: The Ancient Near East (2500-300)*, C. 8, Studies in the History of International Law, Martinus Nijhoff Pub., Leiden, Boston 2012.

BAKER, Heather D., *The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire*, The Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki 2001.

ÇELEBİ, Nurgül, “Yeni-Asur Kraliçesi Naqı’a Zakütü’nun Politik Gücünün Arka Planı”, *Turabdin: Tarih Kültür Din*, (ed. Nurgül Çelebi, İsmet Tunç), DTA Yayıncılık, Bursa 2024, ss. 21-36.

ERKAL, Mehmet Mustafa, *Çeşitli Yönleriyle Türk Töresi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2023.

FÖLDİ, Zsombor J., “Bullussa-rabi’s Hymn to Gula”, (ed. A.C. Heinrich, E. Jiménez), *Electronic Babylonian Literature*, 2021, ss. 86-90.

FRAHM, Eckart, “Family Matters: Psychohistorical Reflections on Sennacherib”, *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*, C. 71. Brill, Leiden 2014, ss. 163-222.

KALEK, Krzysztof, “Esarhaddon’s Eastern Campaigns”, *Palamedes* 11, 2016, ss. 5-13.

LAMBERT, Wilfred G., “The Gula Hymn of Bulluṣsa-rabi”, *Orientalia*, C. 36, S. 2, 1967, ss. 105-132.

LEICHTY, Erle, *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*, C. 4, Eisenbrauns, Winona Lake 2011.

LEWY, Hildegard, “Nitokris-Naqı’a”, *Journal of Near Eastern Studies*, C. 11, S. 4, 1952, 264-286.

MAY, Natalie N., “Neo-Assyrian Women, Their Visibility, and Their Representation in Written and Pictorial Sources”, *Studying Gender in the Ancient Near East*, (ed. Saana Svärd, Agnès Garcia-Ventura), Eisenbrauns, Pennsylvania 2018, ss. 249-288.

MELVILLE, Sarah C., “Neo-Assyrian Royal Women and Male Identity: Status as a Social Tool”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 124, S. 1, 2004, ss. 37-57.

MIURA, Satoshi, “Heterarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2014, <https://www.britannica.com/topic/heterarchy>. Erişim Tarihi: 26.05.2024.

MIURA, Satoshi, “Hierarchy”, *Encyclopedia Britannica*, 2022, <https://www.britannica.com/topic/hierarchy-social-science>. Erişim Tarihi: 26.05.2024.

PARPOLA, Simo, “Neo-Assyrian Treaties from the Royal Archives of Nineveh”, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 39, S. 2, 1987, ss. 161-189.

PARPOLA, Simo, WATANABE, Kazuko, *Neo-Assyrian Treaties and Loyalty Oaths*, Helsinki University Press, Helsinki 1988.

POSTGATE, J. N., *The land of Assur and the yoke of Assur: Studies on Assyria, 1971-2005*, David Brown Book Co, Oxford 2007.

RADNER, Karen, "Assyrische tuppi ade als Vorbild für Deuteronomium 28,20-44?", *Die deuteronomistischen Geschichtswerke*, (ed. Markus Witte), BZAW 365, Berlin&New York 2006, ss. 351-378.

READE, Julian, "Was Sennacherib a Feminist?" *CRRAI*, C. 33, 1986, ss. 139-145.

STRECK, Maximilan, *Assurbanipal: 1. Teil*, Inktank Publishing, Germany 2020.

SVÄRD, Saana, *Women and Power in Neo-Assyrian Palaces*, State Archives of Assyria Studies, C. 23, Helsinki 2015.

SVÄRD, Saana, "Women, Power, and Heterarchy in the Neo-Assyrian Palaces", *Organization, Representation, and Symbols of Power in the Ancient Near East*, (ed. Gernot Wilhelm), Eisenbrauns, Winona Lake 2012, ss. 507-518.

State Archives of Assyria

SAA 4 Ivan Starr, *Queries to the Sun God: Divination and Politics in Sargonid Assyria*, State Archives of Assyria 4, Helsinki University Press, Helsinki 1990.

SAA 6 Theodore Kwasman and Simo Parpola, *Legal Transactions of the Royal Court of Nineveh, Part I: Tiglath-Pileser III through Esarhaddon*, State Archives of Assyria 6, Helsinki University Press, Helsinki 1991.

SAA 7 F. M. Fales and J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Part 1: Palace and Temple Administration*, State Archives of Assyria 7, Helsinki University Press, Helsinki 1992.

SAA 10 Simo Parpola, *Letters from Assyrian and Babylonian Scholars*, State Archives of Assyria 10, Helsinki University Press, Helsinki 1993.

SAA 13 Steven W. Cole and Peter Machinist, *Letters from Priests to the Kings Esarhaddon and Assurbanipal*, State Archives of Assyria 13, Helsinki University Press, Helsinki 1998.

SAA 18 F. S. Reynolds, *The Babylonian Correspondence of Esarhaddon and Letters to Assurbanipal and Sin-šarru-iškun from Northern and Central Babylonia*, State Archives of Assyria 18, Helsinki University Press, Helsinki 2003.

Diğer Kaynaklar

Eski Ahit, Krallar Kitabı

Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları *

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ | 0000-0003-4606-9006 |

sgomec@ankara.edu.tr

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Öz

Türk tarihinde, bilhassa Kök Türk ve Uygur Kaganlıkları çağında karşımıza çıkan bir Bayırku kavmi vardır. İyi atlar yetiştiren Bayırkuların bir kısmı demircilik ve tarım ile uğraşıyorlar, aynı zamanda kendi imalleri olan yaylara da maharetle hükmediyorlardı. Çin kaynaklarında Tölöslerin bir boyu olarak anılan Bayırkuları, Tokuz Oguz federasyonu içerisinde de görmek mümkündür. Kök Türk Kaganlığı döneminde devletin doğusunda ve Oguzların kuzeyinde yaşıyorlardı. Bayırkuların gücü Uygurlar çağına geldiğimizde artık eskisi gibi değildir. Herhalde bu sırada onların büyük bir kısmı Uygur birliği altında, problemsiz bir şekilde yaşamaktaydılar. Onlar zaman zaman adı geçen devletlerle dost, bazan da düşmanca ilişkiler içinde yaşadılar. Fakat gerçek olan şudur ki, daima dikkat edilmesi ve korkulması gereken bir boydular. Herhalde birlik yapısını koruyamayan bu Türk kabilesi 10. asırdan sonra çevredeki daha güçlü federasyonlara girdiler ve bir süre geçince de isimlerini bile unutup, mensubu oldukları siyasi yapıların adlarını aldılar. Bayırku adını en son A. Stein tarafından 1907 yılında Tun-huang bölgesindeki Miran Kalesi harabeleri içinde bulunan ve üç kısımdan meydana gelen belgelerde görmekteyiz. Muhtemelen onlar bu sıralarda da Kansu Uygurlarına tabi idiler ve etkili bir konumdaydılar. İşte biz bu çalışmada bugün ismi artık pek bilinmeyen, ancak Kök Türk ve Uygur dönemindeki bazı tarihi olayların içinde gördüğümüz Bayırkular hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız.

Anahtar Kelimeler: Bayırku Adı, Türk Tarihi, Kök Türk Tarihi, Uygur Tarihi, Kök Türkçe Yazıtlar.

Atf Bilgisi

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, “Kök Türk Yazıtlarının Bayırkuları”, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 125-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577227>

The Bayirku's of Kok Turks Inscriptions

Prof. Dr.Saadettin Yağmur GÖMEÇ | 0000-0003-4606-9006 |

sgomec@ankara.edu.tr

Ankara University, Faculty of Languages History and Geography, Department of History, Ankara, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

Abstract

There is a Bayirku tribe that we encountered especially in the period of Kok Turk and Uyghur Kaganates in the History of Turks. Some of the Bayirkus, who raised good horses, were engaged in blacksmithing and agriculture, and also skillfully manipulated the bows they made themselves. It is possible to see the Bayirkus, which is referred to as a tribe of Tölös in Chinese sources, also within the Tokuz Oguz federation. They lived in the east of the state and in the north of the Oguzs during the Kök Turk Khaganate. The power of the Bayirkus is no longer the same when we come to the age of the Uyghurs. At this time, most of them were probably living under the Uyghur union without any problems. While they lived occasionally friendly with the states said their names, but sometimes lived in hostile relations. But, it is real that Bayirkus was a tribe which should always have been considered and feared. The tribe of Turks, probably didn't protect the structure of their unity, joined much stronger federations after 10th century, then forgot their names after a while and they took the names of political structures they belonged. We last see the name Bayirku in documents consisting of three parts found by A. Stein in the ruins of Miran Castle in the Tun-huang region in 1907. They were probably subject to the Kansu Uyghurs at this time and were in an influential position. In this study, we will make a brief evaluation about the Bayirku people, whose names are not well known today, but we have seen in some historical events during the Kok Turk and Uyghur periods.

Keywords: Bayirku Name, Turkish History, Kok Turk History, Uyghur History, Kok Turkish Inscriptions

Citation

Gömeç, Saadettin Yağmur, "The Bayirku's of Kok Turks Inscriptions", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 125-140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577227>

Bu çalışmada bugün ismi artık pek bilinmeyen, ancak Kök Türk ve Uygur dönemindeki bazı tarihi olayların içinde gördüğümüz Bayırkular hakkında kısa bir değerlendirme yapacağız. Bununla birlikte 7 ve 8. asır hadiselerine dair bilgiler veren Çin kaynaklarında Tölöslerin bir boyu şeklinde anılan Bayırku Türklerine bu sıralarda, Tokuz Oguz federasyonunun bir üyesi olarak rastlamak mümkündür. Onları Kök Türk Kaganlığı çağı belgelerinde ise, devletin doğusunda ve Oguzların kuzeyinde görüyoruz. Kısacası Kök Türk yazıtlarında “Bayırku” (𐰽𐰺𐰍𐰏), Çin tarihlerinde “Pa-ye-ku” biçiminde kaydedilen bu ad, Tibetçe metinlerde “Bayarbgö” ve “Bayarkata”¹ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Bayırku isminin ne manaya geldiğini söylemek zordur. Kaşgarlı Mahmud'da onların adları geçmiyor. Belki -bayu, yani zenginleşmek² fiiliyle alâkalı bir kelime olabilir. Bununla beraber bir parçası olduklarını belirttiğimiz Tokuz Oguzlara baktığımızda onların; Uygur, Bugu, Kun, Bayırku, Tongra, Apa İsi, Sse-ki (belki Çik İl~Sek El), Kıpçak (veya Çepni/Ch'i-pi), Ku-lun-wu-ku (Korunuk/Kulunuk/Kalın Ok/Kalın Oguz?) gibi kabilelerden meydana geldiklerini görmekteyiz.³ Buradaki Oguz kelimesi de herhalde başlangıçta bir kabileyi değil, federasyon veya diğer bir deyimle siyasi beraberlikleri ifade ediyordu. Ayrıca Tölös kavramı da anlaşılıyor ki, yarı teşkilatlı Türk gruplarıydılar ve Bayırkular da bunların içinden çıkıp, illerini oluşturup, kendi isimlerini almış bir Türk boyudur.

Bilindiği üzere 7. asrın başlarında Kök Türk Kaganlığının batısında bulunan topraklarda bir kargaşa yaşandı. Bu esnada çok genç yaşta Tardu Yabgu'nun yerine batıdaki On Ok Türklerinin idaresini üstlenen torunu Çor

¹ V. Thomsen, “Dr.M.A.Stein’s Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang”, *Journal of Royal Asiatic Studies*, London 1912, s. 189; J. M. De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daba Sair Tatarların Tarih-i Umumi*, C. III, İstanbul 1924, s. 15; E. Chavannes, *Documents sur les Tou-Kiue [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903, s. 89; W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1942, s. 60, 154; M. T. Liu, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, II. Buch, Wiesbaden 1958, s. 189.

² Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B. Atalay, Ankara 1986, s. 274.

³ E. G. Pulleyblank, “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden 1956, s. 39; Liu, *age.*, II. Buch, s. 592; İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1983, s. 123-124; C. Mackerras, “Uygurlar”, *Erken İç Aya Tarihi*, der. D. Sinor, İstanbul 2000, s. 429; S. Y. Gömeç, “Oguzlara Dair Bazı Tespitler”, *Düşünce ve Tarih*, 8/93, Ankara 2022, s. 3-6.

Alp (Ch'u-lo) Tigin (Ho-sa-na/Kasar=Hazar), dağınık Tölösleri kontrol altında tutmayı başarmıştı. İli bölgesi ve eski Wu-sun topraklarında oturan Çor Alp (Ch'u-lo), batıda bulunan birçok Kök Türk ve Tölös kabilesini yönetiyordu. Tıpkı dedesi gibi kendi payına düşen bölgeyi sağ ve sol beylerbeyliği biçiminde idare etmekteydi. Tam bu sırada Çin imparatorluğu yine ikili oynamaya başladı. Onun ne kadar rakibi varsa hepsine destek verdi. Çor Alp da gelen Çinli sefirlere son derece kötü davranıyordu. Bununla birlikte Çor Alp, Tölöslerin kendisine karşı yapacakları menfi bir hareketten de çekinmekteydi. O yüzden topladığı birkaç yüz oymak beyini öldürttü.⁴ Bu onun için büyük bir hata idi ve bundan dolayı Tölös kabileleri isyan etti. Uygur (Hui-ho), Bayırku (Pa-ye-ku), Ediz (A-tie?), Tongra (T'ung-lo), Bugu (P'u-ku), Apa İsilere (A-pu-se/Abuz) birleşerek, işte kaynaklarda ilk defa tarafımızdan ortaya çıkarılan Altı Bag Bodun'u meydana getirdiler.⁵

Bununla beraber 627 senesinde, dünya yaratıldığından beri Türk tarihinde pek görülmemiş ilginç bir hadise yaşandı. Yazın tam ortasında kar yağmaya başladı. Ürünler mahvoldu, hayvanlar kırıldı. Çin kaynakları bu sırada beş güneş aynı anda doğdu, üç ay birden görüldü diyorlar.⁶ İnsanlar yiyecek bir lokma ekmeğe, bir yudum kızıma muhtaç oldular.⁷ Halk altından kalkamayacağı vergilerle ezildi. Bundan biraz sonra (627) Altı Bag Bodun ve Sır Tarduşlar fırsatını bulup, ayaklandılar. Felaketler devletin üstüne peşisıra çökmekteydi.

Neticede Kök Türk kaganı İllig (veya İl), oğlu Yükcünç (Yü-ku) Şad ile yeğeni A-shih-na She-erh'i (T'o Şad/belki Togu Şad veya A-shih-na Çöl) bu isyanı bastırmakla vazifelendirdi. Ama o, Uygur ileri gelenlerinden P'u-sa (Busar/Basar) tarafından mağlûp edildi. Kagan bu işe çok kızmıştı. İllig

⁴ B. Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi", *Belleten*, C. 19, Ankara 1955, s. 332-333; De Guignes, *age.*, C. II, s. 344-345, 420-421, C. III, s. 16; Chavannes, *age.*, s. 14-24; Liu, *age.*, s. 350.

⁵ S. Y. Gömeç, "Altı Bag Bodun Üzerine", *Erciyes*, 39/458, Kayseri 2016, s. 4-8.

⁶ J. T. Chang, *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968, s. 47-48; De Guignes, *age.*, C. II, s. 359-364, 431, C. III, s. 16; Chavannes, *age.*, s. 24-25; Liu, *age.*, s. 141, 193-194, 359; L. N. Gumilev, *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s. 196; Ö. İzgi, "Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti", *I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri*, İstanbul 1980, s. 198; M. Mori, "Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri", *Belleten*, 47/185, Ankara 1984, s. 348.

⁷ İslam inancına göre Hz. Muhammed pekçok mucize göstermiştir. Bunlardan birisi de ayın parçalanması hadisesidir.

Kagan bunun üzerine, meseleyi çözmek için diğer yeğeni Tuğlu'yu (T'ulu/Togru/Törü/Doğulu Şad) görevlendirdi, fakat Tuğlu da (T'ulu/Togru/Törü/Togulu) yenildi (628) ve askerlerinin önemli bir kısmını yitirdi. Böyle bir durum onun yönettiği boyların da kendisini bırakmasına sebep oldu. Zaten bu düşüncesiz tigin yaptığı işlerle halkının nefretini çekmişti. Bu başarısızlık üzerine İllig Kagan'ın, Tuğlu'yu (T'ulu/Togru/Törü/Togulu) tutuklatması da zamanlama hatasıydı.⁸ O da, doğabilecek felaketleri düşünmeden baş kaldırdı.

Hakikatte İllig Kagan'ın saldırıları karşısında ne yapacağını şaşırarak Çin imparatorluğunun imdadına, yine hükümetin akıllı memurları yetişti. Onlar Türklerden korkulmaması gerektiğini, Türkleri yenmek için uygun şartların oluştuğunu ve bunları da şunlara dayanarak söylüyorlardı: Birincisi, İllig Kagan'ın geleceği göremediği, yeteneksiz ve sevimsiz insanları etrafına topladığı belirtiliyordu. Sonra Tongra, Bugu, Uygur, Sır Tarduş vs. kabilelerin beylerinin hırslarının doğurduğu kötü durum vardı. Ayrıca kaganın ailesinden Toku Şad ve Yükünç Şad'ın başarısızlığının askerlerine de tesir etmesi, moralleri bozmuştu. Bir başka sebep de, ülkede ortaya çıkan tabii felaketlerdi. Çin hükümeti stratejik müttefikler olarak, Ötüken'de yaşayan Çinlilere de çok güveniyordu.⁹

Bütün bu menfi olaylar, Kök Türk kabilelerinin birer birer ayrılmalarına sebep oldu. Esasında İllig Kagan'ın tabisi durumundaki Sır Tarduşların İrkin (Erkin) unvanını taşıyan Inanç'larının yanına giderek ona bağlandılar. Birlik maalesef yavaş yavaş dağılıyordu. Halk daha fazla açlık ve eziyet çekmek istemiyordu. Çevredeki yabancı ülkeler de durumu kendi lehlerine döndürmeye çalıştılar.¹⁰

Bu arada tesirleri Togla Nehrinden İrtiş'e kadar uzanan Sır Tarduşlar, ne yazık ki, bağımsız harekette bulunmayı akıllarına getirmiyorlardı. Bu onların kendilerine güvenmediklerinin de işaretiydi. Hâlâ Börülülerin manevi nüfuzundan korkuyorlardı.¹¹ İhanetlerin boyutu o derece büyüktü ki, 629 tarihinde Altı Bag Bodun da Çin'e teslim olmağa geldi.¹² Ama ister

⁸ S. Y. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Ankara 2011, s. 140-141; S. Y. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara 2015, s. 56-57.

⁹ Liu, *age.*, s. 324-325; Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s. 141.

¹⁰ Gömeç, *age.*, s. 90.

¹¹ Gumilev, *age.*, s. 198; İzgi, *agm.*, s. 198; Chang, *agt.*, s. 56-57.

¹² Gömeç, *age.*, s. 91.

günümüzün, ister geçmişin sosyal şartları içerisinde değerlendirilsin, böyle bir hareket kesinlikle mazur gösterilemez.

Netice Kök Türk Kaganlığı uzun sürecek bir karanlığa ve kargaşaya sürüklendi. Bereket ki, hâlâ milleti ve devleti düşünenler vardı. Kutlug Şad (İl-teriş) ile kardeşleri yanlarına eski dostları Bilge Tunyukuk'u da alıp, bu kötü gidişe dur dediler ve sonunda Börülü ailesi meşakkatli bir mücadelenin ardından birliği sağladı. Kahraman İl-teriş 691 senesinde ölünce, oğulları Bilge ve Köl Tigin küçük olduklarından dolayı, töre gereği yerine kardeşi Kagan, kaganlık tahtına oturdu.

Kagan Kagan herhalde yirmiyedi yaşında¹³ başa geçtiği sıralarda hâlâ ülke içerisinde sıkıntılar sürüyordu. Onun kararlı ve planlı hareketleri sayesinde bir müddet sonra huzur sağlanacak ve Türkler yeniden ezeli düşmanları Çin ile mücadele içine gireceklerdir.

Çin gibi bir ülkeye diz çöktürmek o çağın şartlarında son derece önemlidir. Asya'nın bu yerleşik ve devasa memleketi karşısında kendisini ispatlamayan hiçbir gücün veya devletin diğer halklar tarafından meşru görülmediği bir gerçektir. İşte bu hâl göz önüne alınınca, eski Türk kaganlıklarının siyasi birliği meydana getirdikten sonra, elbetteki tek sebep bu olmamakla beraber, neden Çin'e sefer açtıkları kolaylıkla anlaşılacaktır. Çünkü devletlerarası ilişkilerde gerçek olan zayıflara değil, denk ya da kuvvetli bir hasıma kendini kabul ettirmek ilkesi söz konusudur.

Bu suretle hem ülke içinde huzuru sağlama hem de dışarıda Türk Devletinin gücünü bütün dünyaya göstermek amacıyla fetih hareketlerine girişildi. Buna bağlı olarak Kök Türk orduları 693 senesinde başlamak üzere Çin'e yirmi beş kere saldırdılar. Kaganın Çin'de sağladığı başarılar üzerine birçok boy ve kavim Kök Türklerin tabiyetine girdi. Ancak Kök Türk askerlerinin bu sıralarda Çin ve Kıtanlar ile uğraşmasını fırsat bilen Türgiş kabilesi isyana kalkıştıysa da, 699 tarihinde onlara büyük bir darbe indirildi.¹⁴ Ne yazık ki, aynı vakitlerde Kırgızların da devlete karşı bir teşebbüsleri olmuştu.¹⁵

¹³ *Tunyukuk Yazıtı*, II. Taş, Güney tarafı, 6. satır; Doğu tarafı, 1. satır.

¹⁴ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 18-19. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 16. satır: "Türgiş kagan Türküm, bodunım erti. Bilmedükün üçün, bizinge yanıldukın, yazıntukın üçün kaganı ölti. Buyrukı, begleri yime ölti. On Ok bodun emgek körti".

¹⁵ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 20-21. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 16-17. satır: "Bars beg erti. Kagan atıg bunta biz birtimiz. Singilim konçuyıg birtimiz. Özi yangılı. Kaganı ölti.

İki güçlü Türk kabilesine gereken ders verildikten sonra “Bilge 17 yaşındayken, yani 700 senesinde Tangutlar üzerine bir sefer düzenlendi. Tangut hükümdarının bütün malı-mülküyle beraber, oğlu ve karısı da ele geçirildi”.¹⁶ Bilge Şad, 18 yaşına ulaştığında, yani 701 yılında Kansu’nun kuzey-doğu taraflarındaki “Altı Çub Sogdak’a doğru”¹⁷ ordu yollandı ve Çinlilerin Ong Tutuk kumandasındaki beş tümen askerleri burada perişan edildi. Köl Tigin bizzat bu savaşlarda yine büyük yararlıklar gösterdi ve Çin ordusu bozguna uğratıldı”.¹⁸

Çin’e 702 senesinde bir Kök Türk akını olduğu gibi, herhalde bir dönürlük vesilesiyle 703’te Kapgan Kagan, imparatoriçe Wu’ya bir elçi gönderdi.¹⁹ Esasında Kapgan bu evlilik görüşmeleriyle hem Çin’i parmağında oynatıyor, hem de bu durumu fırsat bilerek Çin’in iç işlerine karışıyordu.

Aynı yıl (703), “Bilge yirmi yaşındayken milletin ve devletin ana unsurlarından birisi olan Basmıllar, Kök Türklerle ticareti kestikleri ve elçi yollamadıklarından dolayı hücumu uğradılar. Onlarla bir savaş yapıldı ve Kök Türk tabiyetine tekrar sokuldular”.²⁰ Burada ilgi çeken nokta, kitabelerde Basmılların “ıduk-kut oğuşım”, yani kutlu soyum diye anılmış olmalarıdır. Hakikatte Basmıllar da, Tokuz Oguz, Türgiş ve Uygurlar gibi kutlu Türk soyundan sayılıyorlardı. Bununla birlikte onların tarihteki önemlerine baktığımızda, güçlü bir Türk kabilesi oldukları anlaşılır. Basmıllar, Uygur çağına kadar bu özelliklerini yitirmediler. Her ne kadar yukarıda onların

Bodunu küng boltı. Kögmen yir-sub idisiz kalmazun tiyin; Az, Kırkız bodunıg itip-yaratıp keltimiz”.

¹⁶ *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 24. satır: “Yiti yigirmi yaşımā Tangut tapa süledim. Tangut bodunıg bodzım. Oğlın, yotuzın, yilkısın, barımın anta altım”.

¹⁷ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 31. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Altı Çub Sogdak tapa”.

¹⁸ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 32. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Tabgaç Ong Tutuk biş tümen sü kelti, süngüşdüimiz. Köl Tigin yadağın oplayu tegdi. Ong Tutuk yurçın yaraklıg eligin tutdı. Yaraklıgdı kaganka ançuladı. Ol süg anta yok kiltimiz”.

¹⁹ J. Marquart, *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898, s. 5; Chavannes, *age.*, s. 134, 188; Liu, *age.*, s. 164, 219, 255, 599-600; B. Ögel, “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar”, *DTCF. Dergisi*, 17/1-2, Ankara 1959, s. 267; S. G. Klyastorniy, *Drevnyurykskiye Runičeskiye Pamyatniki Kak Istočnik po Istorii Sredney Azii*, Moskva 1964, s. 93-94; H. N. Orkun, *Türk Tarihi*, C. I, Ankara 1946, s. 114; Chang, *agt.*, s. 151-152, 162; R. Huang, *Çin Tarihi*, çev. A. Sönmez, İstanbul 2007, s. 120.

²⁰ *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 25. satır: “Yirmi yaşımā Basmıl ıduk-kut oğuşım bodun erti. Arkış ıdmaz tiyin süledim...ıçgertim”.

Börülülerle yaptıkları harp bir cümle ile geçiyorsa da, herhalde bu kavga çok kanlıydı. Bu neticeye şurdan varıyoruz ki, Kök Türk Börülü hanedanının iktidardan uzaklaştırılmasında baş rolü oynayarak, bir nev'i belki bu savaşın intikamını aldılar. Bilindiği üzere bu durum onların da işine yaramadı ve bu mücadeleden en kârlı Uygurlar çıktı.

Muhtemelen bu vakitlerde, 705 veya 706 yılında yazımızın konusunu oluşturan bir de Bayırku seferi vardır. Kitabelerden öğrendiğimize göre; “Bayırkuların Ulug İrkinleri düşman olduğundan, herhalde Togla Nehri yakınlarındaki Türgi Yargun Köl’de yapılan harpte Bayırku kuvvetleri bozguna uğratılmıştı”.²¹ Bilge Kagan Yazıtında ve Çin kaynaklarında anlatılmayan bu savaş sonunda Ulug İrkin kendi canını zor kurtarabilmişti.²²

Dokuz aileden müteşekkil Bayırku kabilesinin 710 tarihinden önce itaat altına sokuldukları Köl Tigin ve Bilge Kagan Yazıtının, doğu tarafında verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, bu sırada yapılan Kırgız savaşı esnasında Köl Tigin muhtemelen Bayırku beyinden ganimet olarak aldığı atlara binmiştir. Bu hususta kitabelerde şöyle deniyor: “Köl Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgızlara doğru ordu gönderdik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen Yış’ı aşarak, yürüyüp Kırgız halkını uykuda bastık. Kırgız kaganı ile Songa Yış’da savaştık. Köl Tigin burada Bayırku’nun ak aygırına binip hızla saldırdı. Bir eri ok ile vurdu, iki eri takip ederek mızrakladı. Bu çarpışmada Bayırku’nun ak aygırının uyluğunu kırarak, yaraladılar. Kırgız kaganı öldürüldü, ülkesi ele geçirildi”.²³

Yukarıdaki cümlelerde de gördüğümüz üzere Köl Tigin’in harplerde bindiği atların büyük bir kısmı daha önce yendiği beylere ait olup, aşağı-yukarı hepsinin de bir adı vardır. Hiç şüphesiz Türklerde askeri araç ve gereçlerin içerisinde atın yeri çok önemlidir. Adeta Türk, at ile özdeşleşmiştir. Onlar hakkında bilgi veren Batılı yazarlar; at başka bir kavmi sırtında taşır, fakat

²¹ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 34. satır: “Anta kisre Yir Bayırku Ulug İrkin yağı boltı. Anı yanyıp Türgi Yargun Költe bozdımız. Ulug İrkin azkınya erin tezip bardı”.

²² Gömeç, *age.*, s. 139-143; S. Y. Gömeç, “Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler”, *Tarih Araştırmaları*, 27/44, Ankara 2008, s. 16.

²³ *Köl Tigin Yazıtı*, Doğu tarafı, 34-36. satır; *Bilge Kagan Yazıtı*, Doğu tarafı, 26-27. satır: “Köl Tigin altı otuz yaşına Kırkız tapa süledimiz. Süngüg batımı karı söküp Kögmen Yışığ toga yorıp Kırkız bodunıg uda basdımız. Kaganın birle Songa Yışda süngüşdümüz. Köl Tigin Bayırkuning ak adgırın binip oplayu tegdi. Bir erig okun urtı, eki eri udı aşırı sançdı. Ol tegdükde Bayırkuning ak adgırın udlıkın sıyu urtı. Kırkız kaganın ölürtümüz, ilin altımız”.

Türkler at üstünde ikamet eder. Onlar ata sanki yapışmış gibidirler. Türk ata bindiğinde babasını bile tanımaz, diyorlar. Türk anasından yarı at, yarı insan olarak doğmuş denilse yeridir. Hatta bazı Türk kabilelerinin hikâyelerinde attan doğan kahramanlar vardır. Türklerin atları sanki kanatlı kuşlara benzer. Eski bir Türk atasözü “at Türk’ün kanatıdır”²⁴ der. En eski belgelerde “kan terleyen atlar”, “Fergana atları” veya “Türk atları” diye anılan bu hayvanlar fazla iri olmamakla beraber, son derece dayanıklı ve çevik idiler.²⁵ Ayrıca Türk, kendisinden ziyade atına önem verir. Atını kendisi yetiştirir. Türk’ün ömrünün günlerini toplasan, at üstünde geçen zamanı diğer günlerinden daha fazladır. Kapının önüne at bağlamak ululuk ve büyüklük işaretidir.²⁶ Türk’e “dile benden ne dilerse” diye sorulsa, “at ile silah” der. Alış-verişlerini at sırtında yaparlar, yerler, içerler. Mübalağasız onun boynuna sarılarak, tatlı rüyalara dalıp, uyurlar. At üstünde olmak, Türk’ü cennette ipeklî yastıklar üzerinde yatmaktan daha çok mutlu eder.²⁷ Türk Tarihi ve kültüründe atın yeri o kadar önemlidir ki, bunun için ayrı bir çalışmaya ihtiyaç vardır.²⁸

²⁴ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I, s. 48-49.

²⁵ Y. Liu, “The Han Empire and the Hellenistic World: Prestige Gold and the Exotic Horse”, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 20/3, Kaifeng 2002, s. 176-195; S. Y. Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2018, s. 112-113; J. Tao, “Heavenly Horses of Bactria: The Creation of the Silk Road”, *Emory Journal of Asian Studies*, Vol. I, Atlanta 2019, s. 6-14.

²⁶ Türk milletinin hayatında at o denli önemlidir ki, buna dair gelenek ve inanışlar sayılmakla bitmez. Belki yukarıda özetlediklerimizi biraz daha açacak olursak; atı Tanrı’nın yeryüzüne gönderdiğine, ölen bir adamın atının gözü defin sırasında yaşlı ise o kişinin cennete gideceğine; at sırt üstü ağnırırsa havaların bozulacağına, gebe kadınlar atların yanında çok gezerse, doğumlarının kolay olacağına; at nalının nazarı önlediğine, rüyada at görülürse dileğin gerçekleşeceğine inanıldığı gibi; yönlerin tarifinde at doğuyu, kuş güneyi, balık kuzeyi, ayı batıyı gösterir. Bkz, Y. Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara 2012, s. 136-140.

²⁷ L. Cahun, *Introduction à L’Histoire de L’Asie*, Paris 1896, s. 51; G. Nemeth, “Peçenek ve Kumanların Dili”, çev. J. Eckmann, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ (Belleten)*, 3/14-15, Ankara 1950, s. 97; El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkâbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, çev. R. Şeşen, Ankara 1967, s. 68; M. Müller, *İstanbul’dan Mektuplar*, Çev. A. Buğra, İstanbul 1978, s. 25; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, 2. Baskı, Ankara 1988, s. 131; R. P. Lindner, “Nomadism, Horses and Huns”, *The Past and Present*, No 92, Oxford 1981, s. 3; P. Vaczy, “Hunlar Avrupa’da”, *Atilla ve Hunları*, haz. G. Nemeth, çev. Ş. Baştav, Ankara 1982, s. 82-83; Mehmet Emin Efendi, *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, haz. R. Akdemir, Ankara 1986, s. 49-50; B. İsakov, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Bişkek 2009, s. 58; Y. Kalafat, *Altaylardan Anadolu’ya İnanç Göçü*, Ankara 2012, s. 141, 152; S. Y. Gömeç, “Türk Tarihinde Peçenekler”, *DTCF. Dergisi*, 53/1, Ankara 2013, s. 261; Kalafat, *age.*, s. 141.

²⁸ S. Y. Gömeç, “Türk Kültüründe At”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkar*, Konya 2016, s. 819-831; S. Y. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2018, s. 175-

Dolayısıyla iyi atlar yetiştiren Bayırkuların bir kısmı demircilik ve tarım ile uğraşıyorlar, aynı zamanda kendi imalleri olan yaylara da maharetle hükmediyorlardı.²⁹

Bunlar bir yana Türk tarihinin en meşhur hükümdarlarından birisi olan Kapgan Kagan'ın son zamanlarına doğru ülke içerisinde birtakım sıkıntıların yaşandığı ortadadır. Bu sırada Çin imparatorluğu da sürekli Türk topluluklarına kucak açıyordu. Herşeyden önce birbirleriyle kavga eden, birlik ve beraberlikten yoksun Türklerin kullanılması çok kolaydı.

Buna bağlı olarak Kapgan Kagan ömrünün son seferini (716) Togla kıyısındaki Bayırkulara yapmış ve onları bozguna uğratmıştı. Fakat zafer sarhoşluğu içinde bulunan Kapgan, Ötüken'in merkezine dönerken gerekli emniyet tedbirlerini almadı. Bir kayın ormanından geçerken Bayırku askerleri önüne çıkarak Kapgan'ı öldürdüler. Bu sırada büyük ihtimalle, Bayırku yurdunda bulunan bir Çin elçisine Kapgan'ın başını keserek, verdiler. Kapgan Kagan'ı öldüren Bayırku askerinin adı Çince belgelerde Hsieh-chih-lo şeklinde geçiyor.³⁰ Çin'e gönderilen Kapgan'ın başının imparator Hsüan Tsung tarafından Çin başkenti Chang-an'ın ana caddesinde bir direğe asılarak halka gösterildiği söylenmektedir. Çinliler böylece yıllarca kendilerine dünyayı dar eden bir büyük Türk'ten kurtulmuş olmanın sevincini bu şekilde yaşadılar. Bunun üzerine bazı Türk kabilelerinin ileri gelenleri Çin'e gelerek dostluklarını ve bağlılıklarını gösterme gafletinde bulundular.³¹

Fakat Kapgan'ın öldürülmesi hadisesi insanı oldukça düşündürmektedir. Nasıl bir kagan, zaferden dönerken birilerinin tuzağına düşüp ve başı kesilerek Çin'e götürülür? Yanında hiç kimse yok muydu? Ordu nerede idi? Bu anlaşılması güç bir durumdur ve birçok karanlık noktayı ihtiva etmektedir. Mutlaka devletin içinde iyi gitmeyen birşeyler vardı. Çünkü daha sonra yaşanan olaylar bunu ispatlıyor. Bunları da bize Çin kaynakları haber vermektedir ki, Kapgan'ın son zamanlarına doğru çevresindekilere karşı

176.

²⁹ İ. Togan-G. Kara-C. Baysal, *Eski T'ang Tarihi*, Ankara 2006, s. 147.

³⁰ S. Y. Gömeç, *Dişi Kurtun Çocukları*, Ankara 2012, s. 99-105; Chang, *agt.*, s. 170.

³¹ W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1987, s. 210; De Guignes, *age.*, C. II, s. 401; Gumilev, *age.*, s. 450; Liu, *age.*, s. 170-171, 223, 258-259; R. Giraud, *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960, s. 52; E.Parker, "Inscription de L'Orkhon", *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31 (1896-97), Shanghai, s. 12; Chang, *agt.*, s. 170-171.

tutumunun değiştiğini, hatta birtakım aile üyelerinin daha onun sağlığında kaçarak Çin'e geldiklerini görmekteyiz.

Kök Türk Kaganlığında böylesine dikkat çekici bir hadiseye imza atan Bayırkuların adı ülke genelinde yayılmış olmalı ki, onlar Uygurlar devlet idaresini üstlendikten sonra da göze batmaktaydılar. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Uygurlar devrinde de dokuz aileden meydana gelen Bayırkular, ünlü Börü Ken (Mo-yen Çor/belki Börü Kun/Genişleten/Yayan)³² Kagan'ın yazıtlarından birisi olan Terhin'de: "...çabış sengün bodumı tokuz bayırku..."³³, diye anılmaktadırlar. Ancak Bayırkuların gücü Uygurlar çağında artık eskisi gibi değildir. Ne dönemin kitabelerinde ne de Çin yıllıklarında buna dair bir iz rastlanmıyor. Herhalde onların büyük bir kısmı Uygur birliği altında, problemsiz bir şekilde yaşamaktaydılar.

Bayırku adını en son, 9. yüzyılın ilk yarısı ile 10. asrın başlangıç zamanlarında tutulduğunu sandığımız ve A.Stein tarafından 1907 yılında, Tarım havzasının güney taraflarının korunması için inşa edilen, Tun-huang bölgesindeki Miran Kalesi harabeleri içinde bulunan³⁴ ve üç kısımdan meydana gelen belgelerde görmekteyiz.³⁵ Muhtemelen onlar bu sıralarda da Kansu Uygurlarına tabi idiler ve etkili bir konumdaydılar.

Sonuç olarak; Türk tarihinde, bilhassa Kök Türk ve Uygur Kaganlıkları çağında karşımıza çıkan bir Bayırku kavmi vardır. Onlar zaman zaman adı geçen devletlerle dost, bazan da düşmanca ilişkiler içinde yaşadılar. Fakat gerçek olan şudur ki, daima dikkat edilmesi ve korkulması gereken bir boydular. Herhalde birlik yapısını koruyamayan bu Türk kabilesi 10. asırdan sonra çevredeki daha güçlü federasyonlara girdiler ve bir süre geçince de isimlerini bile unutup, mensubu oldukları siyasi yapıların adlarını aldılar.

³² K. Yıldırım, *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010, s. 335.

³³ *Terhin Yazıtı*, Kuzey tarafı, 4. satır.

³⁴ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. II, İstanbul 1938, s. 63; Thomsen, *agm.*, s. 181-182; S. Y. Gömeç, "Miran Metinleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü*, 34/394, Ankara 1996, s. 79-84.

³⁵ *Miran Metinleri*, A yüzü 15. satır.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	28.03.2024
Kabul Tarihi:	18.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	28.03.2024
Date of Acceptance:	18.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

CAHUN, L., *Introduction à L'Histoire de L'Asie*, Paris 1896.

CHANG, J.T., *T'ang Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler*, Doktora Tezi, Taipei 1968.

CHAVANNES, E., *Documents sur les Tou-Kine [Turcs] Occidentaux*, Petersburg 1903.

DE GUIGNES, J.M., *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daba Sair Tatarların Tarih-i Umumisi*, C. III, İstanbul 1924.

EBERHARD, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. N.Uluğtuğ, Ankara 1942.

EBERHARD, W., *Çin Tarihi*, Ankara 1987.

El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkâbeleri ve Türklerin Fazîletleri*, çev. R.Şeşen, Ankara 1967.

GİRAUD, R., *L'Empire des Turcs Celestes*, Paris 1960.

GÖMEÇ, S.Y., "Altı Bag Bodun", *Türk Kültürü*, 31/358, Ankara 1993.

GÖMEÇ, S.Y., "Miran Metinleri Üzerine Bir Çalışma", *Türk Kültürü*, 34/394, Ankara 1996.

GÖMEÇ, S.Y., "Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler", *Tarih Araştırmaları*, 27/44, Ankara 2008.

GÖMEÇ, S.Y., "Türk Tarihinde Peçenekler", *DTCF. Dergisi*, 53/1, Ankara 2013.

GÖMEÇ, S.Y., *Dişi Kurtun Çocukları*, Ankara 2012.

GÖMEÇ, S.Y., *Kök Türk Tarihi*, Ankara 2015.

GÖMEÇ, S.Y., *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara 2015.

GÖMEÇ, S.Y., "Türk Kültüründe At", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya 2016.

GÖMEÇ, S.Y., *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara 2018.

GÖMEÇ, S.Y., *Türk-Hun Tarihi*, Ankara 2018.

GUMİLEV, L.N., *Drevniye Tyurki*, Moskva 1967, s.196.

HUANG, R., *Çin Tarihi*, Çev. A.Sönmez, İstanbul 2007.

İSAKOV, B., XVIII. Ve XIX. Yüzyullarda Kırgızların Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Bişkek 2009.

İZGİ, Ö., “Çinlilerin Göktürk ve Uygurları Yerleştirme Siyaseti”, I. Türkoloji Kongresi Tebliğleri, İstanbul 1980.

KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983.

KALAFAT, Y., *Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü*, Ankara 2012.

KALAFAT, Y., *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Ankara 2012.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. III, çev. B.Atalay, Ankara 1988.

KLYAŞTORNIY, S.G., *Drevnyurkskiye Runiçeskiye Pamyatniki Kak Istoçnik po Istorii Sredney Azii*, Moskva 1964.

LİNDNER, R.P., “Nomadism, Horses and Huns”, No 92, *The Past and Present*, Oxford 1981.

LİU, M.T., *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'ukü)*, II. Buch, Wiesbaden 1958.

MACKERRAS, C., “Uygurlar”, *Erken İç Asya Tarihi*, der. D.Sinor, İstanbul 2000.

MARQUART, J., *Die Chronologie der Alttürkischen Inschriften*, Leipzig 1898.

Mehmet Emin Efendi, *İstanbul'dan Orta Asya'ya Seyahat*, haz. R. Akdemir, Ankara 1986.

MORİ, M., “Sogdluların Orta-Asya'daki Faaliyetleri”, *Belleten*, 47/185, Ankara 1984.

MÜLLER, M., *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. A. Buğra, İstanbul 1978.

NEMETH, G., “Peçenek ve Kumanların Dili”, çev. J. Eckmann, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 3/14-15, Ankara 1950.

ORKUN, H.N., *Eski Türk Yazıtları*, C. II, İstanbul 1938.

ORKUN, H.N., *Türk Tarihi*, C. I, Ankara 1946.

ÖGEL, B., “Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devresi”, *Belleten*, C. 19, Ankara 1955.

ÖGEL, B., “Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Bazı Yeni Araştırmalar”, *DTCF. Dergisi*, 17/1-2, Ankara 1959.

PARKER, E., “Inscription de L’Orkhon”, *Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31 (1896-97), Shanghai.

PULLEYBLANK, E.G., “Some Remarks on the Toquzoghuz Problem”, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 28/1-2, Wiesbaden 1956.

RASONYİ, L., *Tarihte Türklük*, Ankara 1988.

THOMSEN, V., “Dr.M.A.Stein’s Manuscripts in Turkish Runic Script from Miran and Tun-huang”, *Journal of Royal Asiatic Studies*, London 1912.

TOGAN, İ., KARA, G., BAYSAL, C., *Eski T’ang Tarihi*, Ankara 2006.

VACZY, P., “Hunlar Avrupa’da”, *Attila ve Hunları*, haz. G. Nemeth, çev. Ş. Baştav, Ankara 1982.

YILDIRIM, K., *Türk Tarihi İçin Eski Çince-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2010.

Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahruh Zamanı

Dr. Fatih BOSTANCI | 0000-0003-3432-0320 | bostanci.fatih@gmail.com
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa,
Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Öz

XIV. ve XV. yüzyılın Ortaçağ'ında, Türkistan'dan Azerbaycan coğrafyasına kadar olan bölgelere hâkim olan Timurlu Devleti'nin iktisadî yapısını konu alan bu çalışmada, söz konusu devletin malî denetimi hakkında bilgi verilecektir. Devletin kurucusu Emir Timur, otuz yılı aşkın hâkimiyet döneminin büyük çoğunluğunu seferlerle geçirmiş askerî bir liderdir. Emir Timur, devlet teşekkülünü tamamladıktan sonra ülkesinin siyasî, kültürel, sosyal ve ekonomik eksikliklerini tamamlama çalışmalarıyla birlikte bu alanlardaki aksaklıkları gidermek adına önemli teşebbüslerde bulunmuştur. Emir Timur'un bu teşebbüslerinden biri iktisadî alanlardan olan malî denetimlerdir. Devlet içerisinde malî kayıtların teftişi çoğu zaman vezirler tarafından yapılırdı. Ancak birtakım müşkül durumlar meydana geldiğinde hükümdar bizzat olaya müdahil olurdu. Özellikle malî konularda vezirlerin karıştıkları skandallar, çoğu zaman hüsrarla sonuçlanmıştır. Emir Timur, halk üzerine yüklenen kanunî ve gayri kanunî fazla vergileri, maliye defterlerini ve yolsuzlukları kaldırmak üzere bu denetimleri sık sık gerçekleştirdi.

Emir Timur'un oğlu Şahruh Bahadır da babası gibi uzun bir süre hüküm sürmüştü. Şahruh zamanında Timurlu Devleti'nin bütün coğrafyasında siyasî ve askerî hâkimiyet hedeflenmişti. Nitekim bu devirde askerî seferlerin çok yaşanmamasıyla birlikte sahip olunan coğrafyaları elinde tutmak ve Timurlu Devleti'nin hâkimiyet, siyaset, kültür ve ekonomik yapısını buralarda sağlamlaştırmak politikasına gidilmiştir. Gerçekte Timurlu Devleti'nde malî denetimlerin yoğun yaşandığı dönem Şahruh zamanı olmuştur. Bu minval üzere bu çalışmada Timurlu Devleti'nin malî denetimi Timur ve Şahruh zamanı dikkate alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Timurlu Devleti, Timur, Şahruh, maliye, malî denetim.

Atf Bilgisi

BOSTANCI, Fatih, "Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahruh Zamanı". TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi 4, sy. 1 (Haziran 2024): 141-160. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577400>

Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh

Dr. Fatih BOSTANCI | 0000-0003-3432-0320 | bostanci.fatih@gmail.com
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Şanlıurfa,
Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Abstract

This study, which focuses on the economic structure of the Timurid State, which dominated the regions from Turkestan to Azerbaijan in the Middle Ages of the XIVth and XVth centuries, will provide information about the financial control of the state in question. Emir Timur, the founder of the state, was a military leader who spent most of his more than thirty years of rule on campaigns. After completing the formation of the state, Emir Timur tried to complete the political, cultural, social and economic deficiencies of his country and made important attempts to overcome the shortcomings in these areas. One of these attempts of Emir Timur was to carry out financial audits in one of the economic fields. Most of the time, the inspection of financial records within the state was carried out by the viziers. However, when certain difficult situations arose, the sovereign himself would intervene. In fact, scandals, especially those involving the viziers of finance, often ended in disappointment. Amir Timur frequently carried out these inspections in order to remove the legal and illegal excess taxes, fiscal books and corruption that were imposed on the people.

Amir Timur's son Shahrukh Bahadır, like his father, sat on the throne for a long time. During the reign of Shahrukh, political and military domination was aimed in the whole geography of the Timurid State. As a matter of fact, since there were not many military expeditions at this time, the policy was to hold the geographies and to consolidate the sovereignty, politics, culture and economic structure of the Timurid State in these geographies. Probably, the period of intensive financial controls in the Timurid State was the time of Shahrukh. In this respect, the financial control of the Timurid State will be analyzed by considering the Timurid and Shahrukh periods.

Keywords: Timurid State, Timur, Shahrukh, finance, financial control.

Citation

BOSTANCI, Fatih, "Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 141-160. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577400>

Giriş

Malî denetim, bütçe uygulamasına ilişkin olarak kamu idarelerinin malî karar ve işlemlerinin denetimidir. Harcama öncesi kontrolden farklı olarak, faaliyetlerin gerçekleşmesinden sonraki bir zamanda yürütülür. Dolayısıyla, denetim başladığında işler olmuş bitmiş, elde kayıt ve belgeleri kalmıştır. Malî karar ve uygulamaların izleri, muhasebe düzeni aracılığıyla sistematik bir şekilde toplanır, anlamı bir şekilde sınıflanır, işlenir ve kaydedilir. İşte, denetim bu izler üzerinden yürütülür. Devlet hazinesinin gelir, gider, borç ilişkileri ile her türlü malları ve kıymetlerine ilişkin işlem ve tasarrufları muhasebe düzeni tarafından kayda alınır. Denetim bu veriler üzerinden gerçekleştirilir. Bu yönüyle malî denetim bir bakıma muhasebe denetimidir.¹

Timurlu Devleti'nde iktisadî yapının karmaşık noktalarından biri, malî denetimlerin bir sistem dâhilinde yapılmamasıdır. Çünkü hükümetin sürekliliğine âdeta bir hayat suyu olan hazine gelirlerinin, hükümdar tarafından teftişi daima son aşamada gerçekleştirilmekteydi. Bu durum da iktisadî yapıda bulunan en üst zümreden en aşağı zümreye kadar olan memurların muhasebe kayıtlarında serbest işlem yapmalarına olanak sağlamaktaydı. Böyle bir durumda çoğu zaman haklı ile haksız ayırt etmek güçleşirdi. Dönemin kaynaklarının da bu konuda üzerinde vurgu yaptıkları bir husus dikkate değerdir. Nitekim Timurlular, hükümdardan sonra devlet rûknünün temelini oluşturan vezirleri çok erken surette azledip atarlardı.² Çoğu zaman tecrübesiz kimseleri bu makamda görevlendirmekteydiler. Özellikle bazı güçlü ailelerin bu makamı elde etmek için birbiriyle âdeta yarış içinde oldukları pek çok husus vardır.³

Timur zamanında divânda görevli olan en yetkili kişiler Caku Barlas soyundan gelenler ve Gıyaseddin Tarhan'ın torunlarının bir koluydu. Şahrüh zamanında bu görevler Emir Firuzşah ve Alike Kükeltaş'ın uhdesindeydi. Firuzşah ve Alike'nin halefleri ise oğullarıydı. Fakat Semerkandî'ye göre, iki emirin oğulları genç ve toy oldukları için Şahrüh divânı idare etmesi için yaşça daha büyük olan Emir Sultansah Barlas'ı tayin etti.⁴ Timur'un hükümdarlığında pek tesadüf edilmeyen bu aziller ve malî

¹ Doğan Bayar, "Mali Denetim Nedir", *Maliye Dergisi*, 155, Temmuz-Aralık 2008, s. 3.

² Gıyâsüddin b. Hümâmiddin Hüseyin-i Hvândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, tash. Seyyid Nefisî, İntişarat-ı İkbâl, Tahran, s. 340.

³ Timurlu Devleti'nde görev yapan vezirlerin menşee ve faaliyetlerine dair tafsilatlı bilgi için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 117-138; Ali Rıza Yağlı, *Timurlu Devleti'nde Vezîrlere ve Vezîrlük Kurumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

⁴ Kemaleddin Âbdulrezzak *Semerkandî, Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Babreyn*, C. II-I, tash. Abdülhüseyn Nevâî, neşr., Müessesesi-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372, s. 568; Manz, *age*, s. 103.

denetim, özellikle Şahruh ve Hüseyin Baykara zamanında deyim yerindeyse zirveye ulaştı. Bu çalışmada Timurlu Devleti'nde Timur ve Şahruh zamanında yapılan malî denetimler, yolsuzluklar ve bunların sonuçları hakkında tafsilatlı bilgi verilecektir.

1. Timur Zamanı

Timurluların hâkimiyet kurdukları şehirler yarı-bağımsız bölgelerden oluşurdu. Oraları denetim altına almaları misilleme seferlerine, ittifaka ve sıkı bir denetime bağlıydı.⁵ Bu bölgeler doğrudan Timur'a bağlı olduğu gibi, eyaletlerin yönetimine emir-zâdeler, emirler ya da bölge hâkimleri tayin edilirdi. Böyle bir durumda o bölgenin hazine gelirlerinin bir kısmı merkez divâna, geri kalanı bölge hâkimine aktarılırdı. Mesela Emir Timur Şiraz yönetimini Emir-zâde Pir Muhammed'e tevdi etti. Emir-zâde Pir Muhammed, Şiraz'a ulaştığında, Emir Sevincek mülazımı idi. Sevincek, Yezd muhasarası esnasında aralarında meydana gelen çatışmadan dolayı Pir Muhammed'den rencide olup incindiğinden, Fars mallarının israf edildiği olayını yazarak Timur'a ilettili. Emir-zâde Pir Muhammed de Sevincek'ten türlü şikâyetleri yazmıştı. Aynı zamanda uzun zamandan beri hizmetkârlığını yapan vezirinin Sevincek'e taraftar olmasından dolayı öldürdü. Timur bu durumdan haberdar olduğunda, Emir-zâde Muhammed Sultan'ın Fars bölgesinin mal ve ahvalini teftiş etmesini, Emir-zâde Pir Muhammed, Sevincek ve Devlet Hoca'nın ordugâha gelmelerini buyurdu. Onlar Semerkand'a gittiler. Soruşturma sonucunda Pir Muhammed'in suçsuzluğu ortaya çıktı. Timur, Emir-zâde Pir Muhammed'i başta azarlayıp birkaç gün yüz vermedi, ancak daha sonra inayet buyurup Fars tarafına gönderdi. Sevincek'e ise yaptığı hatadan dolayı tümeniyle üç yıllığına kale ve şehirleri ele geçirmesi için Hindistan'a gönderdi. Emir-zâde Muhammed Sultan Fars bölgesini teftişe gidip Huzistan'a geldi ve Hüzmüz'e hareket etti.⁶

Bununla birlikte bazı olağandışı durumların sonucunda hazine israfının meydana geldiği olaylar da yaşanırdı. Emir-zâde Miranşah bir av esnasında atından düşüp akli dengesini kaybederek türlü hallerle meşgul olurdu. Bazen günahsız ve sebepsiz yere insanların kanını döküp, bazen de israf ve telef yolundan hazineyi tüketirdi.⁷ Nitekim eşi Hânzade Azerbaycan tarafından gelerek bu durumu Timur'a arz etti. Timur Hoca Ak Buga ve Celal-i İslam Tebriz'e şehzadenin durumunu tahkik için gönderildiler. Bunlar kısa sürede Tebriz'e gelmiş, naipleri ve vergi tahsildarlarını tutuklamış, divân

⁵ Manz, *age*, s. 3.

⁶ Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 728-729.

⁷ Mu'neddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'ni* (İskender Anonimi), çev. Ahmet Özturhan-Ahmet Korkma-Fatih Bostancı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023, s. 335-336.

defterlerine el koymuş ve divân-ı âlâ-i has'a ait olan ve emir-zâde tarafından toplanıp harcanmış bulunan “dû dang”⁸ vergilerini inceleyip rapor ettiler.⁹ Bu durum Timur'un Azerbaycan'a hareket etmesine neden oldu. Timur 802/1399-1400 yılında Azerbaycan tarafına hareket ederken, Emir Süleymanşah önceden gelerek Tebriz'de bulunan Miranşah'a Timur'un yola çıktığını haber verdi. Miranşah Timur'u karşılamaya geldi. Timur bir süre onunla görüşmedi. Aynı zamanda Miranşah'ın yanında bulunan kimselere Miranşah'tan aldıklarını hazineye geri getirmelerini buyurdu. Bu cümleden Miranşah'ın yanında bulunan zamanın önemli âlimlerinden Mevlânâ Şemseddin Muhammed Kahkulî, Üstad Kutbeddin Nayî ve Abdülmümin Guyende'yi Miranşah'ın bu duruma gelmesine sebep olan kişiler arasında saydılar. Hatta hazinenin bu kadar zayıflamasının ve idarenin böyle bir duruma gelmesine bunların sebep olduklarını söylediler. Timur, bu duruma öfkelenerek bunların idam edilmelerini buyurdu. Miranşah'ın meclis arkadaşlarını da idam ettiler. Her ne kadar Miranşah'ın nöker ve nedimlerini bunlardan ayırıp mülk ve mal işlerine müdahale etmeseler de saltanat makamında Miranşah'ı yerinde bıraktı.¹⁰ Bunun sonunda Hazine-i Âmir'e ait olan ve Miranşah'ın kendi iddiasına göre herkese bağışladığı birkaç yıllık malın 6/1'ini onlardan geri aldılar.¹¹

Timurlu Devleti'nde malî denetimler çoğu zaman vezirler ve mülazımlarının bir dedikodusu sonucunda meydana gelmekteydi. Esasen bu dedikoduların sebebi de özellikle maliye vezirliğine¹² sahip olmak isteyen zümrelerden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan hazine geliri yüksek olan bölgelerde bu durum daha sık yaşanırdı. Özellikle eyaletlere atanan emir-zâdelerin etrafındaki divân zümresi bu tür olayların yaşanmasında daha

⁸ Dang ıstılahı, esasen bir para birimi olarak da kullanılmaktaydı. Bu kelime XV. yüzyıl Timurlu Devleti'nde bakır paralar olan filûsun yerine kullanılmaktaydı. Aynı zamanda bir vergi terimi olarak da kullanılmaktaydı. Bununla birlikte zikredilen vergi gayrı kanunî vergilerden sayılmaktaydı. Dang, ibaresi bir şeyin altında biri anlamına gelmektedir. Çoğunlukla arazi mahsullerinden alınan bu vergi aynî veya nakdî olarak ödenebilmekteydi. E. A. Davidovich, *Istoriya denezhnogo obrasheniya srednevekovoy Sredney Azii*, Akademiya Nauk CCCR, Moskva 1983, s. 33-34; E. A. Davidoviç, “Materialy Dlya Kharakteristiki Denezhnoy Reformy Ulugbeka”, *İz istorii epokhi Ulugbeka*, A. K. Arendes, Akademia Nayuk Uz-SSR, Taşkent 1965, s. 286.

⁹ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019, s. 326; Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârîh-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yay. Ankara 2011, s. 1-3.

¹⁰ Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 822.

¹¹ Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyn-i Hvândmîr, *Târîh-i Habîbu's-Siyer fi Abbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, C. III, nşr. Celâleddin Humâyî, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333, s. 484.

¹² Bu vezirlerin görevleri ve unvanları hakkında tafsilatı bilgi için bkz. Hayrunnisa Alan, “Timurluların Hükümdar ve Ailesi”, *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı* –Bildiriler-, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2006, s. 63-77.

etkililerdi. Mesela Fars bölgesinde bir grup dedikoducu Emir-zâde Pir Muhammed'in hazinede israfa gittiğini Timur'a bildirdiler. Timur, Emir Allahdâd ve Hoca Muzafereddin Natanzî'yi Fars divânının zaptı ve teftişiyle görevlendirdi. Onlar bu olayı araştırıp, eğer dedikoducuların bildirdikleri doğruysa Pir Muhammed'in huzura getirilmesini, şayet bu haberler yalan ise bu dedikoduyu yayanların öldürülmesiyle vazifelendirildiler. Bu olay araştırılıp Timur'a rapor edildi. Nitekim raporda zikredilen olayların dedikodu olduğu ortaya çıktı. Bunun üzerine bu hadiseye sebep olanlar cezalandırıldılar.¹³

Emir Timur, bir gün İran ve Turan uleması ile meşveretinde onların şehir ve bölgelerinde olan sorunlara dair görüşlerini aktarmalarını istedi. Bunun üzerine ulema sorunlarını anlattılar. Timur kendi adamları içinden güvenilir kimseleri, her birini divân-ı âlâ tarafından bir emin adamla tetkikat yapmak için memleketin bir mıntikasına namzet edip gönderdi. Bununla beraber onlara, eğer orada bir mazluma zulüm yapılmış ve bir âcizin hukukuna tecavüz edilmişse zulmü kaldırmak, zorla ve gayrikanunî gasp edilen kimselerin hakkını oranın hazinesinden alıp o mazlumlara verdikten sonra, vaziyeti tespit ederek arz etmeleri için emir verdi. Bundan maksat oralarda bu gibi yolsuzluğu tamamıyla kaldırmaktı.¹⁴

Timur Ucan'da iken Sahib-i Azam Hoca Şerafeddin Ali Simnanî Herat'tan, Hoca Seyfeddin Tunî, Sebzar'dan dergâha geldiler. Hoca İmameddin Mes'ud Simnanî Bağdad'daki olayda ok isabeti sonucunda ölmüştü. Bu sebeple Timur, Hoca Ali ve Seyfeddin'e divân mansıbını inayet etti. Emir Celal-i İslam dedikoducuları kışkırtıp suçlamasına rağmen, bir şey ortaya çıkaramadılar. Hoca Mes'ud'un şehit olmasından sonraki gün, Emir Celal-i İslam divânda tek kalem oldu. Hoca Ali divân görevlisi olduğunda, onun tabilerinden bir grup Emir Celal üzerine suçlamalarda bulundular. Yeni hacegânlar onların olaylarını arz ettiler. Timur buna iltifat etmedi. Emir Celal'e güvenini sürdürdü. Diğer gün aynı topluluk geçmiş konuşmaları tekrar ortaya getirdiler. Emir Celal, geçen günün güven inayeti üzerine, asla cevap vermeye tenezzül etmedi. Timur'a onun bu kibri ağır geldi ve hapsedilmesini buyurdu.¹⁵ Dedikoducular böylece itibar elde edince birçok yalan ve doğruyu birbirine bağladılar. Divân mübeşşirlerinden bir topluluk Timur'un emri üzerine tutuklandılar. Muhassıllar tutukluları işkenceye koydular. Nitekim sahip oldukları servetin birçoğunu hazineye

¹³ Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. II, tah. Hac Seyyid Cevadî, neşr., Vezaret-i Ferheng û İrşad-ı İslamî, Tahran 1376, s. 937-938; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 884-886.

¹⁴ Nizamüddin Şâmî, *Zafername*, çev. Necati Lugal, TTK Yay. Ankara 1987, s. 342-343.

¹⁵ Hayrunnisa Alan Akbıyık, "Timurlularda Vezirlik Müessesesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2005, s. 99.

döktüler. Bunun yanında sorguda olan Hoca Mahmud Şihab'a verilen para cezasını 200 baş ata çevirdiler. Hoca İsmail Havafî devlethane kapısının önüne oturup yardım aradı. İhanet soruşturması sonucunda üzerine yüklenen meblağı karşılamak için herkesten bir şey talep ediyordu. Hoca İsmail'in dost ve düşmandan aldığı ne varsa muhassılların masrafına bile yetmiyordu. Emir Celal sorguda suçunu ikrar etmeyince, muhassıl ona işkence etti. O da bir hançeri sinesine sapladı. Emir Celal kendine hançeri öyle bir sapladı ki yaklaşık bir parmaktan fazla karnına girdi. Bir grup elini tutarak hançeri almak istediler. O böylece sersemleyip yere düştü. O anda olayı Timur'a iletiler. Timur onun bu gayret ve cesaretinden şaşırılmış ve “*kendi canımı niye teblikeye atıyor, suçunu söyleyip kendini savunsaydı ona daha faydalı olurdu. Eğer tedavi edilirse muayene edin. Yoksa onu ateşe atın. Böylece diğerlerine ibret olsun. Kimse kendisine böyle hareketler yapmasın*” diye buyurdu.¹⁶ Doktorlar onu tedavi ettiler. İki üç gün sonra iyileşti. Timur, Tacik askerlerinin serdarlığının ona verildiğini, fakat divân işlerine dâhil olmayacağını buyurdu.¹⁷

Timur Anadolu'ya hareket ederken, Mevlâna Übeydullah Sadr'ı¹⁸ İsfahan'a tek başına gönderip bölgenin vergi işiyle görevlendirdi. Aynı şekilde Mevlâna Kutbeddin Sadr Kumî'yi divân işlerinin girdi çıktısını teftiş etmesi için Şiraz'a gönderdi.¹⁹ Bilkan Nehri kazıldığı esnada, Timur, Mevlâna Kutbeddin Kûmî-i Sadr'ın tutuklanmasını buyurdu. Onun hapsedilme sebebi şu idi: Mevlâna çalışanlarla birlikte Şiraz'a gitti. Emir mucibince Fars'a gitmiş ancak orada halka zulüm yapıp, ordu-yı hümayuna geri döndüğünde 300.000 dinarı hediye ve armağan olarak halktan ve meslek erbabından alarak kendisiyle birlikte getirdi. Mevlâna Said, Şiraz'dan gelip durumu arz etti. Timur, Şeyh Derviş Allahî'nin, Mevlâna'yı ayaklarına demir vurup, armağan ve hediye olarak getirdiği parayı Şiraz'a götürmesini ve o parayı sahiplerine vermesini buyurdu. Aynı zamanda halka zulmeden Mevlâna'nın nökeri Argun'u da halkaya asmalarını emretti. Diğer taraftan Hoca Muizzeddin Melik Simnani'yi Fars mallarının teftişine gönderdi. Mevlâna Said'i de geri gönderdi. Onlar Şiraz'a gidip, Argun'u astılar. Şehir

¹⁶ Yezdî, *age*, s. 378; Hafız-ı Ebrû, *age*, C. II, s. 942-944; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 892-894; Hvandmîr, *Târih-i Habîbu's-Siyer*, C. III, s. 503; Hvandmîr, *Düsturu'l Vüzera*, s. 341-342; Yağlı, *agt*, s. 229-234.

¹⁷ Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî, *Asaru'l-Vüzera*, tah. Mir Celeddin Hüseyinî Urmevî, neşr. İntişarat-ı İtlâât, Tahran 1364, s. 330-334; Fatih Bostancı, “Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylî'nin Asaru'l-Vüzera Adlı Eserinde Timurlu Devleti Vezirleri”, *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I (İlbanlılar, Timurlular, Ak-Koynulular ve Kara-Koynulular)*, ed. Fatih Bostancı, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2023, s. 100-101.

¹⁸ Übeydullah Sadr'ın esas görevi sadrlık olmakla birlikte vergi memuriyeti ve malî denetimde görev aldığı da görülmektedir. Bu mansıba dair tafsilatı bilgi için bkz. Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 144-156.

¹⁹ Yezdî, *age*, s. 423; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 906.

ve vilayet halkının Mescid-i Atik'te toplandığı Cuma günü Mevlâna'yı demir pranga ile taş minberin ayacağına tuttular. Mevlâna Said minbere çıkıp, "Mevlâna Kutbeddin'in bu memlekette yaptığı her fazlalık onun kendi kararı idi. Onun yaptıklarını Sahipkaran emretmedi?" diyerek halka seslendi. Ardından halk Emir Timur'a dualar etti. Mevlâna Said, halktan alınan 300.000 dinarı iki ay içinde yazılan ferman hükmünce sahiplerine iade etti.²⁰

Eyaletlerin malî idaresi merkezî divânın kontrolü altındaydı. Bu eyaletlerden biri Kirman idi. Delegeler vergi toplamak ve eyaletin durumu hakkında bilgi almak için Kirman'a gelirlerdi. Bu görevliler her zaman iki kişiydi: Bir emir ve bir memur olurdu. Bu vakitler Emir Timur'a Kirman divân nüvisendegânlarının²¹ Emir İdikû Barlas'ın gelir-gider "müfred"²² defterlerini inceledikleri ve onun adına yazdıkları meblağın haberleri geldi. 803/1401 sonbaharında İdikû, o sırada Gökçe Gölü bölgesinde kamp kurmakta olan Timur'un yanına gitti. Divân, İdikû'dan büyük bir meblağ talep etti. Timur'un gözde eşi Tuman Ağa, damadı olan İdikû lehine araya girerek meseleyi 100 kepekî tümen karşılığında halletti; "Söz konusu meblağı ödemek zorunda kalan İdikû'ya yeniden Kirman'ın yönetimi tevcih edildi."²³ Bu seyahatin ardından imtiyazları daha da güçlendirildi. Hafız-ı Ebrû, Kirman'da vergilerin toplanması görevinin kendisine verildiğini söyler (*tahsil-i emvâl-i Kirman be o tefviz refî*). Nitekim müellif İdikû'nun Timur'un ordugâhına yaptığı seyahatten sonra başka bir görev ziyaretinden bahsetmemektedir. Bu ifade İdikû'nun kendi hesabına vergi topladığı anlamına gelmemektedir. O sadece divân için vergi toplamakla görevliydi. Nitekim Kirman vergilerini her yıl Timurlu hazinesine ödüyordu. Görünürdeki özerklik tavizlerine rağmen, rejim Timur'un yaşamı boyunca merkezîyetçi kaldı.²⁴

Hoca Ahmed Tusî Horasan çalışanlarının gelir-gider defterlerinin teftiş edilmesi ile malların zaptı konusunda görevlendirildi. O 40 gün içinde 200

²⁰ Hafız-ı Ebrû, *age*, C. II, s. 1011-1012; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 992-993; Hvandmîr, *age*, C. III, s. 521; Mustafa Şahin, "Baylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9/22, 2018, s. 453.

²¹ Bu ıstılahın Timurlu Devleti'ndeki kullanımına bkz. Hayrunnisa Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", *Bellefen*, C. LXXXVIII/282, Ağustos 2014, s. 542-544.

²² Bir bölge veya vilayetın hazine, vergi ve gelir-gider hesaplarının kayıt altına alındığı defterdir. Allame Şemseddin Muhammed b. Mahmud Âmulî, *Nefâsu'l-Fünun fî Âraisu'l-Ûyun*, C. I, tah. Mirza Ebu'l-Hasan Şîranî, neşr., İntişarat-ı İslamiyye, Tahran 1381, s. 326-327.

²³ Jean Aubin, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'histoire de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956, s. 24.

²⁴ Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Coğrafya-i Hafız-ı Ebrû*, C. III, tash. Sadık Seccadî, İntişarat-ı Miras-ı Mektûb, Tahran 1375, s. 191-192; Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 995.

tümen kepekî para topladı. Ardından Semerkand'a gelip mezkûr parayı hazineye emanet etti.²⁵

Emir Timur, Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî'yi Yezd malının zaptı için gönderdiğinde Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî Yezd'de yaptığı Daru'l-Feth'i tamamladı. Emir Timur'a muhasebe kayıtlarını hazırlayıp arz ettiğinde, Timur, “onu yapmasını ben buyurmadım” dedi. O ise “şayet Hazret bayır yapmak istemiyorsa ben yaparım” dedi. Bu söz Emir Timur'a ulaştırılınca o öfkelenerek kuyuya atmaları için Hoca Gıyaseddin'in tutuklanmasını emretti.²⁶

Timur'un vefatından sonra meydana gelen kargaşa zamanında hazine kayıtlarında büyük boşluklar yaşandı. Özellikle başkente ulaşmak isteyen emir-zâdeler bu konuda hem kendilerinin hem de Timur'un yıllarca biriktirdiği hazineyi yok etmek pahasına harcamaktan sakınmadılar. Timur'un vefatıyla ilk olarak hem veliaht olan Emir-zâde Muhammed Sultan hem de Timur'un vefatı sırasında yanında bulunan Emir-zâde Halil Sultan arasında taht mücadelesi şiddetli başladı. Bu minvalde Muhammed Sultan'ın hanımı olup, Pir Muhammed Bahadır'a yenge iken kendisine hanım olarak nikâhlamak istediğinde bulundu. Bunun için Sultan Hanike'ye 100 tümen mehir tayin ederek onu askerle göndermeye karar verdiler. Daha sonra beyler üç tümen askerle Hanike'yi de yanlarına alarak yola çıktılar. Emir-zâde Pir Muhammed'in güvendiği adamları 100 tümen parayı ödeyip, senedini alıp, göndermek üzere birkaç gün Semerkand'da beklediler. Daha sonra Emir-zâde Sultan Hüseyin, Pir Ali Taz'ın kıskırtmasıyla isyan ederek Hanike'yi bu beylerin elinden alıp nikâhına aldı ve tahtı ele geçirmek üzere Semerkand'a hareket etti. Bu haber Emir-zâde Halil ve yanındaki adamlarına ulaştınca endişeye kapıldılar. Hemen hazineden mal bağışlamaya başladılar. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazinenin durumunu gözden geçirdiler. Korku ve şaşkınlıktan altını eşek yükü olarak bağışladılar. Öylesine israfta bulundular ki onun onda birinin onda biri yüzyıllarca saymakla tükenmezdi. Hazinenin bu şekilde sarf edilmesi sırasında berat ve pervançe tamamen ortadan kalkmış ve günlük girdi-çıkıtı defterlerine kaydetme de yasaklanmıştı. Böylelikle hazinenin idaresine hadsiz-hudutsuz yolsuzluk karıştı. Öyle ki bir sipahi arka arkaya 2-3 kere, Türkçe şu “bar al” sözü uyarınca, sahte buyruk ve taklit al tamga ile açılmış olan hazine parasından her gün kendi değerinin 100 katını alarak yağmaladı. Hiç kimsenin bundan korkusu olmadı. Sonuç olarak hadsiz-hesapsız harcamalar sonunda toprak altın ile aynı değere geldi, çömlek cevahir ile aynı teraziye konu. Nitekim denildiğine göre; “O gün Irak beylerinden birine ihsanda

²⁵ Semerkandî, *age*, C. I-II, s. 1015.

²⁶ Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafi, *Mecmu'ul-Fasihî*, C. III, tah. Mahmud Ferruh, neşr. Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339, s. 146-147.

bulunmuşlardı. Onun iki nökeri bu meblağı almak üzere hazîneye gittiler. Havale sahiplerinin kalabalıklığından, dinarları saymak mümkün değildi. Para değişimi yapan bir kısım kimsenin terazî ile tartıp, kese kese saydıkları dinarları onlara verdiler. O iki nökerden biri, keselerin sayımı sırasında sarrafların yazılından 700 dinarlık bir yanlışlıkta bulduklarının farkına vararak arkadaşına: Başkalarının yararına olan bu eksikliği niçin kabul edelim?" Dedi. O kimse ise orada bulunan para karşısında zenginliği ve vurdumduymazlığından, yoldaşının sözüne aldırış etmeyerek: "Gümüş keselerin alınıp-verilmesinden sonra teslim edilenlerin yeniden gözden geçirilmesi vaktin darlı ve para almak üzere kadın-erkek daha başkalarının da beklemelerinden ötürü, bu kalabalıkta daha fazla zaman kaybetmeye, bu kadar bir yekûn için bu kadar kengeşe değmez" deyip, vurdumduymaz bir halde hiç şüphe etmeyerek ve aldırmaksızın kendine ne verdiler ise onu alarak yürüyüp-gitti.²⁷ Nitekim yukarıdaki bu olağanüstü israfın sonucu Devletşah'ın aktardığı bir kayıta ortaya çıkmaktadır. Şahruh, Halil Sultan'a karşı üstün gelmesiyle iktidarı ele geçirdikten sonra Semerkand'a gelerek hazîneyi teftiş etti. Oraya vardığında hazîneyi tamtakır buldu. O esnada Şahruh'un asasının ucu aniden bir demir paraya dokundu. Eğilip o parayı aldı cebine koydu. Yanındakilere: "Babamızın mirasından ve hazînesinden bizim hissemize düşen ancak bu oldu" diyerek boş hazineden çıktı.²⁸

2. Şahruh Zamanı

Şahruh'un yönetiminde malî ve mülkî idare –*divân*- hatırı sayılır bir iktidar mekânıydı. Dolayısıyla üstünlük elde etme mücadelelerine sahne olurdu. Diğer bürokratik kurumlar gibi burada da üst düzey bir edebî kültür ve muhasebe yeteneği vardı; yolsuzluk, kıvrak zekâ ve iftira mekanizmaları işlerdi. Burada ele alınması gereken birkaç mesele vardır: Hükümdarlar hanedanın diğer üyelerinin idarî işlere ne kadar karıştıkları, malî idare içerisinde iktidarın nasıl kullanıldığı, nasıl el değiştirdiği ve son olarak personelin nasıl işe alınıp kullanıldığıdır.²⁹ Önem taşıyan başka bir soru da Çağatay emirlerinin vergi bürokratlarıyla ne kadar yakın çalıştıklarıdır.³⁰

Şahruh zamanında vezirlerin ve bazen de emirlerin maliye divânı üzerindeki etkileriyle vezirler arasında şiddetli mücadelelerin yaşanması

²⁷ Tacü's-Selmâni, Tarihname, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 44-47; Devletşah, *Şair Tezkiireleri*, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 447.

²⁸ Devletşah, *age*, s. 448.

²⁹ Manz, *age*, s. 99.

³⁰ Timurlu idare teşkilâtını çoğunlukla iki gruba ayıran Manz'a göre Çağataylı ve Acem divânı şeklinde iki kurum vardı. Bu kuruma göre Çağatay divânına mensup kişiler, adından da anlaşılacağı gibi Çağatay yani Acem olmayan kimselerin olduğu en üst düzey makamda bulunan zümrelerdi. Hayrunnisa Alan, Manz'a göre daha farklı bir bakış açısına sahiptir. Bunun için bkz. Beatrice Forbes Manz, *Timurlenk Bozıklarının Son Göçebe Fatihî*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 300-307; Alan, "Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri", s. 542-544.

kaçınılmaz bir hal almıştı. Muhtemelen askerî seferlerin Timur zamanındaki gibi sık olmaması, devletin hâkim olduğu toprakların muhafaza edilmeye çalışılması ve bu bölgelerden temin edilen hazine gelirlerinin korunmaya çalışılmasıyla devlet erkânındaki emirler ve vezirler arasında sık sık mücadeleler meydana gelmekteydi. Bu dönem kabiliyetli vezir ailelerinin devlet erkânında görev almalarıyla birlikte, deneyimsiz vezirlerin müdahaleleri sonucunda dedikodular, yolsuzluklar ve rüşvetler had safhada yaşanmaktaydı. Bu minvalde meydana gelen olaylardan biri Şahruh'un divân yaptığı Hoca Gıyaseddin Salar-ı Simnanî idi. Hoca Gıyaseddin Salar, Timur'un vefat etmesinden sonra Şahruh'un mülazemetine girdi. 810/1407-1408 yılında Seyyid Fahreddin üzerine suçlamada bulunduğundan Seyyid görevden alındı ve vezaret mansıbı Hoca Gıyaseddin Salar'a verildi. O, o işte başladıktan sonra reaya ve yoksullara karşı adalet ve insafı yerine getirdi. Fakat devlet erkânı, emirler ve Şahruh'un yakınlarıyla olan çatışmalarından müzayaka ve münakaşaya başladı. Bununla birlikte büyük emirlerden bir topluluğun tasarrufları hakkında mübalağalı kayıtlar tuttu. Öyle ki her yumurtayı, deve kuşu, her kuşu bir koyun, her koyunu bir sürü, her arpayı bir harman ve her samanı bir dağ olarak onların adına topladı. Türk emirlerinin tiyul arazisi zaptında abartıya kaçtı. Her dangîyi bir dinar değerine saydı. O yıl cinslerin değeri tamamlandığında mansıp erbabı ve emirler divândan mümkün olmayan bir yükün onlara karşı çıkarılacağını zannettiler. Bununla birlikte böyle bir yeterli hesabın erbabı kurtaracağını düşünen meşhur emirlerden Cihan Melik Mülket, Hasan Candar ve babası Yusuf Halil, Timurtaş'ın oğlu Saadet, Behlül b. Tiya Timur ve Sultan Bayezid Osman gibi emirler Şahruh'a karşı düşmanlık düşünerek ona güvenmeye karar verdiler. Onların ağız birliği ettikleri Şahruh'a ulaştığında firarı kararlarına tercih edip Sistan tarafına döndüler ve Emir Mızrab Caku onların arkasından gitti. Taraflar arasında büyük bir savaş gerçekleşti. Asilerden bazıları o savaşta nankörlük belasına müptela olup, bazıları ondan sonra kısa bir zamanda tutuklanıp yasaya uğradılar. Bu olaylardan dolayı yaptıklarına pişman olan emirler, Gıyaseddin Salar'ı suçlu bularak ona karşı harekete geçtiler. Gıyaseddin Salar'ın vezirliğinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra Seyyid Fahreddin 300 tümen meblağın vezir tarafından alındığına dair Şahruh'a rapor verdi. Divândaki ihanetleri ve bu yolsuzluğu çalışanları tarafından yapıldığı tespit edildi. Emirler bu durum üzerine Gıyaseddin Salar'ı öldürdüler.³¹

³¹ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 78; Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarih-i Ravşatu's-Safa fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*, C. V-VI, nr. Cemşid Kiyanser, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385, s. 5040; Hvandmir, *age*, s. 343-344; Ukaylî, *age*, s. 336; Manz, *age*, s. 30; Bostancı, "agm", s. 104.

Şahruh tarafından Gıyaseddin Salar'ın yerine vezir olan Seyyid Fahreddin başlarda mülk ve mal işlerini düzene koymakla meşgul oldu. 820/1417-1418 yılında, Mirza Baysungur divân tahtına babası tarafından görevlendirildiğinde, Emir Seyyid Fahreddin sahib-i divânlığın tek hâkimi oldu. Böylece sonsuz mal topladı. Mallarının çokluğundan zamanın Karun'u ve Firavun'un haşmet ve makamını elde etti. Nitekim Seyyid Fahreddin on yıl boyunca bu makamda kaldı. Ancak hazinede bazı açıklar meydana geldi ki Şahruh denetleme görevini oğlu Baysungur'a tevdi etti. Baysungur bu konuda oldukça yetenekliydi. Doğrudan maliye kayıtlarını teftiş etmeye başladı. Bunun sonucunda uygun olmayan usuller, layık olmayan maaşları tespit ettiği gibi halkın malına tamah edenleri ve divân gelirlerinin gereksiz yere israf edildiğini saptadı. Baysungur bu saptamalarının sonucunu bir rapor haline getirerek babası Şahruh'a sundu. Bunun yanında Hoca Nizameddin Ahmed b. Hoca Davud'u seyyid ile ortak olarak divânda oturttu. Mezkûr Hoca, akıllı ve hazır cevap biri idi. Muamelat konusunda bilgi sahibi idi. Bunun yanında atışmalarda latife yoluyla etkileyici sözler söylerdi. Seyyid ona karşı mücadele edemedi ve onun üstünlüğüne karşı mağlubiyete uğradı. Onun sırları yüzünde ortaya çıktığında ise korkusu daha da arttı.³² Hoca Nizameddin Ahmed, kısa zamanda maliye kayıtlarına olması gerektiği gibi vakıf oldu. Seyyid Fahreddin'in yaptığı yolsuzluklar ortaya çıkınca epey sıkıntıya düştü. Hatta divân görevlileri Seyyid'in korkusundan tüm yaşananlara sessiz kalmaktan başka çare bulamadılar. Fakat Mirza Baysungur'un mizacının değiştiği ardi ardına herkesin yanında ortaya çıktığında, Seyyid'den birçok azar işiten Emir Ali Şekanî onunla çatışmaya başlayıp 200 tümen meblağı Seyyid'e yükleyerek uhdesinden çıktığını yazdı. Mirza Baysungur bu olayın soruşturmasına başladı. Emir Ali ilk olarak arz edip Seyyid'in, Hazine-i Âmire gelirinden tüm meblağı tasarruf ettiğini söyledi. Seyyid bu sözleri inkâr ederek hazinenin incelenmesini buyurdu.³³

Mir Ali ilk olarak hazine tasarrufuna dair rapor verdi. Bunun üzerine hazinenin denetlenmesi emredildi. Hazinedar, Seyyid için paraları götüren bir topluluğa "*benden aldığımız parayı geri getirin yoksa herkes rezil olacak*" dedi. Bu cümleden biri Seyyid'in mahrem-i esrarı olan Pir Ali b. Muhammed Bayezid idi. Babasının ve kendisinin senetleri hazinedarın elinde idi. Onlar Seyyid'e rica ediyor, Seyyid her gün onları kovuyordu. Bu durum sonunda çatışmaya kadar sürdükçe sürdü. Seyyid ile Pir Ali arasındaki muhalefet perdesi yükseldi. Hatta iş perde örtüsünden geçti. İş sertliğe ulaşmış, perde arkasından çıkıp Şahruh'a intikal edene kadar o her gün yeni bir şey söylüyordu. Şahruh, bizzat kendisi teftiş makamına geldi. Şahruh, bu topluluğu çağırıp sorguya çekti. Hazinedar, paraları Pir Ali'nin götürdüğünü

³² Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 239; Havafi, *age*, C. III, s. 194.

³³ Hvandmir, *age*, s. 348; Yağlı, *agt*, s. 237-241.

söyledi. Pir Ali, Seyyid'e verdim dedi. Seyyid inkâr etti. Şahrüh, Seyyid hakkında inayet gösterip “*Hazîneden ne götürmüşlerse ve itiraf etmişlerse hazîneye getirsinler. Her kimde ne ortaya çıktıysa geri versin. Her kim bu ibanette o teftişin içindeyse tutuklansın*” buyurdu. Seyyid divân tahtında ferman sahibi olduğunda, hazine gelirlerinin geri alınmasını sağladı.³⁴

Bu sözler ortaya atıldığında dedikoducular korkudan kendileriyle dahi bunu konuşamıyorlardı. Fakat içten içe bu skandaldan kurtulmanın yollarını arıyorlardı Şahrüh, Seyyid'in muamelatının araştırılmasını buyurdu. Malları ona veren topluluk hatlardan birçoğunu aldılar. Seyyid durumun kötüye gittiğini anladığında düşmanlarının iddialarını kabul edip kendisinde olan o parayı ödeyerek soruşturmadan kurtulmayı uygun gördü. 200 tümen kepekîyi kabul ederek bir yıl içinde ödeyeceğini söyledi. Nitekim bu para günlük 333.333 dinar ve 2 dang ediyordu. Seyyid tutuklandı ve muhassillara verildi. Bu esnada yardım etmesi için Mirza Baysungur'a mektup gönderdi. O, bu mektupta Hazreti Peygamber'in [aşkına] şefaet etmesini istedi. Mirza Baysungur kurtulması için Peygamber'in ruhunu şefaet gösteren Seyyid'e: “*Hiç şüpheli yoktur ki Hazreti Peygamber'in rubu bu füllere razı değildir. Biz de onunla ya da hiçbir insanla dünyada garez içinde olmayız. O ne yaptı ve söylediyse başına geldi*” dedi. Seyyid, Baysungur'dan bu cevapları alınca annesi Gevher Şad Ağa'ya³⁵ sığındı. Bunun üzerine Seyyid hapisten çıkarıldı, ancak günlük borcunu getirmesi kararını kaldırmadı. Seyyid hapisten çıktıktan sonra tekrar vezirliği almak hevesiyle ne gece uyuyordu ne gündüz dinleniyordu. Onun tamah ateşi öyle bir yanıyordu ki dünya malını kendi midesinde bir lokma zannediyordu. Divâna ödediği paranın çoğunu havadan geldiğini zannediyordu. Bir miktarını nakit ve bazısını senetten alıyordu. Ancak sonunda yatağa düştü. Ağzını daima “*filandan birkaç tümen ve bu şekilde şöyle ve şu kadar para elde edilebilir*” mutluluğuna açıyordu. Ancak devran aman vermedi. Vücudunda muhtelif hastalıklar türedi. Vezirlik sevdası damağında muhabbet kurdu.³⁶

Timurlu Devleti'nde vezaret mansıbında şerik usulü yaygın olarak kullanılırdı. Yani iki vezir birden vezaret mansıbını yönetirdi. Böyle durumlarda şerik olan vezirler birbirlerinden habersiz hazinede usulsüzlük yapıp, yolsuzluk işlerine karışabiliyorlardı. Nitekim iki vezir bu durumu padişaha arz ederek birbirlerinin kuyusunu kazmaya çalışıyorlardı. Padişah böyle bir durumda iki veziri de birbirinden habersiz yaptıklarını teftiş etmekle görevlendirirdi. Mesela Emir Alaeddin Ali Şekanî ile Hoca

³⁴ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 241; Havafi, *age*, C. III, s. 224

³⁵ Mustafa Şahin, “Mirzâ Şahrüh'un Eşleri Gevherşad Ağa ve Mülket Ağa'nın Siyasî ve Sosyal Hayattaki Rollerini”, *SBArD*, IX/21, Diyarbakır 2013, ss. 93-104.

³⁶ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 242-244; Hvandmîr, *Târîh-i Habîbu's-Sijer*, C. III, s. 600-601; Hvandmîr, *Düsturu'l Vüzerâ*, s. 349-351; Manz, *age*, s. 104-105; Yağlı, *agt*, s. 242-250.

Gıyaseddin Pir Ahmed, Şahruh'un divânına şerik olarak atanmışlardı. Bir müddet aralarında muhalefet meydana geldi. Bu durumun keyfiyeti Şahruh'a iletildi. Şahruh: "*Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed, Emir Ali'nin işlerini teftiş etsin ve Emir Ali de Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed'in işlerini araştırmakla uğraşsın*" diye ferman verdi. Hoca Pir Ahmed, Herat'a bağlı olan ve her yıl büyük bir meblağ geliri olan Yahya-abâd karyesinden bir parçasını Abdulkadir Gûyende'nin oğlu Safiyeddin'e kira geliri olarak vermişti. Emir Ali onun hakikatini anlayıp, ilk olarak Yahya-abâd karyesini araştırmakla meşgul oldu. Mezkûr karyede Safiyeddin o veziri evinde ağırladı ve yemek pişirmeye başladı. Bir tarafında içi alkolle dolu olan güçlü bir ferahlatıcıyı yanına getirdi. Emir Ali onu içmekten imtina ederek "*belli ki içinde alkol var*" dedi. Safiyeddin talak yemini edip: "*Bu alkol değildir*" diyerek alkolün olmadığı başka bir şerbeti işaret etti. Bununla birlikte tabaktan bir iki ceviz ağırlığında macunu kaldırıp yedi. Emir Ali'nin ona karşı güveni tam olarak arttı. O macundan yaklaşık yarım baş yedi ve o saatte düştü. Safiyeddin hemen orada defterin başına oturup düzenlemeleri kendisinin istediği gibi düzeltti. Daha sonra hemen atlanıp kendini Şahruh'un huzuruna atarak Hoca Pir Ahmed'in yaptıklarını araştırması için görevlendirdiği vezirin ilk olarak kendisine kiralık olarak verdiği mezraya geldiğini ve sarhoşluktan baygın halde kaldığını arz etti. Şahruh bu duruma ihtimal vermeyerek Emir Ali'nin durumunu müşahade etmesi için güvendiği birini oraya gönderdi. O şahıs, verilen emre göre Yahya-abâd'a atıldı ve Emir Ali'yi şuursuz olarak gördü. Geri dönerek ne gördüyse Şahruh'a arz etti. Şahruh bu durumdan büyük bir öfkeye kapıldı. Ahtaçı'yı talep ederek gönderdi. Ahtaçı, Yahya-abâd karyesinde Emir Ali'yi söylenildiği gibi görüp atın üzerine oturup kendisi piyade halde Şahruh'a getirdi. Emir Ali kınama ve muhatap makamına getirildi. İşlediği suça karşı verecek bir cevabı yoktu. Bu olaydan sonra önemli işlerin tümünde Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed'in tabiiyetine dayandı. Bir daha muhalefet yoluna girmedi.³⁷

845/1441-1442 yılı Safer ayının sonunda Çarşamba günü Hoca Gıyaseddin Pir Ahmed, Emir Ali ve Hoca Şemseddin padişah meclisinde olup Cam vilayetinin maliye kayıtlarını Şahruh'a sundular. O vilayette divân mallarıyla ilgili büyük bir sapma meydana gelmişti. Hoca Şemseddin bundan haberdar olmuştu. Bu duruma dair bilgileri Şahruh'a bildirdi. Şahruh bu durumların tamamını soruşturdu. Hoca Şemseddin diz çöküp ikna edici şekilde o durumun tafsilatını açıklayarak ülkenin kalan mallarında ortaya çıkan sapsmaları anlatarak Emir Ali Şekanî'den şüpheleniyorum diye arz etti.³⁸ Bunun üzerine yanındaki en güvenilir emirlerden Emir Celaleddin Firuzşah'ı bu denetlemeyi yapması için görevlendirdi. Bu denetleme

³⁷ Hvandmir, *age*, s. 358-359; Yağlı, *agt*, s. 261-263.

³⁸ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 504-505.

sonucunda Hoca Gıyaseddin'den şüphelenen emirlere baskı yapmaya başladılar. Ancak tüm bu suçlamalar Emir Ali Şekânî üzerinde tespit edildi. Firuzşah, raporu Şahruh'a arz edince, Şahruh Emir Ali'nin azledilmesi yönünde ferman çıkardı.³⁹

Merkezî hükümette 845/1441-42 yılı Şahruh'un en yakınındaki birkaç kişinin karıştığı çekişme ve kargaşa yıldı. Aynı yılın Temmuz ayında divânda Şahruh'un müdahalesini gerektirecek kadar ciddi bir skandal patlak verdi. Daha önce divânın denetlenme ve teftiş makamını Şahruh'un oğlu Baysungur yönetmekteydi. Fakat onun ölümü, Şahruh'un yaşlılığı ve birçok deneyimli emirin ölümüyle birlikte divân denetimi Firuzşah'a geniş bir yetki alanı sağlamıştı. Ancak görünüşe göre Firuzşah bu yetki alanını istismar etmeye başlamıştı. Öyle ki 846/1443-44 yıllarında yolsuzluk haberlerinin ardı ardına gelmesiyle, Şahruh, divânın denetlenmesi görevini Emir-zâde Muhammed Cuki'ye verdi. Bu defa soruşturma makamına gelecek olanlar vezirler değildi, doğrudan Firuzşah'ın kendisiydi.⁴⁰ Esasen Firuzşah'ın soruşturma makamına gelmesine iki konu sebep olmuştu. Bunlardan biri divânın önemli vezirlerinden Hoca Pir Ahmed ile Firuzşah arasında bilinmeyen nedenlerden meydana gelen bir çatışmasının sürmesiydi. Bir diğer neden ise Muhammed Cuki'nin Firuzşah'ı sevmemesiydi. Bu ikinci neden Cuki'ye göre sebepsiz değildi. Çünkü Şahruh hastalandığında Firuzşah'ın, Baysungur'un oğlu Alaü'devle'ye sadakat yemini etmesi, Muhammed Cuki'yi öfkelenmişti.⁴¹

Şahruh 847/1444 tarihinde ağır bir hastalığa yakalandığında, Emir Firuzşah'ın da bulunduğu birçok divân memurunun sebep olduğu yolsuzlukları⁴² araştırmak üzere Belh'te bulunan Mirza Muhammed Cuki, babasının durumunu haber alınca acele ile Herat'a dönmüştü. Mirza Cuki, Belh'deki yolsuzluklar hakkındaki araştırmanın sonucunu soran babasına defterleri getirterek Emir Firuzşah'ın adamlarının yolsuzluklarını ortaya çıkarmıştı. Hükümdar, Firuzşah'tan cevap vermesini istediğinde, o cevap vereceği yerde, kendisine böyle bir soru yöneltilmiş olmasına öfkelenerek, elini eteğine vurup, toplantıyı terk etmiş ve birkaç gün divâna gelmemişti. Hükümdar kendisine gönderdiği adamı ile “*Emir'in üzülmesine yol açacak bir şey yapmadığımı, bu zamanda hükümdarı söz ortasında bırakarak toplantıyı öfke ile terk etmenin törede yeri varsa iyi ettiğin, aksi takdirde padişahın öfkesi ve yasakından*

³⁹ Hvandmîr, *age*, s. 360.

⁴⁰ Manz, *age*, s. 57-58.

⁴¹ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 533-534; Manz, *age*, s. 115; Tuba Tombuloğlu, “Timurlu Devleti'nde Yapılan İttifak Evlilikleri”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 4, (2), 2020, s. 330-331.

⁴² Bu konuya dair tafsilatlı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, “Ortaçağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği”, *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C. II, 2014, ss. 448-451.

da sakınmasını” ihtar etmişti.⁴³ Emir Firuzşah gaflet uykusundan uyanıp, padişahın gönderdiği bu mesajın intikam olduğunu anlayınca yaptığından pişman oldu. Ancak bunun için ne yapacağını da bilemedi. Bu sebeple içinde olduğu pişmanlık ahvaline yansıdı ve hastalandı. Şahruh birkaç defa inayet gösterip teselli etmek için onu ziyaret etti. Ancak hastalığı günden güne arttı. Birkaç gün sonra da vefat etti.⁴⁴

İhtiyareddin Kalesi’nde devlet hazinelerini muhafaza etmekle görevli olan hazinedarlardan biri kendi adamlarından birine sert bir tokat attı. O Emir Nizameddin Ahmed’in yanına gelerek ihanette olan hazinedarların hazine ve definelere el uzattıkları ve hadlerini aştıklarını, birçok parayı çaldıklarını ve hala filan yerde bir havuzun ortasında kıymetli bir parayı sakladıklarını haber verdi. Emir Nizameddin Ahmed bu sözleri Şahruh’a arz etti. Şahruh, bunun için bir kimseyi görevlendirdi. O şahıs çalınan paranın bulunduğu yere gidip kıymetli bir meblağ ortaya çıkardı. Şahruh, bu suça bulaşmış hazinedarların birçoğunun tutuklanmasını buyurdu. Aynı zamanda hazinenin teftiş edilmesini buyurdu. Emirler vezirlerle birlikte bir müddet hazineyi teftiş etmekle meşgul olup onun araştırılması ve soruşturmasında ihtimam gösterdiler. O cemaatten birçok ihanetler ve yolsuzluklar ortaya çıktı.⁴⁵

Sonuç

Ortaçağ Türkistan coğrafyasında bir asırlık devlet hâkimiyetiyle adından bahsettiren Timurlu Devleti’ne çoğu zaman sadece siyasî açıdan bakmak imparatorluk rûknünün ancak bir parçasını oluşturmak demek olur. Askerî, sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri anlaşılmadan bir devleti bir bütün içerisinde incelemek mümkün değildir. Pek çok batılı araştırmacının Emir Timur ve devletini menfi meziyetlerle tanımlaması bir devlete ancak tek açıdan bakmakla mümkün olabilir. Diğer taraftan askerî bir liderin aynı zamanda devletin aksayan yönlerine çözüm araması, sorunları zamanında sonuçlandırması ve çözümleri net çizgilerle belirlemesi benzer problemlerin tekrar yaşanmamasını sağlamıştır. Emir Timur ve oğlu Şahruh’un maliye alanındaki aksaklıkları çözüme kavuşturmadaki faaliyetlerine yer verilen bu çalışmada devletin yolsuzlukla, hükümetteki skandallarla nasıl başa çıktığı gözler önüne serilmektedir. Uzun süren askerî seferlerine ekonomik kaynak topladığından belki de halkı tarafından olumsuzluklarla karşılaşan Emir Timur, diğer taraftan halkına yapılan zulmü de anında çözmekle teveccühe mazhar olmuştur. İdarî kadrolardaki görevlilerinin maliye skandallarına

⁴³ Hvandmîr, *Târîh-i Habîbu’s-Siyer*, C. III, s. 631; Hvandmîr, *Düsturu’l Vüçera*, s. 362-363; Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 533; İsmail Aka, *Şahruh ve Zamanı*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 163.

⁴⁴ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 565-566; Manz, *age*, s. 57-58.

⁴⁵ Semerkandî, *age*, C. II-I, s. 568; Yağlı, *agt*, s. 264-270.

karışmalarına sert cezalar vermeyi göze almıştır. Dönemin kaynakları bu konuda Timurlu hükümdarlarının vezir atamaları ve azillerinde şöhret bulduklarını zikretmişlerdir. Aynı vezirlerin karıştıkları skandallardan çok azının hayatta kaldıkları görülmüştür. Uzun süre devletin idaresinde görev alan emirler ve vezirlerin hatırları bir yere kadar idare edilmiştir. Tıpkı Abbasiler ve onlardan birkaç asır sonra kurulan Osmanlı Devleti'nde kullanılan “*refah yoksa devlet yok; alışveriş yoksa refah yok*” düsturu Timurlu hükümdarlarının da uyguladıkları bir düstur olmuştur. Sonuç olarak Emir Timur ve Şahruh zamanında halkın refahına, devlet hazinesinin israfının önlenmesi ve yolsuzlukla mücadeleye zamanında ve yerinde önlemler alınmıştır. Bu minvalde hükümet, halkın refahına daima öncelik göstererek, gerektiği zaman ağır yaptırımlar uygulamaktan geri durmamıştır.

Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahrüh Zamanı /Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	15.02.2024
Kabul Tarihi:	11.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	15.02.2024
Date of Acceptance:	11.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Kaynakça

Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Coğrafya-i Hafız-ı Ebrû*, C. III, tash. Sadık Seccadî, İntişarat-ı Miras-ı Mektûb, Tahran 1375.

Abdullah b. Lütfullah Hafız-ı Ebrû, *Zübdetü't-Tevârih*, C. I-IV, tah. Hac Seyyid Cevadî, neşr., Vezaret-i Ferheng ü İrşad-ı İslamî, Tahran 1376.

AKA, İsmail, *Şahrub ve Zamani*, TTK Yayınları, Ankara 1994.

AKBIYIK, Hayrunnisa Alan, “Timurlularda Vezîrlik Müessesesi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2005, ss. 97-106.

ALAN, Hayrunnisa, “Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri”, *Belleten*, C. LXXXVIII/282, Ağustos 2014, ss. 527-548.

ALAN, Hayrunnisa, “Timurlularda Hükümdar ve Ailesi”, *Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Teşkilatı –Bildiriler-*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, “Globus” Dünya Basımevi, İstanbul 2006, s. 63-77.

Âllame Şemseddin Muhammed b. Mahmud Âmulî, *Nefâisu'l-Fünun fî Âraisu'l-Ûyun*, C. I, tah. Mirza Ebu'l-Hasan Şî'ranî, neşr., İntişarat-ı İslamiyye, Tahran 1381.

AUBİN, Jean, *Deux Sayyids de Bem au XV Siecle Contribution a l'histoire de l'Iran Timouride*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Mainz 1956.

BAYAR, Doğan, “Mali Denetim Nedir”, *Maliye Dergisi*, 155, Temmuz-Aralık 2008, ss. 1-10.

BOSTANCI, Fatih, “Seyfeddin Hacı b. Nizam-ı Ukaylı'nın Asaru'l-Vüzera Adlı Eserinde Timurlu Devleti Vezirleri”, *Farsça ve Arapça Kaynaklarda Türk ve Moğol Devleti Tarihi I (İlhanlılar, Timurlular, Ak-Koyunlular ve Kara-Koyunlular)*, ed. Fatih Bostancı, Efeakademi Yayınları, İstanbul 2023, ss. 96-128.

Ca'ferî b. Muhammed el-Hüseynî, *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*, çev. İsmail Aka, TTK Yay. Ankara 2011.

DAVIDOVIÇ, E. A., “Materialy Dlya Kharakteristiki Denezhnoy Reformy Ulugbeka”, *İz istori epokhi Ulugbeka*, A. K. Arendes, Akademia Nayuk Uz-SSR, Taşkent 1965, ss. 274-299.

DAVIDOVIÇ, E. A., *Istoriya denezhnoy obrasheniya srednevekovoy Sredney Azii*, Akademiya Nauk CCCR, Moskva 1983.

Devletşah, *Şair Tezkiireleri*, çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.

Timurlu Devleti'nde Malî Denetleme: Emir Timur ve Şahrüh Zamanı /Financial Control in the Timurid State: The Times of Timur and Shahrukh

Fasih Ahmed b. Celaleddin Muhammed Havafî, *Mecmu'l-Fasihî*, C. III, tah. Mahmud Ferruh, neşr. Kitabfroşi-i Bastan-ı Meşhed, Tus-Meşhed 1339.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyin-i Hvândmîr, *Düsturu'l-Vüzerâ*, tash. Seyyid Nefisî, İntişarat-ı İkbâl, Tahran.

Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn Hüseyin-i Hvândmîr, *Târîb-i Habîbu's-Siyer fî Abbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, C. I-IV, nşr. Celâleddin Humâyî, İntişârât-ı Hayyam, Tahran 1333.

Kemaleddîn Âbdulrezzak *Semerkindî*, *Matlau's-Sâdeyn ve Mecmâu'l-Bahreyn*, C. I-I, II-II, tash. Abdülhüseyin Nevâî, neşr., Müessese-i Mütalaât ve Tahkikat-ı Ferhengî, Tahran 1372.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlenk Bozğekrların Son Göçebe Fatihî*, çev. Zuhâl Bilgin, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlu İrân'ında İktidar, Siyaset ve Din*, çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

Mu'ineddîn Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Mu'înî (İskender Anonimi)*, çev. Ahmet Özturhan-Ahmet Korkma-Fatih Bostancı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2023.

Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhvând, *Tarîb-i Ravzatü's-Safa fî Sîretü'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, c. V-VI, nşr. Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1385.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, çev. Necatî Lugal, TTK Yay. Ankara 1987.

Seyfeddîn Hacı b. Nizam-ı Ukaylî, *Asaru'l-Vüzerâ*, tah. Mir Celaleddin Hüseyinî Urmevî, neşr. İntişarat-ı İtlâât, Tahran 1364.

ŞAHİN, Mustafa, "Baylekân'ın İmarı ve Bu Sırada Şîrâz'da Meydana Gelen Yolsuzluğun Cezalandırılması", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9/22, 2018, ss. 443-456.

ŞAHİN, Mustafa, "Mîrzâ Şahrüh'un Eşleri Gevherşad Ağa ve Mülket Ağa'nın Siyasî ve Sosyal Hayattaki Rollerî", *SBArD*, IX/21, Diyarbakır 2013, ss. 93-104.

ŞAHİN, Mustafa, "Ortaçağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği", *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*, C. II, 2014, ss. 439-456.

Şerefüddin Ali Yezdi, *Emîr Timur (Zafernâme)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Tacü's-Selmânî, *Tarih-nâme*, çev. İsmail Aka, TTK Yayınları, Ankara 1999.

TOMBULOĞLU, Tuba, “Timurlu Devleti’nde Yapılan İttifak Evlilikleri”, *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 4, (2), 2020, ss. 322-334.

YAĞLI, Ali Rıza, *Timurlu Devleti’nde Vezîrlar ve Vezîrlük Kurumu*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

YÜKSEL, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

Hindûşâh Nahcevanî'ye Göre Geç Orta Çağ'da Askerî Bir Görevli: *Ordu Bukavulu**

Dr. Ahmet Korkmaz | 0000-0001-8652-6203 | ahmetkorkmaz1040@gmail.com
Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şanlıurfa/TÜRKİYE
ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Öz

Moğollar ve ardılları devrinde *bukavulu*n görevi ve faaliyetleri hakkında bazı genel değerlendirmeler yapılmasına rağmen bu hususlar tatmin edici bir şekilde açıklanamamıştır. *Bukavullar*, Cengiz Han döneminde saray görevlileri olarak hizmet etmişlerdir. Zamanla askerî bir hüviyet kazanmışlardır. Bu makale, Moğol uluslarından İlhanlılar ve halefleri Celayırlılar devrinde İran'da *ordu bukavullarının* vazifeleri ve bu göreve atanmanın önkoşullarının neler olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmanın odak noktası, Muhammed b. Hindûşâh Nahcevanî'nin 1366 yılında yazımını tamamladığı *Düstûru'l-Kâtib fî T'ayîni'l-Merâtib* (Rütbelerin Tayininde Kâtibin Kullanacağı Kılavuz) adlı eserinde kaydettiği üç atama yarlığı örneğidir. Hindûşâh Nahcevanî, son İlhanlı hükümdarı Ebu Said (1316-1335) zamanında, üst düzey bürokratların isteği üzerine eserini kaleme almaya başlamıştır. Ancak işlerinin yoğunluğu nedeniyle bu işi kısa sürede tamamlayamamıştır. Eserin son şekli Celayırlı hükümdarı Şeyh Üveys (1356-1377) dönemine rastlamaktadır. Adı geçen müellif, eserini 6 Nisan 1336 tarihinde Tebriz'de tamamlamış ve Celayırlı hükümdarı Şeyh Üveys'e ithaf etmiştir. Eserde XIV. yüzyılda İran'da sosyal hayat, kurumların kökeni ve işleyişi, unvan örnekleri ile kalıpları, vergiler, toprak sistemi başta olmak üzere birçok konu hakkında başka kaynaklarda yer almayan bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada Hindûşâh Nahcevanî'nin hayatı ve eseri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, araştırmacıların *bukavul* ıstılahının kökeni ve anlamıyla ilgili bilgileri özet olarak aktarılmıştır. Ardından Ortaçağ'da *ordu bukavulu*nun görevleri açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra *Düstûru'l-Kâtib*'te yer alan *ordu bukavulu*na dair üç yarlık örneğinin tercümesi verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Celayırlılar, *Düstûru'l-Kâtib*, *Bukavul*, *Çaşnigir*.

Atf Bilgisi

KORKMAZ, Ahmet "Hindûşâh Nahcevanî'ye Göre Geç Ortaçağ'da Askerî Bir Görevli: *Ordu Bukavulu*". *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 161-174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11439826>

A Military Official in the Late Middle Ages According to Hindūshāh al-Nakhchivānī: Buqawul of the Army

Dr. Ahmet Korkmaz | 0000-0001-8652-6203 | ahmetkorkmaz1040@gmail.com
Harran University, Department of History, Şanlıurfa/TÜRKİYE
ROR ID: <https://ror.org/057qfs197>

Abstract

Despite the existence of some general considerations, the role and function of the buqawul among the Mongols and their successors has not been satisfactorily explained. Buqawuls served as court officials during the reign of Genghis Khan. In time, they acquired a military identity. This article is an attempt to explain the duties buqawul of the army in Iran during the reign of the Ilkhanids, a Mongol nation, and their successors, the Jalayirids, and what were the prerequisites for appointment to this post. The focus is on three examples of appointment orders recorded by Muhammad b. Hindūshāh al-Nakhchivānī in his *Dustūr al-kātib fī t'ayin al-marātib* (A Guide for the Scribe in the Determination of Ranks), completed in 1366s. Hindūshāh al-Nakhchivānī began writing his work during the reign of the last Ilkhanid ruler Abu Said (1316-1335) at the request of high-ranking bureaucrats. However, he could not complete this work in a short time due to his busy schedule. The final form of the work dates to the reign of the Jalayirid ruler Sheikh Uways (1356-1377). The author completed his work on April 6, 1336 in Tabriz and dedicated it to Sheikh Uways, the ruler of Jalayirids. The work contains information about social life in Iran in the XIVth century, the origin and functioning of institutions, examples of titles and patterns, taxes, the land system, and many other topics not found in other sources. In this study, after giving brief information about Hindūshāh al-Nakhchivānī's life and work, the information about the origin and meaning of the term buqawul is summarized. Then, the role buqawul of the army in the Middle Ages is explained. Afterwards, the translation of three examples of yarlıqs about buqawul of the army in *Dustūr al-kātib* is given and evaluations are made.

Keywords: Mongols, Jalayirids, *Dustūr al-kātib*, Buqawul, *Chāshnigir*.

Citation

KORKMAZ, Ahmet, "A Military Official in the Late Middle Ages According to Hindūshāh al-Nakhchivānī: Buqawul of the Army". *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 161-174. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11439826>

Giriş

İran tarih yazıcılığı, İlhânlılar döneminde önemli bir gelişme göstermiştir. *Târîh-i Cibân Güşâ*, *Câmi'u't-Tevârîh* ve *Târîh-i Vassâf* gibi eserler¹ İlhânlı devri İran siyasî tarihi hakkında geniş malumatlar vermektedir. *Câmi'u't-Tevârîh*'in Gazan Han'ın reformlarını ayrıntılı olarak anlatan evrensel eserinin üçüncü kısmı ise İran kurumlar tarihi hakkında kıymete haizdir.² Bunun dışında XIV. yüzyılda teşkilat tarihi açısından geniş bilgi veren diğer bir eser, bu çalışmaya da konu olan Muhammed b. Hindüşâh Nahcevânî'ye ait *Düstûru'l-Kâtib fî T'ayîni'l-Merâtib* (Rütbelerin Tayininde Kâtibin Kullanacağı Kılavuz) adlı kitaptır.³ Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eser hakkında ilk müstakil çalışma⁴ Mahmud Miraftab tarafından yapılmıştır.⁵ Miraftab'dan iki yıl sonra Javad Sajadieh eserin tamamını kapsayan bir doktora tezi kaleme almıştır. Ancak bu tez, Nahcevânî'nin ele aldığı başlıkların kısa bir açıklaması mahiyetindedir.⁶ Daha sonra Abdülkerim Alioğlu Alizade tarafından

¹ Bu eserlerden *Târîh-i Cibân Güşâ*'nın tamamı, *Câmi'u't-Tevârîh*'in İlhânlı siyasî tarihi kısmı Türkçeye tercüme edilmiştir. *Târîh-i Vassâf*'ın ise yakın bir zamanda tekrar neşri yapılmakla birlikte yeni bir tahriri daha yayımlanmıştır. Bkz. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Reşîdüddin Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârîh (İlhânlular Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013; Abdullah b. Fazlullah Şirazî, *Tezâcîyetü'l-Emsâr ve Tezâcîyetü'l-A'sâr, meşhur be Târîh-i Vassâf*, C. I-II, neşr. Ahmed Hâtemî, Neşr-i 'İlim, Tahran 1401 h.ş. *Târîh-i Vassâf*'ın yeni tahriri için bkz. Abdullah b. Fazlullah Şirazî, *Tabrîrî Dîğêr ez Tezâcîyetü'l-Emsâr ve Tezâcîyetü'l-A'sâr*, haz. Ahmed Hâtemî, Neşr-i 'İlim, Tahran 1401 h.ş.

² Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârîh (Târîh-i Mübârek-i Gâzânî)*, C. II, neşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 1394 h.ş., ss. 1173-1373.

³ Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, 235.

⁴ *Düstûru'l-Kâtib fî T'ayîni'l-Merâtib*'in tarihi ve kültürel önemi ilk olarak Josef von Hammer tarafından fark edilmiş ve vurgulanmıştır. Yıllar içerisinde eser hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar ayrı bir çalışma konusu ihtiva ettiğinden burada detaya girilmeyecektir.

⁵ Miraftab'ın Walter Hinz'in danışmanlığında hazırladığı doktora tezi, iki ciltten meydana gelmektedir. Doktora tezinin ilk cildi *Düstûru'l-Kâtib*'in ikinci cildinin neşrini (s. 1-211); ikinci cildi ise neşredilen cildin Almanca özetini kapsamaktadır. İkinci ciltteki ana başlıklar şu şekildedir: Önsöz (Hindüşâh Nahcevânî'ni hayatı, s. I-VII), birinci bölüm (Celâyırlı Devleti'nin siyasî tarihinin özeti, s. 1-27), ikinci bölüm (*Düstûru'l-Kâtib*'e göre Celâyırlı devlet yapısı, s. 28-84), üçüncü bölüm (metinde geçen terimlerin sözlüğü, s. 85-106) ve kaynakça (s. 107). Mahmud Miraftab, *Dasûr al-kâtib fî ta'yîn al-marâtib (Möhammad ebñ Moulanâ Hendüşâh Nahgavânî)*, *Édition und Darstellung*, Universität Göttingen (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Göttingen 1956.

⁶ Bu tezin içeriği şu şekildedir: Kaynaklar ve literatür (s. I-VI), önsöz (s. 1-3), birinci bölüm (Hindüşâh Nahcevânî'ni hayatı, s. 4-7), ikinci bölüm (XII. yüzyıldan XV. yüzyılın sonuna kadar Farsça inşa edebiyatına kısa bir bakış, s. 8-11), üçüncü bölüm (*Düstûru'l-Kâtib*'in içeriğinin özeti, s. 12-61), dördüncü bölüm (*Düstûru'l-Kâtib* sonrası organizasyon ve yönetim,

Moskova'da eserin tam bir neşri yapılmıştır⁷ ve son olarak Ali Ekber Ahmedî Dârânî eserin mevcut tüm nüshalarını karşılaştırarak eseri bir kez daha yayımlamıştır.⁸

Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî hakkında bildiklerimiz, eserinin giriş ve sonuç kısımlarında müellifin kendisine dair aktardıklarından ibarettir. Yazar, İlhanlı hükümdarı Ebu Said (h. 1316-1335) devrinde bürokrat olarak hizmetler vermiş, Ebu Said onu, maaş ve ihsanlarla onurlandırmıştır. Son İlhanlı veziri Hoca Gıyaseddin Muhammed Reşîdî (görev yılları 1327-15 Mayıs 1336) ve diğer büyük devlet adamları kendisine kâtiplere yardımcı olması için bir kitap yazmasını emretmişlerdir. Ancak Nahcevânî, işlerinin yoğunluğundan dolayı bu eseri kısa sürede tamlayamamıştır.⁹ Yazar kendi ifadesiyle eserinin ilk taslağını 19 Mayıs 1360 tarihinde tamamlamış, 1365 yılının sonunda tashih etmeye başlamış ve 6 Nisan 1366 tarihinde Tebriz'de tamamlayarak Celayırlı hükümdarı Şeyh Üveys (h. 1356-1377)'e ithaf etmiştir.¹⁰

Müellif eserini kaleme almadan önce uzun bir hazırlığa girişmiştir. Kendi ifadesiyle öncelikle Reşîdüddîn Vatvât (ö. 1177)¹¹, Bahaeddin Muhammed Bağdadî (ö. 1192'den sonra)¹², Nureddin Münşî (ö. 1229'dan sonra)¹³ ve

s. 62-76). Javad Sajadieh, *Organisation und Administration unter den Mongolen in İrân: nach dem Dastûr al-kâtib fi ta'jin al-marâtib des Muhammad b. Hindûşâh*, Universität Wien (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Wien 1958.

⁷ Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî, *Düstûru'l-Kâtib fi T'ayîni'l-Merâtib*, C. I-II, neşr. Abdülkerim Alioğlu Alizade, Ferhengistân-ı 'Ulûm-ı Cumhûri-yi Şûra-yı Sosyâlisti-yi Azerbâyçân, Moskova 1964-1971-1976.

⁸ Şems-i Münşî Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî, *Düstûru'l-Kâtib fi T'ayîni'l-Merâtib*, C. I-II, neşr. Ali Ekber Ahmedî Dârânî, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1395 h.ş. [Bu çalışmada bu neşirden istifade edilmiştir.]

⁹ Nahcevânî, *age*, C. I, s. 12; Sajadieh, *agt*, s. 5; Miraftab, *agt*, s. II; Mustafa Uyar, *Ortaçağ Türk-Moğol ve İran Tarihi Çalışmaları*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024, s. 247.

¹⁰ Nahcevânî, *age*, C. II, s. 680; Miraftab, *agt*, s. III.

¹¹ Hârizmşahlar devrinde özellikle Atsız b. Muhammed (1128-1156) ve oğlu İlarıslan (1156-1172) zamanında divân-ı inşâ reisi olan Ortaçağ'ın ünlü münşilerindendir. Hayatı ve eserleri hakkında bk. Derya Örs, "Vatvât, Reşîdüddîn", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, s. 573-574; Meryem Gürbüz, "Hârezmşahlar (1097-1231) Devleti Evrak Numuneleri Üzerine Bir İnceleme (Dini Vurgu)", *International Social Sciences Studies Journal*, 6/55, 2020, s. 367.

¹² Hârizmşah hükümdarı Alaeddin Tekiş (1172-1200) döneminde yaşamış ve münşilik görevini ifa etmiştir. Hayatı ve eseri hakkında bk. Gülseren Azar Nasrabadi, "Hârezmşahlar Dönemi Münşeat Mecmualarından et-teveşül ile't-Teressül ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, s. 35-40.

¹³ 1221-1225 yılları arasında Hârizmşah Devleti'nde divân-ı inşâda münşî olarak faaliyet göstermiştir. Hayatı ve eseri hakkında bk. Coşkun Erdoğan, "Hârezmşahlar Devleti Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il ve Nûreddin Münşî", *Ordu*

Radıyyüddin Heşşâb (ö. XIII. asır)¹⁴ başta olmak üzere kendisinden önceki büyük inşâ ustalarının yazılarına başvurmuş ve toplumun tüm sınıflarının ilişkilerini incelemiştir. Bu münşilerin edebî yeteneklerini kabul etmesine rağmen, onların eserlerini model olarak almamaya, kendi yöntemine göre tamamen yeni bir üslup ortaya çıkarmaya karar vermiştir. Çünkü ona göre “yazım üslubu zamanla değişir, modası geçer ve böylece sonraki nesiller için değerini kaybeder”¹⁵.

Nahcevanî, yalnızca devlet yazışmaları ve hitap kalıpları sunmayı değil, aynı zamanda *dîvân-ı inşâyâ* yeni kâtib olarak atanan yazı yazmaya kabiliyetli memurlara, kendi ifadesiyle “tüm dünyanın sultanları ve âlimleri tarafından büyük itibar gören” mektup yazma sanatını öğretmeyi de amaçlıyordu.¹⁶

Düstûru'l-Kâtib, edebî dil ve zengin terminolojisi sayesinde XIV. ve XV. yüzyıl Yakındoğu Moğol-Türk devletlerinin sosyal, kültürel ve teşkilat tarihi hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermektedir. Eserin birinci cildi; hükümdar, hanedan üyeleri ve bürokratlara hitap kalıpları ile sosyal ve kültürel hayata dair mektup örneklerini içermektedir. İkinci cildi ise; idarî, askerî, dinî görevlilerin atanma yarlığı örnekleri, toprak sistemi ve vergileri kapsamaktadır. Kitapta devlet bünyesi içerisinde yer alan kurumlara atanma ile ilgili üçer yarlık örneği verilmektedir. Bu yarlık örneklerinden çoğu XIV. yüzyılda hakkında çok az bilgi sahibi olduğumuz kurumları kapsamaktadır. Bunlar arasında bu çalışmaya da konu olan *ordu bukavulu* (*bûkâvul-i leşker*) da bulunmaktadır.

1. Ordu Bukavulumun Görevi

Bukavul teriminin kökeni ve anlamı hakkında István Vásáry, kapsamlı bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışmasında daha önce araştırmacılar tarafından *bukavul* ıstılahının etimolojisi ve anlamı hakkındaki bilgileri aktarmış ve ardından yeni çıkarımlarda bulunmuştur. Vásáry'nin kelimenin kökeni ve anlamı hakkındaki görüşlerine katıldığımız için burada sadece okuyucuyu bilgilendirmek üzere kısa bir bilgi verilecektir ve ardından Vásáry'in eksik bıraktığı *bukavul*ün görevleri konusu üzerinde durulacaktır:¹⁷

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14/1, Mart 2024, s. 401-407.

¹⁴ Hayatı hakkında kaynaklarda neredeyse bilgi bulunmamaktadır. Kâtip Çelebi, tam adını Radıyyüddin Ahmed b. Mahmud es-Semerkandî olarak zikretmekte ve Farsça yazı yazma sanatı hakkında *Nefâisü'l-Kelâmi ve Arâisü'l-Aklâm* (Konusmanın Değerli Bilgileri ve Kalemlerin Gelinleri) adlı bir eseri olduğunu kaydetmektedir. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 4, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 1576.

¹⁵ Nahcevanî, *age*, C. I, s. 4-5.

¹⁶ Nahcevanî, *age*, C. I, s. 6.

¹⁷ Vásáry çalışmasında ifade ettiği üzere ıstılahın etimolojisi üzerinde durmuş, bu unvana

Gerhard Doerfer, *bukavulun* Türkçe bök- “iğrenmek/aşırı doymak, aşırı yemek” fiil kökünden geldiğini ve sonuna eklenen -vul ekinden dolayı Moğolca da olabileceğini öne sürmüştür.¹⁸ Volker Rybatzki ise Türkçe bökü/böke “güçlü, sert, savaşçı/güreşçi” kelimesiyle ilişkilendirmektedir.¹⁹ Vászary, Doerfer’in görüşünü -vul şeklinde biten kelimelerin Doğru Türkçesinde Moğol kökenli olduğu fikrinin genel kabul görmesi dolayısıyla reddetmektedir. Rybatzki’nin görüşünü ise böke ile *bukavul* arasındaki anlamsal uyumsuzluk nedeniyle kabul etmez.²⁰ Ona göre *bukavul*, Moğolca bököyi/bökeyi “eğilmek, başını eğmek, eğilerek selam vermek” fiilinden türemiştir.²¹ Böylece o, kelimenin Moğolca olduğunu ve araştırmacıların “çâşnigâr” olarak belirttikleri *bukavul* ıstılahının²² “boyun eğen bir hizmetçi” anlamına da sahip olduğunu ifade etmektedir.²³

Ortaçağ kroniklerinde *bukavul* ıstılahına ilk olarak Reşîdüddîn’de rastlamaktayız. Adı geçen müellif, Hûşîn kavminden bahsederken; Cengiz Han (h. 1206-1227) zamanında bu kavmin büyük emîrlerinden Bûruğûl’un önceleri Cengiz Han’ın hizmetinde *bukavul* ve *bâverçî* olduğunu, daha sonra *keşik* (*keşikî*)²⁴ emîrleri arasında yer aldığını, zamanla sırasıyla *keşik* (*keşik*) emîri, *tümen* emîri, ardından ordunun sağ tarafının muteber büyük emîrlerinden biri olduğunu aktarmaktadır.²⁵

Reşîdüddîn’in *bukavul* ile birlikte aşçılık/şarabdarlık görevini üstlenen *bâverçî*²⁶ birlikte kaydetmesi, Cengiz Han zamanında *bukavul*ların *çâşnigâr* vazifesi gördüğünü göstermektedir. Ayrıca saray görevlileri içerisinde yer alan

sahip kişilerin görevleri hakkında bilgi vermemiştir. Bk. István Vászary, “Mongol or Turkic? Notes on Büküvül, a Military and Court Official of the Turco-Mongolian Polities”, *The Early Mongols, Language, Culture and History, Studies in Honor of Igor de Rachewiltz on the Occasion of His 80th Birthday*, ed. V. Rybatzki et al, Indiana University 2009, s. 201-202.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, C. II, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1965, s. 301-307.

¹⁹ Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006, s. 336.

²⁰ Vászary, *agm*, s. 196-197.

²¹ Vászary, *agm*, s. 200.

²² Mesela bk. Doerfer, *age*, C. II, s. 301; Şemîs Şerik Emîn, *Ferbeng-i Istılahât-ı Dîvân-ı Devrân-ı Moğol*, Edeb-i Hüner-i İnan, Tahran 1357 h.ş., s. 74; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 228, n. 1.

²³ Vászary, *agm*, s. 200.

²⁴ Cengiz Han’ın hassa ordusuna verilen isimdir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Uyar, *İlhanlı (İnan Moğolları) Devleti’nin Askerî Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 15.

²⁵ Hemedânî, *age*, C. I, s. 160, 533.

²⁶ Emîn, *age*, s. 65-66.

bukavulların, hükümdarın en yakınları arasında olmalarından dolayı, zamanla askerî görevler üstlendikleri ve terfi ettirildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Ögedey Han zamanında 638 (1240-1241) yılında yapılan bir av merasimi sırasında *bukavullar*, ele geçirilen avların şehzadeler, emîrlar ve askerler arasında taksiminden sorumlu tutulmuştur.²⁷

Reşidüddîn, *ordu bukavullarından* (*bûkâvul-ı leşker*) açıkça ilk olarak Kubilay Han (1260-1294) bahsinde şu şekilde söz etmektedir: “Büyük ordu emîrlarinden Embây askerinin tamamının başıydı. Bu zamanda mansıpların mansıbı ve *fincânın* mukabili olan *ordu bukavulu*ydı”.²⁸ *Fincân* unvanı, Çince *Ping Zang/Ping Çang* olarak anılmaktadır ve *Çingsang*'ın yardımcısıdır. *Çingsang* ise Çince sadrazam, Moğolca eyalet veziri anlamına gelmektedir.²⁹

Yine aynı müellif, Kubilay Han devrinde Merkit kavminden Emîr Kadaka'nın *bukavulların* başı ve askerinin işlerinin onun sorumluluğunda (*kâr-ı çerîk be dest-i o est*) olduğunu kaydetmektedir.³⁰

İlhanlılar döneminde ise *ordu bukavulu*, askerî işleri düzenleme, askerinin teftişi, sayısının belirlenmesi, gelirlerinin düzenlenmesi, levazımâtın tedariki ve dağıtımından sorumluydu.³¹ Celayırlı ordusunda da vazifeli bu görevli, askerî zümre içerisinde emîrlar sonra en yetkili kişiydi. Görevleri arasında emîrlik işlerinin tedbiri, askerlerin düzenini sağlama, *dîvân-ı büzüjürge*den emîrlar ve askerlere tayin edilen maaşların ulaştırılması bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra savaş sonrası ele geçirilen ganimetlerin dağıtımı ve askerler arasında görev taksimi de onun uhdesindeydi.³²

Ordu bukavulu olarak atanan kişi askerinin sayısını, ordunun idaresini, maaşlarını ve ihtiyaçlarını belirleyerek *dîvân-ı büzüjürge* bildirir ve bu ihtiyaçların teminine aracılık ederdi. *Ordu bukavulları* yüksek rütbeli askerler gibi sultanın fermanıyla atanırdı. Böylece orduda bulunan üst düzey komutanlar, hatta vezirler onun işlerine müdahale edemezdi.³³

Ordu bukavulunun görevinin mahiyetini daha iyi anlayabilmek için Nahcevânî'nin verdiği yarıklı örneklerinin tercümesini aktarıyoruz:

²⁷ Hemedânî, *age*, C. I, s. 602.

²⁸ Hemedânî, *age*, C. II, s. 821.

²⁹ Hemedânî, *age*, C. VI, 2156, 2176.

³⁰ Hemedânî, *age*, C. II, s. 836.

³¹ Uyar, *İlhanlı*, s. 136.

³² Nahcevânî, *age*, C. II, s. 517-518; Sajadieh, *agt*, s. 35; Şîrîn Beyânî, *Târîh-i âl-i Celayır*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran 1381 h.ş., s. 132.

³³ Bülent Yılmaz, *Celayırlılar Kabile Devleti*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002, s. 287.

1.1. “İsen Timur’un Ordu Bukavulu Olarak Atanması”na Dair Yarlık

İsen Timur, eski zamanlardan itibaren askerlerin *bukavulluğu* ile meşgul ve bu ehemmiyetli işin kaide ile kanunlarından haberdar olup mükemmel olgunluk ve tecrübe elde ettiğinden; bu tarihten itibaren en önemli işlerden sayılan leşker-i mansûrun *bukavulluk* görevini kendisine tefviz ettik. O, bu konuda kendisinden gördüğümüz ve bildiğimiz gibi güzel ve beğenilir işleri yerine getirip divânda kararlaştırıldığı üzere asker topluluklarının *vezâyîf*³⁴, *merâsim*³⁵ ve *câmegiyâtını*³⁶ onlara sunsun ve fazladan beklenti içerisinde olmalarına izin vermesin.

Buna dayanarak bu hüküm sadır oldu ki, *ulus emîrleri*³⁷, vezirler, *tümen*³⁸, *hezâre*³⁹ ve *sedé*⁴⁰ emîrleri, İsen Timur’u leşker-i mansûrun *bukavulu* olarak bilip başka birisini ona ortak etmesinler ve onu düşman bilmesinler. Kendisinin emirlerine ve yasaklarına itaat edip boyun eğsinler. *Vezâyîf*, *câmegiyât* ve *mersûmât* askere bölüştürdüğünde bu taksime razı olsunlar, sözünden dışarı çıkmasınlar ve saygı ile ululuk vazifelerini yerine getirsinler. Tümen ve *hezâre* emîrleri, onun rahat gönülle asâkir-i mansûrenin *bukavulluk* görevini yerine getirebilmesi için, elini güçlü bilip kendisini riayet ve koruma konusunda çabalasınlar. *Divân-ı büzürg sahibleri* (vezirleri) masrafları için harcaması amacıyla *bukavula* kararlaştırılıp defterlerde kaydedilen *mersûmu* ona sunsunlar⁴¹.

³⁴ *Vazîfe* (çoğ. *vezâyîf*), maaş, askerlere eşya veya nakit olarak verilen emekli maaşı, askerlere günlük, haftalık, aylık veya yıllık olarak verilen yiyecek. Bkz. Ali Ekber Dehhoda, *Lügat-nâme-i Dehhoda*, C. 15, yay. Muhammed Mu’in ve Seyyid Ca’fer Şehîdî, Müessese-yi İntişârât ve Çap-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1377 h.ş., s. 23211.

³⁵ *Mersûm* (çoğ. *merâsim/ mersûmât*), askerlere devlet tarafından yıllık ödenen maaş. Dehhoda, *age*, C. 13, s. 20591, 20664.

³⁶ *Câmegî* (çoğ. *câmegiyât*), câme (kıyafet)+y (e-ye ait) birleşik kelime. Askerlere aylık olarak ödenen kıyafet ücreti. Bazı kaynaklarda maaş anlamında da kullanılmaktadır. Dehhoda, *age*, C. 5, s. 7407; Hasan Enverî, *Istılabât-ı Divân-ı devre-yi Gaznevî ü Selçukî*, Kitabhâne-yi Zuhûrî, Tahran 1355 h.ş., s. 91.

³⁷ İlhanlı ve Celayırlı devletleri bünyesinde en üst askerî yetkili *ulus emîridir*. Askerî yönetim içerisinde dört *ulus emîri* bulunmaktadır ve bunlar arasında en üst yetkili “Beylerbeyi” unvanına sahiptir. İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Mustalabi’s-Şerîf*, tahk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Darü’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 68; Ebi’l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhü’l-A’sa fî Smâati’l-İnşâ*, C. 4, Darü’l-Kütübü’s-Sultaniyye, Kahire 1919, s. 423.

³⁸ 10.000 kişilik askerî birlik.

³⁹ 1.000 kişilik askerî birlik.

⁴⁰ 100 kişilik askerî birlik.

⁴¹ Nahcevanî, *age*, C. II, s. 518.

1.2. “Toğây Timur’un Ordu Bukavulu Olarak Atanması”na Dair Yarlık

Ulus emîrleri, vezirler, *ülke*⁴², *tümenler*, *hezâreler* ve *sedeler* emîrleri, asker toplulukları ile memâlik-i mahrûse vilayetinde bulunan asker topluluğu bilsinler ki, bu tarihten itibaren leşker-i mansûrun *bukavuluk* görevi Toğây Timur’a tefviz edildi. O, bu konuda kendisinden görünen ve bilinen güzel çalışma, iş birliği ve kifayeti yerine getirsin. Askerlerin *mersûmâtı* ve aynı şekilde askerlerin memleket fethinde elde ettiği ganimetleri doğruluk esasıyla aralarında bölüştürsün. Kimsenin kimseye, zorbalık, hadsizlik, zülüm ve baskı yapmasına izin vermesin.

Buna dayanarak bu hüküm sadır oldu ki, kendisini leşker-i mansûr *bukavulu* olarak bilip elini bu görevde güçlü bilip kuvvetli kılsınlar. Askerler topluluğu onun sözü ve doğru görüşünden dışarı çıkmasınlar, kendileri aralarından yaptığı taksime razı olsunlar. Fazladan istemekten sakınıp korunsunlar ve kendisine saygı ve ululuk göstermeye çalışsınlar. Dîvân *sahibleri*, dîvân defterlerinde yazılıp kaydedilmesine dayanarak *bukavuluk mersûmunu* kendisine sunsunlar ve hiçbir şeyi eksik yapmasınlar.⁴³

1.3. “Kutluğ Timur’un Ordu Bukavulu Olarak Atanması”na Dair Yarlık

Kutluğ Timur eski zamanlardan beri *dîvân-ı büzjürg* ile *tümen* ve *hezâre* emîrlere hizmet ve mülazemetle meşgul ve eski *bukavular* topluluğuyla dostluk kurup *bukavuluk* görevinin inceliklerine vakıf olduğundan dolayı; İsen Bûkâ *tümeninin* *bukavuluk* görevi kendisine tefviz edildi. O, bu görevin şartları ve gereksinimlerini yerine getirmek için çaba sarf etsin. Askerleri nizama koyup bunlara bağlı olan önemli işleri ve teçizatını düzenlemeyle meşgul olsun. Bunların yanında dîvân *mersûmlarını* (dîvândan gelen *mersûmları/gelirleri*) ele geçen fetihler ve ganimetler ile birlikte doğrulukla aralarında bölüştürsün.

Buna dayanarak bu hüküm sadır oldu ki, İsen Bûkâ ve onun *tümeninin* *hezâre* ve *sede* emîrleri ile bunların asker topluluğu bu tarihten itibaren kendisini, mezkûr *tümenin* *bukavulu* bilsinler. Bu görevle ilintili olan bütün işlerde doğrudan kendisine başvurup onun sözü ve doğru görüşüne itibar ederek güvensinler. Kendisine itaat ve saygıda çaba göstereyinler. Dîvân

⁴² Kronikler ülke emîrleri hakkında bilgi vermemektedir. Bu açıdan ülke emîrinin görev ve sorumluluğu hakkında *Düstûru'l-Kâtib* dışında bilgi bulunmamaktadır. Adı geçen kaynağa göre ülke emîrligi ulus emîrliginden sonra gelen rütbedir. Ayrıca aynı kaynaktan anlaşıldığına göre bunlar eyaletlerin asayişinden sorumlu askeri valilerdir. Bk. Nahcevânî, *age*, C. II, s. 498-499.

⁴³ Nahcevânî, *age*, C. II, s. 518-519.

sahipleri o tümenin bukavuluk mersûmunu kendisi adına kararlaştırıp defterlere kaydetsinler ve yıldan yıla, münasip bir yerden kendisine ulaşmasını sağlasınlar. Böylece o da gönül rahatlığıyla bu önemli görevle ilgilenip övgüler alacak işler gerçekleştiresin.⁴⁴

2. Değerlendirme

Moğollar ve ardılları devrinde görev alan bukavullar, daha önce aktarıldığı üzere araştırmacılar tarafından *çâşniğîr* olarak belirtile de bu vazifenin beraberinde hatta ötesinde sorumluluklara sahiptir. Özellikle Reşîdüddîn'in bukavul ile *bâverçî* (aşçı) görevlilerini birlikte anması, bukavulların *çâşniğîr*liğin yanında saray/ordugâh mutfağının ihtiyacını da karşılayan görevli olduğuna işaret etmektedir. Muhtemelen hükümdarlara yakın olmaları sayesinde; zamanla -Ortaçağ'da devletin temelini oluşturan- ordu içerisinde kritik mevkilerde görevlendirilmişlerdir. Özellikle Nahcevânî'nin "*asker tairjeleri içerisinde emirlerden sonra aka ve en büyük kimselere bukavul denilmektedir.*"⁴⁵ tanımı, bukavulun Cengiz Han sonrası süreçte *çâşniğîr*likten ziyade levazım subayı olarak faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

Ferman örneklerinde görüldüğü gibi bukavul olarak atanacak kişide aranan nitelikler arasında en önemli husus bu konuda liyakatli olmasıdır. Bukavul, askerler için divân tarafından kararlaştırılan para ve gıyecek gibi ihtiyaçların dağıtımından sorumludur. Emirler onun işini kolaylaştırmak zorundadır, kendisi de ödeneğini divândan temin etmektedir. Ayrıca ordunun tamamından sorumlu bir bukavulun emri altında alt rütbeli bukavullar hizmet etmektedir. Böylece her tümenin ve *hezâresinin* ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir bukavul görevlendirilmektedir.

Genel levazım subayı olarak niteleyebileceğimiz bukavullar, Celayırlı ordusu içerisinde savaşa da katılmışlardır.⁴⁶ Celayırlı ordusunda *ümera-i bukavullardan* biri Emir Ali Bukavul idi. 1362 senesinde Tebriz'de Emir Doğan adlı bir bukavul vardı.⁴⁷ Teşkilat yapısı Celayırlı Devleti temelinde kurulan Kara-Koyunlu Devleti'nde bukavullar, asker toplamak vazifesini de yürütmüşlerdir.⁴⁸ Bunların yanında geç Timurular döneminde medreselerde

⁴⁴ Nahcevânî, *age*, C. II, s. 519.

⁴⁵ Nahcevânî, *age*, C. II, s. 517; Beyânî, *age*, 131; Yılmaz, *agt*, s. 287.

⁴⁶ Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, neşr. Hanbaba Beyânî, Çaphane-yi İlmi, Tahran 1317 h.ş., s. 236; Vászary, *agm*, s. 203.

⁴⁷ Nuri Abdülhamid el-Ânî, *el-İrak fi'l-Abdi'l-Celâirî*, Darü's-Şuuni's-Sekafiyeti'l-Âmme, Bağdad 1986, s. 146.

⁴⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 225.

müderriis ve talebelere yiyecek dağıtan görevli de *bukavul* unvanına sahiptir.⁴⁹

Sonuç

Ortaçağ Türk-Moğol devlet geleneğinin idarî, askerî ve bürokratik kurumlarının tafsilatıyla açıklanmaya muhtaç olduğu ortadadır. Hem idarî hem de askerî görevleri uhdesinde bulunduran *bukavular* bu hususta somut bir örnek teşkil etmektedirler. Bu sebeple Nahcevânî'nin eseri, Selçuklulardan Osmanlılara miras kalan idarî ve askerî kurumları anlamada, anlamlandırmada ve yeni bir boyut kazandırmada önemli bir yapıttır. Nitekim çoğu araştırmacıya göre belki de sadece bir kaynağa göre değerlendirilen bir ıstılahın, aslında zikredilen mananın çok ötesinde anlamlara sahip olduğu görülmüştür. Çoğu zaman hükümdar sarayının görevlilerinden ya da hükümdarın güvenilir adamlarından biri olan aşçı veya *çâşniğîr* ile eş anlamlı olarak yorumlanan *bukavulun* esasen Türk-Moğol ordu biriminin mensubu olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçla, Ortaçağ askerî tarih araştırmalarında kavram ve ıstılahların tek bir manada kullanılmadığı görülmüştür. Bu çalışma, devletin idarî ve askerî kurumlarını ele alan ana kaynakların incelenmesinin, daha önce ulaşılan tespitlerin değişmesine, eldeki veri miktarının artmasına ve çok sayıda yeni fikrin ortaya çıkmasına imkân sağladığını göstermektedir. Bu nedenle bu tarz eserlerin daha yoğun bir ilgi ve daha büyük bir dikkatle incelenmesi tarih bilimi açısından önem taşımaktadır.

⁴⁹ Doefler, *age*, C. II, s. 304; Maria Eva Subtelny, *Timurids in Transition Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden-Boston 2007, s. 306.

	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	07.04.2024
Kabul Tarihi:	20.05.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	07.04.2024
Date of Acceptance:	20.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

Abdullah b. Fazlullah-ı Şirazî, *Tahrirî Dîğêr ez Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-A'sâr*, haz. Ahmed Hâtemî, Neşr-i 'İlim, Tahran 1401 h.ş.

Abdullah b. Fazlullah-ı Şirazî, *Tecziyetü'l-Emsâr ve Tecziyetü'l-A'sâr*, meşhur be *Târîh-i Vassâf*, C. I-II, neşr. Ahmed Hâtemî, Neşr-i 'İlim, Tahran 1401 h.ş.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cibân Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

BEYÂNÎ, Şîrîn, *Târîh-i âl-i Celayır*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahra 1381 h.ş.

DEHHODA, Ali Ekber, *Lügat-nâme-i Dehboda*, C. 15, yay. Muhammed

Mu'in ve Seyyid Ca'fer Şehîdî, Müessese-yi İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahran 1377 h.ş.

DOERFER, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, C. II, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1965.

Ebi'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâati'l-İnşâ*, C. 4, Darü'l-Kütübü's-Sultaniyye, Kahire 1919.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

EL-ÂNÎ, Nuri Abdülhamid, *el-İrak fî'l-Abdi'l-Celâirî*, Darü's-Şuuni's-Sekafiyyeti'l-Âmme, Bağdad 1986.

EMİN, Şemîs Şerik, *Ferheng-i Istilabât-ı Dîvân-ı Devrân-ı Moğol*, Edeb-i Hüner-i İrân, Tahran 1357 h.ş.

ENVERÎ, Hasan, *Istilahât-ı Dîvân-ı devre-yi Gaznevî û Selçukî*, Kitabhâne-yi Zuhûrî, Tahran 1355 h.ş.

ERDOĞAN, Coşkun, "Hârezmşahlar Devleti Tarihine Ait Yeni Bir Kaynak: Vesâilü'r-Resâ'il ve Delâ'ilü'l-Fezâ'il ve Nûreddin Münşî", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1, Mart 2024, ss. 399-413.

GÜRBÜZ, Meryem, "Hârezmşahlar (1097-1231) Devleti Evrak Numuneleri Üzerine Bir İnceleme (Dini Vurgu)", *International Social Sciences Studies Journal*, 6/55, 2020, ss. 365-373.

Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, neşr. Hanbaba Beyânî, Çaphane-yi 'İlmi, Tahran 1317 h.ş.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif bi'l-Mustalabi's-Şerif*, tahk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, C. 4, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

MİRAFTAB, Mahmud, *Dastür al-kâtib fî ta'yin al-marâtib (Mohammad ebn Moulânâ Hendûşâh Nahgavânî)*, Edition und Darstellung, Universität Göttingen (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Göttingen 1956.

Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî, *Düstûru'l-Kâtib fî T'ayini'l-Merâtib*, C. I-II, neşr. Abdülkerim Alioğlu Alizade, Ferhengistân-ı 'Ulûm-ı Cumhûri-yi Şûra-yı Sosyâlisti-yi Azerbâyân, Moskova 1964-1971-1976.

NASIRABADI, Gülseren Azar, "Hârezmşâhlar Dönemi Münşeat Mecmualarından et-tevessül ile't-Teressül ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi", *History Studies*, 13/1, Şubat 2021, ss. 33-49.

ÖRS, Derya, “Vatvât, Reşîdüddîn”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 573-574.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

Reşîdüddin Fazlullah, *Câmi'u't-Tevârih (İlbanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Reşîdüddîn Fazlullah Hemedânî, *Câmi'u't-Tevârih (Târîb-i Mübârek-i Gâzânî)*, C. I-IV, neşr. Muhammed Ruşen ve Mustafa Musevî, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1394 h.ş.

RYBATZKI, Volker, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente: Eine lexikalische Untersuchung*, Publications of the Institute for Asian and African Studies, Helsinki 2006.

SAJADİEH, Javad, *Organisation und Administration unter den Mongolen in Īrân: nach dem Dastūr al-kâtib fî ta'jîn al-marâtib des Mubammad b. Hindûşâh*, Universität Wien (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Wien 1958.

SUBTELNY, Maria Eva, *Timurids in Transition Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Brill, Leiden-Boston 2007.

Şems-i Münşî Muhammed b. Hindûşâh Nahcevânî, *Düstûru'l-Kâtib fî T'ayîni'l-Merâtib*, C. I-II, neşr. Ali Ekber Ahmedî Dârânî, Mîrâs-ı Mektûb, Tahran 1395 h.ş.

UYAR, Mustafa, *İlbanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

UYAR, Mustafa, *Ortaçağ Türk-Moğol ve İran Tarihi Çalışmaları*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul 2024.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

VÁSÁRY, István, “Mongol or Turkic? Notes on Bükevül, a Military and Court Official of the Turco-Mongolian Politics”, *The Early Mongols, Language, Culture and History, Studies in Honor of Igor de Rachewiltz on the Occasion of His 80th Birthday*, ed. V. Rybatzki et al, Indiana University 2009, ss. 195-207.

YILMAZ, Bülent, *Celayirliler Kabile Devlet*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2002.

Güney Kafkasya’da Ayrılkçlık ve Mülteciler Sorunu*

Prof. Dr. Gasim HAJIYEV | 0000-0002-6500-7890 | gasimh@mail.ru
Head of the “Caucasus History” Department of the AMEA Caucasian Studies
Institute, Baku, Azerbaijan
ROR ID: <https://ror.org/006m4q736>

Öz

Modern dünyada Uluslararası Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar sorununun çözümü insanlığın karşı karşıya olduğu çok önemli bir konudur. İstanbul Üniversitesi Uluslararası Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar Enstitüsü İnsanlık, Barış ve Adalet Dergisi’nin faaliyeti bu açıdan takdire şayandır.

Dünyanın birçok yerinde meydana gelen suçlar ve bunların çözümüne yönelik adaletsiz yaklaşımlar, söz konusu sorunların çözümüne yönelik olsa da çoğu durumda adil bir çözüm bulunamamıştır. Pek çok ülke ve devlet bundan büyük zarar gördü. Bu çatışmalardan biri de Ermenistan’ın uzun yıllardır Azerbaycan’a yönelik asılsız toprak iddialarıyla yürüttüğü etnik temizlik, tehcir ve soykırım politikasının başlattığı uzun süreli çatışmalar ve savaşlardır.

Bu, Ermenistan’ın uzun süredir Güney Kafkasya halklarına yönelik devlet ayrılkçılığıdır. Bu bölücülük ve tehcirler, kışkırtılan savaşlar sırasında binlerce insan mülteci haline geldi ve ülke içinde yerinden edildi. Mülteci sorununun çözümü, kural olarak, devletler ve halklar açısından büyük gerilimler yaratmıştır. Rus hükümeti, Azerbaycan Türklerinin tarihi topraklarında, Bakü, Erivan, Zengezur, Karabağ gibi ayrı yerleşim birimlerinde Ermenilerin sayısını artırmaya ve hâkim konumlarını sağlamaya çalışıyordu.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Azerbaycan, Ermenistan, ayrılkçılık, mülteci sorunu.

Atıf Bilgisi

HAIYEV, Gasim. “The problem of separatism and refugees in the South Caucasus”, TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi 4, sy. 1 (Haziran 2024): 175-194. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577479>

The Problem Of Separatism And Refugees In The South Caucasus

Prof. Dr. Gasim HAJIYEV | 0000-0002-6500-7890 | gasimh@mail.ru
Head of the “Caucasus History” Department of the AMEA Caucasian Studies
Institute, Baku, Azerbaijan
ROR ID: <https://ror.org/006m4q736>

Abstract

In the modern world, solving the problem of International Genocide and Crimes against Humanity is a very important issue facing humanity. The activity of Humanity, Peace and Justice Journal (HUPEJ) of International Genocide and Crimes Against Humanity Institute of Istanbul University is commendable in this regard.

Crimes occurring in many parts of the world and unjust approaches aimed at solving them are aimed at solving the mentioned problems, but in many cases they have not found a fair solution. A number of nations and states have suffered great damage from this. One of such conflicts is the long-lasting conflicts and wars started by the policy of ethnic cleansing, deportation and genocide carried out by Armenia for many years with groundless territorial claims against Azerbaijan.

This is the state separatism of Armenia directed against the peoples of the South Caucasus for a long time. Thousands of people have become refugees and internally displaced persons during these separatism and deportations, instigated wars. As a rule, solving the refugee problem has created great tensions for states and peoples. The Russian government was trying to increase the number of Armenians in the historical lands of the Azerbaijani Turks, in separate settlements, including Baku, Yerevan, Zangezur, Karabakh, and ensure their dominant position.

Keywords: South Caucasus, Azerbaijan, Armenia, separatism, refugee problem.

Citation

HAIYEV, Gasim. “The problem of separatism and refugees in the South Caucasus”, *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 175-194. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577479>

Introduction

Since the beginning of the 20th century, the groundless territorial claims put forward by the Armenians after they were settled in the lands of Iravan and Nakhchivan of Azerbaijan began. The “Armenian issue”, which is the “political card” of some European countries and Russia, was brought up. This is the main reason why the people of Azerbaijan faced the territorial claims, genocide and ethnic cleansing policy of the Armenian chauvinist-nationalist elements from time to time for more than two hundred years.

The people of Azerbaijan have been subjected to the occupation policy of Armenian nationalists and their patrons. The people of Azerbaijan were expelled from their historical lands many times, turned into refugees and internally displaced persons, and all this led to the creation of a mass of refugees and displaced persons due to the massacres committed by Armenians. This has left a mark in history, like the time when the fate of those who were forced to live as refugees during the First World War, which took place at the beginning of the 20th century, was decided, and we think that it is necessary to study this history.

1. The Problem of Separatism and Refugees in the South Caucasus

The hostile attitude of the “Ararat” state created by the Armenians who were moved to the Caucasus in the 19th century and settled at the beginning of the 20th century towards the Azerbaijan People’s Republic did not allow this state to strengthen. Thus, at the beginning of the 20th century, the national liberation movements that expanded in the South Caucasus and other areas became a real opportunity for ideologically and militarily organized Armenians. They came up with the fictitious “Great Armenia” ideology. In this regard, they started ethnic cleansing operations in the territory of Azerbaijan. Armenia’s policy of state separatism in the South Caucasus led to the re-occupation of the weak South Caucasus states, including the APC, by Bolshevik Russia, which had just survived the occupation of Tsarist Russia. During the 70 years they were part of the USSR, Armenia did not give up its groundless territorial claims against Azerbaijan. The propaganda machine of Armenian historians and ideologists made many attempts to prove that Armenians are an “aboriginal people” in the South Caucasus and to convince the world community of this. However, even if they could not achieve this, they were able to attract Armenian

nationalists to wars of occupation, following a false ideology. With this ideology, they dealt a heavy blow to the peoples of the Caucasus region, especially the Azerbaijanis.

The Russian government was trying to increase the number of Armenians in the historical lands of the Azerbaijani Turks, in separate settlements, including Baku, Yerevan, Zangezur, Karabakh, and ensure their dominant position. Also, this policy was aimed at preventing independence tendencies of Azerbaijanis who were in colonial slavery and creating an Armenian-Christian barrier in their place by pushing out the local population. Therefore, the military and political activities of Armenians were helped, and their aggressive actions against Azerbaijani Turks were supported. At the beginning of the 20th century, the Armenians began to expel the local population from the historical lands of Azerbaijan for the first time. For this purpose, Armenian terrorist organizations operating in Azerbaijan committed mass massacres in Baku, Yerevan, Zangezur, Karabakh and other places in 1905.¹ The massacres that began in Baku in February 1905 continued until 1906. As a result of these massacres, more than 50 thousand Azerbaijanis were killed and hundreds of settlements were destroyed. More than 200 villages were burned and destroyed in only Karabakh and Zangezur. More than half of these villages were later destroyed, Azerbaijanis were able to return to a small part, and Armenians settled in the rest.²

In 1905-1906, Armenians looted and burned 200 Azerbaijani villages of Iravan and Ganja governorates, and 75 villages of Shusha, Jabrayil, and Zangezur.³

In May 1918, three independent states - Georgia, Azerbaijan and Armenia - were established in the South Caucasus. However, it was not possible to define the boundaries between these states. In the past, it was difficult to restore the broken borders due to the occupation of Tsarist Russia. At that time, the mixed settlement of Azerbaijanis, Georgians and Armenians in the governorates under the Caucasian viceroyalty made it difficult to define these borders. At that time, the issue of solving the problem of disputed territories

¹ Mir Mohsun Nevvap, *Armenian-Muslim conflict in 1905-1906*. Elm, Baku 1993, p. 45.

² Karim Shukurov, *Population of Azerbaijan: history and sources of study*, Baku Elm 2004, p. 974; "Rovshan Mustafayev, *Crimes against humanity of Armenian terrorist and bandit groups (XIX-XXI centuries)*, Concise chronological encyclopedia, 2003, No. 60, pp. 80-86.

³ Muhammad Said Ordubadi, *Bloody years*, Elm, Baku, 1991, p. 82.

existing in 11 regions between the republics of Azerbaijan and Armenia and Azerbaijan and Georgia became urgent. During the period of the Azerbaijan Democratic Republic, the issue of some of those territories was resolved peacefully, that is, on the basis of the principle of self-determination of the population. At that time, there was no need for weapons because disputes were settled through negotiations. However, the governments of Armenia and Georgia preferred to resolve the issue by force of arms. That's why the disputes sometimes took a sharp turn. The undisputed territory of the Azerbaijan Democratic Republic is 97297.67 sq.km (39075.15 sq.km in Baku governorate, 44371.29 sq.km in Ganja governorate, 3992.54 sq.km in Zagatala governorate, 9858.69 sq.km in Iravan governorate). The disputed territory between Azerbaijan, Armenia and Georgia was 16598.30 sq.km (7913.17 sq.km in Iravan governorate, 8685.30 sq.km in Tbilisi governorate). During the APC period, the territory of the country, including disputed territories, was 113,895.97 sq.km.⁴ However, after the establishment of Soviet power in the South Caucasus, under the pressure of Moscow, approximately 10,000 square kilometers of the territory of the Azerbaijan SSR was given to Armenia and Georgia.

The research shows that the territorial disputes between the South Caucasus republics in 1918-1920 became more and more acute. In these disputes, the most damage was done to the Azerbaijani population. Even the territories of Azerbaijan have been attacked by the armed forces of Armenia. In 1918, Armenian armed forces destroyed 229 settlements in Baku province (including 58 in Shamakhi district, 112 in Guba district), 272 settlements in Ganja province (115 in Zangezür, 157 in Karabakh), 211 in Iravan province (32 in Iravan district, 7 in Yeni-Bayazid), 75 in Sürmeli, 84 in Echmiadzin), 82 settlements were destroyed in Kars province, hundreds of thousands of people were expelled from their ethnic territories and turned into refugees.⁵ In order to deal with the refugee problem, the Refugee Department of the Muslim Faction was established under the South Caucasus Sejm in March 1918. The Muslim faction raised the issue before the Sejm government in order to end the massacres against Muslims. Also, by sending a delegation, the Faction managed to discuss the results of investigations in the Iravan governorate at the session of the Sejm. Although this led to the relief of the

⁴ *Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for 1920*, Part 1, Baku 1920, p. 50.

⁵ SARA, f.894, pol.10, w. 80, p. 49-56; SARA, f.970, pol.10, w. 16, p. 1-9; SARA, f.1061, pol.1, w. 95, p.5-8; SARA, f.970, pol.1, w.1, p. 28-29; SARA, f.970, pol.1, w.66, p.7.

situation of the refugees to a certain extent, it was not possible to stop the massacres.⁶

When the Armenian state was established (in May 1918) in the territory of Iravan governorate, which is the historical land of Azerbaijan, its capital was not yet known.

In order to put an end to the conflicts, the government of Azerbaijan announced on May 29 that it made a compromise to make the city of Yerevan the capital of the newly established state of Armenia. Although the Iravan Muslim National Council expressed its opposition to the concession, a decision was made.⁷ Finally, with the help of the patrons of the Armenians, in 1918, the Armenian state was established in the territory of Western Azerbaijan, with the city of Iravan being temporarily given as the capital.

According to the Batum Treaty (signed on June 4, 1918), the territory of the Republic of Armenia was 9.8 thousand square kilometers. In return, the Armenian government announced that it would give up its territorial claim against Azerbaijan. Despite this, new attacks by Armenians began. After the massacres in Eastern Anatolia, the Armenian armed groups, who fled to the Caucasus under the pressure of the Turkish troops, under the command of Andranik attacked the towns and villages inhabited by the Azerbaijani-Turkish population (from Gumru to Karakilsa, from there to Dilijan valley and Goyce, then to Nakhchivan, and from there to Zangezur) and devastated them. By strengthening the Armenian armed forces in Zangezur and threatening Karabakh, the Azerbaijani government was in serious danger. They armed the Armenians living in Upper Karabakh, the ancient lands of Azerbaijan, and encouraged them to help Andranik's bandits. At that time, they wanted to unite Upper Karabakh to Armenia by expelling the population of the Muslim villages and the Azerbaijani-Turkish population of the Karabakh region of Azerbaijan. Andranik's bandits destroyed many villages inhabited by the Azerbaijani-Turkish population (Chamirli, Shorca, Gayabashi, Sariyagub, Tashkent, Tazagoshabulag, Kyzylbulag, Yukhari Alchali and Kerkibash of Goyce district of Yeni-Bayazid district) and looted the people's property. The surviving population was forced to retreat to the mountains and wait for help. After the representatives of these villages came

⁶ *Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for 1920*, Part 2, Baku 1920, p. 10-11.

⁷ SARA, f.970, pol.1, w.5, p. 14.

to Ganja and appealed to the head of the government, Fatali Khan Khoyski, the Azerbaijani government expressed its protest to the Armenian government, demanded help in ending the massacres against Muslims in Yeni-Bayazid district, and asked him for an answer about the measures taken by the population to return to their places without hindrance.

Andranik Ozanya's gang entered Nakhchivan and Zangezur district after the massacres he committed in Goyche, and seized the road to Gorus and Shusha. The government of Azerbaijan sent a note of protest to the government of Armenia on August 15 regarding this and assessed this action of the Armenian armed forces as aggression. At the same time, it was sharply stated that if measures are not taken against the withdrawal of Armenian military forces from the territory of Azerbaijan, the responsibility for the further development of events will fall on the Armenian government.⁸

The Armenian government stated that Andranik's armed forces were removed from the Armenian army on August 1 and gave the excuse that they were not subservient to the Armenian government. Andranik and his group are not subordinate to the government of Armenia and declared that they do not recognize it, and stated that the government is not responsible for the actions of Andranik and his group.⁹

In October 1918, the appointment of a representative of the Armenian government to the KarvanSARA (State Archive of the Republic of Azerbaijan) area of the Gazakh district (now Ijevan) and the beginning of the administration of that area by force of arms caused the opposition of the Azerbaijani government. Expressing its objection to this, the Azerbaijani government appointed Mammad Khan Tekinski as a permanent representative to Armenia in early November 1918 in order to regulate relations with Armenia in a civil manner, to end national conflicts and armed clashes, to solve territorial conflicts with justice, and to alleviate the situation of refugees.¹⁰ Although the Azerbaijani side repeatedly appealed to the Armenian government in the fall of 1918 to hold a peace conference, this proposal was not given a positive response. According to the Mudros Agreement signed on October 30 of that year, the withdrawal of Turkish and German troops from the South Caucasus opened Armenia's hands. Taking

⁸ SARA, f.970, pol. 1, w. 11, p. 180.

⁹ SARA, f.970, pol. 1, w. 11, p. 193.

¹⁰ SARA, f. 887, pol. 1, w. 6, p. 370.

advantage of the opportunity that arose after the British troops received a mandate for the South Caucasus on behalf of the Entente countries, Armenia wanted to expand its territory by force of arms. He tried to do this at the expense of the lands of Azerbaijan and Georgia. However, as a result of the attacks by the local Muslim and Georgian self-defense units on the Armenian armed forces in the Vedibasara and Zangibasara districts of the Yerevan governorate, in the Sharur-Daralayaz district, as well as in Borchali and Lorud, Armenia went to peace talks. The High Commission of the United States wanted to resolve the territorial disputes between Azerbaijan and Armenia in favor of Armenia. Therefore, they tried to separate those areas from Azerbaijan by creating a neutral zone in Nakhchivan and Sharur-Darelayaz districts. The government of Azerbaijan agreed to the creation of a neutral zone on the condition that the sovereign rights of Azerbaijan remain intact in that area. The Prime Ministers of Azerbaijan and Armenia met in Tiflis on November 23, 1919 to resolve territorial disputes. In those negotiations, the Armenian government undertook to withdraw its troops from Zangezur, which it occupied, in order not to violate the territorial integrity of Azerbaijan.¹¹ However, the Armenian government not only did not fulfill its promise to withdraw the Armenian armed forces from the occupied settlements in Zangezur, on the contrary, 48 villages in the 3rd area of Zangezur district and 3 villages in the 4th area were destroyed and destroyed (January 19-25, 1920).¹²

During the years 1893-1919, Armenian terrorists representing the “Gnchak” and “Dashnaktsutyun” parties were killed in the borders of the Ottoman state and the South Caucasus, including Baku, Kurdemir, Jabrayil, Ganja, Sheki, Shamakhi, Gazakh, Guba, Tbilisi, Akhalkalak, Akhalsikh, They carried out 129 terrorist attacks in Istanbul, Trabzon and Urmia.¹³

Karabakh Governor-General Khosrov Bey Sultanov informed the head of the British mission that came to Shusha (on February 17, 1919) that it was not the local Armenians who caused the conflict in Upper Karabakh, but the Republic of Armenia and Dashnaktsutyun's party, and demanded the disarmament and removal of Andranik's group from Karabakh, and the

¹¹ SARA, f. 897, pol. 1, w. 31, p. 44

¹² SARA, f. 2898, pol. 1, w. 6, p. 34

¹³ Feliks Tsertsvadze, *Hypocrisy and lies of Armenian propaganda*, Chashyoglu, Baku, 2007, p. 47-56.

return of the refugees to their former places, took the initiative to discuss the issues of opening the Aghdam-Shusha road for traffic. However, the National Council of Armenia strongly objected to this proposal. After that, Khosrov Bey Sultanov told the British representative that Armenians wanted to separate Karabakh from Azerbaijan, not peace, and wanted to conquer Zangezur, and despite all this, he wanted to resolve the Armenian-Muslim conflict peacefully.

In the information dated February 28, 1919 sent by the head of Zangezur district to the governor of Ganja, it was mentioned that the brutality of bandits of the bloodthirsty Andronik covered the area from Hekari to Araza, from Minkend to Bazar-cha and the border of Nakhchivan district.

2. The Problem of Refugees and the Question of Its Solution

When the Russian Bolshevik army approached the border of Azerbaijan (in March 1920), the members of the Armenian National Council secretly entered the Karabakh region of Azerbaijan from Armenia and committed provocations and national massacres there. The AKP government has taken serious measures to establish law and order in the Karabakh region and ensured the protection of its sovereign rights here. Despite the official recognition of the independence of the Azerbaijan Democratic Republic at the Paris Peace Conference in January 1920, territorial disputes with Armenia continued. At that time, the problem of refugees remained one of the most important issues for the Azerbaijani government to solve. This was the second big blow after the deportation and genocide that took place in Iravan governorate and different regions of Azerbaijan in March-April 1918. During the First World War, from a number of conflict centers - Eastern Anatolia, the Balkans, etc. Thousands of refugees gathered in Baku governorate. Most of the refugees who came to Baku were non-Muslims. At that time, the Muslim Charitable Society, the Committee for Aid to Armenian Refugees, the Committee for Aid to Latvian Refugees, the Committee for Aid to the Stoned Polish Population, the Baku Committee for the Registration of Refugees of the committee founded by Tatyana Nikolayeva, the Baku branch of the General Commission for the Placement of Refugees on the Caucasus Front, etc., were in Baku. such societies and committees were established.

In the information sent by the mayor of Baku to Petrograd on December 31, 1917, it was stated that “there are 2,568 refugees in Baku - including 1,763

Armenians, 276 Latvians, 169 Russians, 157 Jews, 95 Greeks, 84 Poles, 13 Aisorians, 7 Hungarians, 3 Czechs, 1 Bulgarian was registered". It is interesting that, at that time, Baku gradonachalniki did not register Muslim refugees in order to deprive them of aid. At that time, thousands of Turkish refugees from Eastern Anatolia took refuge in Azerbaijan. They were under the patronage of the Baku Muslim Charitable Society. The Ministry of Health and Welfare was created while the APC government was still in Ganja.¹⁴

It is known from official documents that as a result of the massacres that continued since February 1918, 0.5 million people became beggars (except for Nakhchivan district, Sharur precinct, the 2nd-3rd police areas of Sürmeli precinct and Zangibasar district), in these areas that were destroyed More than 200 thousand Muslim population lost everything. Muslims of Goykumbat, Arbat, Aghcagishlaq and Charbakh villages of Yerevan city, Zangibasar belong to this category. According to official information, the number of dead was 100-120 thousand people, 50 thousand refugees came to North Azerbaijan, and then many of them moved to South Azerbaijan and the territory of Turkey. Hundreds of people were brutally killed by Armenian gangs in Zangezur district, villages belonging to Azerbaijanis were destroyed. 211 villages in Iravan province and 92 villages in Kars province were burned and looted. In 1918, 1,349 villages belonging to Azerbaijanis were registered in the territory of present-day Armenia. The villages inhabited by Azerbaijanis made up 50-55% of the current territory of Armenia, and the villages inhabited by Armenians made up 30-35%. During two years, as a result of the aggressive policy of Armenians against the territories inhabited by Azerbaijanis, 157 villages were fully owned and 67 villages were partially owned. In general, at that time Dashnaksutyun's party played a key role in the expansion of the feeling of hatred against Azerbaijanis, and they always and by all means acted with anti-Turkish policy. Together with Dashnaksutyun's party, Andranik Ozanyan and Hayk Bzhshkyan (Gay) were more active in the implementation of the genocide policy of Tsarist Russia against Azerbaijanis. The events that went down in history like the Zangezur massacre, which led to the settlement of about 30 thousand Armenians in these areas, were the result of Andranik's inhuman actions. This intention of Andranik, who wished to turn the entire South Caucasus into a "Great Armenia" state, was not realized. While leaving

¹⁴ *Address-calendar* - Nagyl evi, Baku 2011, p. 115.

Zangezur, he destroyed the population that survived the first massacre in Zangezur, Bazarchay, Vedi and Etchmiazin villages along the way. This ethnic cleansing policy of the Armenians led to the death of more than 260,000 Azerbaijanis at that time. The Armenian press is currently trying to hide this information.¹⁵

The policy of the Armenian government caused the Azerbaijanis living there to be displaced from their ancestral land, Western Azerbaijan, and became refugees. Thousands of refugees were also settled in Shusha, Javanshir, Jabrayil, and Zangezur districts. This made the work of the governor-general even more complicated.

This activity of Armenian-Dashnak gangs against Azerbaijanis was carried out with deportation and genocide. At that time, Azerbaijanis who had become refugees from the accidents of Iravan governorate were mostly settled in Ganja and its surroundings. Measures were taken to provide them with food and protect their health. However, the enemy forces tried to disrupt political stability in the governorate using all means. The Bolsheviks, who were especially distinguished in this field, tried to expand the peasant movement here, taking into account the characteristics of the province. These violations continued during the republic.

After the APC government moved to Baku in October, the Ministry of Health and Welfare was divided into two parts. The Ministry of Health and the Ministry of Welfare began to operate separately. The Ministry of Protection faced 2 main tasks - the issue of refugees and the issue of protection. The work to be done on the issue of refugees: accepting refugees from Armenia and Turkey, providing them with basic food and foodstuffs, seeds and working animals for planting, providing interest-free loans to restore individual farms in some rural communities, and providing them with employment. On the issue of guardianship, a number of activities were carried out: organizing orphanages and camps for the maintenance of young orphans, opening cheap canteens and food stations for the poor, monitoring individual and public charity activities, and assisting in its development. In order to perform these tasks, 3 departments were created in the ministry - guardianship, refugees and economic departments. The Ministry organized 6 state patronage circles in order to solve local issues in an orderly manner.

¹⁵ Vagif Arzumanli, Nazim Mustafa, *Black pages of history, Deportation, Genocide, Refugee*, Gartal, Baku 1998, p. 88.

These are Baku district (included Baku city, Baku, Guba districts), Ganja district (Ganja city, Ganja and Gazakh districts), Shamakhi district (Shamakhi and Goychay districts), Nukha district (Nukha, Aresh districts, Zagatala governorate), Karabakh district (Javanshir, Shusha, Jabrayil and Zangezur districts) and Lankaran district (Lankaran and Javad districts).¹⁶ Guardianship inspectors were in charge of cases in the districts. The issue of assistance to refugees was organized in three main directions in the Ministry of Protection: in Baku and its regions; in other parts of the country; in foreign countries. In 1919, for refugees, orphans, old people, in Bayil, in the territory of the present Nasimi region¹⁷, in Surakhani, Romany, Mashtag, Bulbula, etc. canteens were opened in places. In 1919, 17 canteens, 2 food distribution points, and 5 teahouses were operating. The daily bread needs of approximately 700 refugees from Kars province were covered by the Ministry of Protection through the mediation of the Baku Muslim Charitable Society. For this purpose, the ministry paid 526,195 manats from November 1919 to January 1, 1920. In 1919, the refugee districts were as follows: The number of refugees in Ganja District was 21,098 people.¹⁸ 5 food centers, 3 orphanages, and a hospital were opened here. 18,244 pounds of grain products were distributed to the refugees.¹⁹ In Shamakhi district, the number of refugees was 26,877. 13 food stations, 2 orphanages, an Armenian orphanage, and a hospital were opened here.²⁰ 18,244 pounds of grain products were distributed to them. In Nukha district - the number of refugees was 5100 people. A food station, a Muslim and two Armenian orphanages were opened here. 2623 pounds of grain products were distributed to them. In the Karabakh region, more than 20 thousand refugees were helped, Zangezur refugees were given a loan of 187,500 manat within 3 months. Food aid was provided to 3205 people in Lankaran district, a food station, an orphanage was opened, and more than 4 thousand pounds of grain products were distributed. In 1919, according to the information provided by the district inspector of Ganja, along with Muslim refugees,

¹⁶ SARA, f. 46, pol. 2, w. 235, p. 6. 100; Aziz B. *Azerbaijan People's Republic and the problem of refugees* - Baku: actual problems of APC, materials of the international scientific session, - March-May 2003, p. 17-18

¹⁷ Boran Aziz, *Azerbaijan People's Republic and the problem of refugees* - Baku: actual problems of APC, materials of the international scientific session, - March-May 2003, p. 17-18.

¹⁸ SARA, f. 28, pol. 1, w. 13, p. 7.

¹⁹ SARA, f. 970, pol. 1, w. 65, p. 3.

²⁰ SARA, f. 897, pol. 1, w. 40, p. 1-204.

3928 Armenians (including 1818 Turkish Armenians), 427 Russian refugees from SARA (State Archive of the Republic of Azerbaijan) tovka and Novo-Ivanovka villages displaced by the Armenian armed forces found shelter in Ganja. The Ministry of Protection opened a lazaret (military hospital) for Armenian refugees in Ganja. As we mentioned above, the Ministry of Protection also helped Azerbaijani refugees living abroad. On June 4, 1919, the AKP government instructed its diplomatic representative in Yerevan, M. Takinsky, to collect and send statistical figures about the villages of Yerevan province and Kars province destroyed by the Armenian armed forces, about the names of those killed there, about those who were captured, and about stolen herds. The Azerbaijani government would use this factual information at the Paris Peace Conference. These facts were used by the Iravan Muslim National Council during the appeal to the heads of the missions of the great powers in the Caucasus.²¹ From July 8, 1919, lawyer Zulfugar Bey Makinski started working as a representative of the Ministry of Protection in Yerevan to solve the problem of Muslim refugees in Armenia.

During the First World War, a branch of the Baku Muslim Charitable Society was opened in Kars. This society saved 40,000 Turks who survived the Armenian genocide from starvation and death. During the APC period, a representative office was opened in Kars on the basis of that department. In January 1919, the government of the South-West Caucasus appealed to the government of Azerbaijan and asked for financial assistance and officials to solve the problems of the refugees.²² The government of Azerbaijan sent a bag of gold coins to help the refugees who escaped from the villages of Iravan province and found shelter in Cildir and Agbaba districts. Azerbaijani Turks from Armenia and Kars province came to the border of Georgia in 1918 via the Iravan-Gumru-Tbilisi, Kars-Gumru-Tbilisi railway, and from there they were transferred to Azerbaijan via the Tbilisi-Ganja-Baku railway. During 1919, the permanent representation of Azerbaijan in Georgia ordered 171 wagons from the Ministry of Roads of Georgia for the refugees gathered in Tiflis from Armenia and Kars province to go to Azerbaijan.²³ According to the information provided by the Permanent Representation of Azerbaijan in Armenia, up to 200 thousand Muslim population was displaced by the Armenian armed forces in Echmiazin and Yeni-Bayazid districts of

²¹ SARA, f. 970, pol. 1, w. 65, p. 3.

²² SARA, f. 28, pol. 1, w. 13, p. 27.

²³ SARA, f. 897, pol. 1, w. 40, p. 1-204.

Yerevan in 1919 alone. On the basis of the information provided by the representative of the Ministry of Protection in Armenia, a draft decision was submitted to the parliament on providing assistance to the population in Armenia. In July 1919, 3 million manats were allocated to provide assistance to the population in Armenia, and 15 wagons of flour, wheat and barley were sent at the expense of these funds. Also, a dispensary for Muslims was opened in Yerevan, and an orphanage for 85 people was organized there (September 1, 1919). Later, this orphanage was placed at the disposal of the American Children's Aid Committee. In order to provide assistance to Muslims fleeing from Armenia and Kars province, mobile food stations (free canteens) were created on the roads they passed. According to the instructions of the Ministry of Defense, such food stations were opened at the Lower SARA (State Archive of the Republic of Azerbaijan) l station and near Tbilisi.²⁴ Out of the 575,000 Muslim population who lived in the territory of Armenia until 1918, on the eve of the fall of the APC, only a little more than 10,000 Azerbaijani-Turkish people remained.²⁵ Thus, in 1918-1920, most of the population saved from the genocide in Armenia found refuge in Azerbaijan as refugees. The problem of refugees returning to their private lands remained unresolved during the APC government. This problem did not find a fair solution after the establishment of Soviet power in Azerbaijan. Before the establishment of the USSR (1922), less than half of the population who fled to their historical lands - a total of 100,000 Azerbaijani Turks - were able to return to West Azerbaijan (present-day Armenia).

On April 28, 1920, the fall of the government of the Azerbaijan Democratic Republic in Baku and the announcement of the establishment of the Bolshevik government in Azerbaijan had an impact on the situation in Ganja province. On the same day, under the chairmanship of F. Aliyev, the Ganja District Committee of the Azerbaijan Communist (Bolsheviks) Party, the Gubernia Revolutionary Committee was established and an ultimatum was sent to the Ganja governor about the transfer of power. The ultimatum was accepted. On April 29, an act was signed on the transfer of

²⁴ *Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for 1920*. Part 3, Baku 1920, p. 87.

²⁵ Zaven Korkodyan, *Population of Soviet Armenia, 1831-1931, (in Armenian. Yerevan, 1932)*, p. 185; See: "İsrafil Mammadov, Sabir Asadov, *Azerbaijanis of Armenia and their bitter fate*, Baku 1992, p. 33.

power to the Gubernia Revolutionary Committee. On May 1²⁶, 11th Red Army units entered Ganja. However, the Soviet authorities faced a strong resistance movement in the Ganja governorate. Uprisings against the Soviet Bolshevik occupation took place in Ganja, Karabakh and other regions. Units of the 11th Army brutally suppressed these uprisings, and Soviet power was restored.²⁷ Ganja governorate was abolished.

These atrocities committed by the Armenians were the result of the “Turkless Armenia” policy implemented during the Dashnak rule. In 1916, the number of Azerbaijanis within the current borders of Armenia decreased from 333,000 to 84,500 in 1926. The main reason for this is the acts of deportation and genocide against Azerbaijanis in 1918-1920.

As a result of the Karabakh war started by Armenia at the end of the 20th century, the armed forces of Armenia occupied 20% of the lands of Azerbaijan. The former Nagorno-Karabakh Autonomous Province came under the control of the Armenian armed forces. 7 districts of the former Nagorno-Karabakh Autonomous Province of the Republic of Azerbaijan were also occupied by the armed forces of Armenia. More than 20,000 Azerbaijanis died in the war, about 100,000 people were injured and 6,000 people were captured. More than one million Azerbaijanis - approximately 15% of the country’s population - are refugees and live in tent cities. 700 towns and villages were destroyed in the occupied territories of Azerbaijan. Almost all houses, schools, and hospitals were burned in those cities and villages.

In general, as a result of the military aggression of Armenia, 20% of the territory of the Republic of Azerbaijan was occupied, and approximately one million residents of those regions of the republic became refugees in their own country, lost their permanent places of residence, and had to leave their homes. He stayed in this place. All these weakened both the economic and social conditions of Azerbaijan, and most importantly, seriously damaged the independence, sovereignty and territorial integrity of the republic. Also, Armenia has refused to fulfill the relevant resolutions of the United Nations Security Council regarding the liberation of the occupied territories.

Although the resolutions of the UN Security Council demanded the

²⁶ Israfil Mammadov, Sabir Asadov, *Azerbaijanis of Armenia and their bitter fate*, Baku 1992, p. 33.

²⁷ Manaf Suleymanov, *The Azerbaijani army (1918-1920)*, Baku 1998, p. 27.

immediate and unconditional withdrawal of Armenian armed forces from the lands of the Republic of Azerbaijan and the return of refugees to their native places, Armenia, ignoring the efforts and calls of the international community in this field, continued to occupy the regions of the Republic of Azerbaijan.

Although the UN Security Council called to refrain from any hostile actions that could lead to the expansion of the conflict, any interference or military intervention, this was only remembered as another warning to the aggressor Republic of Armenia.

One of the important issues here is the need to create guaranteed security conditions for refugees and IDPs to return to their permanent places of residence, which Armenia, as a rule, did not follow. Finally, the Republic of Azerbaijan increased its defense power, created a strong, regular army, increased the security of the army, established high diplomatic relations, and won the second Karabakh war, which began with the threats and military attack of Armenia. As a result of the 44-day Patriotic War, Armenia put an end to groundless territorial claims against the Republic of Azerbaijan. The solution to the problem of territorial integrity was realized.

During the 30-year occupation period in the Republic of Azerbaijan, important measures were taken at the state level to solve the social issues of refugees and internally displaced persons.

Conclusion

Armenians committed mass massacres and genocides against Azerbaijanis in 1905-1906, 1918-1920, and deportations of Azerbaijanis in 1948-1953 and 1988. Twice in just one century, Armenians committed genocide against Azerbaijanis - at the beginning and end of the 20th century, on March 31, 1918 and the Khojaly genocide in 1992.

The Armenian-Azerbaijan Nagorno-Karabakh conflict, separatism, deportation, genocide, and the resulting refugee problem, started by Armenian nationalists from the beginning of the 20th century, dealt a heavy blow to the life of the South Caucasus, especially Azerbaijan.

Armenia's policy of state separatism in the South Caucasus brought great troubles to the indigenous peoples of the South Caucasus.

The problem of refugees remained on the agenda for a long time as a

difficult issue in the life of local peoples. Different from the state of Azerbaijan and the Azerbaijani-Turkish nation and the organizations created by them, a number of states and public organizations approached the solution of the refugee problem and meeting their material and moral needs in a different way.

The problem of separatism, deportation, genocide and refugees caused by Armenia continued until the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. States and peoples have suffered a large amount of material and moral damage. Due to Armenia's non-constructive position, the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict has not been resolved, although international organizations have repeatedly held discussions and adopted decisions. The conflict was resolved only as a result of the 44-day Patriotic War, which began in September 2020 with the counter-offensive operation of the Republic of Azerbaijan. The moral support of the fraternal Republic of Turkey was a great support for the state and people of Azerbaijan in this struggle.

During the 30-year occupation in the Republic of Azerbaijan, important measures were taken at the state level to solve the social issues of refugees and internally displaced persons. The problem of refugees, which appeared at the end of the 20th century as well as at the beginning, is gradually being solved.

Thus, we believe that the on going processes in the South Caucasus will once and for all put an end to the separatism of Armenia and the refugee problem.

	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	07.04.2024
Kabul Tarihi:	20.05.2024
Yayım Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin
Etik Bildirim:	turkavsoybilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	07.04.2024
Date of Acceptance:	20.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin
Complaints:	turkavsoybilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

References

Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for 1920. Part 1, Baku. 1920, p. 376

Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for 1920., Part 2, Baku. 1920, p. 460

Address-calendar of the Republic of Azerbaijan for year 1920. Part 3, Baku. 1920, p.387

ARZUMANLI, Vagif, MUSTAFA, Nazim, “Black pages of history, Deportation, Genocide, Refugee”, *Gartal*, Baku, 1998, p. 88.

BORAN, Aziz B, “Azerbaijan People’s Republic and the problem of refugees”, *Actual problems of APC, materials of the international scientific session*, - Baku, March-May 2003. p. 17-18.

KORKODYAN, Zaven. Population of Soviet Armenia, 1831-1931, *Yerevan, Armenian 1932*, p. 385

MAMMADOV, Israfil, ASADOV Sabir, Tragical fate of Azerbaijanis in Armenia, *Elm*, Baku,1992, p. 343

MUSTAFAYEVA, Ayten. Crimes against humanity of Armenian terrorist and bandit groups (XIX-XXI centuries). *Concise chronological encyclopedia*, pp. 80-86. Baku, 2003, p. 635

NEVVAP, Mir Mohsun, “Armenian-Muslim conflict in 1905-1906”, Baku, 1993, p. 345.

ORDUBADİ, Muhammad Said, “Bloody years”, Baku, 1991, p. 570

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN) (State Archive of the Republic of Azerbaijan) f. 2898, pol. 1, w 6, p. 34.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f. 46, pol. 2, w 235, p. 6, 100.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f. 887, pol. 1, w 6, p. 370.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f. 897, pol. 1, w 31, p. 44.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.1061, pol.1, w 95, p. 5-8.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.894, pol.10, w. 80, p. 49-56.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol. 1, w 11, p. 180.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol. 1, w 11, p. 193.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol.1, w 1, p. 28-29.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol.1, w 166, p. 7.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol.1, w 5, p. 14.

SARA (STATE ARCHIVE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN), f.970, pol.10, w 16, p. 1-9.

SHUKUROV, Karim. "Population of Azerbaijan: history and sources of study", *Elm*, Baku, 2004, p. 974.

SULEYMANOV, Manaf, "The Azerbaijani army (1918-1920)", *Elm*, Baku, 1998, p. 350.

TSERTSVADZE, Feliks, "Hypocrisy and lies of Armenian propaganda", *Chasbyoglu*, Baku, 2007,

Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geleneksel ve Yapay Zekâ Destekli Metin Sadeleştirmenin Toplum Dilbilimsel Açından İncelenmesi: Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu Örneği*

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ | 0000-0002-6095-1153 | mitekali@gmail.com
Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/058ya6669>

Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL | 0000-0001-6605-3541 | yilmazyesil66@gmail.com
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi ABD., Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Öz

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde özellikle temel seviyedeki dil öğrenenler için metin sadeleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Okuduğunu anlama becerisini geliştirmede temel seviyedeki dil öğrenenlerin sıklıkla başvurduğu okuma metinleri kimi zaman onlar için anlaşılabilir olabilmektedir. Bu tür durumlarda temel seviyedeki dil öğrenenlerin anlama düzeylerini arttırmada metin sadeleştirmelerinden sıklıkla yararlanılmaktadır.

Metin sadeleştirmede temel olarak bir okuma metninde otantik olarak kullanılan sözcüklerin ve yapıların anlaşılabilirliğini arttırmak için sözcük değiştirmelerinden yararlanılmaktadır. Bu değiştirmeler eş anlamlı sözcüklerin kullanımı, sözcüklerin güncel kullanımı, ifadelerin somutlaştırılması şeklinde olacağı gibi bazen de anlaşılması zor sözcüklerin metinden çıkartılması ile gerçekleştirilmektedir. Öte yandan metin sadeleştirmede bu şekilde geleneksel yöntemlere başvurulurken günümüzde yapay zekâ destekli çeviri ve otomatik sadeleştirme programlarından da faydalanılmaya başlanmıştır. Bilgisayar destekli çeviri ve sadeleştirme programları şu an için her ne kadar geleneksel çeviri ve sadeleştirme yöntemleri kadar etkili sonuçlar veremese de gerek işlevsel kolaylığı gerekse zamandan tasarruf bakımından oldukça başvurulan yöntemler olmaya devam edecektir.

Bütün bu bilgiler ışığında, bu çalışmada geleneksel sadeleştirme yöntemleri ve yapay zekâ destekli sadeleştirme programları kullanılarak gerçekleştirilen bir metin sadeleştirme karşılaştırılması yapılmıştır.

Belge inceleme yönteminin kullanıldığı çalışmada Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu adlı eseri incelenmiştir. Araştırmacılar tarafından söz konusu eser Türkçe A2 düzeyinde sadeleştirilirken, aynı zamanda eser yapay zekâ destekli “Grammarly AI Writing Assistance, Quillbot ve Open AI ChatGpt” web tabanlı yazım yardımcısı programları tarafından sanal ortamda A2 seviyesinde sadeleştirilmiştir. Elde edilen bilgiler metin sadeleştirme esasları çerçevesinde değerlendirilip yorumlanmıştır. Çalışma sonucunda yapay zekâ destekli çeviri programından elde edilen verilerde sanal sadeleştirme programlarının özellikle Türkçedeki sosyokültürel olarak adlandırabileceğimiz sözcük ve ifadeleri tam olarak algılayamadığı ve çoğu zaman tümcelerde sözcüğün ilk haliyle bıraktığı tespit edilmiştir. Bunun yanında zamandan ve iş gücünden tasarruf noktasında yapay zekâ destekli programlardan yararlanmanın geleneksel sadeleştirme yöntemine göre daha elverişli olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Metin sadeleştirme, Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu, Toplum Dilbilim, Yabancılara Türkçe Öğretimi.

Atf Bilgisi

TEKELİ, Mustafa, YEŞİL, Yılmaz “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Geleneksel ve Yapay Zekâ Destekli Metin Sadeleştirmenin Toplum dilbilimsel Açından İncelenmesi: Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu Örneği”. TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, 4/1 (Haziran 2024), 195-230. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577561>

A Sociolinguistic Analysis of Traditional and Artificial Intelligence Supported Text Simplification in Teaching Turkish to Foreigners: The Example of Muallim Naci Ömer'in Çocukluğu*

Öğr. Gör. Mustafa TEKELİ | 0000-0002-6095-1153 | mitekeli@gmail.com
National Defense University, Turkish Military Academy, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/058ya6669>

Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL | 0000-0001-6605-3541 | yilmazyesil66@gmail.com
Gazi University, Faculty of Education, Division of Turkish Education, Ankara, Türkiye
ROR ID: <https://ror.org/054xkpr46>

Abstract

Text simplification is of great importance in teaching Turkish as a foreign language, especially for basic level language learners. Reading texts, which are frequently used by basic level language learners to improve their reading comprehension skills, can sometimes be incomprehensible to them. In such cases, text simplifications are frequently used to increase the comprehension level of basic language learners.

In text simplification, word substitutions are basically used to increase the understandability of words and structures used authentically in a reading text. These changes can be made in the form of the use of synonyms, the current use of words, the concretization of expressions, and sometimes by removing difficult-to-understand words from the text. On the other hand, while traditional methods were used in text simplification, today artificial intelligence-supported translation and simplification programs have begun to be used. Although computer-aided translation and simplification programs are currently not as effective as traditional translation and simplification methods, they will continue to be widely used methods in terms of both functional ease and time saving.

In the light of all this information, in this study, a comparison of text simplification using traditional simplification methods and artificial intelligence-supported simplification programs was made.

In the study where the document analysis method was used, Muallim Naci's work titled Ömer'in Küçüklüğü was examined. While the work in question was simplified to Turkish A2 level by the researchers, the work was also simplified to A2 level in the virtual environment by the artificial intelligence-supported program like “sGrammarly AI Writing Assistance, Quillbot ve Open AI ChatGpt”. The information obtained was evaluated and interpreted within the framework of text simplification principles. As a result of the study, it was determined in the data obtained from the artificial intelligence-supported translation program that virtual simplification programs could not fully perceive the words and expressions that we can call sociocultural, especially in Turkish, and often left the words in their original form in the sentences. In addition, it has been seen that using artificial intelligence-supported programs is more convenient than the traditional simplification method in terms of saving time and labor.

Keywords: Text simplification, Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu, Sociolinguistic, Teaching Turkish with Foreigners.

Citation

TEKELİ, Mustafa, YEŞİL, Yılmaz “A Sociolinguistic Analysis of Traditional and Artificial Intelligence Supported Text Simplification in Teaching Turkish to Foreigners: The Example of Muallim Naci Ömer'in Çocukluğu”. *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 195-230. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11577561>

Giriş

İnsanoğlu, teknoloji çağının alt boyutlarından olan yapay zekâ çağına doğru hızla ilerlemeye devam ederken, çeşitli alanlarda çok sayıda gelişme ve yenilik görülmektedir. Bu alanlardan biri de uzun yıllardır araştırmaların odak noktası haline gelen doğal dil işleme metotlarının bir parçası, otomatik metin sadeleştirmedir. Otomatik metin sadeleştirme, karmaşık metni basitleştirmek ve onu daha geniş bir kitle için daha erişilebilir hale getirmek üzere yapay zekânın kullanılmasını içermektedir. Bu teknoloji, özellikle anadili olmayanlar veya bilişsel engelli bireyler gibi karmaşık dili anlamakta güçlük çeken kişiler için iletişim kurma şeklinde devrim yaratma potansiyeline sahip olmak anlamına gelmektedir.

Geleneksel metin sadeleştirme yöntemleri, karmaşık cümleleri insan zihnindeki bilgiler ışığında yeniden ifade etmeyi ve zor kelimeleri daha basit olanlarla değiştirmeyi öncelemektedir. Ancak bu işlem zaman alıcı olabilmekte ve insan faktörüne bağlı değişkenler de göz önünde bulundurulduğunda her zaman en iyi sonuçları vermeyebilmektedir. Günümüzde yapay zekâ temelli otomatik metin sadeleştirme uygulamaları, metni hızlı ve doğru bir şekilde basitleştirerek daha verimli bir çözüm elde etmeyi amaçlamaktadır. Otomatik metin sadeleştirmesinin temel faydalarından biri okuduğunu anlamada zorluk çekenlere yardımcı olabilmesidir. Bu durum, disleksi gibi öğrenme güçlüğü olan bireylerin yanı sıra, karmaşık kelime dağarcığı ve cümle yapısında zorluk yaşayabilecek anadili olmayan konuşmacılara da kolaylık sağlaması açısından önem arz etmektedir. Metnin basitleştirilmesi ile bu kişiler materyali daha iyi anlayabilmekte ve materyalle hızlı bir şekilde etkileşime geçebilmektedir. Bu şekilde söz konusu kitlelerin akademik ve mesleki başarıları üzerinde önemli bir etki yaratılabilmektedir. Otomatik metin sadeleştirmenin bir diğer faydası da farklı dil geçmişine sahip kişiler arasındaki iletişimi geliştirme potansiyelidir. Günümüzün küreselleşen dünyasında farklı dilleri konuşan bireylerle etkileşimde bulunmak oldukça yaygındır. Otomatik metin sadeleştirme, bir metnin anadili olmayanlar tarafından anlaşılması hususunda daha kolay olan basitleştirilmiş bir versiyonunu sağlayarak bu iletişim boşluğunun kapatılmasına yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Avantajlarına rağmen otomatik metin sadeleştirmenin zorlukları da vardır. Temel zorluklardan biri, basitleştirilmiş metnin orijinal metinle aynı anlamı doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığıdır. Bu durum dilin bağlamı ve nüanslarının derinlemesine anlaşılmasını gerektirmekte ve bunun günümüz yapay zekâ teknolojisi ile etkin bir şekilde kullanımı henüz geliştirme aşamasındadır. Ayrıca otomatik metin sadeleştirmenin kullanılması özellikle dilsel veri seti henüz tamamlanmamış dünya dilleri için belirli bağlamlarda önemli yanlış anlamalara yol açabilmektedir. Yapay zekâ bu hususta toplum dilbilim ile aynı

düzlemde kesişmektedir. “Toplum dilbilim, dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki tür olgu arasındaki eşdeğerliği inceleyen karma dal olarak tanımlanmaktadır”¹. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde önemli bir husus olan toplum dilbilimsel yetkinlik kavramı dil öğrenenlerin belki de fark etmeden en çok zorlandıkları alandır. Genellikle iletişimsel yetkinlik boyutunda sıklıkla karşılaşılan toplum dilbilimsel yetkinlik, dil öğrenenlerin 4 temel dil becerisinde de karşılaşılabileceği başlıca önem verilmesi gereken unsurlardandır. Toplum dilbilimsel yetkinlik, Bachman ve Avrupa Ortak Başvuru Metni'ne göre 4 temel bileşenden oluşmaktadır. “Nezaket yapılarını anlama ve kullanma, duruma uygun üslubu belirleme, açık/örtük kültürel göndermeleri anlama ve kullanma, ağız/söyleyiş farklılıklarıyla başa çıkma”².

Hem geleneksel metin sadeleştirmede hem de yapay zekâ destekli sadeleştirmede özellikle “açık/örtük kültürel göndermeleri anlama ve kullanma” ile “ağız/söyleyiş farklılıklarıyla başa çıkma” konularında hassas olunması gereken unsurlar mevcuttur. Burada orijinal metindeki bir takım sözcük ve ifadelerin uygun biçimde yeniden sadeleştirilerek aktarılması söz konusudur. Her iki yöntemde de özellikle bu tür yapıların sadeleştirilmesinde dikkat edilmesinde yarar görülmektedir. Benzer şekilde kültürel öğeleri içinde barındıran söz varlığı unsurlarının metin içerisindeki kullanımına dikkat etmek gerekmektedir. Söz varlığı içerisinde yer alan deyimler, atasözleri ve ikilemeler yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde temel seviyeden itibaren olması gereken unsurlardır. Ancak öğretim sürecinde deyim ve atasözlerinin temel seviyedeki kullanımlarında günlük hayattaki kullanım sıklığını dikkate alarak tercihte bulunmak gerekmektedir. Ayrıca temel söz varlığını bulunduran deyim ve atasözlerinin temel seviyede tercih edilmesinde fayda bulunmaktadır.³

Günümüzde süre gelen eksikliklerine rağmen yapay zekâ destekli otomatik metin sadeleştirme, insanların iletişim kurma alışkanlıklarında devrim yaratma potansiyeline sahip, gelecek vaat eden bir teknolojidir. Karmaşık metni basitleştirerek, bilgiyi daha geniş bir kitle için daha erişilebilir ve anlaşılabilir hale getirebilmenin kültürler arasında farkındalık ve iletişimi

1 Kamile İmer, “Toplum Dil Biliminin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 31, Ankara 1987, s. 215.

2 Yunus Emre ÇEKİCİ, “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programında Yer Alan Kazanımların Toplum Dilbilimsel Yetkinlik Bağlamında İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, C. 7, Adana 2022, s. 1168.

3 Latif İltar, Compatibility of the vocabulary in Turkish teaching sets as a foreign language between course and workbooks, International Journal of Education Technology and Scientific Researches, C. 7, Mersin 2022, s. 2221.

güçlendirmede önemli bir etken olacağı yadsınamaz.

1. Metin Sadeleştirme

Metin sadeleştirme, “bir metnin, anlamsal içeriği bozulmadan, hedef kitle için daha erişilebilir hale getirilecek şekilde uyarlanması” olarak tanımlanabilir. Özellikle okuma ve anlama güçlüğü çeken izleyiciler için oldukça faydalı bir yöntemdir. Metin sadeleştirmede dikkat edilmesi gereken hususların başında şu iki soruya cevap bulabilmek yerinde olacaktır:

1. Bir metnin içeriğini korurken basitleştirmek için hangi dönüşümlerin yapılması gerekir?

2. Bu dönüşümlerden hangisi okuyucuların metinleri anlamalarını geliştirmeye en çok yardımcıdır?

Gala ve Zeigler’a göre yabancı dil eğitiminde metin sadeleştirme dört temel yapı etrafında gerçekleşmektedir: ⁴

a) Sözcük temelli sadeleştirme: Sözcüksel birimlerin başka sözcüklerle veya sıklıkla eşanlamlılarla değiştirilmesi,

b) Morfolojik sadeleştirme (Dilbilgisel morfemler): Bir dilin morfolojik yapısından kaynaklı anlam vermede zorluk çekileceği düşünüldüğünde sadeleştirmeden yararlanılabilir. Örneğin çekimlerde değişiklik (örneğin, basit geçmiş zamanın bileşik geçmiş zaman ile değiştirilmesi, ikincisi daha sıktır) veya aynı morfolojik aile içindeki kategori değişikliği (“inşaat” yerine “yapılandırma” konmuştur; ikincisi daha kısa ve daha sıktır);

c) Sözdizimsel sadeleştirme: cümle yapısının basitleştirilmesi, örneğin, daha basit cümleler oluşturmak için yan cümleler yerleştirerek veya bilgi düzeyinde daha az önemli olduğuna karar verilen kesintileri kaldırarak (ilgili bir cümleyi bağımsız bir cümleye dönüştürmek; pasif sesin aktif sese dönüştürülmesi vb.).

d) Söylemsel sadeleştirme: şahıs zamirlerinin, göndermelerini belirten söz dizimi ile değiştirilmesi; mantıksal bağlantıların açıklaması, vb.

Özmen, yabancı dil öğretimi hususunda özellikle temel düzeydeki öğrencilere uygun özgün metin bulmanın çoğu zaman zor olduğunu, bu sebeple öğrencilerinin ana dillerindeki metinleri anlayabilmesi için birçok öğretmenin metin değiştiriminden yararlandığını bildirmektedir.⁵

⁴ Nuria Gala, Thomas Fañçois, Ludivine J. Drevet, Johannes Christoph Ziegler, “ La Simplification de Textes, Une Aide à l’apprentissage de la Lecture”, *Langue Française*, C. 3, France 2018, s.123.

⁵ Ceren Özmen, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Değiştirim Teknikleriyle

Richard ve Schmidt'e göre metin sadeleştirme, dilbilgisel açıdan karmaşık olan yapıların hedef dil içerisinde basitleştirilerek dil öğrenenler için daha anlamlı hale getirilmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶ Durmuş ise ikinci/yabancı dil öğrencisine verilen metindeki, karmaşık dilbilgisel özelliklerinin kaldırılarak, anlaşılması güç sözcüklerin kullanım sıklığı fazla olanlarla değiştirilmesi, yapısal özellikleri gibi içeriğinin de öğrencinin düzeyine göre oluşturulması gerektiğini savunmaktadır.⁷

Metin düzenleme ve metin sadeleştirme, başlangıç seviyesindeki öğrencilerin dil öğreniminde farklı türdeki metinlere ve bilgilere ulaşabilmeleri için metnin anlaşılabilirliğini ve öğrenilebilirliğini artırmak amacıyla alanında uzman kişiler tarafından kullanılan yöntemlerden biridir. Yabancı dil öğretiminde metnin basitleştirilmesi; öğretmenlerin tecrübe, bilgi ve sezgilerine göre farklı şekillerde uyguladıkları bir teknik olarak sıklıkla kullanılmaktadır.⁸

Geleneksel bir bakış açısına göre metin sadeleştirme, metni kısaltmak, cümleleri bölmek veya metni anlaşılır kılmak için nadiren kelimeleri değiştirmek gibi adımlardan geçer.⁹ Okuyucu, hedef kitle ve okur açısından anlaşılması zor olan metinlerin içeriği, özellikle sözcüksel, sözdizimsel ve anlamsal öğeler çeşitli dilsel süreçlerle daha okunabilir ve anlaşılır bir metne dönüştürülür. Bu dönüşüm sürecinde kaynak metnin yapıları kullanılarak hedef okuyucunun düzeyine, niteliğine ve beklentilerine göre benzer yapılar değiştirilmektedir.¹⁰

Specia, metin değiştirim sürecinde kullanılan teknikleri özetleme, kısaltma, sadeleştirme, genişletim, açıklama olarak kategorilendirdiği gibi önceden belirlenmiş sadeleştirme işlemlerini de şöyle sıralamaktadır: “Sadeleştirilmemiş yapılar; alışılmadık veya karmaşık kelimeleri veya söz yapılarını, daha bilindik kelimelerle yeniden oluşturmak; deyim, kalıplaşmış

Öykülerin *Yeniden Oluşturulması*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s. 75.

⁶ Jacques Richard, Richard Schmidt, *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*, Longman, Norfolk 2002, s. 486.

⁷ Mustafa Durmuş, “İkinci/yabancı dil öğretiminde özgün ve değiştirilmiş dilsel girdi üzerine”, *Turkish Studies*, C. 8, Ankara 2013, s.1298.

⁸ Gülten Güdek, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Metin Değiştirimi: Mustafa Kutlu'nun Hayat Güzeldir Hikâyesi Örneği*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021, s. 33.

⁹ Hande Bakan Aktaş, Sıla Ay, “Yabancı Dil Öğretiminde Geleneksel Metin Sadeleştirme Yaklaşımına Karşı Metin Dilbilimsel Sadeleştirme Önerisi: Bağlaşıklık ve Bağdaşıklık Kavramları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, Ankara 2021, s. 95.

¹⁰ Mustafa Durmuş, “On Problems Related to the Use of Simplified Texts in Second/Foreign Language Teaching”, *Bilig*, C.65, Ankara 2013, s. 136.

söz ve konuşmacının anlaşılmayı güçleştiren bazı işaretleri gibi karmaşık yapıları daha sade olacak şekilde değiştirmek; cümlelerin söz dizimini özne, nesne, yüklem şeklinde kurallı hale getirmek; edilgen yapıdaki cümleleri etken yapıya hale getirmek; metindeki cümlelerin sırasını veya yerini değiştirmek; cümleleri bölmek; cümleleri birleştirmek; cümleleri atmak, metinden çıkarmak, cümlelerin bir bölümünü, parçasını metinden atmak veya çıkarmak”¹¹

2. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Sadeleştirme

Nurlu ve Kaya, geniş bir coğrafyada milyonlarca insan tarafından kullanılan Türkçenin hem ana dili hem de yabancı dil olarak öğretilmesinin; Türkiye’de, Türk Cumhuriyetlerinde ve diğer birçok ülkede yapıldığını, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesine yönelik araştırmaların hem niteliksel hem de niceliksel olarak giderek arttığını buna rağmen bu alanda hala eksikliklerin bulunduğunu, bu eksikliklerden birini de yabancılara Türkçe öğretiminde 21. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kullanılacak seviyelere göre hazırlanmış Türkçe edebi eserlerin yeterli sayıda olmaması olarak bildirmektedir.¹²

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde okuma metinlerinden yararlanmanın dil öğrenenlere sadece dil becerilerini geliştirmeye yönelik bir katkı sağlamayacağı, aynı zamanda dilini öğrendiği toplumun tarihindeki ve güncel kültürel öğelerine de aşına olacağı açıktır. Bugün dünyanın her yerinde yoğun bir şekilde iletişim dili olarak kullanılan İngilizcenin öğretiminde edebi eserlerden yoğun bir şekilde yararlanılmaktadır. Örneğin dünyanın her yerinde Kral Arthur ve Robin Hood Efsaneleri milyonlarca çocuk tarafından bilinmektedir. Öte yandan Fransızcanın yüz yıllarca dünya dillerinin başında yer almasını sağlayan yine edebi eserlerinin varlığıdır. Fransız yazar Antoine de Saint Exupery’in Küçük Prens adlı eseri kutsal kitaplardan sonra en çok dile çevirisi yapılan eserdir. Küçük prens 475 dile çevrilmiş, 7116 farklı versiyonla yayımlanmıştır. Diğer eserlere bakıldığında Pinokyo 260 dile, Alice Harikalar Diyarında 174 dile, Jules Vernes 170 dile, Asterix ve Obelix 115 dile çevrilmiştir. Bütün bu eserlerin birçok dilde yayılmasının sebeplerinden birisi de başarılı sadeleştirme örneklerinin bulunmasıdır. Bilindiği üzere Türk dili ve edebiyatı köklü bir geçmişe sahiptir. Kültürümüzde yukarıda söz edilen birçok eserden üslupça ve içerik bakımından daha kaliteli eserler bulunmasına

¹¹ Safa Eroğlu, “Metin Dilbilimsel Ölçütler Çerçevesinde Ömer Seyfettin’in Üç Nasihat Hikâyesinin Yabancılara Türkçe Öğretimi İçin Sadeleştirme Denemesi”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 37.

¹² Musa Kaya, Muammer Nurlu, “Özgün ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Sadeleştirilmiş Metinlerde Fiilimsi Kullanımı: Dokuzuncu Hariciye Koğuşu ve Yılkı Atı Örneği”, *Journal of Turkish Studies*, C. 12, Ankara 2017, s. 329.

rağmen dünya ekseninde tanıtımının iyi yapılamamasından dolayı kendi sınırları içerisinde kısıtlı kalmakta ve evrensel boyutta bilinmemektedir. Türk edebiyatının temel kaynaklarının sadeleştirilerek günümüz neslinin anlayacağı bir dil ve üslupla yeniden ele alınması hem bu tür önemli eserlerin geçmişin tozlu sayfalarından sıyrılıp yeniden vücut bulmasına hem de Türkçe öğrenen yabancılar nazarında Türk dilinin ne kadar zengin ve tarihi bir dil olduğunun anlaşılması bakımından da önemli bir unsurdur. Alan yazında bu hususta yapılan çalışmaların varlığı son yıllarda oldukça artmıştır. Örneğin Türk dili ve kültürünün en önemli eserlerinden sayılan Dede Korkut Oğuznameleri'nin sadeleştirilmiş nüshaları araştırmacılar tarafından inceleme konusu olarak ele alınmaktadır.¹³ Bu çalışmalarda ortak amaç Dede Korkut hikayelerinin günümüz Türkçesinde anlaşılabilirliğini arttırmak ve bu hikayeleri gelecek nesillere aktarmaktır. Ancak sadeleştirme eserlerde öz kaygısı önemli bir yer tutmaktadır. Sadeleştirme yaparken eserin bürünmüş olduğu kimlik ve sahip olduğu anlamsal bütünlük korunarak hareket edilmelidir. Oysa sadeleştirme eserlerde temel nokta konudan ziyade karakter betimlemesine dönebilmektedir. Yeşil'e göre Dede Korkut hikâyeleri özelinde kahramanın da içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve sosyo-politik unsurların analiz edilmesindeki temel amaç, toplumsal normların karar alma sürecine etkisidir. Bu nedenle Dede Korkut hikâyelerini kahraman merkezli bir bakış açısı ve kahramanın dönüşümü yerine, toplum içinde yaşayan bir birey olarak kahraman perspektifinden incelemek daha sağlıklı sonuçlar verir. Bu minvalde örneğin Dede Korkut Oğuznameleri'nin sadeleştirmelerinde karakterlerin betimsel boyutlarından ziyade verilmek istenen mesaja odaklanılması yerinde olacaktır.¹⁴ Bu husus göz önünde bulundurularak bu çalışmadaki sadeleştirmede Muallim Naci'nin oluşturmuş olduğu karakterlerin betimsel özelliklerinden ziyade yaşamış olduğu kültürel ve toplumsal çevreye odaklanılmaya çalışılmıştır.

Öte yandan Durmuş ve Cihangir ise metin sadeleştirmesini eksiltmeler aracılığıyla metnin hacminde yapılan sadeleştirmeler olarak bildirmektedir ve bu sadeleştirmeleri 4 kategoride sınıflandırmaktadır:

1. "Metin içi ilişkiler ve göndermeler çıkarılarak veya bu tür sözcüklere ve söz öbeklerine yer vermeyerek yapılan sadeleştirmeler;

2. Daha kapsamlı ve çok yönlü olabilecek içeriğin yaratacağı bilişsel yükü hafifletmek ve dil öğretimi etkinliklerinde kullanılacak alıştırmalara

¹³ Selcen AKYÜZ, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dede Korkut Hikâyelerinden Yararlanılması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

¹⁴ Yılmaz Yeşil, "Epik Anlatılarda Dönüştürücü Gücün Değişmesi: Kahramanlar ve Normlar", *Milli Folklor*, C. 25, Ankara 2020, s.46.

uygunluk sağlamak üzere, içeriği sınırlandırmaya dayalı sadeleştirmeler;

3. İçeriği, belirli ve sınırlı bir mesaj veya bilgi etrafında oluşturarak yapılan sadeleştirmeler;

4. Düzey planlaması içinde öğretilecek yapılara odaklı ve onlarla sınırlı anlatım özelliklerini gözeten sadeleştirmeler.¹⁵

Yukarıdaki sınıflandırmadan anlaşıldığı üzere sadeleştirme, söz varlığı, şekil bilgisi ve sözdizimi bağlamında yalnızca orijinal metin esas alınarak uygulanan bir metin oluşturma türü değildir; yabancı/ikinci dil öğretim sürecinin her aşamasında genellikle sezgisel olarak çok farklı şekillerde kullanılan ve araştırmalarda örneklendirilen bir yöntem olarak algılanmaktadır.

3. Muallim Naci ve Ömer'in Çocukluğu Eseri Hakkında

İslam Ansiklopedisinde Muallim Naci'nin İstanbul Saraçhanebaşı'nda doğduğu, asıl adının Ömer olduğu, babasının saraç Ali Bey, annesinin Varnalı göçmen bir ailenin Atpazarı memuru tarafından evlatlık olarak yetiştirilen kızı Fatma Zehra Hanım olduğu bildirilmektedir. Tanzimat sonrası Türk edebiyatının yenilenme döneminde ismi etrafında büyük karışıklıkların yaşandığı şahsiyetlerden biri olan Muallim Nâci, Abdülhak Hâmid (Tarhan) ve Recâizâde Mahmud Ekrem'e karşı çıkması nedeniyle eski edebiyat anlayışının sancaktarı olarak sunulmuştur. Günümüz edebi çevrelerce batı etkisindeki Türk şiirine yeni bir anlayış kazandırdığı düşünülmektedir. Eserleri incelendiğinde Naci'nin, kendi dönemindeki eski edebiyatı ve klasik üslubu takip etmesine karşın yeni üslupta da oldukça başarılı şiirler kaleme aldığı görülmektedir. Bazı edebiyat tarihçilerine göre onun eski zevk ve geleneklere bağlılığının nedeninin uzun süre Batı'daki yeni edebiyat gelişmelerinden zamanında haberdar olmaması gibi nedenlerden kaynaklandığını, bu yüzden de Naci'nin Türk dilinde bir kopukluğa neden olduğunu savunmaktadır. Muallim Nâci'nin kendisinin sekiz yaşına kadar olan çocukluk anılarını anlattığı eser 1898'de Almanca'ya, 1914'te ise Rusça'ya çevrilmiştir. Eser, M. Ertuğrul Düzdağ tarafından 1969 yılında günümüz alfabesine aktarılarak yeniden yayımlanmıştır.

Muallim Naci'nin, 44 yıllık kısa yaşamında pek çok eser ortaya koyarak devrinin edebiyatına damgasını vurduğu, düşünceleriyle kendisini takip eden yazarları da etkilediği ve Türk edebiyatının yenilenmesinde önemli bir etki

¹⁵Mustafa Durmuş, Suzan Cihangir, “Yabancılar Türkçe Öğretiminde Okuma Metinlerinin Sadeleştirilmesi: Gazi Üniversitesi Yabancılar Türkçe Öğretim Seti Örneği”, *International Journal of Language Academy*, C. 26, Ankara 2018, s. 693.

yaratmış olduğu açıktır.¹⁶

Tarakçı, kimi edebi çevrelerin Muallim Naci'nin ne şair olduğunu ne de edebiyattan anladığını ileri sürdüklerini bildirmektedir. Ancak onun bir dil öğretmeni olduğu gerçeğini kendisini sevmeyenler tarafından bile kabul edildiğini de aktarmaktadır. Onun bu konudaki eserleri incelenip fikirleri ortaya konulduğunda Türk milletine yaptığı hizmet açıkça görülmektedir. Muallim Naci bu hususta dilin lehçesinin ne olması gerektiği, dil özgürlüğünün ne anlama geldiği, Türk edebiyatının bu konudaki durumunun ne olduğu ve dilin iyi organize edilmesi için neler yapılması gerektiği konularında fikirler ortaya koymuştur.¹⁷

Muallim Naci ilk hatıratı olan Medrese Hatıraları'nı yazdıktan sonra Sümbüle adlı eseri kaleme almıştır. Naci, bu eserin ilk bölümünde divan şiiri geleneğindeki kendi şiirlerinden örnekler sergilemiş, ikinci bölümünde Victor Hugo, Schiller, La Martin gibi yazarların çevirilerine yer vermiş, eserin son bölümünü ise Ömer'in Çocukluğu adlı hatıratına ayırmıştır.¹⁸

4. Yöntem

Araştırma kapsamında seçilen Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu adlı eserinin A2 düzeyine metnin değiştiriminin yapılması amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi deseni benimsenmiştir. “Belge incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar”.¹⁹

5. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada betimsel yöntemlerden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, “geçmişte ve hâlen var olan durumu, mevcut olayları, grupları, objeyi ve özellikleri olduğu gibi betimlemeyi, resmetmeyi açıklamayı amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır”.²⁰ Genel tarama modelleri evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla çok sayıda elemandan oluşan evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup üzerinde yapılan tarama

¹⁶ Hiclâl Demir, “Muallim Naci: Eski Mi, Yeni Mi?”, *Türkebilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 11, Ankara 2010, s.184.

¹⁷ Celal Tarakçı, “Muallim Naci Efendi'nin Dil Harkındaki Görüşleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, Samsun 1986, s. 67.

¹⁸ Banu Akay Öztürk “Tanzimat Edebiyatında Ben'i İfade Etme Arayışları: Muallim Naci'nin Hatıraları”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.6, Bilecik 2022, s. 195.

¹⁹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Seçkin Yayınevi, Ankara 2013, s. 217.

²⁰ Saim Kaptan, “Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri”, Web Ofset, Ankara 1995, s. 65.

düzenlemeleridir.²¹

6. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu adlı orijinal eseri, araştırmacılar tarafından oluşturulan sadeleştirilmiş metinleri ve otomatik sadeleştirme yöntemi ile elde edilmiş olan sadeleştirmeler veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Söz konusu eser Osmanlı Türkçesinde kaleme alındığı için birçok çevirmen tarafından hem orijinal hali Latin alfabesine hem de günümüz Türkçesine aktarılmak üzere birçok defa basımı gerçekleştirilmiştir.

7. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde, Gala ve Ziegler'in oluşturmuş olduğu "Metin Sadeleştirme Ölçütleri"nden yararlanılmıştır. Gala ve Ziegler metin sadeleştirme ölçütlerini "Sözcük temelli sadeleştirme", "Morfolojik sadeleştirme (Dilbilgisel morfemler)", "Sözdizimsel sadeleştirme" ve "Söylemsel sadeleştirme" olmak üzere dört kategoride sınıflandırmıştır.²² Çalışmada analizi yapılan hem yapay zekâ destekli sadeleştirme hem de araştırmacılar tarafından hazırlanan geleneksel sadeleştirme örnekleri bu dört ölçüt üzerinden incelenmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmada incelenen sadeleştirmeye dayanak olacak tümcelerin seçiminde iradi örneklemeden yararlanılmıştır. "İradi örneklemede, birimler bilerek ve isteyerek seçilir. Örnekleme oluşturulurken, evrene ait birimler konusunda fark gözetilir. Şüphesiz iradi örnekleme tamamen keyfi, hiçbir noktaya dikkat edilmeden yapılan bir seçme demek değildir. İradi bir seçme yapılırken göz önünde bulundurulması gereken bazı tercih nedenleri vardır".²³ İncelemeye temel olacak tümcelerin seçiminde Türkçe sosyolengüistik açıdan uygun örnekler tercih edilmiştir. Bu şekilde insan odaklı geleneksel sadeleştirmede sadeleştirmeyi yapanların ve makine odaklı yapay zekâ destekli sadeleştirme programlarının toplumsal öğeler üzerinde nasıl bir işlem uyguladığının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

8. Bulgular

Araştırmaya temel teşkil eden eserin Latin alfabesine dönüştürülmüş hali 6815 sözcükten oluşuyorken, araştırmacılar tarafından metnin A2 düzeyinde sadeleştirilmesi yapıldığında sözcük sayısı 6189 olarak görülmektedir. Çalışmada örnekleme olarak iradi örneklemeden yararlanıldığı için incelenmiş olan tümceler; yapay zekâ destekli sadeleştirme ve geleneksel sadeleştirme

²¹ Niyazi Karasar, "Araştırmalarda rapor hazırlama", Nobel, Ankara 2000, s.79.

²² Gala, Fañçois, Drevet, Ziegler, age, s.123.

²³ Demir Ali Ergin, "Örnekleme Türleri", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, C. 6, İstanbul 1994, s. 122.

yöntemleri ile elde edilen ve tümceler arasında sözcük, anlam ya da yapı farkları bulunanlardır. Her iki yöntemde de aynı şekilde sadeleştirilmiş tümceler kapsam dışı bırakılmıştır.

a) Sözcük temelli sadeleştirme: (STS olarak kısaltılmıştır) Sözcüksel birimlerin başka sözcüklerle veya sıklıkla eşanlamlılarla değiştirilmesi,

b) Morfolojik sadeleştirme (Dilbilgisel morfepler – MF olarak kısaltılmıştır): Bir dilin morfolojik yapısından kaynaklı anlam vermede zorluk çekileceği düşünüldüğünde sadeleştirmeden yararlanılabilir. Örneğin çekimlerde değişiklik (basit geçmiş zamanın bileşik geçmiş zaman ile değiştirilmesi) veya aynı morfolojik aile içindeki kategori değişikliği (“inşaat” yerine “yapılandırma” kullanılması gibi),

c) Sözdizimsel sadeleştirme (SDS olarak kısaltılmıştır): Cümle yapısının basitleştirilmesi, (örneğin, daha basit cümleler oluşturmak için yan cümleler yerleştirerek veya bilgi düzeyinde daha az önemli olduğuna karar verilen kesintileri kaldırılması gibi (ilgili bir cümleyi bağımsız bir cümleye dönüştürmek; pasif sesin aktif sese dönüştürülmesi vb.),

d) Söylemsel sadeleştirme (SS olarak kısaltılmıştır): Kişi zamirlerinin, göndergelerin belirtilen söz dizimi ile değiştirilmesi; mantıksal bağlantıların açıklaması, vb.

Tablo 1. Metin Sadeleştirme Örnekleri-1

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Bizim Ömer diyor	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Ömer şöyle diyor:			X	X
Geleneksel Sadeleştirme	Bizim Ömer şöyle diyor:			X	

Tablo 1’de görüldüğü üzere orijinal metinde “ki” bağlacı ile oluşturulmuş olan cümle her iki sadeleştirme yönteminde de görülmemektedir. Öte yandan geleneksel sadeleştirmede kullanılan “bizim” sözcüğü kasıtlı olarak tercih edilmiştir. Zira buradaki maksat kültürel olarak sahiplenme anlamında kullanılan iyelik ekleriyle özellikle hikâye anlatımlarda karakterleri betimlemek için kullanılmaktadır.

Tablo 2. *Metin Sadeleştirme Örnekleri-2*

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Kızıtaşı dört yol ağzından Sofular'a doğru inilirken İbn Melek Hazretlerinin medfün buldukları yüksek mezaristan sağda bırakılarak biraz daha gidilince, yine sağda bir akar çeşmeye tesadüf olunur.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Kızıtaşı'ndan Sofular'a doğru inilen dört yollu kavşaktan İbn Melek Hazretleri'nin yüksek mezarlığı sağda bırakılarak biraz daha gidildiğinde, yine sağda bir çeşmeye rastlanır.	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Kızıtaşı'ndaki kavşaktan Sofular'a doğru gidirsiniz. Orada, İbni Melek ²⁴ Hazretleri'nin gömüldüğü yüksek bir mezarlık vardır. O mezarlığı geçince sağda bir çeşme akar.	X	X	X	X

Tablo 2'de yapay zekâ destekli sadeleştirmede tümcelerin A2 seviyesine sadeleştirme işlemi sadece sözcük düzeyinde kalmıştır. Orijinal metindeki dilbilgisel yapılar büyük oranda korunmuştur. Bu durum ise bu seviyede anlaşılmayı zor hale getirecektir. Geleneksel sadeleştirmede ise tüm ölçütlerden yararlanılmıştır. Ayrıca yabancılar tarafından bilinemeyecek özellikle tarihi karakterler dipnotta açıklanmıştır.

Tablo 3. *Metin Sadeleştirme Örnekleri-3*

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	O civar ahalisini bunca zamandan beri sair uzak çeşmelere müracaattan müstağni ettiği için gurûr getirmiş gibi mütecellidâne durmakta olan bu çeşmenin hemen karşısında hayli uzun bir sokak görülür ki, Nureddin dergâhlarından birine muntehî olur.	STS	MS	SDS	SS

²⁴ Din adamı

Yapay Zekâ Destekli Sad.	O bölgedeki insanlar uzun zamandır başka çeşmelere gitmekten kaçındıkları için, buradaki çeşme gururlu bir şekilde durmaktadır. Bu çeşmenin karşısında uzun bir sokak bulunur ve bu sokak, Nureddin dergahlarından birine ulaşır.	X		X	
Geleneksel Sadeleştirme	O civarda oturan halk uzun zamandan beri uzaktaki çeşmelere gitmez. O çeşmeden su alırlar. Bu yüzden bu çeşme gururludur. İşte bu çeşmenin karşısında uzun bir sokak vardır. Sokağın sonunda Nüreddin ²⁵ dergâhlarından ²⁶ biri yer alır.	X		X	X

Tablo 3'te yapay zekâ destekli sadeleştirmede sözdizimsel bir durum ilgi çekicidir. “Olan” sözcüğü ile karmaşık bir cümle durumunda bulunan orijinal metin yapay zekâ destekli sadeleştirmede iki ayrı tümceye bölünerek tümce basitleştirilmeye çalışılmıştır. Geleneksel sadeleştirmede ise söz konusu karmaşık tümce “işte” sözcüğü ile iki parçaya bölünmek suretiyle basitleştirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4. Metin Sadeleştirme Örnekleri-4

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Dergâhın sol cihetine meyille orada incelen yoldan ilerleyecek adam, kendini imtidadı ötekenden ziyade olan Çelebi Sokağı'nda bulur.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Sol tarafta dergâhın olduğu yöne doğru devam eden kişi, Çelebi Sokağı'nda bulur kendini.	X		X	
Geleneksel Sadeleştirme	Dergâhın sol tarafından yürüdüğünüzde Çelebi Sokağı'na varırsınız.		X	X	

²⁵ Osmanlı döneminde yaşamış bir din adamı

²⁶ Dini eğitim ve tören yapılan yer

Tablo 4’te geleneksel sadeleştirmede eksiltmeden yararlanmak suretiyle sadeleştirme yoluna gidilmiştir. Özellikle aynı özneyi tanımlayan birkaç özellikteki tümceden kurtulmak amaçlanmıştır. Yapay zekâ destekli sadeleştirmede ise sözcük temelli sadeleştirme stratejisi benimsenmiştir. Fakat tümce sonunda “kendi” zahirinin yinelenmesi A2 düzeyindeki dil öğrencileri açısından yeni bir özneye yönelme sorununa dönüşebilir.

Tablo 5. Metin Sadeleştirme Örnekleri-5

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Yüreğimde o derece sevinç hâsıl olurdu ki, hemen ellerimle hırkanın göğsüme gelen iki cihetini okşamağa ve "Oh! Oh!" diye diye odanın içinde raks ederek dönüp dolaşmağa başladım.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Bu hırkayı giydiğimde hemen ellerimle hırkanın önünü okşamaya başlar, "Oh! Oh!" diyerek odanın içinde dans etmeye başladım.	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Ellerimle hırkamı okşardım. İçime çok sevinç dolardı. Odanın içinde oynamaya başladım.	X			X

Tablo 5’te yapay zekâ destekli sadeleştirmede “Oh!” ünlemi bağlam içinden olduğu gibi alınmıştır. Bunun yanında “raks etmek”, “iki cihet” gibi eskide kalmış kullanımların günümüz Türkçesine uygun şekilde sadeleştirilmesi yapay zekâ veri tabanının ne denli geniş bir yelpazeden veri topladığını göstermektedir. Geleneksel sadeleştirmede ise sözcüklerin eski kullanımlarının ve ünlem ifadelerinin A2 seviyesinde ayrıca açıklama gerektireceği düşüncesiyle değiştirmenin basit tutulması bu iki sadeleştirme yöntemi arasındaki en büyük farklılıklardan birini ortaya koymaktadır. Geleneksel sadeleştirmede insan faktörü etkili olurken, yapay zekâ destekli sadeleştirmede daha mekanik bir tavır alınmaya devam edilmektedir.

Tablo 6. Metin Sadeleştirme Örnekleri-6

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Sokakta köpekle benden başka kimse yok. Kimden istimdât edeyim?	STS	MS	SDS	SS

Yapay Zekâ Destekli Sad.	Sokakta sadece ben vardım, kimse yardım etmiyordu.	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Sokakta benden ve köpekten başka kimse yoktu. Kimden yardım isteyebilirdim?	X	X	X	

Tablo 6'da "istimdât etmek" sözcüğünün günümüzdeki kullanımını her iki sadeleştirme yönteminde kullanılmıştır. Yapay zekâ destekli sadeleştirmede orijinal metindeki soru kalıbının dışına çıkılmış olması ilgi çekicidir. Yapay zekânın veri toplama evreni olarak tüm Türkçe bileşenleri kullanıyor olması ve bu denli geniş bir evrenden aynı anlama gelebilecek şekilde tümceleri yeniden düzenliyor olabilmesi bu tür sanal yöntemlerin gelecekte ne kadar gelişebileceğini ve Türk dili ve kültürü açısından ne denli önemli bir rol oynayacağı konusunda önemli bir etmendir.

Tablo 7. Metin Sadeleştirme Örnekleri-7

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Bir yahut iki kere "Oşt!" dedi.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Bir veya iki kez "Oşt!" dedi.	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Bir ya da iki kere köpeğe "hoşt" dedi.				X

Tablo 7'de geleneksel sadeleştirmede A2 seviyesindeki bir dil öğrenenin "Oşt!" ünlemini anlayabilmesi için "köpek" sözcüğünün eklenmesiyle bir bağlam oluşturmaya çalışılması önemli bir unsurdur. Ayrıca bazı ünlemler gibi hayvan sesleri de her dilde farklı telaffuz edilmektedir. Örneğin Türkçede havlamak "hav" sesleri ile yazılıyorken, Fransızcada "ouaf", İngilizcede "woof", İtalyancada "bau", Farsçada "vaagh", Rusçada "gav", Korecede "meong" şeklinde yazılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında özellikle okuma becerisinde bu tür sosyokültürel ünlemlerin ve ifadelerin mutlaka açıklanmasında yarar vardır.

Tablo 8. Metin Sadeleştirme Örnekleri-8

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	"Selâmeti buldum" diyecek kadar koşuktan sonra, soluk soluğa denilecek bir hâlde durdum.	STS	MS	SDS	SS

Yapay Zekâ Destekli Sad.	"Selameti buldum" diyerek koşuktan sonra soluk soluğa durdum.				
Geleneksel Sadeleştirme	Köpekten kurtulmak için koştum. Nefesim tükendi. Durdum.	X	X	X	

Tablo 8’de “selameti bulmak” ifadesi günümüzde “selamete çıkmak” ifadesiyle kullanılmaktadır. Bu sebeple yapay zekâ destekli sadeleştirmede bu ifade tam olarak anlaşılammış ve tırnak içerisinde bırakılarak doğrudan alıntılama yapılmıştır. Öte yandan geleneksel sadeleştirmede ise güncel Türkçe ifadelerin kullanımı canlı tutulduğu için doğru anlam vermede daha etkili görülmektedir.

Tablo 9. Metin Sadeleştirme Örnekleri-9

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Bir parça kendime geldim.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Biraz toparlandım.	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Kendimi iyi hissetmeye başladım.			X	

Tablo 9’da “kendine gelmek” deyimini yapay zekâ destekli sadeleştirmede bir başka deyim olan “kendini toparlamak” deyimine sadeleştirilmeye çalışılmıştır. Fakat A2 seviyesinde deyimlerin kullanımı basit düzeyde tutulmaktadır ya da deyimler mutlaka açıklamasıyla birlikte verilmelidir.

Tablo 10. Metin Sadeleştirme Örnekleri-10

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Gözlerimden yeniden yaş boşandı.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Gözlerimden yaşlar süzüldü.				X
Geleneksel Sadeleştirme	Ağlamaya başladım.			X	X

Tablo 10’da günümüzde “gözleri yaşarmak” deyiminin farklı kullanımları görülmektedir. Yapay zekâ destekli sadeleştirmede Türkçede halk arasında günlük kullanımda olan “gözlerinden yaş süzülme” ifadesi tercih edilmiştir. Temel düzeydeki dil öğrencilerinin Türkçe deyimleri ve ifadeleri anlamada zorlanabilecekleri açıktır. Bu noktada deyimlerin ve ifadelerin açıklamasının verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Tablo 11. Metin Sadeleştirme Örnekleri-11

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Ne hazin manzara!... Ne büyük me'yusiyet!?	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Ne acıklı bir manzara! Ne büyük bir üzüntü!	X			
Geleneksel Sadeleştirme	Çünkü çok üzülmüştüm.				X

Tablo 11'de "Ne.... ne....." bağlama edatının yapay zekâ destekli sadeleştirmede uygun şekilde kullanıldığı görülmektedir. Hatta tümcenin bağlamsal olarak bir ünlem ifadesi ile uyduğuna göstermesi bakımından, tümce sonuna ünlem işareti konulmuş olması önemli bir ayrıntıdır.

Tablo 12. Metin Sadeleştirme Örnekleri-12

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	- "Sana ne oldu oğlum! Ne ağlıyorsun? Hırkanı niye çıkardın? Vah vah! Nedir bakayım söyle!" diye izhâr-i teessür etmeğe başladı.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	"Oğlum, sana ne oldu? Neden ağlıyorsun? Hırkanı neden çıkardın? Vah vah! Anlat bakalım!" diye sordu.			X	
Geleneksel Sadeleştirme	"- Sana ne oldu oğlum! Neden ağlıyorsun? Hırkanı niçin çıkardın?" diye sordu.			X	X

Tablo 12'de konuşma tümcelerinin anlamını kaybetmeden yapay zekâ destekli sadeleştirmede de yer aldığı görülmektedir. Orijinal metindeki "Nedir bakayım söyle?" ifadesinin "Anlat bakalım" şeklinde sadeleştirilmiş olması yapay zekâ destekli sadeleştirmede sözcük temelli sadeleştirmenin yanında bağlama yönelik bir tercih alt yapısının da olduğunu göstermektedir. Geleneksel sadeleştirmede ise "Vah!" gibi ünlem ifadelerinin yer almaması temel seviyedeki anlamsal akıcılığı sağlamak için eksiltmeden yararlanıldığına göstergesidir.

Tablo 13. *Metin Sadeleştirme Örnekleri-13*

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Bir felaketedeyi en ziyade gam-güsârı ağlatır.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Bir felakete uğramış birini en çok üzen, ağlatandır.	X			X
Geleneksel Sadeleştirme	Çünkü annem üzüldüğü için ben de daha çok duygulanmıştım.	X			X

Tablo 13'te yapay zekâ destekli sadeleştirmede bir anlatım bozukluğu görülmektedir. "Gam-güsâr" sözcüğü; "Teselli veren, gam ve kederi defeden dert ortağı" anlamındadır. Burada bağlamsal olarak özellikle üzüntüye sebep olan karakterin vurgulanması anlatımı tamamlayıcı bir unsurdur. Oysa yapay zekâ destekli sadeleştirmede bu ayrıntı yakalanamamıştır.

Tablo 14. *Metin Sadeleştirme Örnekleri-14*

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Behey ağa! Gözünün önünde bir köpek aciz bir çocuğu paralamağa çalışıyor.	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Ey ağa! Gözlerinin önünde kuyruksuz bir köpek zavallı bir çocuğa saldırıyor.	X			X
Geleneksel Sadeleştirme	Ey Adam! Karşında bir köpek, zavallı bir çocuğa saldırıyordu.	X		X	X

Tablo 14'te yapay zekâ destekli sadeleştirmede "kuyruksuz" ifadesi orijinal metinde olmamasına rağmen tümceye eklenmiştir. Bu şekilde bir betimleme yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fakat hangi veriye dayanarak bu işlemin gerçekleştirildiği anlaşılmamaktadır. Öte yandan "Behey Ağa!" hitap ünlemi her iki sadeleştirme yönteminde de güncel hitap ünlemi "Ey!" ile değiştirilmiştir. Geleneksel sadeleştirmede "ağa" sözcüğünün güncel kullanımı "adam" sözcüğü tercih edilmiştir.

Tablo 15. Metin Sadeleştirme Örnekleri-15

#	TÜMCELER	Sadeleştirme Ölçütü			
Orijinal Metin	Ah! İnsan böyle gâfil olmasa da dâimâ herkese iyilik etse, ne kadar kazanacak!	STS	MS	SDS	SS
Yapay Zekâ Destekli Sad.	Ah! İnsan, gaflet içinde olmasa da sürekli olarak herkese iyilik yapsa, ne kadar kazançlı olurdu!	X			X
Geleneksel Sadeleştirme	Ah! İnsan neden sürekli kötülük yapıyor? Oysa insan herkese iyilik yapar. Bu sayede çok şey kazanır.	X			X

Tablo 15'te orijinal metinde şart bildiren bir ifade yer almaktadır. Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni 'ne göre bu tür ifadeler daha çok orta düzey-dili bağımsız kullanma seviyesinde anlaşılır duruma gelmektedir. Yapay zekâ destekli sadeleştirmede şart kipi kullanımının temel seviyede tümcelerinin anlaşılmasını bir miktar zorlaştırabileceği düşünülmektedir. Öte yanda şart bildiren ifadelerin yapay zekâ destekli sadeleştirmelerde veri tabanı içerisinde bulunup kullanılması Türkçe veri tabanının sahip olduğu geniş altyapıyı göstermesi bakımından önemli bulunmaktadır.

Çalışmanın bu aşamasında sosyolengüistik açıdan incelenen metin sadeleştirmeleri, bağlam içinde bir bütün olarak Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16. Ömer'in Çocukluğu Eserinin Birinci Bölümünün Yapay Zekâ Destekli ve Geleneksel Yöntemle Sadeleştirilmiş Örneği

Asıl Metin	Yapay Zekâ Destekli Sadeleştirme	Geleneksel Sadeleştirme
Bizim Ömer diyor ki:	Ömer şöyle diyor:	Bizim Ömer şöyle diyor:
Kıztaşı dört yol ağzından Sofular'a doğru inilirken İbn Melek Hazretlerinin medfûn buldukları yüksek mezaristan sağda bırakılarak biraz daha gidilince, yine sağda bir akar çeşmeye tesadüf olunur.	Kıztaşı'ndan Sofular'a doğru inilen dört yollu kavşaktan İbn Melek Hazretleri'nin yüksek mezarlığı sağda bırakılarak biraz daha gidildiğinde, yine sağda bir çeşmeye rastlanır.	Kıztaşı'ndaki kavşaktan Sofular'a doğru gidersiniz. Orada, İbni Melek ²⁷ Hazretleri'nin gömüldüğü yüksek bir mezarlık vardır. O mezarlığı geçince sağda bir çeşme akar.

²⁷ Din adamı

O civar ahalisini bunca zamandan beri sair uzak çeşmelere müracaattan müstağni ettiği için gurur getirmiş gibi mütecellidâne durmakta olan bu çeşmenin hemen karşısında hayli uzun bir sokak görülür ki, Nureddin dergâhlarından birine muntelhî olur.

O bölgedeki insanlar uzun zamandır başka çeşmelere gitmekten kaçındıkları için, buradaki çeşme gururlu bir şekilde durmaktadır. Bu çeşmenin karşısında uzun bir sokak bulunur ve bu sokak, Nureddin dergâhlarından birine ulaşır.

O civarda oturan halk uzun zamandan beri uzaktaki çeşmelere gitmez. O çeşmeden su alırlar. Bu yüzden bu çeşme gururludur. İşte bu çeşmenin karşısında uzun bir sokak vardır. Sokağın sonunda Nüreddin²⁸ dergâhlarından²⁹ biri yer alır.

Dergâhın sol cihetine meyille orada incelen yoldan ilerleyecek adam, kendini imtidadı ötekenden ziyade olan Çelebi Sokağı'nda bulur.

Sol tarafta dergâhın olduğu yöne doğru devam eden kişi, Çelebi Sokağı'nda bulur kendini.

Dergâhın sol tarafından yürüdüğünüzde Çelebi Sokağı'na varırsınız.

Bu sokağın muntahasındaki taş mektebin önünden sola dönülünce, görülecek yokuş cadde, Saraçhânebaşı'na çıkar.

Bu sokak sona erdiğinde sola dönülerek yokuşlu bir caddeye ulaşılır ve bu cadde Saraçhânebaşı'na çıkar.

Bu sokağın sonundaki okuldan sola döndüğünüzde orada bir yokuş cadde vardır. Caddenin adı Saraçhanebaşıdır.

Bir gün o yokuştan iniyordum. En sevgili uzun hırkam arkamda idi.

Bir gün bu yokuştan aşağıya iniyordum. Arkamda en sevdiğim uzun hırkam vardı.

Bir gün o yokuştan iniyordum. En sevdiğim uzun hırkamı giymiştim.

Bu hırkayı, içinde dışında ikişerden dört cebi olduğu için pek sever idim.

Bu hırkayı çok seviyordum çünkü içinde ve dışında ikişerden dört cebi vardı.

Bu hırkanın içinde ve dışında dört cep vardı. Onu çok severdim.

Cepler yemiş ve ufak tefek oyuncak koymağa ne kadar iyi gelirdi!

Cebi, atıştırmaıkları ve ufak oyuncakları koymak için çok kullanışlıydı!

Ceplere yemiş ve küçük oyuncaklar koyardım.

Diğer hırkalarımda ikiden ziyade cep bulunmazdı!

Diğer hırkalarımda bu kadar çok cep yoktu.

Diğer hırkalarımda en fazla iki cep vardı.

Nöbet-i telebbüs dört cepli hırkaya gelince yüzüm gülerdi.

Dört cep bulunan hırkaya sahip olunca çok mutlu olurdum.

Dört cepli hırkamı giyince çok sevirdim.

²⁸ Osmanlı döneminde yaşamış bir din adamı

²⁹ Dini eğitim ve tören yapılan yer

Yüreğimde o derece sevinç hâsıl olurdu ki, hemen ellerimle hırkanın göğsüme gelen iki cihetini okşamağa ve "Oh! Oh!" diye diye odanın içinde raks ederek dönüp dolaşmağa başladım.	Bu hırkayı giydiğimde hemen ellerimle hırkanın önünü okşamaya başlar, "Oh! Oh!" diyerek odanın içinde dans etmeye başladım.	Ellerimle hırkamı okşardım. İçime çok sevinç dolardı. Odanın içinde oynamaya başladım.
İne ine mektebin hizasına geldim.	Mektebin hizasına geldiğimde,	Yokuştan inip okulun yanına geldim.
Bir iki adım daha atarak eve gitmek üzere Çelebi Sokağı'na saptım.	Çelebi Sokağı'na sapsak üzere birkaç adım daha attım.	Bir-iki adım attım. Eve gitmek için Çelebi Sokağı'na döndüm.
Birdenbire karşıma kuyruğu kesik bir köpek çıktı, havlayarak üzerime hücum etti.	Aniden kuyruğu kesik bir köpek karşıma çıktı ve havlayarak üzerime doğru geldi.	Birdenbire karşıma kuyruksuz bir köpek çıktı. Köpek havlıyordu ve bana saldırdı.
Beni mektebin duvarına sıkıştırdı.	Beni mektebin duvarına sıkıştırdı ve	Beni okulun duvarına sıkıştırdı.
Göğsüme doğru pençelerini atmağa kalkıştı.	pençelerini göğsüme atmaya çalıştı.	Göğsüme doğru pençelerini atmak istedi.
Ben ağlayıp haykırmaya başladım.	Ben ağlamaya ve çığlık atmaya başladım.	Ben ağlamaya başladım. Haykırıyordum.
Bir taraftan da kendimi kurtarmağa çalışıyordum.	Bir yandan da kendimi kurtarmaya çalışıyordum.	Ayrıca kendimi ondan kurtarmaya çalıştım.
Şaşırılmış idim.	-	Şaşırılmışım.
Kimden istimdât edeyim?	-	Kimden yardım isteyebilirdim?
Sokakta köpekle benden başka kimse yok.	Sokakta sadece ben vardım, kimse yardım etmiyordu.	Sokakta benden ve köpekten başka kimse yoktu.
Caddeden de geçen bulunmuyor.	-	Caddede de kimse yoktu.
Besbelli feryadım işitilmiş.	Çığlıklarım duyulmuş olmalı ki, karşılıklı konaktan iri bıyıklı bir ağa başı pencereden göründü.	Birileri sesimi duymuştu.

Mektebin karşısındaki konağın alt katında bir pencereden iri bıyıklı bir ağa başı görüldü.	-	Okulun karşısında bir konak vardı. Konağın alt katında bir pencere bulunuyordu. Oradan bir adam çıktı.
Bir yahut iki kere "Oşt!" dedi. Köpek benimle uğraşmakta devam ediyordu.	Bir veya iki kez "Oşt!" dedi. Köpek benimle uğraşmaya devam ediyordu.	Bir ya da iki kere köpeğe "hoşt" dedi. Köpek bana saldırmaya devam ediyordu.
Nasılsa, bir aralık önünden savuşarak kaçmağa yeltendim.	Bir ara kaçmaya çalıştım ve	Bir ara köpeğin önünden kaçmaya çalıştım.
Arkamdan yetiştii, omuzlarıma doğru sıçradığını hissettim. Feryadı arttırdım.	Köpek arkamdan yetiştii, omuzlarıma doğru sıçradı. Çığlıklarım daha da arttı.	Arkamdan bana yetiştii. Omuzlarıma doğru sıçradı. Daha fazla bağırdım.
Bu hâli pencereden seyretmekte olan ağa lütfen bir kere daha "Oşt!" diye bağırdı.	Ağanın bir kez daha "Oşt!" demesiyle köpek pençelerini sırtımdan çekti.	Penceredeki adam bir kez daha köpeğe "hoşt" dedi.
Hayvanın pençeleri sırtımdan sıyrılarak indi.	-	Hayvanın pençeleri sırtımdan aşağıya kadar indi.
Korkumdan dönüp arkama bakamıyordum.	Korku içinde arkama bakamıyordum.	Korkmuştum. Arkama bakamıyordum.
Sesim de kesilmiş idi.	Sesim kesilmişti.	-
Hem ağlıyor hem de koşuyordum.	Koşarken hem ağlıyor hem de koşuyordum.	Hem ağlıyor hem konuşuyordum.
"Selâmeti buldum" diyecek kadar koşuktan sonra, soluk soluğa denilecek bir hâlde durdum.	"Selameti buldum" diyerek koşuktan sonra soluk soluğa durdum.	Köpekten kurtulmak için koştum. Nefesim tükendi. Durdum.
Arkama baktım, köpekten eser yok.	Arkama baktım, köpek yoktu.	Arkama baktım. Köpek yoktu.
Bir parça kendime geldim.	Biraz toparlandım.	Kendimi iyi hissetmeye başladım.
Köpeğin bir şey yapip yapmadığını anlamak için	Köpeğin hırkama yakaladığını fark etmek için	Köpeğin hırkama zarar verip vermediğini anlamaya

sağ elimi sevgili hırkamın ensesine doğru uzattım.	sağ elimi hırkamın ensesine uzattım.	çalıştım. Elimi sırtıma uzattım.
Ense yok! Meğer köpek hırkanın yakasından tuttuğu gibi eteğine üç-dört parmak kalıncaya kadar yırtmış imiş.	Hırkanın ense kısmı yoktu! Köpek, hırkamın yakasını tutarak eteğini üç-dört parmak kadar yırtmıştı.	Fakat köpek hırkamın yakasını yırtmıştı.
Hırkayı sırtımdan çıkardım. Bi-çârenin haline baktım.	Hırkayı çıkardım ve durumunu inceledim.	Hırkayı üzerimden çıkardım. Ona hüznü ³⁰ bir şekilde baktım.
Gözlerimden yeniden yaş boşandı.	Gözlerimden yaşlar süzüldü.	Ağlamaya başladım.
Ne hazin manzara!... Ne büyük me'yusiyet!	Ne acıklı bir manzara! Ne büyük bir üzüntü!	Çünkü çok üzülmüştüm.
Hırka koltuğumun altında olduğu halde eve vâsıl olduğum zaman bakıyye-i büka olarak içimi çekmekte idim.	Hırka, koltuğumun altında olmasına rağmen eve ulaştığımda elimden kayıp gidiyordu.	Hırkayı koltuk altıma aldım. Ağlayarak eve vardım.
Vâlîde beni o hey'ette görünce telaş ile:	Anam beni bu halde görünce endişeyle:	Annem ağladığını gördü:
- "Sana ne oldu oğlum! Ne ağlıyorsun? Hırkanı niye çıkardın? Vah vah! Nedir bakayım söyle!" diye izhâr-i teessür etmeğe başladı.	"Oğlum, sana ne oldu? Neden ağlıyorsun? Hırkanı neden çıkardın? Vah vah! Anlat bakalım!" diye sordu.	"- Sana ne oldu oğlum! Neden ağlıyorsun? Hırkanı niçin çıkardın?" diye sordu.
Hırkayı koltuğumun altından aldığı sırada dedim ki:	Hırkayı aldığında şunları söyledim:	Hırkayı koltuğumun altından aldım. Ben de ona:
- "Köşe başında kuyruksuz bir köpeğe rast geldim de... Üzerime atıldı..."	"Köşe başında kuyruksuz bir köpekle karşılaştım ve bana saldırdı..."	"- Köşe başında kuyruksuz bir köpek bana saldırdı." diye cevap verdim.
Valide daha ziyade müteessir görünerek beni kucakladı. İşte asıl o vakit ağlamağa başladım.	Anam daha da endişeli bir şekilde beni kucakladı. İşte o zaman gerçekten ağlamaya başladım.	Annem üzüldü. Beni kucakladı. O zaman daha çok ağlamaya başladım.

³⁰ Üzüntü

Bir felaketzedeysi en ziyade gam-güsârı ağlatır.	Bir felakete uğramış birini en çok üzen, ağlatandır.	Çünkü annem üzüldüğü için ben de daha çok duygulanmıştım.
Bu vak'a bana o köşe başını hiç unutturmaz.	Bu olayı asla unutamam.	Bu olaydan sonra o köşe başını hiç unutmadım.
Şu ağaya ne dersiniz? İnsâniyetli adam değil mi imiş? Sükût etmedi... İnsaniyetsiz adam değil mi imiş? Yardıma koşmadı.	Şu ağaya ne dersiniz? İnsanlık adına olumlu bir örnek miymiş? Susmadı. İnsanlık dışı bir davranış mıydı? Yardım etmedi.	Fakat şu penceredeki adam? Hem köpeğe "hoş" dedi, hem de gelip bana yardım etmedi.
Behey ağa! Gözünün önünde bir köpek aciz bir çocuğu paralamaya çalışıyor.	Ey ağa! Gözlerinin önünde kuyruksuz bir köpek zavallı bir çocuğa saldırıyor.	Ey Adam! Karşında bir köpek, zavallı bir çocuğa saldırıyordu.
O köpeğin kuduz olmak ihtimali de var. Çocuk ağlıyor, feryad ediyor, istimdât ediyor.	Belki de köpek kuduzdu. Çocuk ağlıyor, çılgık atıyor, yardım istiyor.	Belki de köpek kuduzdu. Çocuk ağlıyor, bağırıyor, yardım istiyordu.
Ortada zavallıyı kurtaracak kimse de yok. Sen pencereden "Oşt!" demekle iktifa ediyorsun. İnsan değil misin? Yüreğin köpek yüreği midir? O senin nazarında belki köpek yavrusu kadar ehemmiyeti olmayan çocuğun bir gün olup da seni muhakemeye çekeceğini düşünecek kadar da mi beynin yok?...	Ortada kurtaracak kimse yok. Sen pencereden "Oşt!" diyerek yetiniyorsun. Sen insan mısın? Kalbin köpek kalbi mi? Belki de o çocuk, bir gün seni yargılamak için karşına çıkacak, bunu düşünmeyecek kadar mı beyinsizsin?...	Sokakta zavallı çocuğu kurtarmak için kimse yoktu. Sen pencereden sadece "hoş" diyorsun. İnsan değil misin? Kendini köpek gibi mi hissediyorsun? Senin için köpek yavrusu kadar önemli değil miyim? O çocuk belki de gelecekte seni yargılayacak ³¹ .
Korkma! İsmi bilsem de yazmam. Senin beni vikâye ettiğin kadar ben de seni vikâye edebilirim...	Korkma! Adını bilsem de yazmam. Senin beni utandırdığın kadar, ben de seni utandırabilirim...	Korkma! İsmi asla yazmam. Beni koruduğun için gelecekte ben de seni koruyabilirim.
Şurasını da söyleyeyim. Sen o zaman bana gerçekten insancasına bir muâvenette bulunmuş olaydın, ben seni şimdi böyle mi yazardım?... Bilmem bu muâhezede?	Şunu da söyleyeyim. Eğer o zaman gerçekten insani bir yardım etmiş olsaydın, seni şimdi böyle mi anlattırdım?... Bu eleştiride haksız mıyım?	Ayrıca sen bana insan gibi yardım etmedin. Bu yüzden artık ben de sana yardım edemem. Bu eleştirimde haklı değil miyim?

³¹ Bir karara varmak için davalı ile davacıyı dinleyerek sonuca varmak

Haksız mıyım?

Ah! İnsan böyle gâfil olmasa da dâimâ herkese iyilik etse, ne kadar kazanacak!

Ah! İnsan, gaflet içinde olmasa da sürekli olarak herkese iyilik yapsa, ne kadar kazançlı olurdu!

Ah! İnsan neden sürekli kötülük yapıyor? Oysa insan herkese iyilik yapar. Bu sayede çok şey kazanır.

Yine bir gün, eve avdet ederken
Saraçhânebaşı'ndan
Kıztaşı'na giden sokakta birtakım yük hayvanlarına rast gelerek duvar dibine ilticâ etmiş idim.

Yine bir gün,
Saraçhânebaşı'ndan
Kıztaşı'na giden sokakta bir grup yük hayvanıyla karşılaşmışım duvar dibine sığınmışım.

Yine bir gün eve dönüyordum.
Saraçhânebaşı'ndan Kıztaşı yönündeki sokakta yük hayvanlarıyla karşılaşmışım.

Yanımda kır sakallı bir zât peydâ oldu. Elimden tuttu, "Korkma oğlum!" diyerek vücudunu bana şiper etti.

Yanımda kır sakallı bir kişi belirdi. Elimden tuttu, "Korkma oğlum!" diyerek kendi vücudunu beni koruyacak şekilde önüme koydu.

Yanıma beyaz sakallı bir adam gelmişti. Elimden tuttu. "Korkma oğlum" diyerek beni korudu.

Hayvanlar geçtikten sonra, tebessüm ederek "Haydi şimdi git oğlum!" dedi. İhtimal ki o zât vefât etmiştir. Fakat iyiliği benim gönlümde yaşıyor.

Hayvanlar geçtikten sonra gülümseyerek "Haydi şimdi git oğlum!" dedi. Muhtemelen o kişi artık aramızda değildir. Ancak iyiliği kalbimde yaşıyor.

Hayvanlar geçtikten sonra gülümsedi. "Haydi, şimdi git oğlum!" dedi. Belki bugün o kişi ölmüştür. Fakat bana karşı bu iyiliğini hiç unutmadım.

Geri dönelim.

Geri dönelim.

Konuya geri dönüyorum.

"Çeşmenin hemen karşısında" dediğim sokağa girilerek sol baştaki hânenin bahçe duvarı tâkip edilince, iki katlı bir ev müşahede olunur ki kapısının önü basamak taşlarıyla haylice terfi' edilmiştir.

"Çeşmenin hemen karşısında" dediğim sokaktan girilip sol taraftaki evin bahçe duvarı takip edildiğinde, iki katlı bir ev görülür ki kapısının önü basamak taşlarıyla yüksekçe yapılmıştır.

Çeşmenin hemen karşısında bir sokak vardı. Soldaki ilk ev bahçeliydi. Bahçe duvarının yanında iki katlı bir ev vardı. Evin kapısının önünde, yüksek basamak taşları vardır.

Bugün üzerinde "70" numrosu görülmekte olan bu evin vaktiyle içerisine girilse, alt ve üst katlarında dört oda ile iki sofa ve arka cihetinde yedi-sekiz ayak neredübân ile çıkılır genişçe bir bahçe bulunduğu görülürdü.

Bugün, üzerinde "70" numarası olan bu evin içine girilse, alt ve üst katlarında dört oda ile iki sofa bulunurdu. Arka tarafında ise yedi-sekiz ayak yüksekliğinde geniş bir bahçe vardı.

Yetmiş numaralı bu evin, eskiden alt ve üst katlarında dört oda ile iki sofa ve arka tarafında geniş bir bahçe vardı.

Bundan bir müddet evvel o evde sâkin olanlar şunlardan ibaret idi:	Bir zamanlar bu evde yaşayanlar şunlardı:	Bundan bir süre önce o evde şu kişiler otururdu:
Peder: Ali. Vâlîde: Fâtîmatüzzehra. Büyük oğul: Mehmed. Küçük oğul: Ömer. İşte bu Ömer benim.	Baba: Ali Anne: Fatîmatüzzehra Büyük oğul: Mehmed Küçük oğul: Ömer (benim)	Babam – Ali Annem – Fâtîmetü’z-Zehra Büyük oğul – Mehmed Küçük oğul – Ömer İşte bu Ömer benim.
Pederin kırk altı yaşında olduğu hâlde irtihâlinde! ben tahminen sekiz yaşında idim.	Ben, Ömer, babamın 46 yaşında vefat ettiği zaman yaklaşık sekiz yaşındaydım.	Babam kırk altı yaşında öldü. Ben o zaman sekiz yaşındaydım.
Kıyâfeti hâlâ gözümün önündedir: Orta boylu, geniş omuzlu, kaviyyü'l-bünye büyücek başlı, değirmi çehreli, kalınca kara kaşlı, elâ gözlü, irice kara bıyıklı, beyaz tenli, mehîbü's-sîmâ.	Babamın giyim tarzı hala gözümün önündedir. Orta boylu, geniş omuzlu, sağlam yapılı, büyük başlı, yuvarlak yüzlü, kalın kara kaşlı, kahverengi gözlü, iri siyah bıyıklı, beyaz tenli ve nazik bir gülümsemeye sahipti.	Kıyafetini hâlâ hatırlıyorum. Babam orta boylu, geniş omuzlu, sağlam vücutlu, büyük başlı, yuvarlak yüzlü, kalın karakaşlı, elâ ³² gözlü, iri kara bıyıklı, beyaz tenli ve yüzü heybetli ³³ bir adamdı.
Başına giydiği büyük Tunus fesinin üzerine büyücek bir yemeni sarar.	Başının üzerine büyük bir Tunus fesi takar ve üzerine geniş bir Yemeni sarardı.	Başına büyük bir Tunus fesi ³⁴ giyer, onun üzerine yemeni ³⁵ sarardı.
Geniş göğsünü güççe kaplayabilen kaytan ve sırma işlemeli çuka yeletteki düğmelerin kısm-ı küllîsi hemen yaz-kış çözüktür bulunur.	Geniş göğsünü örten süslemeli bir çuka yelet giyerdi, ancak yeletin düğmeleri genellikle açıktır olurdu.	Pamuk ve sırma ³⁶ işlemeli yün yelet geniş göğsünü örtmek için yetersizdi. Bu yüzden yeletin düğmeleri hem yazları hem de kışları açıktır olurdu.
Yeletin üzerindeki sade çuka saltanın kolları biraz kısadır. İri, dolgun bilekler dâimâ göze çarpar. Belinde âlâsından zemini beyaz çiçekli bir Acem şalı	Yeletin üzerindeki düz çuka kolları biraz kısadır. Belinde beyaz çiçek desenli bir Acem şalı bulunurdu. Sarı zeminli bir benzeri ise omzunda ya da kolunda	Yeletin üzerindeki sade ceketin kolları kısaydı. Babamın bilekleri hem iri hem de dolgundu. Belinde kaliteli, beyaz zeminli, çiçekli bir İran şalı vardı.

³² Kestane rengi göz

³³ Büyük

³⁴ Osmanlı'da bir tür şapka, başlık

³⁵ Başörtüsü

³⁶ Altın ya da gümüş tel

görülür. Bunun sarı zeminli bir eşi de omzunda yahut kolunda bulunur. Ekseriyâ mendil makamında kullanır. Belindeki şalın içinde mestûr olan mahfazalı iri Corci Piryol saatin sırma örme işlemeli, ortası düğmeli kösteğini yeleğin kısm-ı âlîsindeki düğmelerin birine iştiririr. Dizlerinden bir parça aşağı inmekte olan çuka şalvarın alt taraflarını beyaz Ahışa tozlukları setretmiştir. Ayakları Galata-kârî, az üstlü, zarif, kırmızı yemenilere alışktır.

Üzerinde eski değil, rengi tagayyür etmiş bir şey bulunmaz. Pek yakışıklı, dolgun vücutlu bir Osmanlı'dır. Bununla beraber şişman denilecek bir hâlde değildir. İstanbul'da doğmuş, büyümüş fakat kendisini bilmeyenler İstanbulu zannetmezler. Saraçhâne halkından Ali Bey'i tanıyanlar henüz az değildir.

Ahlâkına dair de birkaç söz söyleyeyim: Terbiyeli bir İslâm ehl-i beyti içinde yetişmiş hüsnü'lhalâka bir adamın kalbi, hissiyatı nasıl olur?

Pederin kalbi, hissiyatı da işte öyledir. Kimseye fenâlık etmemiştir fakat pek çok kimselere iyilik etmiştir. Doğruluk, mertlik

taşınırdı. Genellikle belindeki şalın içinde mahfaza edilmiş büyük Corci Piryol saati vardı. Alt tarafları beyaz Ahışa tozlukları örterdi. Ayakları Galata-kârî, zarif ve kırmızı yemenilere alışktı.

Giyiminde eskimiş bir şey bulunmazdı. Oldukça yakışıklı ve dolgun bir Osmanlı beyiydi. İstanbul'da doğmuş ve büyümüştü, ancak tanımayanlar onu İstanbullu sanmazlardı. Saraçhâne halkından Ali Bey'i tanıyanlar az değildi.

Ahlaki özellikleri hakkında da birkaç söz edeyim: Terbiyeli bir İslâm ailesinde yetişmiş, güzel ahlaklı bir adamın kalbi ve duyguları nasıl olurdu?

Babamın kalbi ve duyguları da tam olarak böyleydi. Kimseye kötülük etmezdi, ancak birçok insana iyilik yapardı. Doğruluk ve

Omuzunda ya da kolunda da zemini sarı başka bir şal daha vardı. Bu şalı mendil gibi kullanırdı. Belindeki şalın içinde "Corci Piryol"³⁷ markalı bir saat taşırdı. Altına yünden bir şalvar³⁸ giyerdi. Bu şalvarın ayak kısımlarında beyaz Ahışa³⁹ tozlukları vardı. Ayaklarına Galata'dan zarif, kırmızı ayakkabılar alır ve onları giyerdi.

Üzerine ne eski ne de rengi solgun bir kıyafet giyerdi. Babam çok yakışıklı, dolgun vücutlu bir Osmanlıdır. Bununla beraber şişman da değildir. İstanbul'da doğup büyümüştür. Fakat kimse onu İstanbullu zannetmezdi. Saraçhâne halkından Ali Bey'i birçok kişi tanırdı.

Ahlâkı ile ilgili birkaç söz söyleyeyim. Terbiyeli, bir İslâm ailesi içinde yetişmiş, iyi huylu bir adamdı.

Babamın kalbi, hisleri de öyledir. Kimseye kötülük etmemiştir. Fakat pek çok kimseye iyilik etmiştir. Babası Ahmet Ağa gibi

³⁷ Bir saat markası

³⁸ Bir pantolon türü

³⁹ Kafkaslarda bir yer adı

kendisine pederi Ahmed Ağa'dan mevrûstur. Biraz hadîd görünür lâkin nâ-be-mahal hiddet etmez. Gazabını tahrik eden hususât mutlaka terbiye-i İslâmiyyeye, insâniyete yakışmayacak şeylerdir. Yüreği aile muhabbetiyle meşhûn olmakla beraber hiçbir vakit şımartıcı muamelede bulunmadığından, hâne halkı, te'sir-i heybeti tahtında bulunur. Bu te'sir döğüp söğmek gibi ba'zi esbâbla hâsıl olmamıştır. Kendisinin hâminden tabî bir sûrette vücûda gelmiştir. Dünyada kimseye muhtaç olmamak kadar bahtiyârlık olamayacağına kâni olduğundan işleriyle meşgul olmayı pek sever.

O evden başka bir de Saraçhanebaşı'nda ufak bir dükkâna mâliktir. Kendi dükkânında saraçlık eder. Sabahleyin erkenden dükkânına gider. Akşamüstü doğruca evine gelir. Ömründe işret etmemiştir. Günde bir-iki lüle tütün içer. Ona da iptilâsı yoktur. Hatta bazı kere tütün kesesini dükkânda unuttur. Evde zaten tütün bulunmadığından o gece içmeyi verir.

Kazancı öyle bir-iki ev daha idare edebilecek raddelerde

dürüstlük onun için babası Ahmed Ağa'dan gelmişti. Biraz sert görünebilirdi, ancak asla gereksiz öfke patlamazdı. Öfkesini harekete geçiren şeyler, İslam terbiyesine ve insanlık kurallarına uymayan şeylerdi. Aile sevgisiyle tanınmasına rağmen, hiçbir zaman şımartıcı davranışlarda bulunmazdı. Ailenin üyeleri, onun etkileyici duruşu altında saygılı bir şekilde bulunurdu. Bu etki zorlamak ya da tehdit etmek gibi dış etkenlerle değil, doğal bir şekilde ortaya çıkmıştı. Kendisi, dünyada kimseden muhtaç olmamayı mutluluk kaynağı olarak görür ve işleriyle uğraşmayı severdi.

Bu kişi, bir evin sahibidir ve aynı zamanda Saraçhanebaşı'nda küçük bir dükkânı vardır. Kendi dükkânında deri işleriyle uğraşır. Her sabah erken saatlerde dükkânına gider ve akşamüstü doğrudan evine döner. Hayatında hiç içki içmemiştir. Günde sadece bir veya iki kez tütün içer, ancak onun da alışkanlığı yoktur. Hatta bazen tütün kesesini dükkânda unutabilir; çünkü evde zaten tütün bulunmazsa, o gece içmeyi bırakır.

Kazancı, bir-iki ev daha idare edebilecek seviyede

dosdoğru ve merttir. Biraz sınırlı görünür. Fakat boş yere sınırlanmaz. İslam dini ve insanlığa uygunsuz şeylere karşı çok sınırlıdır. Yüreği aile sevgisiyle doludur. Hiçbir zaman şımartıcı davranışlar yapmaz. Bu yüzden evdekileri heybetiyle⁴⁰ etkiler. Bu etkileme onları dövmek ya da onlara kötü söz söylemekle olmamıştır. Bu onun doğal hâlidir. Dünyada kimseye muhtaç olmaz. Kendi işleriyle ilgilenir.

O evden başka, bir de Saraçhanebaşı'nda bir dükkâna daha sahiptir. Kendi dükkânında saraçlık⁴¹ yapar. Sabahleyin erkenden dükkânına gider. Akşamüstü doğruca evine gelir. Hayatı boyunca içki içmemiştir.

Günde, bir-iki tane tütün içer. Ona da alışkın değildir. Hatta bazen tütün kesesini dükkânda unuttur. Evde zaten tütün yoktur. O zaman onu içmez.

Kazancı iyidir. Bu kazançla iki ev daha geçindirebilir.

⁴⁰ Büyüklük

⁴¹ Çantacı

olduğı halde, büyücek bir hâne edinmek, hizmetçi tutmak, halayık almak gibi fikirlerde bulunmaz. "Bu evi kendim yaptırdım, severim, kalabalığımız yok, bize kifâyet edip gidiyor. Dükkân da kendi malımız, çalışıp kazanıyoruz, güzel güzel geçiniyoruz. Cenâb-ı Hakk'a şükredelim!

Bize verdiği nimetlerin kadrini bilelim... İçimizde yabancı bulunmasın. Hizmetçi, halayık derdi çekilmez. Kendi işinizi kendiniz görün. Allah yardım eder. Merak etmeyin. Hizmetçili, halayıklı evlerde bu saâdet bulunmaz. der...

Evine o kadar güzel bakar ki, vâkıf olan aileler gıpta ederler. "Keşke bizim de öyle bir babamız olsa!" derler. Her şeyin iyisinden satın almak merakı olduğundan evde her türlü havâyicinin âlâsı bulduktan başka biz çocukların arzu edebileceğimiz yemiş ve sâirenin envâi da dolaplarda durur.

Pirinç, yağ gibi şeyleri dâimâ toptan iştirâl eder. Hatta komşulardan ba'zılarının nazar-ı dikkatini celbetmemek için bunları eve akşamdan sonra getirir... O küçük ev bir

olmasına rağmen, büyük bir ev almak, hizmetçi tutmak veya yardımcı almak gibi düşüncelere kapılmaz. "Bu evi kendim yaptırdım, seviyorum. Kalabalık bir ailemiz yok, bize yeterli geliyor. Dükkan da kendi malımız, çalışarak kazanıyoruz, güzel bir şekilde geçiniyoruz. Cenâb-ı Hakk'a şükredelim!

Bize bahşettiğı nimetlerin kıymetini bilelim... İçimizde yabancı bulunmasın. Hizmetçi veya yardımcı tutmak sorunlu olabilir. Kendi işinizi kendiniz görün, Allah yardım eder. Merak etmeyin. Hizmetçili ve yardımcılı evlerde bu mutluluk bulunmaz." der...

Evine öyle güzel bakar ki, bilgili aileler imrenirler. "Keşke bizim de böyle bir babamız olsa!" derler. Her şeyin en iyisini almak isteğıyle, evde her türlü lüks eşya bulunmasının yanı sıra, çocukların arzulanabileceğı birçok atıştırmalık ve benzeri ürün de dolaplarda bulunur.

Pirinç, yağ gibi malzemeleri sürekli olarak toptan temin eder. Hatta bazen komşuların dikkatini çekmemek için bunları akşamdan sonra eve getirir. Bu küçük ev, gerçekten

Ama daha büyük bir ev almak, hizmetçi ya da yardımcı tutmak istemez. "Bu evi kendim yaptım. Onu çok severim. Kalabalık değiliz. Bizim için yeterlidir. Dükkân da kendi malımız. Çalışıp kazanıyoruz. Güzel güzel geçiniyoruz. Allah'a şükredelim"⁴².

Bize birçok nimet⁴³ veriyor. Onlar çok değerlidir. Evimizde yabancı birilerini istemiyorum. Hizmetçi ya da yardımcıların sorunlarıyla uğraşmak istemem. Kendi işinizi kendiniz yapınız. Allah size yardım eder. Merak etmeyin. Hizmetçili ya da yardımcılı evlerde bu mutluluk bulunmaz" der.

Evine çok iyi bakar. Diğer aileler bizim ailemizi kıskanır. "Keşke bizim de böyle bir babamız öyle olsa" derler. Her şeyin iyisini almaya meraklıdır. Evde her türlü ihtiyacı karşılar. Ayrıca biz çocuklar yemiş, çerez isteriz. Bu yiyeceklerin hepsi bulunur.

Pirinç, yağ gibi şeyleri her zaman toplu alır. Hatta komşuların dikkatini çekmemek için bunları akşam eve getirir. O küçük ev, çok mutlu bir yuvadır. Orada insan gerçekten de

⁴² Teşekkür etmek

⁴³ Yaşamak için gerekli şeyler

büyük saadethâne hâlinedir. Orada insan hakikaten mes'ûd olur fakat sahibinin rızâsına muhâlif harekette bulunmamak şartıyla. Meselâ kendisinin izni olmaksızın komşuya gitmek mümkün değildir...

büyük bir mutluluk yuvasıdır. Burada insanlar gerçekten mutlu olurlar, ancak sahibinin rızasına aykırı davranışlardan kaçınılmaz. Örneğin, kendisinin izni olmadan komşuya gitmek mümkün değildir.

mutlu olur. Fakat ev sahibinin isteklerine karşı çıkmayarak... Örneğin onun izni yok. O halde komşuya gitmek mümkün değildir...

Bu zat, emsali addolunacak adamlara kıyâs olunamayacak bir derecede vâkıf-ı ahvâl-i âlemdir. Ne bihude şeylerle iştigâl eder, ne de iştigâl edenleri sever. Zamanını ciddiyât-ı müfideye sarf etmek ister.

Bu kişi, benzerleriyle kıyaslanamayacak bir şekilde çevresindeki durumları çok iyi anlayan biridir. Boş şeylerle uğraşmaz ve başkalarının meşguliyetlerine ilgi göstermez. Zamanını faydalı ve ciddi konulara adama arzusundadır.

Bu kişi, başka insanlara asla benzemez. Dünyadaki olaylarla da ilgilidir. Ne boş işlerle uğraşır, ne de boş işlerle ilgili insanları sever. Zamanının çoğunu faydalı işlere harcar.

Geceleri lüzûm olmadıkça bir yere gitmek âdeti değildir. Bununla beraber bir yerde yangın olsa, o tarafta bildiği varsa, mesafe ne kadar uzak olursa olsun, derhal giyinir, çıkar, imdada koşar. Bu hareket yigitler beyninde öteden beri âdet imiş.

Geceleri gereksiz yere gitme alışkanlığı yoktur. Ancak bir yerde yangın çıksa ve tanıdığı bir yere, mesafe ne kadar uzak olursa olsun, hemen giyinir, çıkar ve yardıma koşar. Bu davranış, yigitler arasında uzun süredir bir alışkanlık halindedir.

Geceleri gerekmeden bir yere gitmez. Bununla beraber örneğin bir yerde yangın var. Uzak dahi olabilir. Hemen giyinir ve yardıma koşar. Bu davranış yigit insanlar arasında geçmişten beri bir gelenekmiş.

Hâtir-nişânımdır” ki, bir kış gecesi yatmış uyumuş idik. Bir aralık sokaktan bekçi geçti. Bilmem hangi tarafta yangın olduğunu haber veriyordu. Yatağın içinde gözlerimi açtım. Pederin aceleyle giyinmekte olduğunu gördüm. Birader de uyanmış idi. Vâlide diyordu ki: "Çıkmanız iyi olmaz mı? Baksanıza pencerelere, Kafeslere!

Hatırladığım kadarıyla, bir kış gecesi yatağa gitmiş ve uyumuştuk. Bir ara sokaktan bir bekçi geçti. Hangi tarafta yangın olduğunu haber veriyordu. Yatağımdayken gözlerimi açtım. Babamın hızla giyinmekte olduğunu fark ettim. Kardeşim de uyanmıştı. Annem "Çıkmanız iyi olmaz mı? Bakın pencerelere, kafeslere!" diye endişeyle söylendi.

İyi hatırlıyorum. Bir kış gecesi uyumuştuk. Bir ara sokaktan bekçi geçti. "Yangın var" diye bağıryordu. Yatağın içinde gözlerimi açtım. Babam acele acele giyiniyordu. Kardeşim de uyanmıştı. Annem: "Evden çıkmanız iyi olmaz mı? Bakın pencerelere, demirliklere!" diyordu.

Peder cevap vermedi. Meğer o tarafta ehibbâsından birinin hânesi var imiş. Pencereleler, kafesleler ser-â-serkarla mestûr idi. Ben korkmağa başladım. Birâder benden on yaş kadar büyük olduğundan onun yüzünde pek de korku alâmeti görülmüyordu.	Babam cevap vermedi. Sonra anladık ki, o tarafta yakın arkadaşlarından birinin evi yanıyormuş. Pencereleler ve kafesleler alevleler içindeydi. Ben korkmaya başladım. Ağabeyim, benden on yaş büyük olduğunun için yüzünde pek korku belirtisi yoktu.	Babam cevap vermedi. Oysaki o tarafta dostlarından birinin evi varmış. Pencereleler, demirlikleler baştanbaşaya karla kaplıydı. Ben korkmaya başladım. Abim benden on yaş büyüktür. Bu yüzden o hiç kokmuyordu. Annem babama bir gaz lambası ⁴⁴ verdi.
--	---	---

Sonuç

Bu çalışmada, Muallim Naci'nin Ömer'in Çocukluğu adlı eserinin özgün, geleneksel sadeleştirilmiş metinleleri ve otomatik sadeleştirme yöntemiyle değiştirimi yapılan metinleleri incelenmiş ve ortaya çıkan verilelerin Gala ve Ziegler'in sadeleştirme ölçütlerine göre analizi yapılmıştır.

Kaya ve Nurlu sadeleştirilmiş metinlelerin çocuklar, yabancı dil öğrencileleri ve dil becerileleri yeterince gelişmemiş okuma grupları için önemli kaynaklar olduğunu, bu kaynakların kolay erişilebilir ve yaş şartlarına göre hazırlanması gerektiğini, teknoloji aracılığıyla basitleştirilen çalışmaların daha etkin ve yaygın olarak kullanılabilmesi için bilgisayar uygulamaları üzerinde araştırmalar yapılması gerektiğini bildirmektedir.⁴⁵

Yapay zekâ uygulamalarının eğitim ortamında kullanılmaya başlanmasıyla birlikte hem resmi eğitim kurumlarında hem de bireysel olarak gerçekleştirilen çalışmalarda bu tür uygulamalardan oldukça yararlanıldığı görülmektedir. Çalışmaya temel konu olan yapay zekâ destekli uygulamalardan birisinin, metin sadeleştirme gibi oldukça özen ve yoğun çalışma gerektiren bir işi büyük ölçüde tamamlayabilmesi, teknolojideki gelişmelerin ne denli hızlı ve etkili ilerlediğinin göstergesi olması bakımından da önemli bir etmendir. Çalışmadan elde edilen verilere göre yapay zekâ destekli metin sadeleştirmesinin, geleneksel sadeleştirmeledeki güvenilirlik hissiyatını zamanla elde edeceği görülmektedir. Özellikle metin sadeleştirmeye sosyolengüistik açıdan bakıldığında yapay zekâ evreninin bu hususları henüz tespit edemiyor olması, yapay zekâ destekli sadeleştirminin kullanılmasında birtakım şüphelerin oluşmasına neden olmaktadır. Öte yandan geleneksel metin sadeleştirme yöntemlelerinde ise sadeleştirmeyi yapanların sosyolengüistik açıdan o dilde iyi bir genel kültür alt yapısına sahip

⁴⁴ İçine konan gaz yağının bir fitil yardımıyla yakan, şişeli, türlü biçimlerde lamba

⁴⁵ Musa Kaya, Muammer Nurlu, agm, s. 338.

olması gerektiği anlaşılmaktadır. Sadeleştirme yapılamayan özel isimlerin ya da kültürel terimlerin anlam bütünlüğünü sağlamak için dipnot gibi çeşitli açıklama yöntemleriyle aktarılması gerektiğinden bu hususta geleneksel sadeleştirme yönteminin daha doğru sonuçlar verme olasılığı ortaya çıkacaktır.

Metin sadeleştirmede ister geleneksel ister yapay zekâ destekli sadeleştirme yöntemi kullanılsın her iki yöntemin artılarının ve eksilerinin olması oldukça doğaldır. Önemli olan, okuyucunun orijinal metindeki anlatılmak istenen duygu ve düşünceye genel bir hakimiyetinin olmasını sağlamak ve dil öğretiminde beceri temelli gelişmelerin artmasına katkı sunmaktır. Bu açıdan bakıldığında çalışma neticesinde metin sadeleştirmede aşağıdaki önerilerin dikkate alınmasının yararlı olacağı umulmaktadır:

1. Yapay zekâ destekli metin sadeleştirmede özellikle Türkçe dinsel terminolojinin sanal sözcük evreninde bulunmaması sebebiyle bu tür ifadelerin okuyuculara ayrıca bilgi olarak aktarılması gerekmektedir.

2. Yapay zekâ destekli sadeleştirmede Latin alfabesine çevrilmiş Osmanlı döneminde kullanılan Türkçe sözcüklerin günümüz Türkçesinde karşılığının verilmesi teknolojinin ne denli geliştirilebilir bir güce sahip olması bakımından önem arz etmektedir. Son yıllarda alan yazında bu tür çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Dölek ve Kurt'un yapmış olduğu "Derin sinir ağlarıyla Osmanlıca optik karakter tanıma" başlıklı çalışmada söz konusu Osmanlıca harflerinin tanınmasında oldukça olumlu sonuçların elde edildiğinden bahsedilmektedir.⁴⁶ Bunun gibi gelişmelerle özellikle Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış el yazması eserlerin hem Latin harflerine aktarılması hem de sadeleştirilerek günümüz Türkçesine aktarılması olası bir durum haline gelecektir. Bu noktada yapay zekâ destekli sadeleştirme uygulamalarına duyulan ihtiyaç artacaktır.

3. Yapay zekâ destekli metin sadeleştirmede etkili bir sonuç elde edilebilmesi için çalışma boyunca söz edilen her iki yöntemin birleştirilerek kullanılmasında yarar görülmektedir. Bu sayede çalışmanın temel inceleme konusu olan kültürel öğelerin yeniden aktarılmasında daha sağlıklı sonuçların ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

⁴⁶ İshak Dölek, Atakan Kurt, "Ottoman Optical Character Recognition With Deep Neural Networks," *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, C. 38, Ankara 2023.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	02.05.2024
Kabul Tarihi:	21.05.2024
Yayım Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlı olan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / intihal.net
Etik Bildirim:	turkaysosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	02.05.2024
Date of Acceptance:	21.05.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkaysosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça | References

AKYÜZ, Selen, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dede Korkut Hikâyelerinden Yararlanılması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2019.

BAKAN AKTAŞ, Hande, AY, Sıla “Yabancı Dil Öğretiminde Geleneksel Metin Sadeleştirme Yaklaşımına Karşı Metin Dilbilimsel Sadeleştirme Önerisi: Bağlaşıklık ve Bağdaşıklık Kavramları”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 12 (1), Ankara 2021, ss. 94-102.

ÇEKİCİ, Yunus Emre, “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi Programında Yer Alan Kazanımların Toplum Dilbilimsel Yetkinlik Bağlamında İncelenmesi”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları

Dergisi, C. 7(2), Adana 2022, ss. 1164-1186.

DEMİR, Hiclâl, “Muallim Naci: Eski Mi, Yeni Mi?”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 11(19), Ankara 2010, ss. 176-85.

DÖLEK, İshak, KURT, Atakan, “Ottoman Optical Character Recognition With Deep Neural Networks”, *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, C.38 (4), Ankara 2023, ss. 2579-2593.

DURMUŞ, Mustafa. "On Problems Related to the Use of Simplified Texts in Second/Foreign Language Teaching," *Bilig*, C.65 (65), Ankara 2013, ss. 135-150.

DURMUŞ, Mustafa, “İkinci/yabancı dil öğretiminde özgün ve değiştirilmiş dilsel girdi üzerine”, *Turkish Studies*, C. 8 (1), Ankara 2013, ss. 1291-1306.

DURMUŞ, Mustafa, CİHANGİR, Suzan, “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Okuma Metinlerinin Sadeleştirilmesi: Gazi Üniversitesi Yabancılara Türkçe Öğretim Seti Örneği”, *International Journal of Language Academy*, (26), Ankara 2018, ss. 684-694.

EROĞLU, Safa, *Metin Dilbilimsel Ölçütler Çerçevesinde Ömer Seyfettin'in Üç Nasihat Hikâyesinin Yabancılara Türkçe Öğretimi İçin Sadeleştirme Denemesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015.

GALA, Nuria, FRANÇOİS, Thomas, JAVOUREY DREVET, Ludivine, ZIEGLER, Johannes Christoph, “La Simplification de Textes, Une Aide à l'apprentissage de la Lecture”, *Langue Française*, C. 3 (199), France 2018, ss. 123-131.

GÜDEK, Gülten, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Metin Değiştirimi: Mustafa Kutlu'nun Hayat Güzeldir Hikâyesi Örneği*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2021

İLTAR, Latif. “Compatibility of the vocabulary in Turkish teaching sets as a foreign language between course and workbooks”, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, C.7, ss.2198-2239. Doi:<http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.529>

İMER, Kamile, “Toplum Dil Bilimin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 31 (1-2), Ankara 1987, ss. 213-230.

KAYA, Musa, NURLU, Muammer, “Özgün ve Yabancı Dil Olarak

Türkçe Öğretimi İçin Sadeleştirilmiş Metinlerde Fiilimsi Kullanımı: Dokuzuncu Hariciye Koğuşu ve Yılkı Atı Örneği”, *Journal Of Turkish Studies*, C. 12 (30), Ankara 2017, ss. 325-342

ÖZMEN, Ceren, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Değiştirim Teknikleriyle Öykülerin Yeniden Oluşturulması*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.

ÖZTÜRK AKAY, Banu, “Tanzimat Edebiyatında Ben’i İfade Etme Arayışları: Muallim Naci’nin Hatıraları”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.6 (1), Bilecik 2022, ss. 190-206.

RICHARD, Jacques, SCHMIDT, Richard, *Longman Dictionary of Language Teaching And Applied Linguistics*, Norfolk: Longman, 2002, ss. 486.

TARAKÇI, Celal, “Muallim Naci Efendi'nin Dil Harkındaki Görüşleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1(1), Samsun 2014, ss. 67-75.

YEŞİL, Yılmaz. “Epik Anlatılarda Dönüştürücü Gücün Değişmesi: Kahramanlar ve Normlar”, *Milli Folklor*, C. 25 (128), Ankara 2020, ss. 41-47.

YILDIRIM, Ali, ŞİMŞEK, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Arabesk Melodileri: Türkiye Müzik Sahnesinde Bir Evrimin İzleri

Ertem UYMAZ | 0009-0008-5207-2299 | ertemuyamaz@gmail.com

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD., Mersin, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04nqdw39>

Öz

Günümüz Türk müzik sahnesini derinlemesine şekillendiren bir akoron tınları, duygusal bir dokunuşla yüklüdür: Arabesk. Arabesk müzik, kendine özgü melodik dokusu ve hikâyeleriyle, Türkiye'nin müzikal panoramasında kendine sağlam bir yer edinmiştir. Ancak, bu müziğin kalbinde yatan evrim, sadece notaların değil, aynı zamanda toplumsal zeminin ve kültürel dönüşümlerin yankılarıdır. Bu çalışma, Arabesk müziğin doğuşundan günümüze uzanan zengin tarihini inceleyerek, bu müziğin Türk toplumu üzerindeki derin etkilerini anlamaya yönelik bir çaba sarf etmektedir. Arabesk, sadece bir müzik türü değil, aynı zamanda bir duygu ve ifade biçimidir. 1960'ların kırık dökük sokaklarında, 1970'lerin toplumsal çalkantılarında, 1980'lerin politik belirsizliklerinde ve 1990'ların kültürel çeşitlenmelerinde bu melodik ifade, Türk toplumunun kolektif hafızasını şekillendiren bir unsura dönüşmüştür. Bu makale, Arabesk müziğin her bir dönemdeki sesini, ruhunu ve anlamını açığa çıkararak, zaman içindeki evrimini adım adım izleyecektir. Günümüzde, Türk müzik sahnesi karmaşık bir harmoni içinde çeşitlenmekte ve evrim geçirmektedir. Arabesk, geçmişin dokusunu korurken, günümüzde yeni bir perspektif kazanarak modern bir tonaliteye bürünmüştür. Bu noktada, Arabesk müziğin çağdaş durumu, sadece geçmişin izlerini değil, aynı zamanda çağının ruhunu da taşımaktadır. Arabesk melodileri, hala toplumun derinliklerinde yankılanırken, aynı zamanda modern sesler ve tarzlarla da iç içedir. Özellikle dikkat çeken bir nokta, Arabesk müziğin günümüzde rap müzikle sıkça ilişkilendirilmesidir. İki müzik türü, birbirinden farklı gibi görünse de, sözlerdeki derinlik, toplumsal eleştiri ve duygusal yoğunluk gibi ortak temalar, bu müzik formlarını bir araya getirmektedir. Arabesk ve rap müziğin kesişim noktası, Türkiye'nin kültürel ve sosyal peyzajındaki değişen dinamiklere ayak uydurarak, genç kuşağın müzikal tercihlerinde ve ifadesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu makale, Arabesk müziğin günümüzdeki izlerini sürerken, aynı zamanda rap müzikle olan bu ilginç kesişim noktasını ele alacak ve Türk müzik sahnesindeki bu dinamik etkileşimin nasıl bir evrimin habercisi olduğunu keşfedecektir.

Anahtar Kelimeler: Arabesk Müzik, Popüler Kültür, Türk Müziği, Müzikal Evrim, Toplumsal Değişim.

Atf Bilgisi

UYMAZ, Ertem, "Arabesk Melodileri: Türkiye Müzik Sahnesinde Bir Evrimin İzleri". *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (Haziran 2024): 231-252. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12586253>

Arabesque Melodies: Traces of an Evolution in the Turkish Music Scene

Ertem UYMAZ | 0009-0008-5207-2299 | ertemuymaz@gmail.com

Mersin University, Institute of Social Sciences, Department of Sociology, Mersin, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/04nqdw39>

Abstract

The tones of a chord deeply shaping the contemporary Turkish music scene carry an emotional touch: Arabesque. Arabesque music has carved out a solid place for itself in Turkey's musical panorama with its unique melodic texture and narratives. However, the evolution at the heart of this music resonates not only in notes but also in the echoes of societal terrain and cultural transformations. This study endeavors to understand the profound effects of Arabesque music on Turkish society by examining its rich history from its inception to the present day. Arabesque is not just a music genre but also an emotion and a form of expression. In the broken streets of the 1960s, the societal upheavals of the 1970s, the political uncertainties of the 1980s, and the cultural diversifications of the 1990s, this melodic expression has transformed into an element shaping the collective memory of Turkish society. This article will reveal the sound, spirit, and meaning of Arabesque music in each era, tracing its evolution over time. In the present day, the Turkish music scene is diversifying and evolving within a complex harmony. While preserving the texture of the past, Arabesque has acquired a modern tonality, gaining a new perspective. At this point, the contemporary state of Arabesque music carries not only the traces of the past but also the spirit of its time. While Arabesque melodies still resonate in the depths of society, they are also intertwined with modern sounds and styles. A particularly noteworthy observation is the frequent association of Arabesque music with rap music today. Despite appearing different, these two music genres share common themes in lyrics such as depth, societal critique, and emotional intensity, bringing these musical forms together. The intersection of Arabesque and rap music adapts to the changing dynamics in Turkey's cultural and social landscape, holding a significant place in the musical preferences and expressions of the younger generation. This article, while tracing the traces of Arabesque music in the present day, will also explore this intriguing intersection with rap music, revealing how this dynamic interaction in the Turkish music scene is indicative of an evolution.

Keywords: Arabesque Music, Popular Culture, Turkish Music, Musical Evolution, Social Change.

Citation

UYMAZ, Ertem, "Arabesque Melodies: Traces of an Evolution in the Turkish Music Scene". *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 231-252. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12586253>

Giriş

Türk müziğinin derin vadilerinde, duygu dolu notaların ve içten sözlerin eşlik ettiği bir müzik türü olarak tanımlanan “arabesk,” geçmişten günümüze uzanan muazzam bir evrimin izlerini taşımaktadır. Türkiye’nin müzik sahnesinde, arabeskin tarihsel seyri adeta bir melodi gibi ilerlemiş, her dönemde kendine özgü bir üslup ve duygu evreni yaratmıştır. 1960’ların hüznünlü ezgilerinden 1990’ların derin ifadesine kadar, arabesk müzik, toplumsal değişimlere, bireysel duygusal dalgınlıklara ve sanatsal rüzgârlara bağlı olarak farklı bir yön almıştır. Sanatçılar, eserleriyle sadece melodik notalara değil, aynı zamanda toplumsal duyarlılıklara ve bireysel deneyimlere de tercümanlık yapmışlardır. Sanatçılarımızın bu dönemlere özgü eserleri, müziğin evrimindeki dönemeçleri yansıtan önemli örnekler sunmaktadır. Bir sosyal bilimci gözüyle arabesk müziği tanımlayacak olursak; içinden çıktığı toplumsal ve kültürel çevreye göre biçimlenmiş, tutarlı bir kuramsal dayanaktan yoksun, ezgi yönünden Arap müziğinden, çalgı yönünden de batı müziğinden esintiler taşıyan, önceleri taşradan başlamakla birlikte zamanla toplumun tüm kesimlerinden gelen yaygın bir dinleyici kitleye sahip, toplumumuza özgü bir türdür.¹

Arabesk müziğin doğuşu, toplumsal ve kültürel değişimlerin etkisi altında 1960’lı yıllarda gerçekleşti. Türk sanat müziği ile halk müziğinin etkileşim alanında filizlenen bu yeni tür, duygu yüklü sözleri ve hüznünlü melodileriyle bir toplumsal çılgılık gibi yankılandı. Bu dönemde müzik sahnesine adını altın harflerle yazdıran Orhan Gencebay ve Ferdi Tayfur gibi sanatçılar, arabesk müziğin ilk çıkışını temsil ettiler. 1960’lı yıllarda arabesk, melodik zenginliğiyle dinleyici kitesini genişletti. Bu dönemde, sanatçılar duygusal ifadelerini zengin enstrümantasyonlarla birleştirerek müziği sadece bir melodi değil, aynı zamanda bir duygusal deneyim haline getirdiler. Ferdi Tayfur’un “Ellerim Bomboş” gibi eserleri, bu dönemde arabeskin müzikal paletini genişleten örneklerden biriydi. 1970’lerde arabesk, sosyal meselelere daha fazla odaklanarak bir tür olarak derinleşti. Sanatçılar, sözlerinde aşkın yanı sıra toplumsal eleştirileri de barındıran eserlere imza attılar. Bu dönemde, Orhan Gencebay’ın “Dil Yarası” gibi şarkıları, arabeskin toplumsal bir dil haline gelmesinde önemli bir rol oynadı. Daha sonra teknolojik uyanış dönemine geçildi. 1980’lerde arabesk müzik, teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeni bir döneme girdi. Elektronik enstrümanların yaygınlaşmasıyla birlikte, müziğin soundu modernleşti. Sezen Aksu’nun “Firuze” albümü gibi yapıtlar,

¹ Nazife Güngör, *Sosyokültürel Açıdan Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1993, s. 23.

arabeskin bu dönemdeki evrimini temsil eden önemli örneklerdi. 1990'ları modernleşme ve çeşitlenme dönemi olarak adlandırabiliriz. 1990'lar, arabesk müziğin çağdaş bir form kazanarak genç kuşakları etkilemeye devam ettiği bir dönemi simgeliyor. Bu dönemde, Aşkın Nur Yengi, Ebru Gündeş gibi sanatçılar, arabesk müziği pop elementleriyle birleştirerek türün sınırlarını genişlettiler. Günümüzde ise arabesk müzik; rap müziğiyle sıkça kucaklaşıyor. İki farklı müzik türü arasındaki bu ilginç etkileşim hem Türkiye'nin müzik sahnesinde hem de küresel ölçekte ilgi çekici bir konu haline geldi. Rap sanatçıları, arabesk melodilerini özgün tarzlarıyla birleştirerek yeni ve çeşitli bir müzikal sentez yaratıyorlar.

Toplumsal olayların ve toplumun beklentilerinin, yaşanmışlıklarının sanatın her türüne sirayet etmesi gibi müziğe de sirayet etmesi kaçınılmazdır. Arabesk müzik de, toplumun ilgisi, merakı, beklentisi ve toplumda yaşanan infialler ışığında dönemsel olarak değişimlere ve dönüşümlere uğramış ve nihayetinde günümüze kadar ulaşmıştır. Bununla beraber, arabesk, sadece müzikal perspektiften değerlendirilmemelidir. Toplumun müzikal ilgisini cezbeden arabesk müzik, popüler kültürün bir diğer ürünü olan sinema üzerinde de etki kurmuştur. 1970'lerden itibaren şan ve şöhrete kavuşan arabesk sanatçılarının toplumda bulduğu karşılık ve ilgi; popüler kültürün bir diğer ürünü olan sinemaya sirayet etmiş ve arabeskin şöhret sahibi sanatçıları -babaları, kralları- sinema filmlerinde de başrol olarak beyaz perdeye girmiştir. Popüler kültür ürünü olması her filmin adından zaten bellidir: çoğunlukla bu filmlerin isimleri, kasetleri satış patlamaları yaşayan sanatçıların albümlerinin ismidir. Arabesk müzik tarihsel yolculuğunda devlet tarafından da müdahale edilen bir müzik tarzı olmuştur. Arabeski yoz bir müzik tarzı olarak değerlendiren elit kesim, aşırı duygusal acı yükü olarak gören yöneten erk devlet, arabeske ket vurmak için çalışmalar yapmış, bir dönem direk devletin kurumu olan Kültür Bakanlığınca da arabeske alternatif müzik üretme çalışmaları yapılmıştır. Bununla birlikte arabesk müzik uzun bir süre devletin yayın organı olan TRT radyo ve televizyonlarında yasaklı kalmış ve TRT aracılığıyla halka arabeskin ulaşımı mümkün olmamıştır.

Günümüzde, arabesk müziğin rap müziğiyle kucaklaşması ise müzik sahnesinde çığır açan bir gelişmeye işaret etmektedir. İki farklı müzik türü arasındaki bu etkileşim, sadece seslerin değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel kodların kesişimini de beraberinde getirmiştir. Arabesk melodileri, sadece notalardan ibaret değil; aynı zamanda bir toplumun duygusal tarihini, sanatçıların bireysel yolculuklarını ve müziğin evrimine dair zamanın izlerini de taşıyan bir yolculuktur.

Arabesk Müziğin Doğuşu (1960'lar)

1960'lı yıllar, Türkiye'nin müzik sahnesinde önemli bir dönemeçtir ve bu dönemde ortaya çıkan arabesk müziği, Türk müzik geleneğini derinden

etkileyen bir fenomen olarak ortaya çıkmıştır. Arabesk müziğin doğuşu, o dönemin toplumsal ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak şekillenmiştir. Hızla artan şehirleşme ve kırdan kente doğru yaşanan yüksek düzeyde göç, kent merkezleri etrafında gecekondulaşmaya sebep olmuş ve birçok imkândan mahrum yaşamakta olan gecekondulu mahalleleri doğmuştur. Hayatları iş kaygısı, parasızlık, düzensizlik içinde cereyan eden bir olgu ile süren bu insanların içlerinde buldukları duygusal durum, batı tarzında bir müzik ya da pop, rock gibi hareketli müziklerde değil, arabesk müzikte kendilerini bulmalarını sağlamıştır. Arabeskin sosyolojik olgu boyutuyla ortaya çıkmasını yalnızca hızlı ve çarpık kentleşmeden kaynaklanan varoş kültürüne bağlamak yanlış olacaktır. Bununla birlikte kaynağını öz kültüründen beslenen geleneksel yapısı da oluşturmaktadır. Özer'in de belirttiği şekilde arabesk olgusu o kültürel toplum algısı içerisinde hızlı ve çarpık kentleşme sonucu toplumda oluşan sıkıntı ve kedere karşı hem bir karşı koyuş hem de bu sorunlara karşı kendini şehir yaşantısına aitlik hissetmeme duygusu olarak göstermektedir.²

Özbek, arabeski; “*çevreye uyumsuzluğun, yabancılaşmanın müziğidir. Sadece bir müzik olayı olmayıp kente göç eden, kent ortamıyla uyum kuramamış, kentsel yaşantıya katılamamış olan kır kökenli nüfusun kültürünün bir ürünü*”³, Stokes ise “*şehir için şebirli bir müziktir. Yalnızlığa, kötü sona mahkum aşıkların, karışık ve çalkantılı duygu dünyalarını resmeder. Fakir göçmen işçilerin sömürüldüğü, kötü işlerde kullanıldığı, gün geçtikçe bozulan bir şehri tanımlar ve dinleyenleri, rakı doldurmaya, sigara yakmaya ve dünyaya kederlerini lanet okumaya götürür*”⁴ şeklinde tanımlar.

Türk müziği, geleneksel Türk sanat müziği ve halk müziğinin yanı sıra batı müziği etkileşiminde bir zenginlik barındırmaktadır. Ancak, 1960'lı yıllarda toplumsal değişimlerin ve modernleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte, müzik sahnesinde yeni bir ifade biçimi arayışı başlamıştır. Anthony Giddens ‘*Modernliğin Sonuçları*’ adlı eserinde gelenek üzerine yorum yaparken “*bütünüyle durağan değildir, kültürel mirasını kendinden önce gelenlerden devralan her yeni kuşak tarafından yeniden icat*” şeklinde açıklamakta ve bu sebepten geleneklerin değişimlere çok fazla direnç göstermediklerinin altını çizmektedir.⁵ Yine aynı

² Nuri Paşa Özer, ‘Arabesk Kültürü Özelinde Orhan Gencebay’ın Rol Aldığı Rexona Reklamlarının İncelenmesi’, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2020.

³ Meral Özbek, ‘Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski’, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

⁴ Martin Stokes, ‘Türkiye’de Arabesk Olayı’, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 17.

⁵ Anthony Giddens, ‘*Modernliğin Sonuçları*’, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 42.

eserde modernliğin yeni yaşam tarzlarını ortaya çıkardığını ve bu yaşam şekillerinin geleneksel toplum düzenden tarihte hiç rastlanmadık şekilde çekip ayırdığını, ayrıca geleneksellik de modernlik arasında bir süreklilik doğurduğunu söylemektedir.⁶ Modernleşme ile gelenek arasındaki bu gerilimli ilişki, Türkiye'nin kendine özgü modernleşme sürecinin çeşitli kültürel yansımalarından biri olan 'arabesk' müziğin ortaya çıkışını ve evrimini açıklar. Başlangıçta bir alt kültür olarak ortaya çıkan arabesk, zamanla geniş kitlelere yayılarak baskın bir popüler kültür fenomenine dönüşmüştür. Arabesk müzik, modernliğin getirdiği çatışmaların bir sonucu olarak popüler kültürün bir parçası haline gelmiştir. Özbudun'un ifadesiyle, "popüler kültür modern yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır."⁷ gelenek üzerine yorum yaparken Arabesk müziğin doğuşu, bu dönemdeki toplumsal hüznün, ekonomik zorluklar ve göç gibi faktörlerle yakından ilişkilidir. Sanatçılar, duygusal bir derinlik ve içtenlikle söylenen şarkılarıyla, dinleyici kitlesinin yaşadığı güçlükleri yankılamış ve anlamışlardır. İlk arabesk sanatçıları arasında Orhan Gencebay ve Ferdi Tayfur gibi isimler, bu dönemin öncüleriydi. 1960'lı yıllarda arabesk müziğin karakteristik özellikleri belirginleşmeye başlamıştır. Melankolik melodiler, duygusal sözler ve geleneksel Türk müziği unsurlarının halk müziğiyle buluşması, arabesk müziğin temelini oluşturmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan eserler, genellikle aşk, ayrılık, yalnızlık gibi temalara odaklanmış ve dinleyiciyi duygusal bir yolculuğa çıkarmıştır. Arabesk müziğin doğuşu, Türk müziğindeki geleneksel sınırları zorlayarak yeni bir ifade biçimi ortaya koymuş ve dinleyici kitlesinde güçlü bir bağ kurmuştur. Bu dönem, Türk müziğinin evrimsel bir dönemi olarak kabul edilir ve arabesk, Türkiye'nin müzik sahnesinde kalıcı bir iz bırakarak zaman içinde farklı dönemlere adapte olmuştur.

2.1. Türk Müziğindeki Bağlam

Arabesk müziğin doğuşu olan 1960'lı yıllarda Türk müziği, geleneksel Türk sanat müziği ve halk müziğinin yanı sıra batı müziği etkileşiminde bir karmaşa yaşıyordu. Özellikle 1960'lar, Türk müziğinin geçmişten gelen derin köklerini, toplumsal değişimlerle şekillenen bir dönem olarak ifade eder. Geleneksel Türk sanat müziği, Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin müzik geleneğini devralmıştır. Makam yapıları, saz eserleri ve klasik besteler, Türk müziğini derin bir tarihsel bağlamda tutmuştur. Halk müziği ise, Anadolu'nun farklı coğrafyalarında ortaya çıkan çeşitli tınlar ve sözlerle zenginleşmiştir. Ancak, 1960'lı yıllarda Türkiye, siyasi ve toplumsal değişimlerle sarsılmaktaydı. Bu dönem, demokrasi talepleri, ekonomik zorluklar ve kültürel dönüşümle öne çıkmıştı. Türk müziği de bu değişimlere

⁶ Giddens, age, s. 14.

⁷ Sibel Özbudun, *Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları*, Ütopya Yayınları, Ankara 2010, s. 69.

ayak uydurmaya çalışıyor, yeni bir ifade biçimi arayışına giriyordu. Türk müziğindeki bu karmaşık bağlam, arabesk müziğin doğuşunu anlamamıza yardımcı olur. Arabesk, bu tarihsel geçiş dönemlerinde ortaya çıkarak, Türk müziğinin geleneksel ve modern unsurlarını birleştiren, toplumun içinden gelen bir ifade şekli olarak belirginleşmiştir. Bu bağlam içinde, Türk müziğinin genel dinamikleri, arabesk müziğin kendine özgü melodik ve duygusal yapısının temelinin atmasıdır.

2.2. İlk Arabesk Sanatçıları ve Temsil Ettikleri

Arabesk müziğin doğuşunu şekillendiren en önemli unsurlardan biri, 1960'lı yıllarda sahneye çıkan ve bu türü tanıtan ilk sanatçılardır. Bu sanatçılar hem müzikal yetenekleri hem de içselleştirdikleri duygusal anlatım tarzlarıyla, arabesk müziğin özgün kimliğini oluşturan temel figürlerdir. 1950'ler ve 1960'lı yılların başlarında, batılı müzik anlayışıyla besteler üretiliyor ve bu besteler halkta istenen ilgiyi ve karşılığı bulamıyordu. Çare batılı tarzda müziklerin sözlerinde Türkçeleştirme yapmakta arandı, nitekim bulunan bu çare fayda etmedi. Çünkü şarkıdaki sözlerde halk duygu ve düşüncelerini bulamıyordu. Türkçe sözlerden oluşan parçaların yabancı sanatçılara söylenmesi denendi, sonuç yine olumlu olmadı. Çünkü halk dinlediği şarkılarda sanatçısından sözlere kadar, kendine ait bir şeyler görmeyi bekliyordu. Bazı sanatçılar batı tarzı örnekleri taklit ederek bir Türk hafif müzik akımı başlattılar. Müzik bestecilerinin, müzisyenlerin ve özellikle de sanatçıları 'piyasada tutulacak şarkılar' üretmek için teşvik eden yapımcıların bu faaliyetleri bir süredir farklı tarzda müzikler gelişmesine zemin hazırlıyordu. Fecri Ebcioglu, Yaşar Güvenir gibi sanatçılar piyano eşliğinde besteler yaptılar. Bu besteler ilgi gördü görmesine ama toplumun üst sınıfının gidebildiği lüks gazinolar ve kibar lokallerin pek dışına taşamadı. Dolayısıyla bu tür de toplumun pek küçük bir azınlığı tarafından alıcı buldu. Bu deneme de istenilen sonuca ulaşmadı.

Sinan Subaşı, Adnan Varveren, Ahmet Sezgin, Orhan Gencebay gibi sanatçılar tarafından, Türk halk müziğinden, klasik Türk müziğinden, Arap müziğinden, batı müziğinden motifler taşıyan, sözleri içten, basit, anlaşılması kolay, müziği esnek, rahat, kısacası batıdan da doğudan da esintiler taşıyan ve piyasa müziği adı verilen bir müzik kondu ortaya. Sözü edilen müziğin büyük bir ilgiyle karşılanması üzerine Kerem Güney, Sevim Şengül, Şükran Ay, Abdullah Yüce, Nail Bayşu gibi sanatçıların bu yöne kaydığı gözlemlendi.⁸ Piyasa müziğinin biçim ve içeriğindeki basitliği ve yalınlığı, bu tarzın büyük bir ilgiyle karşılanmasını sağladı. Özellikle düşük eğitilmiş, dolayısıyla beğeni düzeyinde

⁸ Güngör,age, s. 118.

sanatsal bir anlam ve ölçek arayışına sahip olmayan toplum kesimleri arasında hızlıca yaygınlaştı. Bu tarzdaki bestelerin yazıldığı plaklar satış patlamaları yaptı.

Nazife Güngör, “*Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*” adlı kitabında arabesk müziğin doğuşunu şu şekilde anlatıyor:

“Bu müziğin çok ilgi görmesi karşısında Suat Sayın, Ahmet Sezgin, Sinan Subaşı, Orhan Gencebay bu yönde daha yoğun bir çalışma içine girdiler. Özellikle o sıralarda müzik yaşamının sönük bir dönemini yaşamakta olan Ahmet Sezgin, söz ve müziğini Orhan Gencebay’ın yaptığı, ‘deryada bir salım yok’ adlı şarkıyla yeniden eskisinden de büyük bir üne kavuşunca, yıllardan beridir bir arayış içinde olan Gencebay için de yol açılmış oldu. Halkın nabzına verilmesi gereken şerbetin tadı anlaşılıyordu. Üslup belliydi, formül oluşmuştu. Geriye yalnızca onu bestelemek ve büyütme kalmaktaydı. Nitekim Gencebay da öyle yaptı. Kolları svadı, işe girişti. Yıl 1968, ‘deryada bir salım yok’un kopardığı gürültünün ardından ‘bir teselli ver’ ile Gencebay, kendisinin bile düşleyemediği ölçüde büyük bir ilgiyle karşılaştı. Ardından ‘sevenler mesut olmaz’ derken ‘başa gelen çekilir’ gibi parçalar geldi. Bu arada bu türün adı da konmuştu; ‘arabesk.’ Sonradan ‘dolmuş müziği, minibüs müziği’ gibi adlar da takılmıştır ama en çok oy alan ‘arabesk’tir.”

Arabesk müziğin ilk öncüsü, Orhan Gencebay olarak kabul edilir. İlk yerli arabesk şarkı 1964 tarihli Suat Sayın’ın “Sevmek Günah mı?” adlı eseri, ilk arabesk şarkıcı olarak da bu eseri okuyan Ahmet Sezgin olarak nitelendirilir. Ardından “Arabeskin Babaları” dönemi başlamış, ilk baba Orhan Gencebay, ikinci baba Ferdi Tayfur ve son baba da Müslüm Gürses olarak arabesk seven dinleyici kitlesinin hafızalarında yer bulmuştur. Onlar, halkın dışı vuramadığı duygularının ve iç isyanlarının sesi olmuşlardır.

3. 1970’ler: Fırtınaya Dönüşen Arabesk Rüzgârları

1970’li yıllar, Türkiye müzik sahnesinde arabesk müziğin gelişiminde bir dönüm noktasını temsil eder. Bu yıllarda, arabesk rüzgârları sadece romantik temalardan ziyade toplumsal eleştirinin önemli bir yansıması haline gelir. Sanatçılar, müziği sadece duygusal bir ifade aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal meselelere dair bir platform olarak kullanma eğilimindedirler. 1970’lerin arabesk müziği, duygu yüklü melodileriyle birlikte toplumsal hüznüleri, adaletsizlikleri ve zorlukları yansıtarak, bir fırtınaya dönüşmüştür. Bu dönem, arabesk müziğin sadece duygu ifadesi değil, aynı zamanda bir kültür ve toplum eleştirisi aracı olma yolunda önemli adımlar attığı bir evrimin izlerini taşır. Arabesk, belli bir Batılı müzik türünün değil, ama genel olarak Batı müziğinin, Türkiye’deki alt sınıfların müzik evrenine tercüme edilmesi sürecine işaret ediyordu. Arabeskçilerin yaptığına benzer kültürel çeviriler, Türkiye’de ilk kez yapılmalarına rağmen, Türkiye’den çok önce

⁹ Güngör, *age*, s. 119-120.

Beyrut ve Kahire gibi Arap dünyasının kültür-sanat merkezlerinde zaten yapılmıştı. Türk Arabeskçiler, Arap sanatçıların daha önce yapmış oldukları çevirileri temel alarak, benzer çevirileri Türk müzik evreninde yaptılar. Alt sınıfların müzik dünyasında mevcut olan her türlü ezgi, tema, ritim ve diğer müziksel öğeler arabesk üzerinden Batılı müziksel formlarla, tekniklerle ve enstrümanlarla buluştu, kaynaştı. Devletin eğitim kurumlarında on yıllar boyunca yapamadığını, arabeskçiler neredeyse on yılda başararak, Batı müziğini halka götürdü ve benimsetti. Öyle ki, elektrogitardan elektro bağlamaya, bateri dâhil her türlü vurmali çalgıdan keman ve diğer yaylılara, klarnet ve diğer üflemeli çalgılardan orkestra formlarına dek, eskiden halkın duyduğunda ve gördüğünde garipseyeceği, reddedeceği ne kadar Batılı müzik formu, tekniği, enstrümanı varsa, arabesk kazanında kaynarak halka mal oldu, “bizden” oldu, meşrulaştı. Bütün müziksel çeviri olguları arasında arabesk, hiç şüphesiz, en yaygın, en popüler yeni tür oldu.

Orhan Gencebay ile başlayan arabesk rüzgârı, Ferdi Tayfur ve Müslüm Gürses’in de bu alanda çıkardığı kasetlerle bir hayli büyümüş, arabesk müzik toplumda bulduğu karşılığın zirvesine çıkmıştır. İbrahim Tatlıses, Gülden Karaböcek, Neşe Karaböcek, Selami Şahin, Ümit Besen, Gönül Akkor gibi sanatçılar arabesk müzik tarzında eserler piyasaya sürmüş ve 1970’ler arabesk müzik anlamında zirveyi görmüştür. 1970’lere damgasını vuran arabesk müzik, 1980’lerde de varlığını sürdürmüş, varoş müziği yaftası yakıştırıldığı kabağünü kırıp toplumsal bir fenomen olarak günümüze kadar gelmiştir.¹⁰ Arabesk müziğin toplum nezdinde yakaladığı bu itibar, birçok sanatçının da sonradan arabesk tarzında eserler icra etmesine vesile olmuştur. Sektör halini alan müzik piyasasında sanatçılar, toplumun beğenisini çekecek müzikleri sanatsal bir gayeden çok, müziği bir değişim değeri olan emtia olmasından dolayı üretme gayretindedirler. Yapımcılar da bu üretilen değerin, yeniden üretim ve tüketim bağlamında sürecini yönetmiş ve tüm sanat eserlerinde olduğu gibi müziğin de sanatsal bir form değil, pazardaki değişim değerine göre kıymetlendirilen bir emtia olması kaçınılmaz olmuştur.

“Başlangıçta alaycı bir şekilde Arabesk olarak adlandırılan bu melez müzik Türk, Batılı ve Arap unsurların karışımından oluşuyordu. Türkiye’de kültürün siyasallaşması göz önünde bulundurulduğunda Arabeskin kendiliğindenliği ve bağımsızlığı onu hem beğeni nesnesi olarak hem de siyaseten tartışmalı hale getirdi. Devlet tarafından kabul edilmiş müzikal normlara uygun olmadığı gerekçesiyle devlet televizyonlarında ve

¹⁰ Gökçe Kaan Demirkıran, ‘90’lı Yıllar Sonrası Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Arabesk Müziğin Değişimi Dönüşümü’, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 61.

radıolarında yasaklanan arabesk müzik yine de 1970'lerin ortalarında kasetlerin ve kasetçaların yaygınlaşması ile birlikte sesini her yerde duyurdu"¹¹

3.1. Türk Sinemasındaki Arabesk Temsilinin Yükselişi

Arabesk müziğin Türk sinemasındaki temsili, müzik ile sinemanın özgün bir şekilde etkileşim içinde olduğu ve toplumsal dinamiklere müdahale etme yeteneği bulunan önemli bir dönemi işaret eder. 1970'li yılların ortalarından itibaren, Türk sineması arabesk müziğin etkisi altında büyük bir dönüşüm geçirmeye başladı. Bu dönemdeki filmlerde arabesk müziğin duygu yüklü melodileri ve toplumsal eleştirisi, sinemada da önemli bir yer buldu. Arabesk temsili, öncelikle film müziği olarak değil, film içindeki karakterlerin yaşam biçimi, duygusal durumları ve toplumsal sorunlara verdikleri tepkilerle birlikte kendini gösterdi. Filmlerdeki ana karakterler genellikle zorlu yaşam şartlarına karşı direnen, aşk acısı çeken, toplumsal dışlanmaya maruz kalan bireylerdi.

Arabesk şarkılarda kendini bulan ve çok yüksek bir ilgi gösteren halkın, film yapımcıları farkındaydı. Bir popüler kültür ürünü olan sinema, kendisine kazanç sağlayacak parlak fikri bulmuştu. Eğer arabesk şarkılar çok ilgi görüyorsa; bu şarkıların filmleri çekilerek sinemada gösterime sunulsa aynı ilgi elde edilecekti. Nitekim düşünüldüğü gibi de oldu. Piyasada plakları ve kasetleri satış patlaması yapan arabesk albümlerin adıyla çekilen sinema filmleri, gişe rekorları da kırdı. Ferdi Tayfur'un Çeşme ve Batan Güneş filmleri, Orhan Gencebay'ın Bir Teselli Ver ve Batsın Bu Dünya adı filmleri sinemalarda kapalı gişe oynadı. Ayrıca, arabesk müziğin sinemadaki temsili, Türkiye'nin o dönemdeki sosyal ve ekonomik gerçekliklerine de ayna tuttu. Kentleşme, göç, işsizlik gibi toplumsal meseleler, arabesk temsiliinde sıkça işlenen konulardı. Filmlerdeki karakterler, güçlü arabesk şarkıları eşliğinde bu zorluklarla baş etmeye çalışırken, izleyici de kendi gerçekliğiyle özdeşleşme şansı buldu. Türk sinemasındaki arabesk temsili, müzik ile sinemanın birleşimiyle ortaya çıkan özgün bir anlatı biçimi oluşturdu. Arabesk müziğin duygu dolu melodi ve sözleri, Türk sinemasının anlatılarını güçlendirdi ve izleyiciyi duygusal bir yolculuğa çıkardı. Bu dönemdeki filmler, arabesk müziğin toplumsal eleştirisi ve duygusal derinliğiyle birlikte Türkiye'nin kültürel ve toplumsal dokusunu etkileyen bir sanat eserleri koleksiyonu halini aldı.

Özellikle de arabesk müziğin kesin olarak varlığını kanıtlamaya başladığı 1968'ler sonrasında itibaren yapılan filmlerde çoğunlukla arabesk şarkıcıların başrolde oynatıldığı ve arabesk şarkıların filmde çok yoğun bir

¹¹ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 336.

biçimde işlenmeye başladığı görülmektedir. Hatta denebilir ki nasıl bir “Aşkın Gözyaşları”, bir “Avare”, bir “Leyla ve Mecnun” arabesk müziğin ilk tohumlarının atılmasında öncülük etmişlerse bir “Çilekeş”, bir “Batsın Bu Dünya”, “Beklenen Şarkı”, bir “Boynu Bükükler” de atılan o tohumların filizlenip dal budak salmasında hemen hemen aynı görevi üstlenmişlerdir.

Bununla birlikte 1970-1980 arasında çekilmiş olan arabesk sayısı 62 iken, gelişen teknolojinin etkisi sinema sektöründe de arabesk müzik etkisinin gelişerek devam etmesini sağlamış ve sadece 1981 yılında çekilen 72 filmin 33 tanesi arabesk olmuştur.¹²

4. 1980’ler: Modernleşme ve Politik Müdahale

1980’li yıllar, Türkiye’de müzik ve kültür sahnesinde önemli değişimlere sahne olan bir dönemi temsil eder. Bu dönem hem müzikte hem de toplumsal düzenin şekillenmesinde etkili olan politik müdahalelerin gölgesinde modernleşme çabalarının öne çıktığı bir zaman dilimidir. Arabesk müziği de bu dönemde, siyasi ve kültürel değişimlerin etkisi altında evrim geçirirken, politik müdahalelerin yarattığı yeni bir müzikal atmosferle şekillendi. 1980’li yılların başında gerçekleşen askeri darbe, Türkiye’nin sosyal ve kültürel dokusunda derin izler bıraktı. Bu dönemdeki politik müdahaleler, kültürel ifade biçimlerini etkiledi ve arabesk müziği de bu değişimden nasibini aldı. Devletin müzik sahnesine yönelik politikaları, arabesk müziği hem kısıtladı hem de dönüştürdü. Modernleşme çabaları, arabesk müziğin geleneksel yapısına karşı bir tepki olarak ortaya çıktı. Modern ve batılı unsurların arabesk müziği etkilemesiyle birlikte, yeni tarzlar ve enstrümantasyon teknikleri arabesk müziğin evrimine katkıda bulundu. Ancak, bu dönemde devletin müziği denetleme ve kontrol etme çabaları, arabesk müziğin ifade özgürlüğünü sınırladı. TRT’nin 1970’lerin başında yaşama geçirdiği Müzik Denetleme Kurulu, yayınlanacak tüm müzik yapıtları için bir onay mercii olmuştur ve bu durum özellikle popüler müzik türleri için Demokles’in Kılıcı’ndan farksızdır.¹³ Bu bağlamda, 1980’lerde arabesk müziği etkileyen politik müdahaleler, müziğin evrimini şekillendiren önemli bir faktör haline geldi. Modernleşme çabaları ve devletin kültür politikaları, arabesk müziği hem dönüştürdü hem de müzikal sınırlamalara maruz bıraktı. Bu dönem, Türkiye müzik sahnesinde arabesk müziğin politik atmosferin etkisi altında nasıl evrildiğini anlamak adına kritik bir dönemdir.

¹² Ayşenur Ethemoglu, ‘TR/ Türk Sineması’nda Arabesk Filmler Kuşağı: Nedir Bu Arabesk? *Doğuşu ve Serüveni*’, E.T: 17.12.2023.

¹³ Gülay Karşıcı, ‘Müzik Türlerine İdeolojik Yaklaşım: 1970-1990 Yılları Arasındaki TRT Sansürü’, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt 16, Sayı 61, s. 172.

Devletin kültür politikaları, arabesk müziği geleneksel Türk müziği anlayışından farklı bir tarz olarak ele aldı. Arabesk müzik, toplumda olumsuz bir etki yaratabileceği gerekçesiyle sık sık sansüre uğradı. Bazı şarkı sözleri değiştirilirken, bazı sanatçılar hakkında kısıtlamalar getirildi. Bu durum, arabesk müziği icra eden sanatçıların ve bestecilerin ifade özgürlüğünü ciddi şekilde sınırladı. Diğer yandan, devletin kültür politikaları, arabesk müziği daha modern bir form kazanmaya yönlendirdi. Türk halk müziğinin etkisi altında gelişen arabesk, devletin estetik ve kültürel normlarına uymaya çalışarak farklı tınılara ve şarkı sözlerine evrildi. Devletin kültür politikalarının arabesk müziğe etkisi, sadece müzikal bir evrimi değil, aynı zamanda müziğin toplumsal rolünü de şekillendirdi. Sansür ve kısıtlamalara rağmen, arabesk müziği dinleyicilerle buluşturan sanatçılar, toplumsal meselelere dair mesajlarını şarkılarında ifade etmeye devam ettiler. Arabesk müziğin, toplumun alt sınıflarının sesi olma rolü, devlet politikalarının etkisi altında da devam etti.

Dönemin Kültür Bakanlığı da böyle bir yanlıgı içerisinde bulunmaktaydı. Bir hafif müzik sanatçısıyla (Esin Engin), müzik eğitiminden tümüyle yoksun bir arabesk sanatçısının (Hakkı Bulut) çabaları sonucu gerçekleştirilen ‘seven kıskanır’ adlı yine arabesk türü bir şarkıyla, toplumun alışla gelmiş arabesk müzik dinleme alışkanlığının önüne geçilmek istendi, bu yapılırken de şarkının türü yine arabesk, ama bu kez ‘acısı alınmış’ bir arabesk.¹⁴

4.1. 1980’lerde Teknolojik Gelişmelerin Arabesk Üzerindeki Rolü

1980’ler, müzik dünyasında teknolojik devrimin belirgin bir şekilde hissedildiği bir dönemi işaret eder. Arabesk müziği de bu dönemde, geleneksel yapılarından uzaklaşarak teknolojik yeniliklerin etkisi altında önemli bir evrim geçirdi. Elektronik enstrümanların ve kayıt teknolojilerinin gelişimi, arabesk müziğin ses dünyasını büyük ölçüde dönüştürdü. Bu dönemde, elektronik enstrümanların ve dijital kayıt tekniklerinin yaygınlaşması, arabesk müziğin aranjman ve prodüksiyon süreçlerini derinden etkiledi. Synthesizerlar, elektronik davul makineleri ve dijital kayıt donanımları, sanatçılara daha önce ulaşılabilen ses paletleri sunarak arabesk müziğin klasik yapısını genişletti. Bu teknolojik yenilikler, arabesk müziğin daha çağdaş ve modern bir kıvama bürünmesine olanak tanıdı. Ayrıca, 1980’lerin müzik dünyasında popüler olan müzik videoları da arabesk müziğin estetik dilini değiştirdi. Televizyon kanallarının müzik videolarına daha fazla yer vermesiyle birlikte, arabesk sanatçıları da görsel unsurları müziklerine entegre etmeye başladı. Bu, arabesk müziğin sadece ses dünyasını değil, aynı zamanda sahne performanslarını ve müzik videolarını da bir anlam ifade etme aracı olarak kullanmasına olanak sağladı. Bu teknolojik dönüşüm,

¹⁴ Güngör, *age*, s. 121.

arabesk müziğin dinamiklerini değiştirerek genç kuşaklara daha çekici gelmesine katkıda bulundu. 1980'lerdeki teknolojik yenilikler, arabesk müziği geleneksel kalıplarından çıkararak daha çağdaş bir form kazanmasına zemin hazırladı ve bu da müziğin evrim sürecinde önemli bir adımı temsil etti.

Türkiye'de 1970 yıllarından sonra başlayan müzik endüstrisinin gelişmesi, 1980'lerden sonra ithalat kapılarının yasal olarak açılmasıyla birlikte özellikle 1983 yıllarından itibaren Batı'da geliştirilen her yeni teknolojinin anında Türkiye'de kullanılmaya başlanması sürecini getirmiştir.¹⁵

Almanya'da gurbetçi olan Türk işçilerinin memlekete her ziyarete gelişlerinde yanlarında son çıkan yeni kasetçalardan getirmesi ve memlekette yaşayan akrabalarına bu yeni gelişen teknolojik aygıtları hediye etmeleri ile kaset çekmesi, çoğaltması da halk arasında kolaylaştığı gibi, sektörde atılımlar hız kazanarak yerli kaset şirketleri kurulur. Büyük ve teknolojik makineler ithal edilir. Toplu kayıttan sonra 1974'te stereoya, ardından 1980'li yıllarda 32 kanala geçişin getirdiği altyapı-üstyapı düzenlemeleri imkânı; günün popüler arabesk ve hafif Türk sanat müziği parçalarının 1983'ler sonrası ithal edilen elektronik klavye türleri ve ritm box eşliğinde çalınmasıyla ortaya çıkan Taverna türü...¹⁶

Taverna türü, teknolojinin çocuğu olan bir müzik türü olarak adlandırılabilir. Aslında bu türün benzer ilk örneklerini 1978 yılından başlayarak Ferdi Özbek vermiştir. Piyano eşliğinde bir piyanist şantör olarak ortaya çıkan Özbek, kendi besteleri de dâhil olmak üzere bir orkestra eşliğinde, piyano çalarak daha çok hafif müzik ağırlıklı şarkılar söylemektedir. Bu müziğin mekânı da genellikle pahalı lokanta ya da benzeri eğlence yerleridir. 1980'lerde piyanist şantör türü müzik Ümit Besen'le, daha çok arabesk türü parçaların söylenmesi ile bir değişiklik göstermiş ve orkestra kullanımını azalmıştır. Bugün taverna olarak bilinen tür ise, esas 1984-85 yıllarında yaygınlaşmıştır. Elektronik aletlerin kolayca ithali sonucu getirtilen ve solistin çaldığı synthesizer ve ritm box ikilisi üzerine, özellikle arabesk şarkılardan ve solistine göre ayrıca Sanat Müziği ve Halk Müziği örneklerinden oluşan günün popüler şarkılarının çalınmasına dayanmaktadır. Yani biraz çalmasını bilen ve söyleyebilen herkesin yapabileceği, 'tek başına orkestra' olayına dayanan bu müzik, bugün bütün lokanta benzeri yerlerde icra edilebilecek ve evlerde bile kaydedilerek kaseti yapılabilecek kadar, kolay, ucuz ve karlı bir eğlence tarzı oluşturmuştur. Kasetlerde solistin, parça aralarında sanki bir lokantada bulunuluyormuş gibi takdim ve yorumlarda

¹⁵ Özbek, *age*, s. 123.

¹⁶ Özbek, *age*, s. 124.

bulunması olanağını da getiren taverna müziği, bu özellikleriyle yaygın bir tüketime sahiptir.¹⁷

5. 1990'lar: Arabesk Müzikte Çeşitlenme, Türk Sinemasındaki Arabesk Yansımaları

1990'lar, Türkiye müzik sahnesinde ve kültür alanında önemli bir döneme işaret ederken, arabesk müzik de bu süreçte derin bir evrim geçirmiştir. Bu dönemde arabesk müzik, çeşitlenme ve yeniden şekillenme süreçlerine girerken, aynı zamanda Türk sinemasında da etkileyici bir varlık gösterdi.

5.1. Arabesk Müziğin Çeşitlenme Süreci

1990'lı yıllar, Türkiye müzik sahnesinde arabesk müziğin evrimine yönelik bir dönemeçtir ve bu dönemde arabesk müziği karakterize eden çeşitlenme süreci, müzikal öğelerin, sözlerin ve temaların geniş bir yelpazede yayılmasına işaret etmektedir. Bu dönem, arabesk müziğin geleneksel kalıplarını aşarak, farklı müzik türleri, sosyal temalar ve modern seslerle entegrasyonunu içermiştir. Arabesk müziğin çeşitlenmesi, öncelikle müzikal kompozisyon ve enstrümantasyonun zenginleşmesiyle belirginleşir. Geleneksel orkestra anlayışı yerine, elektronik enstrümanların ve dijital kayıt tekniklerinin yaygınlaşması, arabesk müziğe daha modern bir ses dokusu katmıştır. Elektronik davul makineleri ve diğer dijital enstrümanlar, sanatçılara daha önce ulaşamayan ses paletlerini sunarak arabesk müziğin müzikal çeşitliliğini artırmıştır. Söz konusu dönemde arabesk müziğin söz yazarlığı da önemli bir değişim yaşamıştır. Sanatçılar, sadece aşk ve ayrılık temalarını ele almaktan çıkarak, şarkılarında günlük hayata dair konulara da odaklanmışlardır.

1990'ların arabesk müziği, geniş bir müzikal spektrum içinde çeşitlenme eğilimine girdi. Bu dönemde arabesk, geleneksel kalıplarını genişleterek farklı müzik türleri ve etkileri içine entegre etti. Rock, pop, elektronik ve hatta rap gibi farklı müzikal öğeler, arabesk müziğin yeni bir ifade biçimi bulmasına olanak tanıdı. Sanatçılar, geleneksel arabesk öğelerini modern seslerle birleştirerek dinleyici kitlesini genişletti ve müziği daha genç ve çeşitli bir kitleye hitap eder hale getirdi.

Çeşitlenme süreci aynı zamanda arabesk müziğin içsel dinamiklerinde de bir değişim yaratmıştır. Geleneksel temaların yanı sıra, sanatçılar müziklerinde politik, sosyal ve kültürel içeriklere daha fazla yer vermiştir. Bu, dinleyicilerle daha güçlü bir bağ kurmayı ve müziği sadece bireysel ifadenin ötesinde, toplumsal bir ayna olarak kullanmayı amaçlamıştır. Arabesk müziğin çeşitlenmesi, genç kuşaklar üzerinde de belirgin bir etki bırakmıştır. Geleneksel kalıplardan uzaklaşan arabesk, genç dinleyicilere daha çekici ve anlaşılır gelmeye başlamıştır. Bu dönemdeki sanatçılar, genç kuşakların günlük yaşantısına, sorunlarına ve duygusal dünyasına odaklanarak müziği

¹⁷ Özbek, *age*, s. 126.

onlarla daha derin bir bağ kuracak şekilde tasarlamışlardır. 1990'lı yıllarda arabesk müziğin çeşitlenme süreci, sadece müzikal bir evrimi değil, aynı zamanda Türkiye'nin sosyal, kültürel ve politik gerçekliğiyle entegre bir sanat formuna dönüşümünü temsil etmektedir. Bu dönem, arabesk müziğin klasik kalıplarını aşarak geniş bir müzikal yelpazede varlık göstermesini ve Türkiye'nin toplumsal çeşitliliğini yansıtmalarını sağlayan önemli bir dönemdir.

5.2. Arabeskin Büyüsü Televizyona Yansıdı

Arabesk müziğin çeşitlenmesi, 1970 ve 1980'lerde Türk sinemasında etkileyici bir iz bıraktığı gibi, 1990'larda da televizyon kanallarında gösterime giren dizilerde de etkisini göstermiştir. Görsel yapımlarda arabesk müziğin etkisi, karakterlerin duygusal dünyasını yansıtmak ve toplumsal gerçekliklere dokunmak adına sıkça kullanıldı. Arabesk şarkıları, film ve dizi sahnelerini güçlendiren bir atmosfer oluşturarak izleyiciye duygusal bir deneyim sunma işlevini üstlendi. Bu dönemdeki film ve diziler, arabesk müziğin sadece bir müzik türü olmanın ötesine geçerek Türk dizi sektörünün önemli bir estetik öğesi haline gelmesine katkıda bulundu. Bu dönemde yıldızı parlayan İbrahim Erkal, "Canısı" parçasıyla şöhrete kavuştu. Aynı parçasının adıyla bu sefer bir dizi çekimi yapıldı. Yirmialtı bölümden oluşan "Canısı" dizisiyle arabesk müziği sanatçısı İbrahim Erkal, şöhretini daha da ileriye taşıdı.

Arabesk her ne kadar gelişen teknolojinin etkisiyle üretim ve yayım noktasında çok fazla yol kat etmiş ise de arabeskin o halk içinden olan görüntüsü asla kaybolmamıştır. Arabesk şarkıların büyük çoğunluğunda, arabesk sinema filmi ya da dizilerin hemen hemen tamamında imkânsız bir aşk, terk eden bir sevgili, yoksul bir seven delikanlı motifleri işlenmeye devam etmiştir.

6. Günümüz: Arabesk ve Rap Müziği İlişkisi

Günümüzde müzik sahnesi, farklı türlerin organik bir şekilde bir araya gelerek yeni ve çeşitli ses paletleri oluşturduğu bir döneme tanıklık etmektedir. Bu çeşitlilik, müzik türlerinin kendi geleneksel sınırlarını zorlayarak, türler arası etkileşimleri ve iş birliklerini beraberinde getirmiştir. Arabesk ve rap müziği, Türkiye'nin müzik sahnesinde farklı kökene sahip olmalarına rağmen, günümüzde giderek artan bir şekilde bir araya gelerek ilginç bir müzikal sentez oluşturmuştur. Arabesk ve rap müziğin ortak noktalarını keşfetmek, Türkiye'nin müzikal zenginliğini daha iyi anlamamıza ve günümüzdeki müzikal peyzajın karmaşıklığını değerlendirmemize olanak tanıyacaktır.

6.1. Bir Alt Kültür Manifestosu

Rap müziği, kökenini 1970'lerin sonlarına, Bronx, New York'un kalabalık sokaklarında bulunan siyah ve Latin gençlik alt kültürlerinden alır. Bu dönem,

Amerika'da siyah topluluğun sosyal, ekonomik ve politik açıdan zorlayıcı bir süreç yaşadığı yıllardı. Rap, bu bağlamda doğarak, öncelikle sokak parti ve blok partilerinde, yerel şarkıcıların, daha çok ritm box ve turntable adı verilen teknolojik cihazlar üzerinde sözlerin ritmik bir şekilde ifade edilmesiyle ortaya çıktı. Rap müziği, başlangıcında alt sınıf müziği olarak kabul edilebilir. Sözleri, genellikle sanatçının kişisel deneyimlerini ve toplumsal eşitsizlikleri içerir, bu da müziği alt sınıfın ve dışlanmış grupların sesi haline getirir. Rap, özellikle siyahi gençler arasında, toplumsal sorunlara, ayrımcılığa ve ekonomik zorluklara karşı bir tepki olarak ortaya çıktı.

Rap müziği, isyan motiflerini barındıran bir sanat formu olarak da öne çıkar. Sanatçılar, şarkılarında sıkça politik eleştirilerde bulunur, toplumsal adaletsizliklere karşı duruşlarını net bir şekilde ifade eder. Bu, rap müziğinin sadece bir eğlence aracı olmanın ötesinde, aynı zamanda toplumsal bir manifestoya dönüşmesini sağlar. Rap, temsil ettiği kültürler ve gruplar üzerinden bir kimlik ifadesi sunar. Sanatçılar, genellikle kendi hayat hikâyelerini, çevrelerini ve toplumlarındaki zorlukları ifade ederler. Böylece rap müziği, dinleyiciye gerçek, acı dolu ve güçlü bir hikâye anlatma kapasitesiyle yüklü bir müzikal form haline gelir. Rap müziği doğduğu sokaklardan, zorlu koşullardan ve toplumsal eşitsizliklerden beslenerek, alt sınıfların sesi olmuş, isyanın ve direnişin bir ifadesi haline gelmiştir. Bu müzik türü, sadece bir müzikal form olmanın ötesinde, aynı zamanda bir kültür manifestosu ve toplumsal bir aynadır.

6.2. Benzerliklerin Derin Analizi

Rap ve arabesk müzik, farklı coğrafyalarda doğmuş olsalar da, benzer tematik unsurları barındıran ve ortak toplumsal meselelere değinen iki müzik türüdür. Her iki müzik türünde de sosyal adaletsizlik ve toplumsal meselelere tepki gösterildiği, aşk ve kayıp temalarının işlendiği, toplumsal kimlikler ve marjinalleşme konularının ele alındığı, anadilin gücünden yararlanıldığı ve sokak kültürünün motiflerinden beslendiği örneklerle rastlanılır. Bu analizde, rap ve arabesk müziğinin ortak temalarını çözümleyerek, bu iki müzikal formun müşterek yönlerini ve toplumsal dokunun farklı kesimlerine hitap etme yeteneklerini anlamaya çalışacağız.

Hem rap hem de arabesk müziğinin temelinde sosyal adaletsizliklere ve toplumsal sorunlara duyarlılık bulunmaktadır. Rap müziği, genellikle ırksal ayrımcılık, yoksulluk, suç, uyuşturucu ve sistematik eşitsizliklere karşı güçlü bir tepki sunar. Benzer şekilde, arabesk müzik de ekonomik zorluklar ve toplumsal dışlanma gibi konulara odaklanarak, dinleyici kitlesinin günlük yaşam mücadelelerine tercümanlık eder.

Rap ve arabesk müzik, aşkın karmaşıklığı ve kayıpların duygusal ağırlığı gibi evrensel temaları ele alarak birbirine yaklaşır. Sanatçılar, şarkılarında romantik ilişkilerin zorluklarını, aşkın acı ve sevincini dile getirirler. Örneğin,

rap sanatçısı Eminem'in eserleri, kişisel ilişki deneyimlerine dair samimi anlatıları içerirken, arabesk müzikte de Orhan Gencebay gibi sanatçılar, aşkın çeşitli yönlerini müzikleri aracılığıyla ifade ederler.

Hem rap hem de arabesk müzik, sanatçıların ve dinleyicilerin toplumsal kimlikleri ve marjinalleşme deneyimleri üzerine odaklanan temaları işler. Rap müziğin alt kültürleri, genellikle marjinalleşmiş topluluklardan gelir ve müziği, kendi toplumsal kimliklerini ve yaşadıkları zorlukları ifade etmek için bir araç olarak kullanırlar. Arabesk müziğin de benzer bir rolü vardır; özellikle göçmen kökenli ve alt sınıflardan gelen sanatçılar, müzik aracılığıyla toplumlarından geleneksel olarak dışlanmış olanları temsil eder.

Hem rap hem de arabesk müzik, anadilin gücünü vurgulama ve sokak kültüründen beslenme konusunda ortak bir noktada buluşur. Rap müziği genellikle sokak partilerinden, yerel alt kültürlerden ve şehir yaşamının gerçeklerinden ilham alır. Benzer şekilde, arabesk müzik de genellikle kent yaşamının alt sınıflarının günlük mücadelelerini ve kentsel dokunun çeşitli yönlerini yansıtan sözleriyle öne çıkar.

Rap ve arabesk müziğin sanatçıları, otantik kimliklerini ve gerçek yaşam deneyimlerini müziğe entegre etme konusunda benzer bir anlayışa sahiptir. Sanatçılar, genellikle kendi hayat hikâyelerini ve toplumlarını dürüstçe yansıtarak dinleyicileriyle derin bir bağ kurarlar. Bu, her iki müzik türünün de otantik ve içten bir ifade biçimi sunma amacını taşıdığını gösterir.

Rap ve arabesk müzik, kültürlerinden kaynaklanan farklılıklarına rağmen, tematik benzerlikler, toplumsal rol ve etkileşim, anadilin gücü ve sanatçıların otantikliği gibi önemli ortak özellikleri paylaşır. Her iki tür de dinleyicilerine müziğin ötesinde bir hikâye anlatma ve toplumsal sorunlara duyarlı bir şekilde yaklaşma imkânı sunarak, müziğin gücünü toplumsal değişim ve anlayışın bir aracı olarak kullanır.

6.3. Türkiye'de 2000'li Yıllardan Günümüze Rap Müziğinin Evrimi

Türkiye'de 2000'li yılların başlarından itibaren rap müziği, müzik sahnesinde önemli bir evrim geçirmiş, geleneksel müzik türleri arasında öne çıkarak dinleyici kitlesini genişletmiştir. Bu dönemde rap müziğin, özellikle arabesk müzikle olan ilişkisi, Türkiye'nin müzikal peyzajında çeşitli etkileşimlere yol açmıştır. 2000'li yılların başında Türkiye'de rap müziğinin yükselişi, özellikle genç dinleyiciler arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Sanatçılar, sokak kültüründen ve toplumsal meselelerden esinlenerek müziklerini oluşturdu. Rap; isyan, aşk, ayrılık gibi temaları ele alarak gençlerin duygusal ve toplumsal deneyimlerine tercüman oldu. Rap müziği ile arabesk müzik arasında 2000'li yıllarda belirgin tematik benzerlikler ortaya çıktı. Her iki müzik türü de aşkın karmaşıklığından, toplumsal adaletsizliklere,

ekonomik zorluklardan ayrılığa kadar geniş bir duygusal ve tematik yelpazeyi kucakladı. Rap müziği, özellikle gençler arasında isyanın ve bireysel özgürlüğün bir ifadesi olarak kabul edilirken, arabesk müzik de alt sınıfların yaşadığı zorlukları ve toplumsal dışlanmayı ifade etme amacıyla güçlü bir şekilde varlığını sürdürdü.

2000’li yılların ortalarında Türkiye’de rap müziğinin gelişimi, arabesk müziğiyle çeşitli iş birliklerini beraberinde getirdi. Arabesk rap olarak adlandırılan bu akım, arabesk müziğin duygusal derinliğini rap’in sert ifade biçimiyle birleştirerek dinleyici kitlesini genişletti. Sanatçılar, arabesk müziğin köklerine saygı gösterirken, rap’in enerjisini ve hızını da müziklerine entegre ettiler. 2000’li yılların sonlarına doğru sosyal medyanın kullanıcı ağını genişletmesi, bağımsız rap sanatçıları için yeni bir platform oluşturdu. Bu dönemde, genç sanatçılar kendi müziklerini üretebilme ve yayınlatabilme imkânına sahip oldular. Arabesk müziğin etkisiyle, bu bağımsız sanatçılar kendi özgün tarzlarını geliştirdi ve dinleyici kitlesini çeşitlendirdi. Rap müziği, sanatçıların anadilini güçlü bir şekilde kullanma ve duygusal derinlik yaratma konusundaki başarısıyla dikkat çekti. Arabesk müziğin duygusal yoğunluğuyla paralellik gösteren rap, Türkçe sözlerin gücünü vurgulayarak, dinleyiciyle güçlü bir bağ kurdu. 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’de rap müziğinin yükselişi, arabesk müzikle olan ilişkisiyle çeşitli etkileşimlere neden oldu. Her iki müzik türü de duygusal zenginlikleri, tematik benzerlikleri ve geniş bir dinleyici kitlesini etkileme gücüyle Türkiye’nin müzik sahnesinde önemli bir rol oynamıştır.

6.4. Türkiye’de Gençlerin Arabesk Müzikten Rap Müziğe Yolculuğu

Türkiye’de müzik tercihleri, zaman içinde önemli değişimlere uğramıştır. Özellikle gençler arasında popüler olan müzik türleri, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerle şekillenir. Geçmiş nesillerin genellikle arabesk müziği tercih ettiği bir dönemde, günümüz gençliği kendine özgü bir ifade biçimi olarak rap müziğe yönelmiştir. Bu değişim, gençlerin müzikal tercihlerini, toplumsal dinamiklerin ve bireysel ifade arayışlarının bir yansıması olarak anlamamıza olanak tanır.

Gençlik, bireysel kimliklerini bulma ve ifade etme sürecinde önemli bir evrede bulunur. Rap müziği, bu süreçte gençlere güçlü bir ses ve anlam katma potansiyeli sunar. Sözlerin doğrudan ve çoğu zaman sosyal konulara odaklanması, gençlerin toplumsal meselelere karşı duyarlılığını yansıtır. Arabesk müzik, önceki nesiller için duygusal bir kaçış ve kimlik bulma aracı olarak kabul edilmiş olsa da, rap müziği gençler için daha şehinsel, sokak kültürüne yakın bir ifade biçimi sunar.

Sosyal medyanın yaygınlaşması, gençlerin müzik tercihlerini etkilemede katalizör rolü oynar. Rap müziği, dijital platformlarda kolayca erişilebilir

olması sayesinde gençler arasında hızla yayılmıştır. Sanatçılar, dijital platformlar ve sosyal medya ile müziklerini bağımsız bir şekilde yayımlayabilir ve geniş bir dinleyici kitlesiyle iletişim kurabilir. Bu da gençlerin müziği daha demokratik bir şekilde keşfetmelerine olanak tanır. Günümüzde, gençlerin arabesk müziğin genellikle kırsal yaşam ve geleneksel değerlerle özdeşleştiği bir dönemde, rap müzik şehir kültürünü ve modern yaşamın getirdiği dinamikleri yansıtarak gençleri etkiler. Şehirli gençler, kendilerini daha çok rap müziği ile ifade edebildiklerini düşünürler. Şehir hayatının getirdiği sorunlar, sosyal meselelere duyarlılık ve bireysel özgürlük arayışları, rap müziğin genç kitleye hitap etmesinde etkili olan faktörler arasında yer alır.

Arabesk müziğin genellikle belirli bir tını ve temayla özdeşleştiği bir dönemde, rap müziği gençlere çeşitli müzikal ifade biçimleri sunar. Rap, farklı alt türleri ve çeşitli üslupları içerir, bu da gençlerin müziği kişisel tercihlerine daha uygun hale getirir. Her bir rap sanatçısı, kendi benzersiz tarzını oluşturarak gençlerin çeşitli müzikal ufuklara açılmasını sağlar. Gençlerin müzik tercihlerindeki bu değişim, toplumsal dinamiklerin ve normların evrimini yansıtır. Arabesk müziği tercih eden önceki nesiller, gençlere kendi ifade biçimlerini ve müzikal kimliklerini özgürce bulma imkânı tanımıştır. Bu da gençlerin müzikal tercihlerinde bir çeşitlenmeye ve özgünlüğe yol açmıştır.

Türkiye’de rap müziğin genç kitleye hitap etmesi, bireysel ifade arayışları, sosyal medyanın etkisi, şehir kültürü ve değişen toplumsal dinamikler gibi faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Gençler, kendi kimliklerini bulma ve ifade etme süreçlerinde rap müziğin sunduğu özgürlük ve çeşitlilikten etkilenmişlerdir.

Sonuç

Türkiye’nin müzik sahnesi, geçmişten günümüze büyük bir evrim geçirmiş, farklı türlerin ortaya çıkmasına ve popülerleşmesine tanıklık etmiştir. Popüler kültür ürünü olarak ortaya çıkan arabesk müzik, bir diğer popüler kültür unsuru olan sinema sektörünü de etkisi altına almış, arabesk filmlerin de doğuşuna vesile olmuştur. Türkiye’nin müzik sahnesinde geçmişten günümüze geçirilen bu evrimin önemli bir bileşeni, arabesk ve rap müziği arasındaki çeşitli etkileşimlerdir.

Türkiye’nin müzikal evriminde, arabesk ve rap müziği arasında belirgin tematik benzerliklerin ortaya çıkması dikkat çekicidir. Her iki tür de toplumsal meselelere, bireysel duygulara ve yaşamın zorluklarına odaklanarak dinleyicilerle güçlü bir bağ kurar. 1970’lerde arabesk müziğin toplumsal eleştirisi ve 2000’li yıllardan itibaren rap müziğin yaygınlaşması, her iki türün de duygusal derinlikte ve toplumsal eleştiride etkili olduğunu göstermektedir. Her iki tür de bir isyan kökenli olarak ortaya çıkar ve her iki tür de zaman

içinde benzer şekilde evrilerek aşk, dışlanmışlık, yoksulluk, yalnızlık, anlaşılma gibi sosyal konuları işler.

Çalışmamızda incelenen dönemlerde arabesk ve rap müziğinin sanatçıları, toplumlarını temsil etme ve müzikleri aracılığıyla toplumsal mesajlar iletmekte önemli bir rol oynadılar. Özellikle 1980'lerde devlet politikalarının etkisi altında kalan arabesk müziği, sanatçılar açısından sınırlamalar getirse de, 2000'li yıllarda rap müziği bağımsız sanatçılar ve bağımsız dijital mecralar aracılığıyla daha özgür bir platform buldu. Sanatçılar, kendi toplumlarının sorunlarına duyarlı bir şekilde yaklaşarak, müziğiyle sosyal değişime katkıda bulundular.

Arabesk müziğin sinema sektörünü etkisi altına alması toplumda bulunduğu karşılıktan kaynaklanıyordu. 2000'li yıllara gelindiğinde birçok dizi, film ve reklam filmlerinde de rap müziğin kullanıldığı yapımlara rastlanmaktadır. Arabesk müzikte de, rap müzikte de popüler kültürün derin izlerini görmek her bakımdan mümkün olmaktadır.

Arabesk sanatçıları kâh şan ve şöhrete kavuşma amacıyla reklam edilmek için, kâh şan ve şöhrete kavuştuktan sonra halk tarafından 'baba, kral, imparator' ya da 'acıların kadını, acıların çocuğu, sokakların sesi,' gibi mahlas ya da unvanlarla isimlerini pekiştirme yoluna gitmişlerdir. Birçok sanatçı, isimlerinin reklam potansiyeli elde etmesi amacıyla isim ya da soy isimlerinde değişikliğe gitmiştir. Ses sanatçısı olmalarıyla soy isimlerinde 'şenses, tatlıses, gürses' ifadelerinin bulunması tesadüf olmasa gerektir. Rap müziği icra eden sanatçıların da kendi isimlerini kullanmaktan ziyade halka akılda kalacak bir mahlas ile kendilerini tanıtmaları söz konusudur. Gerçek adlarını kullanmaktan ziyade, her platformda ve hayranlarının çoğunluğu tarafından soyut anlamları bulunan mahlaslar ile bilinmekte olan birçok rap sanatçısı vardır ve sanatçıların çıkardığı tüm şarkılar ve albümler bu mahlaslar ile yayınlanmaktadır. Görüldüğü üzere popüler kültür ürünü olan rap müzik de piyasa kaygısından olsa gerek, sanatçı isimlerinin olduğundan farklı olarak bilinmesi yolunu tercih etmiştir.

Türkiye'nin müzikal evriminde görülen bir diğer önemli nokta, müziğin toplumsal ve kültürel temsilindeki değişimdir. Arabesk müziğin, 1980'lerde devlet politikalarıyla sınırlanmış olmasına rağmen, Türk sinemasındaki etkisi ve devletin müzik politikaları ile nasıl başa çıktığı konusu, müziğin siyasi ve kültürel bağlamda nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olur. Rap müziğin ise bağımsız sanatçılar aracılığıyla genç kuşaklara ulaşması, Türkiye'nin kültürel çeşitliliğinin müziğe yansımada bir değişimi simgeler. Türkiye'de gençlerin müzikal tercihleri, zaman içinde önemli bir değişime uğramıştır. Önceki nesillerin daha çok arabesk müziği tercih ettiği bir dönemde, günümüz gençliği kendine özgü bir ifade biçimi olarak rap müziği ile özdeşleşmektedir. Bu değişim, gençlerin bireysel ifade arayışları, sosyal

medyanın etkisi, şehir kültürü ve toplumsal normlardaki evrimle birlikte değerlendirilmelidir.

Arabesk ve rap müziği, Türkiye'nin müzikal evriminde belirgin bir rol oynamış ve toplumsal değişimin birer yansıması haline gelmiştir. Her iki müzik türü de sadece melodik özellikleri değil, aynı zamanda içerdikleri sözler ve temalar aracılığıyla toplumsal bir ayna olmuştur. Müzik, duygusal derinlikleri ve toplumsal eleştirileriyle dinleyicileri etkileyerek Türkiye'nin müzikal peyzajını zenginleştirmiştir. Günümüzde geldiğimiz noktada arabesk müziğin 1970-1980'lerdeki fırtınası dinmiştir ve hala bir rüzgâr olarak esmeye devam etmektedir. Ama giderek güçlenen yeni bir rüzgâr daha esmeye başlamıştır ki bu da rap müziktir. Arabesk müzik rüzgârını da beraberine alan ve birçok yönden o rüzgâr ile daha da bütünleşen rap müzik rüzgârı, bir zamanların arabesk fırtınasının yerini almış görünüyor.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	09.05.2024
Kabul Tarihi:	25.06.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / intihal.net
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdergisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	09.05.2024
Date of Acceptance:	25.06.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks:	<i>Yes / intibal.net etc.</i>
Complaints:	<i>turkavsoybilimlerdergisi@gmail.com</i>
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights & Licence:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i>

Kaynakça

DEMİRKAN, Gökçe Kaan, ‘90’lu Yıllar Sonrası Bir Popüler Kültür Ürünü Olarak Arabesk Müziğin Değişimi Dönüşümü’, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

ETHEMOĞLU, Ayşenur. ‘TR/ Türk Sineması’nda Arabesk Filmler Kuşağı: Nedir Bu Arabesk? Doğuşu ve Serüveni’, (<https://medium.com/@aysenur.ethemoglu/t%C3%BCrk-sinemas%C4%B1nda-arabesk-filmler-ku%C5%9Fa%C4%9F%C4%B1-arabesk-do%C4%9Fu%C5%9Fu-ve-ser%C3%BCveni-f281fba48d5>), E.T: 17.12.2023.

FİNDLEY, Carter V., ‘Modern Türkiye Tarihi’, Çev: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

GIDDENS, Anthony, ‘Modernliğin Sonuçları’, Çev: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.

GÜNGÖR, Nazife, *Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.

KARŞICI, Gülay, ‘Müzik Türlerine İdeolojik Yaklaşım: 1970-1990 Yılları Arasındaki TRT Sansürü’, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt 16, ss. 61-172.

ÖZBEK, Meral, *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, Birinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

ÖZBUDUN, Sibel, ‘Sınıf, Kültür, Kimlik Yazıları’, Ütopya Yayınları, Ankara 2010, s. 69.

ÖZER, Nuri Paşa, ‘Arabesk Kültürü Özelinde Orhan Gencebay’ın Rol Aldığı Rexona Reklamlarının İncelenmesi’, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 2020, Cilt 2, ss. 1-3.

STOKES, Martin, ‘Türkiye’de Arabesk Olayı’, Çev. H. Eryılmaz, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1998.

Mustafa Kemal'in Az Bilinen Yönü: Gazeteciliği Üzerine Bir İnceleme*

Emre GÜRBÜZ | 0009-0008-6382-8995 | emre441990@hotmail.com

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Bolu, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01x1kqx83>

Öz

Daha çok askeri ve siyasi dehasıyla tanıdığımız, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, yaptığı sayısız yenilikle devletin temellerini sağlamlaştıran Mustafa Kemal Atatürk hiç şüphesiz ki çok yönlü bir kişiliğe sahipti. En zor şartlarda bile bir çıkış yolu bulan, bunun için kendini her alanda geliştirmeye çalışan Mustafa Kemal Atatürk'ün az bilinen yönlerinden biri de iyi bir yazar ve gazeteci olmasıdır. Daha çocukluk döneminden itibaren dünyada ve Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmeye çalışan Mustafa Kemal Atatürk, idadi zamanlarında arkadaşlarının da etkisiyle yazarlığa ve edebiyata merak salmıştır. Her ne kadar öğretmenlerinin uyarılarıyla tekrar askerliğe ilgi duysa da Mustafa Kemal'deki yazarlık tutkusu hiçbir zaman sönmemiş, aksine gün geçtikçe artmıştır. Mustafa Kemal, Harp Okulu yıllarından başlayarak Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar çeşitli gazeteler çıkarmış, bazı gazetelerde yazarlık ve editörlük yapmış, topluları bilgilendirmek için dönemin en önemli medya araçları olan gazetelerden fazlaca istifade etmiştir. Bu çalışmanın amacı da Mustafa Kemal Atatürk'ün gazete ve gazeteciliğe olan ilgisine dikkat çekmek; çıkardığı, aynı zamanda yazarlığını da yaptığı gazeteler sayesinde Millî Mücadele'nin kazanılmasında rol oynayan basının önemini ve kitleler üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmaktır. Bu amaçla ilgili literatür gözden geçirilerek konuyla ilgili yazı, belge, haber, araştırma gibi belgeler toplanmıştır. Doküman incelemeye dayalı nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada Mustafa Kemal'in Harp Akademisi yıllarında çıkardığı gazete, sonrasında ise *Minber*, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri incelenmiş ve döneme damga vuran bu propaganda araçlarının Mustafa Kemal'le ilişkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler :Mustafa Kemal, Gazete, Basın, Minber, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye.

Atf Bilgisi

GÜRBÜZ, Emre., “Mustafa Kemal'in Az Bilinen Yönü: Gazeteciliği Üzerine Bir İnceleme”, *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 1, Haziran 2024, ss. 253-273. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12586283>

A Little Known Aspects Of Mustafa Kemal: A Review On His Journalism*

Emre GÜRBÜZ | 0009-0008-6382-8995 | emre441990@hotmail.com

Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Bolu, Türkiye.

ROR ID: <https://ror.org/01x1kqx83>

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, whom we know mostly for his military and political genius, who founded the Republic of Turkey and strengthened the foundations of the state with his numerous innovations, undoubtedly had a versatile personality. One of the lesser-known aspects of Mustafa Kemal Atatürk, who found a way out even in the most difficult conditions and tried to improve himself in every field, is that he was a good writer and journalist. Mustafa Kemal Atatürk, who tried to closely follow the developments in the world and the Ottoman Empire since his childhood, became interested in writing and literature with the influence of his friends during his high school years. Although he became interested in military service again due to the warnings of his teachers, Mustafa Kemal's passion for writing never faded, on the contrary, it increased day by day. Mustafa Kemal published various newspapers, starting from his Military Academy years until the War of Independence, worked as a writer and editor in some newspapers, and made great use of newspapers, which were the most important media tools of the period, to inform the society. The aim of this study is to draw attention to Mustafa Kemal Atatürk's interest in newspapers and journalism; It is to try to reveal the importance of the press and its impact on the masses, which played a role in winning the War of Independence, thanks to the newspapers it published and wrote. By reviewing the literature, documents such as articles, documents, news and research on the subject were collected. In the study conducted using the qualitative research method based on document analysis, the newspaper published by Mustafa Kemal during the War Academy years, and later the newspapers *Minber*, *İrade-i Milliye* and *Hâkimiyet-i Milliye* were examined and the relations of these newspapers, which left their mark on the period, with Mustafa Kemal were evaluated.

Keywords: Mustafa Kemal, Newspaper, Press, Pulpit, *İrade-i Milliye*, *Hâkimiyet-i Milliye*.

Citation

GÜRBÜZ, Emre, "A Little Known Aspects of Mustafa Kemal: A Review on His Journalism", *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 253-273. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12586283>

Giriş

Tarihin her döneminde insanlar haber almak ve birilerine haber verebilmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Teknolojinin gelişimiyle beraber bilgiyi depolamada ve aktarmada kullanılan materyaller de çeşitlenmiştir. Zamanla devletlerin ve milletlerin hafızası konumuna gelen kâğıt ve yazı, insanların vazgeçilmezleri arasında ilk sıralarda yerini almıştır. Özellikle matbaanın icadıyla beraber basit yazılar, sonrasında ise gazeteler bilgi aktarmada uzun yıllar tek ve en etkili yöntem olarak kullanılmıştır.¹ Gerek devlet tarafından gerek özel kişiler tarafından çıkartılan gazetelerde içerik zamanla artmış ve değişmiştir. Basına savaş zamanlarında gösterilen ilgi, önceki dönemlere kıyasla daha da artmıştır. Dünya, modern savaşların ilki de denilen Birinci Dünya Savaşı'na doğru sürüklenirken hem Avrupa'da hem de Osmanlı Devleti'nde basına verilen önem, ihtiyaçtan ve zorunluluktan dolayı artmıştır.²

Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük bir yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'ndeki bazı vatansever aydınlar, çıkış yolu aramakta, halkı harekete geçirmek için çareler düşünmektedir. Mustafa Kemal'in de içinde bulunduğu bu aydınlar, *Bize ne oldu?* sorusundan ziyade *Bundan sonra ne yapacağız?* gibi sorularla insanları harekete geçirmek için farklı yöntemler aramaktadır. Gazete de bu yöntemlerden sadece biridir.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde başlayan işgallere karşı, dönemin en etkili silahlarından biri olarak kabul edilen basını kullanmak, Millî Mücadele ruhunun giderek büyümesini ve tüm ülkeyi sarmasını sağlamıştır. Savaş zamanlarında toplumları dinamik bir şekilde ayakta tutabilen en önemli fikirlerin başında ülkü, inanç, azim ve kararlılık gelmektedir. Bunu bilen Mustafa Kemal, basının gücünü kullanarak fikirlerini topluma anlatmak istemiştir.

Günlük hayatta sıklıkla kullanılan basın: "*Gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü*"³ olarak ifade edilebilir. Haberleşme ve bilgi aktarmada sıklıkla kullanılan basın, en eski ve en etkili araçtır. Basının bu önemini çok iyi bilen Mustafa Kemal' de 1922 yılında söylediği:

Basın, milletin müşterek sesidir. Bir milleti aydınlatma ve irşatta, bir millete muhtaç olduğu fikrî gıdayı vermekte, hülâsa bir

¹Mustafa İnce, "Atatürk'ün Gazeteciliğe İlgisi Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2021: s. 249-258.

² Oya Tokgöz, "Türkiye'de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi" *Küresel İletişim Dergisi*, 2006: s. 1-12.

³ "Türk Dil Kurumu Sözlükleri", <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 02.03. 2024.

milletin bedefi saadet olan müşterek bir istikamette yürümesini teminde, basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir⁴

sözüyle basının asıl işlevine vurgu yapmıştır. Yine 1 Mart 1922 TBMM'nin 3. yasama yılı açılış konuşmasında:

Önem ve yüceliği cihan medeniyetinde açıkça kendisi gösteren basına, hükümetimizin birinci derecede önem vermesi; bu hususta sarf edeceği mesaiyi, millete ifa ile mükellef olduğu bayırlı hizmetlerin baş tarafına koyması yüksek Meclisin kesinlikle isteyeceği hususlardandır⁵

şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in mecliste basına bu şekilde atıfta bulunması, basına ve gazeteciliğe verdiği önemi bir kez daha ortaya koymaktadır.

Daha okul çağındayken gazeteciliğe büyük ilgi duyan Mustafa Kemal, gazetenin en önemli propaganda araçlarından biri olduğunu fark etmiştir. Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında gazetenin ikna edici özelliğinden faydalanmak için gazeteleri aktif olarak kullanmış ve gazetecilerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bunun yanı sıra birlikte mücadele etmede, düşmana karşı koymada, ülke savunması gibi durumlarda da ilk propaganda aracı gazete olmuştur.

Propagandanın iki önemli ciheti vardır. Bunlardan birincisi propaganda yapanın savaşta ve barışta kendi milli bütünlüğünü sağlamak, ikincisi ise karşı tarafın milli bütünlüğünü bozmak için moral değerlerini altüst etmektir.⁶

Mustafa Kemal'in, genç yaşlarda gazetenin millî birlik ve beraberlik üzerindeki önemini kavraması, Kurtuluş Savaşı'nın zor dönemlerinde büyük kitlelere ulaşmak için gazeteyi en etkili silahlarından biri olarak kullanmasını sağlamıştır. Öğrencilik yıllarından başlayarak insanları etkilemek, yönlendirmek, zihinlere hitap edebilmek için yazarlıkla ve gazetecilikle ilgilenmeye başlayan Mustafa Kemal, birtakım çalışmalar yapmıştır. Yazarlık ve hitabet yönünü geliştirirken bu özelliklerini gerek kendi çıkardığı gerekse emir vererek çıkarttığı gazetelerde sıkça kullanmıştır.⁷

1. Mustafa Kemal'in Yazma Merakının Başlangıcı

⁴ Mehmet Nuri İnuğur, "Basın ve Yayın Tarihi", Çağlayan Kitapevi, İstanbul: 1982. s. 20.

⁵ "Millet Meclisi Tutanak Dergisi", https://tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d3yy.htm, Erişim tarihi: 12.05.2023.

⁶ Cafer Ulu, "Çanakkale Muharebeleri Srasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği." *Çanakkale Araştırmaları Dergisi*, C.10, 2012: s. 61-82.

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, "Atatürk, Hayatı ve Eseri", Atam Yayınları, Ankara: 1992. s. 12.

Mustafa Kemal'in yazma tutkusu daha küçük yaşlardayken başlamıştı. Kitap okumayı seven, okurken notlar alan ve her türlü kitabı okumaya özen gösteren Mustafa Kemal, özellikle idadi yıllarında (1896–1899) sınıf arkadaşlarının da etkisiyle yazmaya merak sarmıştır. Bu dönemde özellikle sınıf arkadaşı Ömer Naci, Mustafa Kemal'i çok etkilemiş, onu şiir ve edebiyata yönlendirmiştir.

Bursa Işıklar Askeri Lisesinde öğrenim gören Ömer Naci, okuma merakı yüzünden başı sık sık derde giren bir öğrenci olmuştur. Dönemin yasaklı isimlerinden olan Namık Kemal, Tevfik Fikret gibi yazarların kitaplarını okuyup şiirlerini ezberlediği için kendisine okul yönetimi tarafından çeşitli cezalar verilmiştir. Aynı zamanda Jön Türkler'in yasaklanmış yayınlarını gizlice okula soktuğu için aldığı cezalar gittikçe artmış ve nitekim okuldan kovulmasıyla sonuçlanmıştır. Okuldan kovulan Ömer Naci, Manastır Askerî İdadisi'ne nakledilmiştir.⁸

Mustafa Kemal, sınıf arkadaşı olan Ömer Naci'yle yakın dostluk kurmuş ve kitap alışverişinde bulunmuştur. Mustafa Kemal'in okuduğu kitapları beğenmeyen Ömer Naci, zamanla Mustafa Kemal'e kitap önerilerinde bulunmaya başlamıştır. Bu durumun Mustafa Kemal üzerinde büyük etkisi olmuş, kendisi şiire ve edebiyata merak salmıştır. Merakı zamanla daha da artan Mustafa Kemal'i, hitabet hocası Altay Emimi Mehmet Asım Efendi şu sözlerle uyarmıştır:

Bak oğlum Mustafa dedi, şiiri filan bırak. Bu iş senin iyi bir asker olmana mani olur. Diğer hocalarınla da konuştum, onlar da benim gibi düşünüyorlar. Sen Naci'ye bakma, o hayalperest bir çocuk. İleride belki iyi bir şair ve hatip olabilir, fakat askerlik mesleğinde katiiyen yükselemez.⁹

İdadi yıllarında özellikle Batılı düşünürlerin kitaplarını ilgiyle okuyan Mustafa Kemal, Avrupa'da hızla yayılan demokrasi, milliyetçilik, özgürlük gibi kavramlardan etkilenmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan gittikçe rahatsız olan Mustafa Kemal, arkadaşlarına etkili konuşmalar yaparak onları etkilemeye çalışmıştır. Konuşmaları zamanla yazıya dökülerek daha fazla insanı etkisi altına almıştır.

2. Gazeteciliğe İlk Adım

1900'lü yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti hem ekonomik hem de siyasi olarak büyük sıkıntı içindeydi. Devlet bu zor durumun üstesinden gelmek ve sıkıntılarını halka yansıtmamak için büyük bir çaba içine girmişti.

⁸ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardığı Gazete Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, 1988: s. 183-194.

⁹ Ali Fuat Cebesoy, "Sınıf Arkadaşım Atatürk", İnkılap Kitapevi, İstanbul: 1981. s. 17.

Bu çabanın bazı zamanlarda halka karşı baskı ve şiddete dönüştüğü söylenebilir. Baskının en yoğun olarak hissedildiği alanlardan biri de hiç şüphesiz ki basındır. Basın kontrol altında tutulmuş, haberler ve içerikler denetim altına alınmış, basına hemen her alanda sansür uygulanmıştır.

Fransız İhtilali sonrası tüm dünyayı milliyetçilik fikri sarmıştı. Dönemin Osmanlı yöneticileri ise bu fikrin ülkeye girmesini pek istemiyordu. Bunu engellemek için her türlü önlem alınmasına rağmen ülkeye gizlice sokulan kitap, dergi ve gazeteler büyük ilgi görüyordu. Balkanlardan ve İran üzerinden getirilen yayınlar elden ele dolaşıyor, insanları etkisi altına alıyordu. Bu yayınlarda milliyetçilik fikrinin yanı sıra demokrasi, eşitlik, özgürlük gibi kavramlar da oldukça dikkat çekiyordu. Özellikle askerî öğrenciler tarafından gizlice takip edilen bu yasaklı yayınlar, Mustafa Kemal'in de dikkatini çekmiştir. Daha idadide eğitim görürken ülke sorunlarına kafa yormaya başlayan Mustafa Kemal, İstanbul'daki Harp Okuluna geçince okuduğu kitapların da etkisiyle ülke sorunlarını ve Avrupa'da yaşanan gelişmeleri daha da yakından takip etmeye başladı. Fransızcasını geliştirmek için okuduğu yabancı yayınlar sayesinde hak, adalet, eşitlik, milliyetçilik, demokrasi gibi kavramlarla tanışıp bu kavramlara yakından ilgi duydu. Yasaklı yayınları gizliden gizliye takip etmeye çalışsa da bu durum öğretmenlerin dikkatinden kaçmıyor ve zaman zaman uyarılıyordu.

10 Ocak 1902'de teğmen rütbesi ile Harp Akademisinde öğrenimine başlayan Mustafa Kemal daha önceki bilgi ve birikimlerini yakın çevresine de aktarabilmek için çeşitli yollar aramaya başladı. Paris'te çıkarılan Jön Türklere ait gazeteleri getirterek arkadaşlarına okutuyor, onları etkilemeye çalışıyordu. Özellikle siyasi olaylara ilgisi giderek artan Mustafa Kemal, okuldaki ilk yılına ilişkin yaşadıklarını, anılarında şu şekilde aktarmaktadır: *"Erkan-ı Harp sınıflarına geçtik. Mutad olan derslere çok iyi çalışıyordum. Bunların fevkinde olarak ben de ve bazı arkadaşlarda yeni fikirler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık..."*¹⁰ Memleket idaresinde gördüğü bu sıkıntıları arkadaşlarına anlatabilmek, onlarda siyasi farkındalık oluşturabilmek için kendi el yazısıyla hazırlayacağı bir gazete yazma girişiminde bulundu. İlk olarak yazacağı metinler üzerinde hazırlıklar yapan Mustafa Kemal, bunları yazıya geçirebilmek için okulda az kullanılan bir sınıfı ayarlayarak arkadaşlarının da yardımıyla gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu konuyla ilgili Mustafa Kemal:

*Binlerce kişiden ibaret olan Harbiye talebesine bu keşfimizi
(memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu*

¹⁰ Ahmet Emin Yalman, "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Tarihçe-yi Hayatı", Vakit Gazetesi, 1922.

konusundaki keşfi) anlatmak bevesine düştük. Mektepte el yazısıyla bir gazete tesis ettik. Sınıf dâhilinde ufak teşkilatımız vardı. Ben heyet-i idareye dâhildim. Gazetenin yazılarını ekseriyetle ben yazıyordum.¹¹

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olan, daha sonra beraberce Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuracakları Lütfi Müfit Bey konuyu şu sözlerle ifade etmiştir:

Büyük Şef, şuursuz idareden o derece ıstırap duymuştu ki, daha mektepte iken o zamanki idareye karşı arkadaşları ile hasbihâller edip tenkitlere başlamış ve hatta büyük tehlikelere rağmen haftada bir iki defa gizli olarak gazete bile çıkarmışlardır.¹²

Çıkardığı gazete ve etkileyici hitabeti sayesinde birçok arkadaşını etkilemeyi başaran Mustafa Kemal'in icraatlarını, askerî okullardan sorumlu Zülüflü İsmail Paşa öğrendi. Çıkardığı gazetede ve konuşmalarında sürekli vatan, millet ve Türklük kavramlarına değinen Mustafa Kemal, gazete için metin hazırlıkları yaparken akademi komutanı Ali Rıza Paşa tarafından ansızın dershaneye baskın yapılmış, Mustafa Kemal ve arkadaşları yakalanmıştır. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Ali Rıza Paşa yazılan metinleri görmezden gelerek öğrencilere ceza vermemiş fakat öğrencileri sert bir şekilde uyarmıştır. Öğrencilik ve askerlik hayatının bitmesine neden olabilecek bu olay sonucu Mustafa Kemal ve arkadaşları okulda gazete çıkarma işine bir süre ara vermiştir. Tekrar yakalanmaları sonucu ağır cezalar alacaklarını bilen Mustafa Kemal ve arkadaşları küçük bir ev tutarak faaliyetlerine burada devam etmeye karar verdi. Burada da bir süre gazete çıkarmayı ve gizlice dağıtmayı sürdüren eden arkadaşlar, bir muhbirin yerlerini şikâyet etmesi üzerine tutuklandılar. Uzun sorgularda asıl niyetlerinin ne olduğu anlaşılacak istendi. Meslek hayatlarına dokunulmadı ama birkaç ay hapiste yatarak cezalandırıldılar. Serbest kalınca akademiye devam eden Mustafa Kemal, üç yıllık notlarının ortalamasına göre okulu beşincilikle bitirdi ve kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Her daim aklında devlet, millet, vatan ve Türklük şuurunu muhafaza eden Mustafa

¹¹ "Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu", https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/okula_girisi.html, Erişim Tarihi: 25.12.2023.

¹² Mustafa Müjdecî, "Hakimiyet-İ Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz" , *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.9. 2014: s. 387-408.

Kemal, ilerleyen yıllarda yazmaya ve etkili konuşmalar yaparak insanları etkisi altına alıp liderlik etmeye devam edecekti.¹³

3. Bir Ortaklık Macerası: Minber

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti askerî, ekonomik, sosyal ve siyasal olarak çok yıpranmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra İtilaf Devletleri Anadolu'yu işgale başlamış, halka büyük zarar vermişti. Tam da böyle bir anda, Osmanlı Devleti'nin can çektiği, yönetim ve idarenin haklı gerekçelerle sorgulanmaya başlandığı zamanda yeni bir gazete yayın hayatına girmiştir.¹⁴

İlk sayısı Teşrin-i Sani 1334 (1 Kasım 1934) Cuma günü İstanbul'da yayımlanan Minber gazetesinin imtiyaz sahibi Dr. Rasim Ferit Bey'dir. Minber: "*Camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü*" anlamındadır.¹⁵ Ali Fethi Bey tarafından Matbuat Umum Müdürlüğüne verilen imtiyaz beyannamesi ise şu şekildedir:

*Namı: Minber, Mahall-i İntişyari: Dersaaadet, Bahsedeceği
Mevat: Siyasi, İlim, Edebi, Fenni ve İktisadi, Evkat-ı Neşri:
Yevmi, Lisanı: Türkçe, Müstedinin İsmi: Ali Fethi Bey (İstanbul
Mebusu), Müdür-i Mesulün İsmi: Feritköy'de mukim Dr. Rasim
Ferit Bey ibareleri yer alıyordu.¹⁶*

Çeşitli nedenlerden dolayı gazetenin yayım hayatı çok kısa sürmüştür. İki sayfa halinde çıkartılan Minber gazetesi sadece 51 sayı basılmış, Kânûn-i evvel 1334 (21 Aralık 1918) tarihinde ekonomik sıkıntılar sebebiyle son baskını yapmıştır. Kısa süren basın hayatına rağmen dönemin en önemli gazetelerinden biri olma özelliği göstermektedir. Gazeteyi bu denli önemli kılan özelliklerden biri de hiç şüphesiz ki gazetenin ortaklarıdır. Mustafa Kemal, bu gazeteye 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldikten sonra bir miktar parayla ortak olmuştur.

Şekil 1: *Minber Gazetesi 17 Kasım 1918*

¹³ Hüsrev Sami Kızıldoğan, "*Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki*", Belleten, C.1. 1937: s. 619-655.

¹⁴ İhsan Balkaya, "*Üçüncü Bin Yıl, Atatürk Ve Gençlik*", *Atatürk Dergisi*, C.3. 2010: s. 135-143.

¹⁵ Ferit Devellioğlu, "*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*", Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara: 2003. s. 649.

¹⁶ Dilek Çavuş, "*Minber Gazetesi, Basındaki Yeri ve Önemi*", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dah, Yüksek Lisans Tezi. 2006: s. 16.

İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın elinde maaşından artırıp biriktirdiği üç-beş bin lirası bulunuyordu. Annesine ev almak istediği bu paranın mühim bir kısmını işletmek için bir ticaret işine koyarak kaybeden Mustafa Kemal Paşa, parasının son kalan bölümünü de Ali Fethi Bey'le kurdukları gazetenin sermayesine yatırmış, katmıştır.¹⁷

Falih Rıfki Atay ise Mustafa Kemal'in gazete ortaklığından şöyle bahsetmektedir:

Gazetenin başında Fethi Bey var. Mustafa Kemal, az da olsa, sermaye koyanlar arasında. Bu yeni ticaret büsbütün tatlı. Yazacaksın, yazdıracaksın, fikir kavgaları yapacaksın, üstelik para da kazanacaksın.

Gazete müşterisi nedir?

Bir gazeteyi alanlardan yüzde kaçını ciddi yazı okur, yüzde kaçını meraklı havadis ve tefrikalar peşindedir. Mustafa Kemal'in bunlar hakkında hiçbir fikri yok. O sanıyor ki o günkü gazetelerde Fethi Bey'den daha akıllı bayağazar mı var, kendisinden daha iyi polemik ilhamları kim verebilir, o halde bu gazetenin sürümünün de hepsinden daha yüksek olması pek tabii değil midir?

¹⁷ Fethi Tevetoglu, "Atatürk'le Okyar'ın Çıkarıldığı Gazete Minber", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.5, 1988: s. 183-194.

*Evet, gazetecilik de bir ticaret ama bir fikir adamı için dahi
incir üzüm alış-verişi kadar anlamadığı bir ticaret!*

*Gazete teknesi, incir teknesi kadar da dayanmaz. Bütün
komutanlık hayatından nesi kalmışsa, o da en çok sürülmemesi
için hiçbir sebep olmayan bu gazete de eriyip gider.¹⁸*

Minber gazetesinde çoğunluk siyasi olmak üzere hemen hemen her konuda yazılar yazılmaktaydı. Mondros Ateşkes Antlaşması, diğer gazete ve dergilerdeki yazılara cevap ve eleştiri, ilim, eğitim, ekonomik sıkıntılar, ülkede yaşanan siyasi çekişmeler, yönetim ve idaredeki aksaklıklar gibi konular, gazetede kendine yer bulmaktaydı. Mustafa Kemal'in burada kaleme aldığı yazılar genelde fikir yazılarıdır.¹⁹

Mustafa Kemal'in köşe yazılarında başka yazarlarla siyasi bir polemige girmek adına, özellikle de asker olmanın verdiği sorumlulukla "Minber" takma adını kullandığı öne sürülmektedir.²⁰ Altında imza bulunmayan yazılar daha sonra "Hatib" lakabıyla yayımlanmaya başlamıştır.²¹ Hatib takma adının ise öğrencilik yıllarında hatiplik deneme ve yarışları yaptıkları arkadaşı Ömer Naci'nin aziz hatırasına atfettiği ifade edilmiştir.²² Mustafa Kemal gazetesinin çıkmasından birkaç yıl sonra tıpkı minberdeki hatip gibi halka seslenecek, Millî Mücadele'yi başlatıp, halktan destek isteyecekti. Bu bağlamda Hatib lakaplı yazıların Mustafa Kemal'e ait olacağı görüşünün yanı sıra tam tersi görüşler de bulunmaktadır. Prof. Dr. Şerafettin Turan yazıları kronolojik olarak incelemiş ve Hatib lakaplı yazıların Mustafa Kemal'e ait olamayacağını belirtmiştir.²³

4. İrade-i Milliye

İrade-i Milliye gazetesinin Sivas'ta çıkarılmasından önce Osmanlı Devleti son zamanlarını yaşamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Avrupa'nın sınırları değişmiş, Osmanlı Devleti de bu büyük savaştan yenik çıkmıştır. Kazanan İtilaf Devletleri, mağlup devletlere ağır yaptırımlar öngören antlaşmalar imzalatmışlardır. Osmanlı Devleti'yle İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması da dönemin en ağır antlaşmalarından biri olarak tarihe geçmiştir. Ateşkes antlaşmaları her ne kadar ilk etapta savaşı durdurmak, silah bırakmak için imzalsansa da

¹⁸ Fatih Rıfki Atay, "Atatürk'ün Hatıraları: 1914-1918", Pozitif Yayınları, Ankara, 1965. s. 156.

¹⁹ Kemal Arı, "Atatürk'ün Yazırlığı Ve Gazeteciliği", ÇTTAD, 2006: s. 8.

²⁰ Kemal Arı, "Atatürk'ün ... s. 12.

²¹ Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le... s. 183-194.

²² Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le... s. 183-194.

²³ Şerafettin Turan, "Minber Gazetesinin Hatib'i M. Kemal Atatürk Olamaz", *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C.12, 1989: s. 557-559.

Osmanlı Devleti'ne dayatılan Mondros Ateşkes Antlaşması birbirinden ağır 25 maddeyi barındırmaktadır. Maddelerin bu denli çok olması İtilaf Devletleri'nin nihai barış antlaşması imzalanana kadar bekleyemeyeceklerinin, Osmanlı topraklarını bir an önce işgal etmek için sabırsızlandıklarının göstergesidir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf Devletleri hiç zaman kaybetmeden Anadolu'yu işgale başlamıştır. Karadeniz'de Rum çeteleri ayaklanırken, İzmir de Yunanlar tarafından işgal edilmiş, Doğuda Ermeni çeteleri ayrılıkçı terör ve tedhiş faaliyetlerine girişmiştir. Hatay, Adana ve çevresini Fransızlar, güneydoğuyu İngilizler, Antalya ve çevresini İtalyanlar işgal etmiştir. Türk Milleti ise işgaller karşısında İstanbul Hükümeti'nden gerekli desteği göremediği için kendi arasında örgütlenerek yerel direniş gruplarını oluşturmaya başlamıştır.²⁴

Millî Mücadeleyi başlatabilmek için Anadolu'ya geçmenin fırsatını kollayan Mustafa Kemal Karadeniz'de meydana gelen olayları durdurmak için geniş yetkilerle bölgeye gönderilmiştir. Türk milletinin haklı sebeplerle Rum çetelerine karşılık verdiği raporunu yazdıktan sonra Anadolu'nun içlerine doğru harekete geçmiş ve kongreler sürecini başlatarak Kurtuluş Savaşı'nın ön hazırlığını yapmıştır.

Basının ve kitle iletişiminin önemini çok iyi bilen Mustafa Kemal, amacını ve niyetini hem Türk milletine hem de yabancı ülkelere anlatmak için gazetelere önem vermiştir. Özellikle Amasya'dan başlayıp Ankara'ya kadar uzanan kongreler sürecinde birçok gazeteyle yakın ilişki kurmuş, bazı gazetelerin çıkartılmasının emrini bizzat vermiştir. Bu şekilde kurulan gazetelerden biri de Sivas Kongresi'nden sonra 14 Eylül 1919'da çıkarılan, aynı zamanda kongrenin yayın organı olan İrade-i Milliye gazetesidir.

Sivas Kongresi'nin sekizinci oturumunda alınan bir kararla Millî Mücadele'nin haklılığını halka daha rahat duyurmak için bir gazete çıkarılması kararlaştırıldı. Mustafa Kemal, kongrenin ilk günlerinde Amerikalı bir gazeteciye ulusal Kurtuluş Savaşı'nın haklılığını anlatan bir röportaj vermişti. Bununla yetinmeyerek Milli Mücadele'ye dair ne varsa halka duyurmak için bir gazete çıkartılmasını emretti. 11 Eylül 1919'da gazeteyle ilgili karar alınınca hemen hazırlıklara başlandı. Sivas Valiliği'ne başvuru yapılarak yayın ve işletmeyle ilgili gerekli izinler alındı. Kongrenin Sivas delegesi Rasim Bey'e (Başar) gazeteyle bir mesul müdür bulması için talimat verildi. Henüz 22 yaşında olan Demircizade Selahaddin (Ulusalerk) Mesul Müdür olarak kabul edilirken Yazı İşleri Müdürlüğüne de Mazhar Müfit Bey getirildi. Selahaddin Bey, ilgili süreci şu sözlerle ifade etmiştir:

²⁴ Zekayi Güner, "Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Türk Kamuoyu)", T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1999. s. 241.

Atatürk, kendisiyle teması olan zevata Sivas'ta bir gazete çıkarmak kararında olduklarını ve bunun içinde bir münasip kimsenin kendisine tanıtılmasını emretmişler. Hemşehrilerim bu zata beni münasip görerek arz ettiler ve Sivas Kongresi'nin nasiri eskarı olmak üzere bir gazetenin çıkarılması ve imtiyazının aduma alınmasını Büyük Ata bana emrettiler Derhal mahalli hükümete müracaat ettim. İhtidamızı tahkikat bahanesiyle geciktiriyorlardı Nihayet Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin beyannamesinin muamelesi ikmal edilirken bir yandan da bizim imtiyazımızı verdiler.²⁵

“Milletin Arzu ve İsteklerinin Savunucusu” ilkesi ve kuralıyla yazın hayatına giren gazetenin ismi “İrade-i Milliye”(Ulusal İrade) olarak kabul edilmiştir.²⁶ Gazeteye bu ismin konması şüphesiz ki tesadüf değildir. Bu vesile ile Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı başarılı bir şekilde neticelendiği takdirde özellikle yönetim alanında köklü değişikliklere gidileceği mesajını vermektedir. 30×50 boyutunda ve iki sütun halinde çıkarılan gazetenin nüshaları dört sayfadan oluşmaktadır. Haftada iki gün çıkarılması düşünülen İrade-i Milliye gazetesi ilk zamanlar haftada bir sayı olarak çıkarılmıştır. Basımı Sivas Valilik Matbaası'nda gerçekleştirilen gazete, zamanla yeniden haftada iki, sonrasında ise günlük çıkarılmaya başlanmıştır.²⁷

İrade-i Milliye gazetesi 14 Eylül 1919 tarihinde yayına başladığı günden itibaren, gazetenin ismi altında yer alan 'Metalib ve Amal-i Milliye'nin müdafidir' ibaresi yönünde çalışmaya başlamıştır. Gazetede çeşitli başlıklar altında yazılan makaleler vasıtasıyla, Milli Mücadele'nin halka mal edilmesi için uğraşmıştır. Kuva-yı Milliye'nin hangi zorunluluklar neticesinde ortaya çıktığı, amacının ne olduğu, millet için ne anlama geldiği tüm yönleriyle ortaya konmuş ve bilinçli bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁸

²⁵ Selahattin Ulusalerk, "Ulus" Ulus Gazetesi, 1941. s. 5.

²⁶ Mehmet Dervişoğlu, "Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, 2009: s. 2-6.

²⁷ Burhan Paçacıoğlu, "Cumburiyete Kadar Sivas Basını ve İrade-i Milliye'nin Yeri", *TÜBAR*, C.14, 2003: s. 77-102.

²⁸ Emine Pancar, "Milli Mücadelenin Halka Anlatılmasında İrade-i Milliye Gazetesiyle Yürütülen Propaganda Faaliyeti", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, 2013: s. 291-306.

Şekil 2. İrade-i Milliye 4 Eylül 1919

İlk sayıda Mustafa Kemal Atatürk'ün kongre açılış konuşmasına, kongre kararlarına ve padişaha gönderilen telgraflara yer verilirken İsmail Hamdi Bey'in kaleme aldığı "Harekât-ı Milliye'nin Esbab" adlı dikkat çekici yazısı da bulunmaktadır. Yazıda işgalin sadece yenilgiyle alakalı olmadığı, İtilaf Devletleri'nin asıl niyetlerinden birinin Osmanlı'yı parçalamak olduğu önemle vurgulanmıştır. Gazetenin sonraki sayılarında ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, imzalanan ağır antlaşmalar, hükümetin işgaller karşısında takındığı sessiz tavır, Mustafa Kemal'in ulusa seslenişi, Millî Mücadele'nin amacı ve yöntemine ilişkin bilgiler ve benzeri konular yer almaktadır. Farklı yöntemlerle Anadolu'nun her tarafına gönderilen gazete, Türk Milleti'nin Millî Mücadele'ye olan ilgisinin artmasını sağlamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri sayesinde dağıtılan gazete, özellikle İstanbul'da çok yakından takip edilmiş ve her yeni sayısı merakla beklenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Millî Mücadelenin bahlığına duyurma adına faaliyetlerine devam ederken, bu amaçla yazılan telgraflarda gazetede yer bulmaya devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetin Kuva-yı Milliye aleyhine takip ettiği siyasetin yanlış olduğu hakkında Sadrazama gönderdiği telgraf, Sinas Valisi Resit Paşa'nın Rauf ve Salih Paşalara gönderdiği telgraf ve Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın 'mabeyn-i hümayuna' kaydıyla gönderdiği telgraf bunlardan sadece bazılarıdır.²⁹

Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle çıkartılmaya başlayan, Millî Mücadele'de halkı aydınlatan ve yönlendiren, dönemin en önemli fikri silahı olarak kabul edilen İrade-i Milliye gazetesi, 1922'nin sonuna kadar yayın hayatına devam etmiştir. Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin

²⁹ Emine Pancar, *Millî Mücadelenin...* s. 295.

çıkarılması üzerine İrade-i Milliye gazetesine olan ilgi zamanla azalmaya başlamıştır. Gazetenin son dönemlerinde ise yazı içerikleri değişmiş, gazete siyasi ve şahsi çekişmelere neden olan bir grubun eline geçerek çıkarılma amacından sapmıştır. “*Nibayet vilayet matbaasında gazetenin basılması imkânı olmadı ve yeni bir matbaa açmağa da malî kudretim müsait olmayınca gazeteyi kapadım. Sonraları memuriyetle taşrada iken matbaanın içindeki mevcut nüshalarla birlikte yandığımı esefle öğrendim.*”³⁰

5. Hâkimiyet-i Milliye

Anadolu hızla işgal edilirken, Mustafa Kemal tarafından yakılan Millî Mücadele meşalesi de etrafını aydınlatmaya ve halk nezdindeki desteğini arttırmaya devam ediyordu. Bunun en önemli sebebi de işgallerin geçici olacağını vurgulayan İstanbul Hükümeti’ne karşı Mustafa Kemal’in halka doğruları anlatması ve insanları bilinçlendirmesidir. Mustafa Kemal bunu yaparken telgraf, mektup, gösteri ve miting gibi farklı yöntemler tercih etmiştir. Bunlar içinde de basın, çok önemli bir görev üstlenmiştir. Gazetecilik faaliyeti özellikle Sivas Kongresi’ne katılmayan delegelerin ve Anadolu halkının kongre kararlarını öğrenmesi, millî bilincin oluşması için önem arz etmekteydi. Mustafa Kemal ve arkadaşları Ankara’ya gelince en büyük eksikğin basın ve gazete olduğunu fark ederek hemen bir gazete çıkartılması için gerekli emirleri vermiştir.³¹

Sivas’ta çıkartılan İrade-i Milliye Gazetesi’nin devamı olarak kabul edilen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Ankara’da 10 Ocak 1920 de yayım hayatına başlamıştır. Millî Mücadele’nin en büyük sözcüsü ve aktarıcısı olan gazetenin adını bizzat Mustafa Kemal koymuştur. Mustafa Kemal, gazeteye bu adı verme gerekçesini: “*Gazetemizin ismi takip edeceği mücadelenin bir nev’idir. Şu halde diyebiliriz ki, Hâkimiyet-i Milliye’nin mesleği milletin müdafaa-i hâkimiyeti olacaktır.*”³² sözleriyle ifade etmiştir.

Mazhar Müfit (Kansu) Hâkimiyet-i Milliye’nin çıkartılma sürecini anılarında şöyle anlatmıştır:

Ankara’da bir gazetenin çıkmasını ve İsminin Hâkimiyet-i Milliye olmasını görüştük ve karar verdik. Gazete çıkabilmek

³⁰ Selahattin Ulusalerk, “*Ulus*” Ulus Gazetesi, 1941. s. 5.

³¹ Hüseyin Doğramacıoğlu, “*Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme*”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). 2007. s. 60.

³² Mehmet Önder, “*Atatürk Araştırma Merkezi*”, <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/milli-mucadelenin-gazetesi-hakimiyet-i-milliyenasil-cikarildi-dr-mehmet-onder/>, Erişildi Tarihi 01.03.2024.

İçin vilayet matbaasından istifade etmek lazımdı. Gerek kâğıt ve gerekse tab hususunda muavenete muhtaç İdik. Usulen gazetenin neşri için vilâyete müracaatla müsaade-i resmîyesini aldık. Muavenet için de vali vekiline beni gönderdiler.

Hükümete gittiğim ve vali vekili Yahya Galip Beyin odasına girdiğim zaman, defterdar, mektupçu, jandarma kumandanı ve sair erkânı vilâyette odada bir şeyler görüşmekte idiler. Beni yanına oturtmuştu. Gizlice fısıldama kabilinden: Paşa'nın selâmı var, Hâkimiyet-i Milliye'yi çıkaracağız, bize Vilâyet matbaasından ödünç olarak kâğıt vermenizi ve tab için lâzım gelen hurufat vesaireyi ihzar edinceye kadar Matbaai Vilâyetten yardım edilmesini rica ediyor' dedim...³³

Yahya Galip Bey ve Mazhar Müfit arasında geçen ilginç diyalogdan sonra gazetenin vilayet matbaasında çıkarılmasına ve Temsil Heyeti'nin istediği kadar kâğıt alıp kullanabileceğine karar verilmiştir. Vali Vekili olarak görev yapan Yahya Galip gerekli talimatları vermiş, yasal izinler alınmış, gazetenin Mesul Müdürü Recep Zühtü (Soyak) Bey, Yazı İşleri Müdürü de Nizamettin Nazif olarak belirlenmiştir. Yayım hayatının ilk zamanlarında 57×82 ebatlarında dört sütun halinde çıkarılan gazete, haftada iki gün basılabiliyordu. Teknik yetersizlik ve maddi imkânlardan dolayı ilk günlerde gazete basımıyla ilgili çok sıkıntı çekilse de zamanla her gün çıkartılarak günlük gazete haline gelmiştir.³⁴ O dönemde Ankara'da gazete basmaya yarayacak iyi bir matbaa bulunmadığından gazetenin vilayet matbaasında basımına karar verildi. Gazetede çıkacak yazılar önceden hazırlanıyor, bizzat Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti üyesi Hakkı Behiç tarafından kontrol ediliyor, gerekli düzeltmeler yapılıyordu. Hazırlanan yazıların yayımından ve gazetenin dağıtımından Hakkı Behiç Bey sorumluydu. Ayrıca Behiç Bey, toplantılarda Mustafa Kemal'in notlarını tutmakla görevliydi. Mustafa Kemal'in yazılarında imza bulunmamakla beraber bazı yazıların altında yıldız sembolü bulunuyordu. Bu işaretli yazıların Mustafa Kemal'e ait olduğu düşünülmektedir.³⁵

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu, Yunan ordusu ve iki ülkenin iç durumu ile ilgili çeşitli haber ve yorumlar çıkmıştır. Özellikle Yunan ordusundaki

³³ Mazhar Müfit Kansu, "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber", Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.II, Ankara, 1968: s. 503.

³⁴ Mehmet Önder, "Atatürk Araştırma Merkezi", <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/milli-mucadelenin-gazetesi-hakimiyet-i-milliyeye-nasil-cikarildi-dr-mehmet-onder/>, Erişildi Tarihi 03.03.2024.

³⁵ Hüseyin Doğramacıoğlu, "Hâkimiyet-i Milliye... s. 65.

kaçak askerler ve iç siyasetindeki dalgalanmalar, Yunanlıların hedefleri ve sonuçsuz girişimleri ile Türk ordusunun ve Türk kamuoyunun durumu konularında fazlaca haber çıkmıştır. Hâkimiyet-i Milliye'nin 1922 Ağustos ve Eylül'üne ait nüshalarında genel olarak müttefik devletler ve barış süreci, Trakya, Çatalca, İzmir ve İstanbul'un durumu, Şark Konferansı ve Venedik Konferansı gibi konulara yer verilmiştir. Bu arada gazetede yayınlanan resmi tebliğlerde de cepheden haberler verilmiştir.³⁶

Hâkimiyet-i Milliye ilk çıkarıldığı zaman Millî Mücadele'nin, sonrasında ise TBMM'nin resmi sözcüsü haline gelmiştir. Millî Mücadele'de kamuoyu oluşturma ve halkı yönlendirmede en önemli yayın organı haline gelen gazetede hemen hemen her konuda yazılara yer verilmekteydi. Sosyal, siyasal, askeri, kültürel, dış politika gibi konuların yanı sıra İstanbul Hükümeti ve işgalci devletlerin faaliyetlerine sıkça yer verilmiştir.

Şekil 3. Hâkimiyet-i Milliye 14 Ağustos 1922

İlk sayılarının günlük tirajı 1200-1500 arasında olduğu tahmin edilen Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, zamanla maddi olanaklara kavuşmuş ve yazar kadrosunu genişletmiştir. Bunun sonucunda ise günlük tirajı 5500-6000 olan bir gazete haline gelmiştir. Mehmet Âkif, Halide Edip Hanım, Dr. Adnan Bey, Müfide Ferit Hanım, İsmail Müştak Mayakon, Yakup Kadri, Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin, İsmail Habip gibi yazarlar sayesinde önceleri Millî Mücadele'yi sonrasında ise yapılan inkılapları halka anlatmak ve benimsetmek için öncü gazete olmuştur.³⁷ 1934 yılının sonlarına doğru gazetenin ismi değişikliğe uğramış ve "Ulus" adını almıştır.

³⁶ Mustafa Müjdecî, "Hakimiyet-İ Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz" , *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.9. 2014: s. 387-408.

³⁷ Hüseyin Doğramacıoğlu, "Hâkimiyet-İ Milliye... s. 65.

Ulus gazetesi, zamanla Cumhuriyet Halk Partisi'nin propaganda aracı haline gelerek partinin bir nevi sözcülüğünü yapmıştır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Ulus gazetesi, matbaası, binası, kâğıtları ve tesisleriyle birlikte hazineye devredilerek kapatılmıştır. 1955 yılında tekrar yayım hayatına giren gazete bir kez daha isim değişikliğine gidilerek "Barış" adıyla çıkarılmaya başlanmıştır. Toplamda 18752 sayı çıkartılan gazete, 1975 yılında kapatılmıştır.³⁸

Sonuç

Savaşlarda askerî başarılar kadar cephe gerisinde yürütülen faaliyetler de her zaman önem arz etmiştir. Askerî, teknolojik ve ekonomik gücün yanı sıra cephe gerisinde büyük ve planlı bir propaganda faaliyetinin yürütülmesi başarının olmazsa olmazıdır. Kurtuluş Savaşı gibi geniş alanlarda yapılan ve topyekûn mücadeleyi gerektiren savaşlarda insanları yönlendirmek ve bilgilendirmek için her zaman kitle iletişim araçları kullanılmıştır. Kurtuluş Savaşı dönemi düşünüldüğünde de en iyi ve en güçlü propaganda aracının gazete olduğu görülmektedir. Daha öğrencilik zamanlarından itibaren gazeteciliğe ilgi duyan Mustafa Kemal, askerî okullarda ilk gazetesini çıkartarak arkadaşlarını bilgilendirme yoluna gitmiştir. Her zaman ülke sorunlarına ve dünyada yaşanan gelişmelere yakından ilgi duyan Mustafa Kemal, dönemin en popüler kitle iletişim aracı olan gazeteleri yakından takip etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise gazeteciliğini geliştirerek zamanının en önemli gazetelerinin çıkartılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in basını kullanarak propaganda faaliyetlerini yürüttüğü, içinde bulunduğu koşullardan en iyi şekilde faydalandığı söylenebilir.

Özellikle Samsun'dan Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen Mustafa Kemal, kongreler yaparak aldığı kararlarla Kurtuluş Savaşı'nı resmen başlatmıştı. Bu bağlamda Anadolu insanını bilinçlendirmek, özellikle yaptığı kongrelerde alınan kararları duyurmak ve halktan destek istemek için gazeteleri araç olarak kullandı. Sivas'ta İrade-i Milliye ile Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinin çıkartılması emirlerini vererek basın ve iletişim konusunda önemli bir adımlar atmıştır. Bu gazetelerde yazarlık ve editörlük yapan Mustafa Kemal, bunun yanı sıra yerli ve yabancı gazetelere de bol bol demeçler vermiş, gazetecilerle mülakatlar yapmıştır. Mustafa Kemal'in sadece ulusal basın değil, başta Avrupa gazeteleri olmak üzere çeşitli ülkelerin gazetelerini yakinen takip etmesiyle iç ve dış politikada avantajlı konuma geldiğini söylemek mümkündür.

³⁸ Kadri Unat, "Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği (1945-1955)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008 Ankara, s. 75.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra Mustafa Kemal, yapılan inkılabları halka anlatmak ve benimsetmek adına yine gazetelerden faydalanmıştır. Ömrünün son yıllarına kadar gazeteleri takip eden Mustafa Kemal, iyi bir asker ve akıllı bir siyasetçi olduğu kadar kalemi güçlü bir yazar ve gazeteci kimliğiyle de karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıdaki başlıklar incelendiğinde Mustafa Kemal'in hem yazma yeteneği, olayları analiz etme ve sonuca ulaşma kararlılığı hem de basının gücünü kullanarak Kurtuluş Savaşı yıllarını nasıl şekillendirdiği konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	29.04.2024
Kabul Tarihi:	24.06.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / Turnitin / intihal.net vb.
Etik Bildirim:	turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muaftır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	29.04.2024
Date of Acceptance:	24.06.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks:	Yes / Turnitin / intihal.net etc.
Complaints:	turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

ARI, Kemal, “Atatürk’ün Yazarlığı ve Gazeteciliği” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırma Dergisi (ÇTTAD)*, 2006: ss. 3-23.

ATAY, Fatih Rıfki, *Atatürk’ün Hatıraları: 1914–1918*. Ankara, Pozitif Yayınları, 1965.

BALKAYA, İhsan, “Üçüncü Bin Yıl, Atatürk Ve Gençlik.” *Atatürk Dergisi*, C.3. 2010: ss. 135-143.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri*, Ankara: Atam Yayınları, 1992.

CEBESOY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1981.

ÇAVUŞ, Dilek, “Minber Gazetesi, Basındaki Yeri Ve Önemi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

DERVİŞOĞLU, Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye Gazetesi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2, 2009: ss. 2-6.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* Ankara, 2003.

DOĞRAMACIOĞLU, Hüseyin, “Hâkimiyet-İ Milliye Gazetesi Üzerine Bir İnceleme”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2007.

GÜNER, Zekayi, *Millî Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu (Basın, Siyasi Partiler, Türk Kamuoyu)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

İNCE, Mustafa, “Atatürk’ün Gazeteciliğe İlgisi Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2021: ss. 249-258.

İNUGÜR, Mehmet Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi, Çağlayan Kitapevi*, İstanbul, 1982.

KANSU, Mazhar Müfit, “Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber”, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1968: C.II.

KARAKILIÇ, Cem, “Caleb Frank Gates’e Göre Atatürk ve Yeni Türkiye,” Mavi Atlas, 2023: ss. 76-86.

KIZILDOĞAN, Hüsrev Sami, “Vatan ve Hürriyet: İttihat ve Terakki.” Belleten, 1937: ss. 619-655.

“Millet Meclisi Tutanak Dergisi, “tbmm.gov”, tarih yok. https://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/1d3yy.htm (Erişildi: 12 05, 2023).

“Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu”, tarih yok. https://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/okula_girisi.html (Erişildi: 25 12, 2023).

MÜJDECİ, Mustafa, “Hakimiyet-İ Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C.9, 2014: ss. 387-408.

ÖNDER, Mehmet, Atatürk Araştırma Merkezi, tarih yok. <https://ataturk.org.au/gazete-makaleleri/milli-mucadelenin-gazetesi-hakimiyet-i-milliyeye-nasil-cikarildi-dr-mehmet-onder/> (Erişildi: 01 03, 2024).

ÖNDER, Mehmet. “Millî Mücadele’nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliyeye Nasıl Çıkarıldı?“, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

PAÇACIOĞLU, Burhan, “Cumhuriyete Kadar Sivas Basını ve İrade-İ Milliye’nin Yeri”, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (TÜBAR), 2003: ss. 77-102.

PANCAR, Emine, “Millî mücadelenin halka anlatılmasında İrade-İ Milliye gazetesiyle yürütülen propaganda faaliyeti”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.1, 2013: ss. 291-306.

TEVETOĞLU, Fethi, “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardığı Gazete Minber”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.5, 1988: ss. 183-194.

TOKGÖZ, Oya, “Türkiye’de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi“, Küresel İletişim Dergisi, 2006: ss. 1-12.

TURAN, Şerafettin, “Minber Gazetesi’nin Hatib’i M. Kemal Atatürk Olamaz”, Çağdaş Türk Dili Dergisi, 1989: ss. 557-559.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. 03 02 2024. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişildi: 02 03, 2024).

ULU, Cafer, “Çanakkale Muharebeleri Sırasında Basının Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Harp Mecmuası Örneği.”, Çanakkale Araştırmaları, C.10, 2012: ss. 61-83.

ULUSALERK, Selahattin, “Ulus.” Ulus Gazetesi, 14.09.1941. ss.5.

UNAT, Kadri, “Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim’in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği (1945-1955)”, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2008.

YALMAN, Ahmet Emin, Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin Tarihçe-yi Hayatı, Vakit Gazetesi, 1922.

17-18. Yüzyıllarda Rus Seyyahların Türkistanla İlgili Gözlemleri ve Deneyimleri

Aypara NİFTİLİ | 0009-0007-3084-8263 | <mailto:niftiliaypara@gmail.com>

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01dzjcz04>

Öz

Tarihte Türk dünyasının en önemli kültür ve medeniyet bölgelerinden biri olarak bilinen Türkistan, coğrafi koşulları nedeniyle birçok ülkenin de ilgisini çekmiştir. Özellikle Orta Çağ'ın sonlarından itibaren ortaya çıkan Avrupa toplumları Türkistan'ın bulunduğu bölgeyi tanımaya çalışmışlardır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Doğu Avrupa'da ortaya çıkan Ruslar, bölgeyi uzun süreli kontrol etmeyi düşünmüşler ve bu amaçla bölgenin merkezî hanlığı olan Buhara Hanlığı'na çok sayıda devlet yetkilisi göndererek bölgeyi tanımaya çalışmışlardır. Rus Devleti de bölgeyle ilgilenmiştir. Türkistan'ın Rus işgali sırasında bölge hakkında bilgi toplamak üzere askerî statüde gezginler gönderilmiştir. Türkistan bölgesi Türk tarihinin önemli coğrafyalarından biri olarak bilinmektedir. Seyahatnameler, sosyal bilimler araştırmacıları için vazgeçilmez birer kaynaktır. Her ne kadar dikkatle ele alınmaları gerekse de dönem hakkında doğru bilgi edinmek için en önemli giriş kapılarından biri olmaya devam etmektedirler. Seyyahlar ziyaret ettikleri coğrafyayı ve özelliklerini titiz bir ustalıkla kaydetmişlerdir. Elbette her seyyahın kendi kültürüne ve seyahat amacına göre kendine has bir gözlem tarzı vardır. Hâl böyle olunca farklı konuları ele alabilmişlerdir. Özellikle sömürgecilik hareketi sırasında birçok seyyah devlet tarafından görevlendirilmiştir. Bu çalışmada, 17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların günümüzün Orta Asya'sını kapsayan Türkistan ziyaretlerinde bölgeyle ilgili gözlemleri ve deneyimlerini incelemek amaçlanmıştır. Türkistan'ın coğrafi, tarihi, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapısı; din, eğitim ve bilim yönünden özellikleri Rus seyyahların gözlemleri ve deneyimleri üzerinden incelenerek bölgenin tarihine ve kültürüne ilişkin önemli bir katkı sunacaktır. Türkistan, Türklerin yaşadığı geniş alandır. Dünyanın haritasına göz atıldığında Türkistan adlı bir ülkenin olmadığını görürüz. Türkistan ilk dönemlerde Uzak Doğu ile Batı arasında bir köprüdür. Sonuç olarak bu çalışmanın amacı Türkistan'ın Rus seyyahlar tarafından nasıl ele alındığının incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler

Türkistan, Rus Seyyahlar, Gözlem, Orta Asya Atıf Bilgisi

Atıf Bilgisi

NİFTİLİ, Aypara, "17-18. Yüzyıllarda Rus Seyyahların Türkistanla İlgili Gözlemleri ve Deneyimleri". *TÜRKAV Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 4, sy. 1 (Haziran 2024): 275-296. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12605250>

Not: *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Anabilimdalı Yüksek Lisans öğrencisi Aypara NİFTİLİ, Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR'ın danışmanlığında hazırlanan " XVII ve XVIII Yüzyıllarda Rus Seyyahlarına Göre Türkistan" Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

Observations and Experiences of Russian Travelers in the 17-18th Centuries Regarding Turkestan

Aypara NİFTİLİ | 0009-0007-3084-8263 | <mailto:niftiliaypara@gmail.com>

Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Science, Eskişehir, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01dzjez04>

Abstract

Turkestan, which emerged as one of the most important cultural and civilization regions of the Turkish world in history, has attracted the attention of many countries due to its geographical conditions. Especially the European societies that emerged from the late Middle Ages tried to get to know the region. The Russians, who emerged in Eastern Europe from the end of the 16th century, thought of controlling the region for a long time, and for this purpose, they tried to get to know the region by sending many state officials to the Bukhara Khanate, the central khanate of the region. The Russian state was also interested in the region. During the Russian occupation of Turkestan, travelers with military status were sent to collect information about the region. Turkestan region is known as one of the important geographies of Turkish history. Travelogues are an indispensable resource for social science researchers. Although they must be handled with care, they remain one of the most important gateways to gaining accurate information about the period. Travelers recorded the geography they visited with meticulous mastery. Of course, every traveler has a unique eye depending on their culture and travel purpose. As such, they can smell different scents. Especially during the colonial movement, many travelers were assigned by the state. In this study, it is aimed to examine the observations and experiences of Russian travelers regarding the region during their visits to Turkestan, which covers today's Central Asia, in the 17th and 18th centuries. Turkestan's geographical, historical, social, cultural, political and economic structure, religion, education and science will be examined through the observations and experiences of Russian travelers and will make a significant contribution to the history and culture of the region. Turkestan is the large area where Turks live. When we look at the map of the world, we see that there is no country called Turkestan. Turkestan has been a bridge between the Far East and the West since the early periods. As a result, the aim of this study is to examine Turkestan by Russian travelers.

Keywords: Russian Travelers, Turkestan, Observations, Central Asia

Citation

NİFTİLİ, Aypara, "Observations and Experiences of Russian Travelers in the 17-18th Centuries Regarding Turkestan ". *TURKAV Institute of Public Administration Journal of Social Sciences*, Volume 4, Issue 1, June 2024, pp. 275-296.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.12605250>

Giriş

17 ve 18. yüzyıllar Orta Asya'da büyük bir değişim ve çalkantı dönemi idi. Bu dönemde Türkistan, bölgenin siyasi ve ekonomik gelişmesinde kilit bir rolde idi. Bölge, bu süre zarfında Timur İmparatorluğu, Özbek Hanlığı ve Kazak Hanlığı da dâhil olmak üzere bir dizi farklı imparatorluk ve hanedan tarafından yönetilmiştir. Bu siyasi değişimler, Türkistan'da yaşayan insanların yaşamları kadar bölgenin ticareti üzerinde de önemli etkilere yol açmıştır.

Bu dönemde Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar, sık sık bölgenin siyasi durumu hakkında yazılar yazmışlardır. Onların gözlemleri, bölgedeki farklı etnik ve dinî gruplar arasındaki karmaşık ilişkiler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Rus seyyahlar, Türkistan'ın çok çeşitli kültür ve geleneklere ev sahipliği yaptığını ve bunun da dinî ve etnik çeşitliliğin belirleyici özelliklerinden biri olduğunu belirtmişlerdir. Aynı dönemde Türkistan kültürünün en önemli yönlerinden biri, bölgedeki hâkim din olan İslam'dır. Rus seyyahlar, bölgenin çok sayıda cami, medrese (İslam okulu) ve diğer dinî kurumlara ev sahipliği yaptığını belirterek Türkistan'da yaşayan insanların dinî ritüellerini ve adetlerini anlatmışlardır. Ayrıca İslam'ın mistik bir kolu olan tasavvufun bölgedeki önemine dikkat çekerek bu dönemde Türkistan'da faaliyet gösteren birçok tarikat hakkında da bilgiler vermişlerdir.

Rus seyyahlar, bölgenin dinî inancının yanı sıra kültür ve sanatı hakkında da bilgiler vermişlerdir. Türkistan'ın dokuma, seramik ve metal işçiliği ile ünlü olduğunu ve bu zanaatların bölge ekonomisinin önemli bir parçası olduğunu kaydetmişlerdir. Ayrıca birçok türbe ve diğer dinî yapılar da dâhil olmak üzere bölgenin mimarisini anlatmışlardır.

1. Rus Seyyahlar

18. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun genişleme politikaları kapsamında Türkistan bölgesine seyahat eden Rus seyyahlar, bölgenin coğrafi, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı hakkında kapsamlı bir bilgi birikimi edinmişlerdir. Seyyahlar, bölgedeki toplumların yaşam biçimleri, gelenekleri, inançları, ticaret faaliyetleri ve diğer birçok konuda önemli bilgilere ulaşmışlardır. Seyyahlar, bölgenin keşfedilmesinde ve Rus İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisinin artırılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca, bu seyahatler sırasında toplanan bilgiler, Rusya'nın Türkistan politikasının şekillenmesinde ve bölgedeki ticari faaliyetlerin yönlendirilmesinde de etkili olmuştur. Rywkin, M.'nin 1990 yılında yayımlanan "Prisoedinenie Sredney Asiik Rossii, 1800-1917" adlı çalışmasında, Rus seyyahların Orta Asya bölgesindeki sömürgeleştirme sürecindeki rolüne değinilmektedir.¹ Seyyahlar, Rus

¹ Michael Rywkin, "Russian Colonial Expansion in Central Asia, 1800-1917", Cambridge University Press, 1990, s. 25-32.

İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesindeki sömürgeleştirme politikalarını uygularken bölgedeki toplumların yaşam biçimleri, gelenekleri, inançları, ekonomik ve siyasi yapıları hakkında önemli bilgiler toplamışlardır. Bu bilgiler, Rusya'nın bölgedeki politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında büyük bir rol oynamıştır. Rywkin'in çalışmasında, özellikle Rus seyyahların bölgenin coğrafyası ve burada yaşanan yerel kültür hakkında edindikleri ayrıntılı bilgilerin Rusya'nın Orta Asya bölgesine yönelik sömürge politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Seyyahlar, bölgenin yerel halkının yaşam koşullarını ve kültürünü anlamak için uzun süre bölgede kalmışlar, elde ettikleri bilgiler Rusya'nın bölgedeki politikalarında kullanılmıştır. Rywkin aynı zamanda, seyyahların bölgeye olan ilgisinin ve çalışmalarının, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'da hızlı bir şekilde yayılmasına ve sömürgeleşmesine yol açtığına da işaret etmektedir. Seyyahların bilgileri, Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki etkisini artırmak için kullanılan bir araç olarak görülebilir.² G. J. Massell'in 1974 yılında yayımlanan "SurroqatnAykolonizacyTurkeстана, 1865-1917" adlı çalışmasında, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesindeki siyasi ve ekonomik etkileri ele almaktadır. Bu çalışmada, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesine yönelik politikaları ve bu politikaların sonuçları incelenmektedir.³ Massell'in çalışması, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesine yönelik politikalarının ve bu politikaların sonuçlarının yanı sıra, bölgedeki yerli halkın tepkilerini de ele almaktadır. Bu çalışma, Orta Asya bölgesinin tarihinde Rus İmparatorluğu'nun etkisine dair önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Seyyahların kayıtlarına da yer veren Massell'in çalışması, Orta Asya bölgesinin tarihini anlatırken seyyahların bölgedeki farklı kültürler ve toplumlar hakkındaki gözlemlerinin de önemine vurgu yapmaktadır. Bu kayıtlar, Orta Asya bölgesinin tarihinde farklı kültürler ve toplumlar arasındaki etkileşimleri anlamak için önemli birer kaynak olarak kabul edilmektedir. Morrison'un "AppliedOrientalism in British IndiaandTsarist Turkestan" adlı çalışması, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesindeki etkisini, özellikle de Semerkant'taki etkisini ele almaktadır. Bu çalışmada, Rus İmparatorluğu'nun Semerkant'taki politikaları ve bu politikaların İngiliz Hindistan'ındaki politikalarla karşılaştırılması yapılarak bölgedeki etkileri incelenmektedir. Bu seyyahların kayıtları, Morrison'un çalışmasında da kullanılarak Rus İmparatorluğu'nun Semerkant'taki etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlar. Tutulan kayıtlar, bölgedeki siyasi ve sosyal durumu ve Rus

²Rywkin, *a.g.e.*, s. 35.

³Gregory J. Massell, *The Surrogate Colonization of Turkestan 1865-1917*. Princeton University Press, 1974, s. 52.

İmparatorluğu'nun bu duruma nasıl müdahale ettiğini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Morrison'un çalışması, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya bölgesindeki etkileri ile İngiliz Hindistan'ının politikaları arasında bir karşılaştırma yaparak bölgedeki farklı siyasi ve sosyal yapıları da ele almaktadır. Bu çalışma, Orta Asya bölgesinin tarihinde Rus İmparatorluğu'nun etkisine dair önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Seyyahların kayıtlarına yer veren Morrison, Orta Asya bölgesinin tarihini anlatırken seyyahların bölgedeki farklı kültürler ve toplumlar hakkındaki gözlemlerinin de önemine vurgu yapmaktadır. Bu kayıtlar, Orta Asya bölgesinin tarihinde farklı kültürler ve toplumlar arasındaki etkileşimleri anlamak için önemli birer kaynak olarak kabul edilmektedir.⁴

Pyotr Rıçkov (1737-1790) Rus seyyah ve yazardır. Rus İmparatorluğu Bilimler Akademisinde görev yaparken 1770'lerin sonunda Orta Asya'ya seyahat etmiştir. Seyahati sırasında Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'da birçok şehri ziyaret etmiş ve gözlemlerini de kaydetmiştir. Rıçkov, seyahatnamesinde, bölgedeki coğrafya, iklim, bitki örtüsü, hayvanlar ve insanlar hakkında ayrıntılı bilgiler verirken aynı zamanda dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarını da açıklamaktadır. Seyahatnamesi, Orta Asya'nın o dönemdeki durumu hakkında önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.⁵

2. Türkistan'ın Coğrafi ve Tarihi Arka Planı

Türkistan coğrafyası, iklimi ve halklarının göçleri gibi çeşitli faktörlerin şekillendirdiği uzun ve karmaşık bir tarihe sahiptir. Bölge, Doğu Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan eski bir ticaret yolları ağı olan İpek Yolu'nun kavşağında yer almaktadır. Sonuç olarak, yüzyıllar boyunca bir dizi kültür, din ve dilden etkilenmiştir.

Türkistan üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ilk imparatorluklardan biri, 13. yüzyılda bölgeyi fetheden Moğol İmparatorluğu idi. Moğollar, bölge genelinde ticareti ve kültürel alışverişi teşvik etmeye yardımcı olan şehir ve ticaret yolları ağı kurmuştu. 14 ve 15. yüzyıllarda bölgeye hükmeden bir hanedan olan Timurlular da Türkistan'ın tarihi ve kültürü üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Sanat ve bilimi himaye etmeleri ile tanınıyorlardı. Buhara ve Semerkant'ın eğitim ve kültür merkezleri olarak kurulmasına yardımcı oldular. 16 ve 17. yüzyıllarda Türkistan, Şibaniler ve Astarhan da dâhil olmak üzere bir dizi Özbek hanedanı tarafından yönetildi. Bu hanedanlar, askerî hünerleri ve kültürel başarılarıyla tanınıyorlardı ve bölgenin İslami kültür ve

⁴ Morrison, *a.g.e.*, s. 629.

⁵ Pyotr Rıçkov, *Travels to Turkestan*, St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences, 1792, s. 95.

İlim merkezi kimliğinin şekillenmesine yardımcı oldular. Rus İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarında Orta Asya'ya doğru genişlemeye başladı ve 19. yüzyılın ortalarında bölgenin büyük bölümünde kontrolü sağladı.⁶

17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların gözünden Türkistan'ın tarihi ve coğrafi altyapısı üzerine yapılan araştırmalar, bölgenin geçmişine dair değerli bilgiler vermektedir. Nikolay Muraviev, Ivan Buhgolts ve Pyotr Semyonov-Tyan-Shansky gibi seyyahlar, Türkistan'a yaptıkları yolculuklar sırasında gözlemlerini ve deneyimlerini kapsamlı bir şekilde yazmışlardır. Bu seyyahların açıklamaları bölgenin coğrafyası, kültürü, toplumu ve siyasi yapıları hakkında zengin bilgiler sunmaktadır. Muravyev'in "Puteşestvie v Turkmeniyu i Hivu" adlı eseri, Hive Hanlığı'nın sosyal ve ekonomik koşullarına ayrıntılı bir bakış sunar. Bölge ekonomisini besleyen kervan ticaretini anlatarak kentsel ve kırsal yaşam biçimini belgelemektedir.⁷

Semyonov-Tyan-Shansky'nin "Puteşestvie Tien-Şan" (1856), Tien-Şan sıradağlarının florası, faunası ve jeolojisi hakkında ayrıntılı bir açıklama sunar. Kırgız halkının göçebe yaşam tarzını ve çevre ile olan ilişkilerini anlatır. Semyonov-Tyan-Shansky, ayrıca bölgenin altın, gümüş ve bakır yatakları da dâhil olmak üzere maden zenginliğini belgelemiştir. Araştırma ayrıca tarih boyunca bölgede yaşamış olan Sakalar, İskitler, Hunlar, Türkler, Moğollar ve Özbekler gibi çeşitli etnik grupları da ortaya çıkarmıştır. Bölge, Fars, Arap, Moğol, Timurlu, Özbek ve Rus gibi çeşitli imparatorlukların etkisinde kalmıştır. 17 ve 18. yüzyıllar, Buhara ve Hive Hanlıklarının yükselişine, çöküşüne ve Kazak Hanlığı'nın genişlemesine tanık olan Türkistan tarihinde özellikle önemli bir dönemdir.⁸

Türkistan'a giden en eski ve en ünlü Rus seyyahlarından biri, 17. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret eden Afanasiy Nikitin'dir. O, seyahatlerini "Khojdeniezatrimorie" adlı kitabında değerlendirmiştir. Nikitin'in kitabı, nehirleri, dağları ve çölleri dâhil olmak üzere bölgenin coğrafyasının ayrıntılı bir tanımını yapar. O, bir ilim ve kültür merkezi olarak tanımladığı Buhara Hanlığı'nın başkenti de dâhil olmak üzere ziyaret ettiği şehir ve kasabaları anlatır. Nikitin, ayrıca bölgenin insanlarını, geleneklerini ve dinlerini de tanıtarak bölgenin kültürel ve sosyal yaşamı hakkında fikir verir.⁹

Ivan Petlin, 17. yüzyılın ortalarında Türkistan'a giden bir diğer önemli Rus seyyahtır. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar bölgede hüküm süren Şeybaniler döneminde bölgeyi ziyaret etmiştir. Petlin, seyahatlerini

⁶ Peter. B. Golden, "Central Asia in World History" Oxford University Press, 2011, s. 169.

⁷ Nikolay Muraviyeva, "Puteşestvie v Turkmenie i Khivy". *Mockva v Tipografi Argucta Cemen*, 1822, s. 128.

⁸ Pyotr Semyonov, Tien Shansky, "Puteşestvie Tien-Şan" Moskva Ogız, Devlet Coğrafiya Edebiyyatı Yayınevi, 1856, s. 12.

⁹ Afanasiy Nikitin, "Khojdeniezta Tri Mopia" Moskova. Eksmo, 1980, s. 235.

“PutavieZametki” adlı kitabında toplamıştır. Bu eserinde; antik kentler, kaleler ve tapınaklar da dâhil olmak üzere bölgenin tarihî altyapısının ayrıntılı bir tanımını yapmıştır. Ayrıca, komşu devletlerle ve bölgeyi yüzyıllar boyunca yöneten çeşitli hanedanlarla olan çatışmalar da dâhil olmak üzere bölgenin siyasi tarihi hakkında ipuçları da vermiştir.¹⁰

Rus seyyahların anlatımları coğrafi açıdan bölgenin zenginliğini ve çeşitliliğini anlatır. Sakalar, İskitler, Hunlar, Türkler, Moğollar ve Özbekler de dâhil olmak üzere bölgede yaşayan çeşitli etnik gruplar hakkında bilgiler aktarır. Seyyahlar ayrıca çöller, dağlar, bozkırlar ve nehirler dâhil olmak üzere bölgenin topoğrafyasına da dikkat çekmektedir. Amu-Derya ve Sir-Derya nehirleri, tarım için sulama sağladıkları ve manzarayı şekillendirdikleri için özellikle önemlidir.¹¹ Rus seyyahların anlatımları, bölgenin tarihî ve siyasi yapısına ışık tutar. Bölgenin Pers, Arap, Moğol, Timurlu, Özbek ve Rus gibi çeşitli imparatorlukların etkisi altındaki uzun tarihini anlatır. Buhara ve Hive Hanlıklarının yükselişi ve düşüşü ile Kazak Hanlığı'nın genişlemesi hakkında ayrıntılı açıklamalar sunar. Ek olarak gezginler, eserlerinde bölgenin sosyal ve kültürel uygulamalarına dair öngörülerde de bulunmaktadır. İslam, Budizm, Şamanizm ve Animizm dâhil olmak üzere bölgenin çeşitli etnik gruplarının dinî ve kültürel geleneklerini belgelerler. Ayrıca kervan ticareti, ekonomik koşullar ve geleneklere değinerek bölgenin kentsel ve kırsal yaşamını da anlatmaktadırlar.¹²

Seyyahların gözlemlerini konu alan akademik araştırmalar Türkistan tarihinin ve kültürünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Akademisyenler bu seyahatnameleri, Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya yayılması ve emperyalist amaçları bağlamında analiz etmişlerdir. Ayrıca, Rus kolonizasyonunun bölgede bulunan yerli topluluklar üzerindeki etkisini ve farklı hanlıklar ve kabileler arasındaki güç mücadelelerini de incelemişlerdir. Rus seyyahların anlatımları, bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarına ilişkin değerli bilgiler sağlamaktadır. Türkistan'ın eski İpek Yolu ticaret ağında oynadığı role, şehirlerin ve kalelerin mimarisine, halkın gelenek ve göreneklerine, inançlarına ve bölgede konuşulan dillere ışık tutar. Bu kayıtlar ayrıca Özbek fethinin yerel nüfus üzerindeki etkisini ve ardından bölgenin dönüşümünü belgeler.¹³ Ayrıca, Rus seyyahların Türkistan'ın flora ve faunası, jeolojisi ve iklimi hakkındaki gözlemleri, bölgenin bilimsel olarak anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Örneğin, Semyonov-Tien-

¹⁰Ivan Petlin, “PutavieZametki” ZVRAO Sankpeterburg, 1892, s. 41-58.

¹¹Petlin, *a.g.e.*, s. 43.

¹²Petlin, *a.g.e.*, s. 46.

¹³Petlin, *a.g.e.*, s. 54.

Şansky'nin Tien-Şan sıradağlarıyla ilgili gözlemleri, bölgenin jeolojisi ve florası hakkındaki bilgilerin ilerlemesine yardımcı olmuştur.¹⁴ Genel olarak bu Rus seyyahların anlatıları, 17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ın tarihî ve coğrafi altyapısına büyüleyici bir bakış sunmuştur. Gözlemleri ve kavrayışları, bölgenin zengin ve karmaşık tarihiyle ilgilenen tarihçiler ve araştırmacılar için değerli kaynaklar olmaya devam etmektedir.

3. Rus Seyyahların Gözünden Türkistan'ın Doğal Güzellikleri

Türkistan'ın doğal güzelliği, 17 ve 18. yüzyıl Rus seyyahları başta olmak üzere dünyanın dört bir yanından gelen seyyahlarda hayranlık uyandırmıştır. Bölge, kültürünün ve tarihinin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan engebeli dağları, geniş çölleri ve verimli nehir vadileriyle tanınır.

17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ın doğal güzellikleri hakkında bireysel seyyahların anlatımlarının yanı sıra akademik çalışmalar ve araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin, tarihçi ve coğrafyacı Mikhailovskii-Danilevskii, bölgenin topoğrafyası ve jeolojisinin yanı sıra doğal kaynaklarının da bölgenin tarihini ve kültürünü şekillendirmedeki rolü hakkında kapsamlı araştırmalar yapmıştır. Mikhailovskii-Danilevskii'nin araştırması, medeniyetin gelişmesinde bölgenin doğal kaynaklarının, özellikle de su kaynaklarının önemini vurgulamaktadır. Bölgedeki nehirlerin, tarım ve kentsel yerleşimlerin gelişmesi ve İpek Yolu boyunca ticaret ve ticaretin büyümesi için çok önemli olduğunu belirtmiştir.¹⁵

Türkistan'ın doğal güzellikleri, 17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahlarının sanat ve edebiyat eserlerinde de önemli rol oynamıştır. Örneğin, Türkistan'a hiç gitmemiş ancak giden seyyahların eserlerinden ilham almış şair Aleksandr Puşkin, dağların hayranlık uyandıran güzelliğini yakalayan "TienShan" adlı bir şiir yazmıştır. Puşkin'in şiiri kısmen şöyledir:

"TienShan Dağları kulesi,
Her yerde muhteşem bir ihtişam içinde.
Zirveleri, sis ve gölgede, düş
Yerdeki ışıltıları."¹⁶

Şiir, sıradağların buzullarını, göllerini ve akarsularını anlatarak doğal güzelliğinin çeşitliliğini vurgulayarak devam etmektedir. Başka sanatçı ve yazarlar da Türkistan'ın doğal güzelliklerinden ilham almıştır. Örneğin, ressam Vasily Vereshchagin, 18. yüzyılın sonlarında bölgede yoğun bir şekilde seyahat ederken Tien-Şan Dağları ile diğer manzaraları içeren resimleri, bölgenin engebeli güzelliğini ve eşsiz ekolojisini yakalama fırsatı bulmuştur.

¹⁴Semyonov, *a.g.e.*, s.402.

¹⁵MikhaylovckiyDanilevckiy, Aleksandr Ivanovic, "IstoriyaSredneiAzii"St. Peterburg, 1840, s.96.

¹⁶Semyonov, *a.g.e.*, s.60.

Edebiyatta, Lev Tolstoy ve Ivan Turgenev gibi Rus yazarların eserlerinde, bölgenin topoğrafyası ve ekolojisine duydukları hayranlığı yansıtan Türkistan'ın doğal güzelliklerinin tasvirlerine sıklıkla yer verilmiştir. İlham veren sanat ve edebiyat eserlerinin yanı sıra Türkistan'ın doğal güzellikleri de bölgenin turizm sektöründe önemli rol oynamıştır. Günümüzde hâlâ dünyanın dört bir yanından gelen turistler, zengin kültürel mirasının yanı sıra dağlarını, çöllerini ve nehir vadilerini keşfetmek için bölgeyi ziyaret etmektedir.¹⁷

Genel olarak Türkistan'ın doğal güzellikleri yüzyıllardır seyyahların, sanatçıların ve bilim adamlarının hayal gücünü ele geçirdiği gibi bugün de insanlara ilham vermeye ve onları büyülemeye devam etmektedir.

4. Rus Seyyahlara Göre Türkistan'da Ticaret ve Ekonomi

17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların gözlemlediği ticaret ve ekonomi, Türkistan'ın önemli yönlerindendi. 17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların Türkistan'daki ticaret ve ekonomiye ilişkin gözlemlerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

- Rus tüccar ve gezgin Afanasiy Nikitin, “Puteshestviye v Buhara” (1656) adlı seyahatnamesinde, İpek Yolu boyunca önemli bir ticaret merkezi olan Buhara kentindeki hareketli ticareti anlatmıştır. Nikitin; ipek, pamuk, değerli taşlar ve baharatlar dâhil olmak üzere ticareti yapılan malların çeşitliliğine dikkat çekmiştir.

- Rus diplomat ve kâşif Nikita Yakovlev, 18. yüzyılın başlarında Orta Asya'da yaptığı seyahatleri anlatırken bölgenin ekonomisinde atların önemini anlatmıştır. Yakovlev, bölgede yetiştirilen atların yüksek kalitesine ve at ticaretinin yerel ekonomi için önemine dikkat çekmiştir.¹⁸

- 18. yüzyılın ortalarında Orta Asya'yı dolaşan Rus seyyah ve diplomat Nikolay Ilminskiy, bölgede pamuk üretiminin önemli olduğunu yazmıştır. Ilminskiy, Fergana Vadisi'nde yetişen pamuğun yüksek kalitesine dikkat çekerek ekimine verilen izni ve karmaşık sulama sistemlerini anlatmıştır. Benzer şekilde Nikolay Ilminskiy, 18. yüzyılın ortalarında Orta Asya'da yaptığı seyahatleri anlatırken yerel pazarların bölge ekonomisindeki önemli rolüne de dikkat çekmiştir. Ilminskiy, Hokand ve Buhara gibi bölgeden gelen malların alınıp satıldığı şehirlerde karşılaştığı hareketli pazarları anlatmıştır.¹⁹

¹⁷Semyonov, *a.g.e.*, s.32.

¹⁸Khinyuan. W. “Russkiy Perevodchik – Missioner Nikita Yakovleviç Biçurin” *Yazıki Kulturi Perevod*, 1, 2019, s. 140-145.

¹⁹ Ali Yüksel, “Nikolay Ilminskiy'nin Kültürel Emperyalizm Politikası ve Türkistan” *Genç Kalemler Tarib Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 2019, s. 168-170.

• Rus kâşif ve coğrafyacı PyotrSemyonov, 18. yüzyılın sonlarında Orta Asya'da yaptığı seyahatleri anlatırken kervansarayların bölgenin ticaret ve ekonomisindeki önemli rolünü anlatmıştır. Semyonov, karşılaştığı gezginlere temel hizmetler sağlayan, ticaret ve takas merkezleri olarak hizmet veren büyük ve iyi tahkim edilmiş kervansaraylara dikkat çekmiştir.²⁰

5. Türkistan'da Din, Eğitim ve Bilim

Günümüz Orta Asya'sının bazı kısımlarını kapsayan bir bölge olan Türkistan, zengin bir dinî ve bilimsel kültür tarihine sahiptir. 17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar da bu gelenekleri gözlemleyerek bunları çeşitli edebiyat türlerinde yazarak belgelemiştir.

Türkistan, çeşitli geleneklerin bir arada var olduğu ve birbirini etkilediği zengin bir dinî çeşitliliğe sahiptir. 17 ve 18. yüzyıllarda, İslam'ın mistik bir kolu olan tasavvufun önemli etkisiyle İslam, bölgede hâkim dindi. Tasavvuf tarikatları, İslam'ın yayılmasında ve yerel halka manevi rehberlik sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Türkistan'ı ziyaret eden Ivan Petlin gibi Rus gezginler, tasavvufun yerel halk üzerindeki güçlü etkisini gözlemlemiştir. Petlin, tanık olduğu Sufiritüellerini belgelemiştir. Sufilerin, manevi aydınlanmaya ulaşmayı amaçlayan bir tür ilahi ve dua olan zikirlerini yapmak için akşamları toplandıklarını kaydetmiştir.²¹ Bu ibadet biçimi, sallanma ve alkışlama gibi çeşitli hareketlerle birlikte Allah'ın isimlerinin ve diğer dinî ifadelerin ritmik olarak okunmasını içermektedir. Petlin, dinî uygulamalarına ek olarak mutasavvıfların misafirperverlik ve hayırseverliğe verdiği önemi de gözlemlemiştir. O dönemde Sufi tarikatları, sosyal adalet ve merhametin önemine olan inançlarını yansıtarak gezginlere ve yoksullara genellikle yiyecek ve barınak sağladılar. Tasavvufun Türkistan kültürü ve toplumu üzerindeki etkisi günümüzde de görülmektedir. Sufi tarikatları bölgedeki dinî ve sosyal yaşamda önemli bir rol oynamaya devam etmiş ve öğretileri daha geniş İslami geleneğe dâhil edilmiştir. Misafirperverlik ve hayırseverliğe yapılan vurgu, aynı zamanda, Sufi öğretilerinin kalıcı mirasını yansıtan Türkistan kültürünün ayırt edici özelliği olmaya devam etmektedir.²²

Türkistan'da eğitime ve entelektüel arayışlara verilen değer sadece dinî kurumlarla sınırlı kalmayıp toplumun tüm kesimlerine yayılan kültürel bir normdu. Rus seyyahlar, Türkistan'da sosyal statüleri veya dinleri ne olursa olsun her kesimden insanın eğitime ve öğrenmeye yüksek değer verdiğini gözlemlemiştir. Bunun en belirgin örneklerinden biri, fikir ve kültür hayatıyla tanınan Buhara şehridir. Buhara; İslam hukuku, teoloji, felsefe,

²⁰Semyonov, *a.g.e.*, s.442.

²¹Petlin, *a.g.e.*, s. 52.

²²Petlin, *a.g.e.*, s. 55.

matematik ve astronomi gibi konularda kapsamlı bir eğitim veren çok sayıda medrese ve diğer eğitim kurumlarına ev sahipliği de yapmıştır ancak bu şehir eğitim bu resmî kurumlarla sınırlı değildir. Vasilij Grigoryeviç Grigor'un gözlemlediği gibi, örgün eğitim kurumlarına gitme fırsatı bulamayanlar, kendilerine evde ders vermeye istekli hocalar aradılar. Bu hocalar/âlimler kendi topluluklarında büyük saygı görüyorlar ve genellikle bilgi ve enformasyonun yayılmasında önemli bir rol oynuyorlardı.²³

Örgün ve yaygın eğitime ek olarak Türkistan, zengin bir hikâye anlatımı ve sözlü tarih geleneğine de sahipti. Bu, nesilden nesile aktarılan destansı şiirleri, hikâyeleri ve sözlü geleneklerle aktarılan tarihî ve bilimsel bilgileri içeriyordu. Türkistan'da eğitime verilen yüksek değere katkıda bulunan faktörlerden biri, bölgenin kültürel alışveriş ve entelektüel sorgulama konusundaki uzun tarihidir. Türkistan, çeşitli kültürleri, dilleri ve fikirleri beraberinde getiren çok sayıda ticaret yolunun kavşağında bulunuyordu. Bu kültürel alışveriş, bilgi ve fikirlerin yayılmasını kolaylaştırarak zengin ve çeşitli bir entelektüel birikime yol açtı. Türkistan'da eğitime katkıda bulunan bir diğer faktör de bölgenin İslami mirasıydı. İslam, eğitime güçlü bir vurgu yaparken dinî bir görev olarak bilgi peşinde koşmayı teşvik eder. Bu, bölge genelinde İslami bilgi ile kültürün korunmasında ve yayılmasında önemli rol oynayan çok sayıda medrese ve diğer eğitim kurumlarının kurulmasına yol açtı.²⁴ Türkistan, astronomi alanında bilim adamlarının gök cisimlerinin hareketlerini incelediği ve astronomik hesaplamalar yaptığı birkaç gözlemevine ev sahipliği yapıyordu. Örneğin 15. yüzyılda inşa edilen Semerkand'daki Uluğ Bey Rasathanesi, zamanının en gelişmiş astronomik gözlemevlerinden biriydi. Gözlemevi, bilim adamlarının kesin astronomik gözlemler yapmasına izin veren büyük bir sekstant ve birkaç başka aletle donatılmıştı. Rus gezginler, bölgenin matematik alanındaki ilerlemelerine de dikkat çektiler. Türkistan'daki bilginler karmaşık denklemleri çözmek için cebirsel denklemler ve geometrik yöntemler gibi gelişmiş teknikler geliştirdiler. Türkistan'da doğan ünlü matematikçi el-Harezmi, modern cebirin temel kavramlarının birçoğunu geliştirmekle tanınır. Ayrıca, algoritmalar ve geometrik yöntemler üzerine yaptığı çalışmalar matematik alanında önemli bir etkiye sahiptir.²⁵

Tıp, Türkistan'ın önemli katkılarda bulunduğu bir diğer alandır. Bölgedeki

²³Missia Ivan Danilovich Khokholova "Bukhary v 1620-1623 gg I kommunikacionnesetirusskoyadiplomatii v Centralnoy Azji" Vestnik RUDN. Seriya Istorija Rossii. s. 48.

²⁴Golden, a.g.e., s.28.

²⁵Khokhlov. a.g.e., s.30.

doktorlar, geleneksel bitkisel ilaçlar ile ameliyat gibi daha gelişmiş tıbbi tekniklerin bir kombinasyonunu uyguladılar. Rus seyyahlar, Türkistan'daki doktorların oldukça yetenekli, bilgili olduklarını ve uzmanlıkları için genellikle komşu bölgelerden insanlar tarafından arandıklarını gözlemlədiler. Türkistan'daki bilimsel gelişmelerin çoğu zaman din ve felsefe ile iç içe olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bölgedeki bilim adamları, bilgi peşinde koşmanın ve bilimsel araştırmanın dinî bir görev olduğuna ve bilimsel keşiflerin, onların doğal dünya ve Allah'ın yaratışının işleyiş hakkındaki anlayışlarını derinleştirmeye yardımcı olabileceğine inanıyorlardı. Türkistan astronomi, matematik ve tıp alanlarının yanı sıra botanik ve kimya gibi diğer bilim dallarına da önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin bugünkü Özbekistan'da Buhara'da doğan 10. yüzyıl âlimi İbn Sina tıp tarihinin en önemli isimlerinden biri olarak kabul edilir ve farmakoloji alanına önemli katkılarda bulunmuştur.²⁶

Rus seyyahlar Türkistan'da bilimsel bilginin gelişmesinde eğitimin önemine dikkat çekmişlerdir. Bölgedeki âlimlerin çoğu, eğitimlerini medreselerde veya diğer eğitim kurumlarında aldıkları gibi burada çok çeşitli bilgi ve entelektüel sorgulamaya maruz kalmışlardır.

Sonuç olarak 17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların gözlemleri, Türkistan'ın dinî inancı, eğitimsel ve bilimsel yönleri hakkında değerli bilgiler vermektedir. Bu gözlemler, Türkistan halkının eğitime ve entelektüel arayışlara büyük değer verdiğini, bölgenin kültürel ve entelektüel yaşamında bilim ve öğrenmenin önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu gözlemler aynı zamanda Türkistan'da din ve felsefenin bilimsel araştırmayla iç içe geçtiğini ve bilginlerin genellikle bilgi peşinde koşmayı dinî bir görev olarak gördüklerini göstermişlerdir. Rus seyyahların gözlemleri Türkistan'ın kültürel ve entelektüel mirasını anlamak için önemli bir başlangıç noktası sağlamıştır. Rus seyyahların ve diğer tarihî kaynakların gözlemlerine dayanarak Türkistan'ın kültürel ve entelektüel mirası hakkında daha zengin ve daha incelikli bir anlayış elde edinmek mümkündür. Bu da insan deneyiminin çeşitliliğini ve zenginliğini takdir etmeye, farklı kültür ve geleneklerin katkılarına karşı daha fazla anlayış ve saygı geliştirmeye yardımcı olabilir.²⁷

6. 17 ve 18. Yüzyıllarda Türkistan'da Siyasi Yapı

17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar, gözlemledikleri siyasi yapılar hakkında sıklıkla ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşlardır. Karşılaştıkları en yaygın siyasi örgütlenme biçimlerinden biri, birden çok kabileyi merkezî bir lider veya konsey altında bir araya getiren kabile konfederasyonudur. Bu konfederasyonlar genellikle akrabalık

²⁶Khokhlov, *a.g.e.*, s.175.

²⁷Khokhlov, *a.g.e.*,s.90.

bağlarına veya ortak kültürel geleneklere dayanmakla birlikte üye kabilelere karşılıklı destek ve koruma sağlamaya hizmet etmektedir.

Türkistan'da aşiret konfederasyonunun en bilinen örneklerinden biri, 15. yüzyılda kurulan ve Rus seyyahları döneminde varlığını sürdüren Kazak Hanlığı idi. Kazak Hanlığı, merkezî bir han altında birleşmiş birkaç farklı kabileden oluşuyordu. Bu han, konfederasyonun işlerini denetlemekten ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları çözmekten sorumluydu. Türkistan'daki aşiret konfederasyonunun bir başka örneği de Özbek Hanlığı'ydı. Özbek Hanlığı, han olarak bilinen merkezî bir lider yönetiminde birleşmiş birkaç farklı kabileden oluşuyordu. Bu han, konfederasyonun işlerini denetlemekten ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları çözmekten sorumluydu. Türkistan'da Kazak ve Özbek Hanlığı'na ek olarak birkaç başka aşiret konfederasyonu da vardı. Bu konfederasyonlar genellikle akrabalık bağlarına veya ortak kültürel geleneklere dayanmakta olup bölgenin sosyal ve siyasi dokusunun önemli bir parçasıydı. Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar, bu kabile konfederasyonlarının karmaşık doğasını ve dış gözlemcilere sundukları zorlukları sık sık not etmişlerdi. Bununla birlikte bu konfederasyonlar Türkistan'ın sosyal ve siyasi yapısının önemli bir parçası olarak bölgenin tarih ve kültürünün şekillenmesinde etkin rol oynamışlardır. Bu dönemde Türkistan'da öne çıkan bir diğer siyasi yapı da hanlıklardı. Bunlar, önemli güç ve nüfuz kazanmış hanlar veya kabile liderleri tarafından yönetilen güçlü devletlerdi.²⁸

Kazak Hanlığı, Buhara Hanlığı ve Hive Hanlığı, her biri kendine özgü gelenek ve görenekleriyle bölgenin en önemli hanlıklarındandı. 15.yüzyılın ortalarında kurulan ve 19. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Kazak Hanlığı, bir dizi han tarafından yönetilerek oldukça hareketli, kırsal bir yaşam tarzıyla öne çıkmıştır. Kazak hanları askerî hünerleriyle hem Çinlilerin hem de Rusların saldırılarına direnmeyi başardılar. 16.yüzyılın başlarında kurulan ve 19. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdüren Buhara Hanlığı, İslami eğitim ve kültürün önemli bir merkezi olan Buhara şehrinin merkezinde bulunuyordu. Buhara hanları, sanatı himaye etmeleri ve İslami ilimleri desteklemeleriyle tanınırlardı. Hive Hanlığı da bu dönemde Türkistan'da ortaya çıkan bir diğer güçlü devletti. Hive Hanlığı 16. yüzyılın başlarında kurulmuş ve bugünkü Özbekistan'da Hive şehri etrafında toplanmıştı.²⁹Hive hanları askerî hünerleriyle hem Rusların hem de Perslerin saldırılarına direnmeyi başardılar. Bu dönemde Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar, hanlıkların gücü ve etkisi hakkında sık sık yazılar yazmışlardır. Hanların bölgeden geçen ticaret yollarını

²⁸ Golden, *a.g.e.*, s.28.

²⁹Palkovnik. N. Iqnateva, "Missiya v KhivuiBukharu", St. Peterburg 1858, s. 72.

kontrol ettiğini ve topraklarından geçen tüccarlara vergi koyabildiklerini belirtmektedirler. Ayrıca İslam dininin bölgenin siyasi ve kültürel manzarası üzerindeki etkisini gözlemleyerek İslam âlimleri ile dinî liderlerin hanlıklarda oynadıkları önemli role dikkat çekmektedirler.³⁰

Bazı bölgelerde, güçlü toprak ağalarının toprağı ve onu işleyen köylülerin emeğini kontrol ettiği feodalizm baskın bir siyasi yapıydı. Bu sosyal ve ekonomik örgütlenme sistemi, Rus seyyahların yazılarında yönetici sınıfın alt sınıflar üzerinde önemli bir güç ve etkiye sahip olduğu, katı bir hiyerarşi ile karakterize ediliyordu. İslami teokrasiler de bu dönemde Türkistan'daki siyasi manzaranın önemli bir özelliğiydi. İslam'ın baskın din olduğu bölgelerde, dinî liderler genellikle yerel halk üzerinde önemli bir güce ve etkiye sahipti. Bu teokrasiler genellikle güçlü camiler veya dinî okullar etrafında toplanıp bölgenin sosyal ve kültürel normlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Bu kurumlardan çıkan dinî liderler, çoğu zaman önemli bir siyasi güce sahip oluyorlar hatta bazıları yönetici sınıfa danışman olarak hizmet ediyorlardı.³¹

Türkistan'daki İslami teokrasilerde din ve siyaset arasında yakın bir ilişki vardı ve dinî liderler devlet işlerinde önemli bir rol oynamaktaydı. Genellikle topluluk üyeleri arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yaparak yargıç olarak görev yapıyorlar hatta bazen para cezası veya başka cezalar verme yetkileri bile oluyordu.

Bazı gezginler, Türkistan'daki İslami teokrasilerin nispeten hoşgörülü olduğunu ve çeşitli dinî ve etnik grupların barış içinde bir arada yaşadığını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, diğerleri, özellikle azınlık gruplarına veya alışılmışın dışında dinî inançlara sahip olanlara karşı dinî zulüm vakalarının olduğunu da belirtmişlerdir. Son olarak Türkistan'daki göçebe aşiretlerin çoğunun grubun işlerini denetleyen bir yaşlılar konseyi ile gevşek konfederasyonlar hâlinde örgütlendikleri de aktarılan bilgiler arasındadır. Bu konfederasyonlar genellikle otlakların ve su kaynaklarının ortak kullanımına dayanarak göçebe yaşam için gerekli kaynakların yönetimi amacıyla bir çerçeve sağlamaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda Türkistan'ı ziyaret eden Rus seyyahlar, arkalarında bölgenin siyasi yapısı ve sosyal gelenekleri hakkında değerli bilgiler sağlayan çok sayıda yazılı eser bıraktılar. En dikkate değer örneklerden bazıları şunlardır:

- IvanPetroviçGannibal: 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında Rus ordusunda görev yapan bir generaldi. 1724'te Türkistan'a gitti ve arkasında yolculuğunun ayrıntılı bir kaydını bıraktı. Gannibal, yazılarında Buhara ve Hive hanlıklarını, güçlü yöneticilerini ve otoritelerini destekleyen

³⁰Iqnateva, *a.g.e.*, s.69.

³¹Golden, *a.g.e.*, s.144.

karmaşık siyasi yapıları belirterek tanımlamıştır. Asker kökenli seçkin bir Rus lideriydi. Gannibal, Rus-Türk Savaşı (1768-1774) sırasında Türk Navarin Kalesi'ni kuşatıp ele geçiren ve Herson şehrinin kuruluşunda yer alan Karadeniz İmparatorluk Filosu'nun bir müfrezesine liderlik etti.³²

- PyotrRıçkov: 18. yüzyılın sonlarında Türkistan'a seyahat eden bir Rus tarihçiydi. Yazılarında, bölgenin göçebe kabilelerini ve onların sert ve acımasız bir ortamda hayatta kalmasını sağlayan benzersiz sosyal örgütlenme biçimlerini anlattı. Ayrıca hanlıkların yerel halk üzerinde uyguladıkları önemli ekonomik ve kültürel etkiye dikkat çekerek bölge üzerindeki etkisini belgelendirdi.³³

- Nikolayİgnatyev: 17 yaşında Rus Muhafız Birliğine subay olmak için giren İgnatyev, diplomatik kariyerine 1856'da Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Kongresi'nde adım attı. İgnatyev, 19. yüzyılın ortalarında Orta Asya'da görev yapan bir Rus diplomattı. Anılarında, Buhara ve Hive Hanlıkları ile yerel halk üzerinde hâkimiyet kuran güçlü dinî liderler de dâhil olmak üzere karşılaştığı çeşitli siyasi örgütlenme biçimlerini anlattı. Ayrıca Türkistan halkının sosyal gelenekleri ve günlük yaşamı hakkında bilgi vererek onların kıyafetlerini, yemeklerini ve dinî uygulamalarını belgelendirdi.³⁴

- VasilyVereşçagin: 19. yüzyılın sonlarında Orta Asya'da yoğun bir şekilde seyahat eden bir Rus ressamdı. Resimleri, hanlıkların ihtişamını ve göçebe manzarasının engebeli güzelliğini yakalayarak bölgenin siyasi ve sosyal yapılarının canlı bir tasvirini sunmaktadır. Çalışmaları, bölgenin tarihî ve kültürel mirasının değerli bir görsel kaydı niteliğindedir.³⁵

- NikolayMuravyev (1850-1908): İmparator Rus siyasetçi, ünlü kont NikolayMuravyovAmursky'nin yeğenidir. Aynı zamanda kâşif de olan Rus Uzak Doğu Genel Valisi idi. [Muraviev, hem Saint Petersburg Üniversitesinden](#) hem de [Moskova Üniversitesinden](#) mezun oldu. Kariyerinin başlarında, Moskova Üniversitesinde ceza hukuku alanında tanınmış bir öğretim görevlisiydi ve yargıda çeşitli görevlerde bulunmaktaydı. [İmparator II. İskender'in](#) suikastçılarını başarıyla yargıladıktan sonra öne çıktı. 1892'de İmparatorluk Sekreteri olarak atandı. [1894'ten 1905'in başlarına kadar Adalet Bakanı olarak görev yaptı.](#)

³² Rasim Dirsehan Örs, "Rus Edebiyatından Seçme Öyküler" Ötüken Neşriyat, 1843, s. 10-11.

³³PyotrRıçkov, *TravelstoTurkestan*, St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences, 1792, s. 48.

³⁴İgnatiyev, *a.g.e.*, s.90.

³⁵ Elif Kök, "Ressam Vasili VasilyeviçVereşçaginın (1842-1904) Çizgileriyle Timurlu Anıtları: Asya Kültürel Mirasının Belgelemesi", *Art-Sanat Dergisi*, 2022, s.269-271.

[1905'te İtalya Büyükelçisi olarak](#) atandı ve 1908'de ölümüne kadar görev yaptı.³⁶

Alman sanayici Prens [GuidoHenckelvonDonnersmarck ile ikinci kez evlenen KatharinaVasilyevna Slepzowa](#) (1862-1929) ile evlendi. Türkistan'ın önemli şehri olan Hive'yi ele aldı ve inceledi. Çalışmasında Türkistan hanlıklarının şehir yapısını, etnik kökenini, fiziki yapısını ticari ve iktisadi hayatını inceledi.

• PyotrSemyonov- Tyan- Shansky: Rus coğrafyasını yöneten, Rus coğrafyacısı ve istatistikçiydi. Soylu bir ailede dünya geldi. Saint Petersburg Üniversitesinde okudu. [Humboldt'un önerisi üzerine Semyonov, TianShan'ın](#) büyük ölçüde bilinmeyen dağlarını keşfetmeye karar verdi. 1856'da ilk seferi için [Barnaul'dan](#) yola çıktı. [Altay Dağları'nı](#) geçti ve yolu üzerindeki [Issik Gölü'nü ziyaret etti](#). 1857'de TianShan'a döndü ve şimdiye kadar bilinmeyen bu sıradağların içini keşfetti. [Semyonov, 53 bilim derneğinin](#) üyesiydi ve 1873'ten ölüüne kadar [NikolaiPrzhevalsky](#) ve [Pyotr Kozlov](#) tarafından iç Asya'nın keşfedilmesini teşvik etmek için kullanıldı. Semyonov'un anıları, ölümünden sonra dört cilt hâlinde yayımlandı. TianShan sıradağlarının florası, faunası ve jeolojisi hakkında ayrıntılı bilgiler aktardı. Kırgız halkının göçebe yaşam tarzını ve çevre ile olan ilişkilerini anlattı. Semyonov-Tyan-Shansky ayrıca bölgenin altın, gümüş ve bakır yatakları da dâhil olmak üzere maden zenginliğini belgeledi. Araştırma ayrıca tarih boyunca bölgede yaşamış olan Sakalar, İskitler, Hunlar, Türkler, Moğollar ve Özbekler gibi çeşitli etnik grupları da ortaya çıkardı.³⁷

• AthnasiausNikitin: Rus tacirdi. O dönem Türklerin elinde bulunan Hindistan'a seyahatini Niccolo de Conti'den sonra kaleme alan ilk gezgindi. 1468 yılında başladığı seyahatini "Khojdeniezatrimorie" adlı dokümanla geleceğe aktardı. Rus edebiyatının ilk örneklerinden olan bu seyahatname 15. yüzyılda Rusya, İran, Hindistan ve Türkiye coğrafyasında Türk hâkimiyetini ve Türk dilinin yaygınlığını gösterdi. Nitekim yazar, seyahatnamesinde Türkçeyi de kullandı. Nehirleri, dağları ve çölleri dâhil olmak üzere bölge coğrafyasının ayrıntılı bir tanımını yaptı.³⁸ Bir ilim ve kültür merkezi olarak tanımladığı Buhara Hanlığı'nın başkenti de dâhil olmak üzere ziyaret ettiği şehir ve kasabaları anlattı. Nikitin ayrıca, bölgenin insanlarını, geleneklerini ve dinlerini anlatarak bölgenin kültürel ve sosyal yaşamı hakkında fikir verdi.

• İvan Petlin: Sibiryalıdır, resmî bir görevle Çin'e ulaşan ilk Rus'tu. Petlin başlangıç olarak Makim Trupcheninov altında çevirmen yazar olarak

³⁶NikolayMuravyeva, "Puteshestvie v Turkmenie i Khivy". *Mockva v Tipografi AvguctaCemen*. 1822,s. 5-144.

³⁷Semyonov, *a.g.e.*, s.322.

³⁸Nikitin, *a.g.e.*, s.130.

atandı. Çin'den getirdiği mektubu Rus imparatoruna sundu. Çin Devleti'nin kara ve su yolları hakkında bilgiler verdi. Ama Rus imparatoru bu mektubu 56 yıl çeviremedi. Petlin'in elçiliği iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirdi. Rusya bu elçilik vasıtasıyla 17. yüzyıl boyunca Pasifik Okyanus kıyılarına kadar ulaştı. Seyahatlerini "PutavieZametki" adlı kitabıyla belgeledi. İçinde antik kentler, kaleler ve tapınaklar ile bölgenin tarihî altyapısını ele aldı. Komşu devletlerle olan hanedan süreçlerini vs. yi ele aldı.³⁹

Genel olarak 17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'daki siyasi yapı, her biri kendi içinde güçlü ve zayıf yönleri olan çeşitli biçimlerle karakterize edildi. Bu dönemde bölgeyi ziyaret eden Rus seyyahlar, karşılaştıkları çeşitli kabile ve klanların kendilerine özgü gelenek ve göreneklerini fark ederek gözlemledikleri karmaşık sosyal yapılara çoğu zaman hayretle bakmışlardı.

7. 17 ve 18. Yüzyıllarda Türkistan'da Toplumsal Cinsiyet ve Aile Yapısı

Türkistan'da aile hayatının en çarpıcı özelliklerinden biri çok eşlilik uygulamasıydı. Rus seyyahlar, zengin erkeklerin genellikle birden fazla eşi olduğunu hatta bazılarının dört-beş eşi olduğunu kaydeder. Bu, aile soyunun devamını sağlamanın bir yolu olduğu kadar zenginlik ve statü sembolü olarak da görülmekteydi. Örneğin, Rus seyyah AfanasyNikitin günlüğünde "Bir erkeğin sahip olduğu eş sayısı ne kadar fazlaysa vatandaşları arasında onuru ve saygısı o kadar artar." diye yazmıştı. Türkistan'da kadınların genellikle eş ve anne olarak geleneksel rolleri yerine getirmeleri bekleniyordu. Evin geçiminden ve çocukların yetiştirilmesinden onlar sorumlu iken, erkekler ailenin geçimini sağlayan ve koruyucusu olarak görülüyordu. Kadınların eğitime ve diğer fırsatlara erişimi sınırlıydı ve genellikle kamusal alanlarda erkeklerden ayrı tutuluyorlardı. Örneğin, Rus seyyah Alexander Katenin, "Türkistan kadınlarının her zaman örtündüğünü ve asla toplum içine erkek refakatçisiz çıkmadıklarını" kaydetti.⁴⁰ Türkistan'da evlilik önemli bir sosyal ve ekonomik kurum olarak görülüyordu. Görücü usulü evlilikler yaygındı ve aileler genellikle çocuklarını benzer sosyal ve ekonomik geçmişe sahip başkalarıyla evlendirmeye çalışırlardı. Boşanmaya izin veriliyordu ancak boşanmış kadınlar genellikle toplulukları tarafından dışlanıyordu. Bazı durumlarda, erkeklerin sadece artık evlenmek istemediklerini belirterek eşlerini boşamalarına izin verilirken kadınların daha resmî bir süreçten geçmesi gerekiyordu.

Rus seyyahlar da Türkistan'da cinsiyet ve aile dinamiklerinin

³⁹Petlin, *a.g.e.s.* 57.

⁴⁰Weismann, Itzchak "GenderandEthnicity in Central Asia." *EthnicandRacialStudies*, 24, 2001, s.951.

şekillenmesinde dinin rolünün önemli bir rol oynadığına dikkat çekmişlerdir. İslam, bölgedeki baskın dindi ve öğretileri ve uygulamaları, cinsiyet ve aile hayatını çevreleyen sosyal ve kültürel normlar üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Örneğin örtünme uygulaması, kadınların iffetini korumanın ve onları erkeklerin bakışlarından korumanın bir yolu olarak görülüyordu. Kadınların toplum içinde başlarını ve vücutlarını, hatta bazı durumlarda yüzlerini örtmeleri bekleniyordu. Rus seyyah IvanPososhkov, “Türkistan kadınları o kadar örtünüyor ki gözlerinden başka bir şey göremiyorsunuz.”diyerek gözlemini aktarıyordu.⁴¹ Erkeklerin ise ailelerinin koruyucusu ve geçim kaynağı olması bekleniyordu. Genellikle evlilik ve diğer önemli aile meseleleri hakkında karar vermekten sorumluydular. Rus gezgin VasilyGolovnin, “Kızın veya kız kardeşin kiminle evleneceğine baba veya en büyük erkek kardeş karar verir. Kadınların görüşleri dikkate alınmaz.” diyerek konuya açıklık getirir.⁴²

Geleneksel cinsiyet rollerine yapılan vurguya rağmen, Rus seyyahlar Türkistan'daki kadınların aileleri içinde bir dereceye kadar özerkliğe sahip olduğunu da kaydetmişlerdir. Örneğin, genellikle hane halkının maliyesinden sorumluydular ve çocuklarının yetiştirilmesinde söz sahibiydiler. Bazı kadınlar, özellikle tarımın ana geçim kaynağı olduğu kırsal alanlarda, ev dışında da çalışırlardı. Rus seyyahlar, kadınların statüsünün sosyal ve ekonomik geçmişlerine bağlı olarak değiştiğini de gözlemlediler. Daha varlıklı ailelerden gelen kadınların eğitim için daha fazla fırsatı vardı ve genellikle evlerinin yönetiminde daha fazla yer alıyordu. Ayrıca eşlerini seçme ve evlilik sözleşmelerinin şartlarını müzakere etme konusunda daha fazla özgürlüğe sahiptiler. Öte yandan, daha fakir ailelerden gelen kadınların daha az fırsatı vardı ve genellikle daha genç yaşta, daha yaşlı erkeklerle evlendiriliyorlardı. Ayrıca, Rus seyyahlar, çok eşlilik uygulamasının kadınların yaşamları üzerinde önemli etkileri olduğunu kaydetmişlerdi. Bu durumun erkekler için bir statü ve zenginlik göstergesi olarak görülürken çoğu zaman eşler arasında rekabete ve kıskançlığa yol açıyordu. Bazı kadınlar, bir karısını diğerine tercih eden kocalarının ihmal ve istismarıyla da uğraşmak zorunda kalıyordu. Rus seyyahlar Türkistan'da toplumsal cinsiyet ve aile dinamiklerini şekillendirmede konukseverlik ve toplumun rolü hakkında da yorum yapmışlardı. Bölgede konukseverliğe çok değer verilirdi ve aileler genellikle misafirlerini uzun süre evlerinde ağırlardı. Bu uygulamanın aile içindeki toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde önemli etkileri oldu çünkü yemeklerin hazırlanmasından, servisinden ve konukların ihtiyaçlarının karşılanmasından kadınlar sorumluydu. Rus seyyah İlyaBerezin, “Türkistan'da

⁴¹Itzchak, *a.g.e.*, s.951.

⁴²Itzchak, *.ag.e.*, s.954.

misafirperverliğin kutsal bir görev olduğunu ve bu görevin yerine getirilmesinde kadınların hayati bir rol oynadığını, yemek pişirmek, temizlik yapmak ve misafirlerin rahat etmesinden sorumlu olduklarını” kaydetmişti.⁴³

Topluluğun önemi, çocuk yetiştirmek için ortak sorumluluk uygulamasına da yansdı. Rus seyyah PyotrRıçkov, “Türkistan’ın çocukları sadece ebeveynlerinin değil, tüm toplumun sorumluluğundadır.” demektedir.⁴⁴

Çocuklar kültürlerinin değer ve gelenekleriyle yetiştirilerek onlara büyüklerine ve halklarının örf ve adetlerine saygı duymaları öğretilirdi. Rus seyyahların gözlemleri, 17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan’ın cinsiyet ve aile yapısı hakkında değerli bilgiler vermektedir. Dinin rolü, çok eşlilik uygulaması ve misafirperverliğin ve topluluğun önemi, hepsi bölgedeki kadın ve erkeklerin yaşamlarını şekillendirdi. Kadınların deneyimlerinde sosyal ve ekonomik statülerine bağlı olarak önemli farklılıklar bulunurken Türkistan’da kadınlar zorluklara karşı dayanıklılıkları ve güçleriyle övülürdü.

8. Rus Seyyahların Yaşadığı Zorluklar ve Maceraları

17 ve 18. yüzyıllarda Rus kâşiflerin ve tüccarların Türkistan’daki seyahatleri, zorluklar ve tehlikelerle doluydu. Bu seyyahların çoğu, sert hava koşulları, düşmanca araziler ve genellikle yabancılardan şüphelenen yerel halkla karşılaşmaktaydılar. Ayrıca, göçebe kabileler tarafından sık sık yapılan istilalar ve çeşitli bölge yöneticileri arasındaki sürekli güç mücadeleleri ile bölgenin siyasi istikrarsızlığı, Türkistan üzerinden seyahat eden herkes için önemli riskler oluşturuyordu. Bu seyyahların karşılaştığı en önemli zorluklardan biri, bölgenin zorlu arazisinde yol almaktı. Orta Asya’nın dağları, çölleri ve bozkırları, sert hava koşulları, engebeli arazi ve tehlikeli geçitler dâhil olmak üzere çok sayıda engel sunuyordu. Bu seyyahlar, yolculukları sırasında yüksek dağ geçitlerinde hareket etmek, haydutlardan ve akıncılardan kaçınmak, sert hava koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Aynı zamanda bölgede bir dizi etnik grup, din ve dille karşılaştıklarından kültürel ve dilsel farklılıklarla da uğraşmak zorunda kalıyorlardı. Bölgenin doğal zorluklarına ek olarak bu dönemde Türkistan’ın siyasi istikrarsızlığı da seyyahlar için önemli riskler oluşturuyordu. Bölge genellikle göçebe kabilelerin istilasına ve yerel yöneticiler arasındaki güç mücadelelerine maruz kaldı, böylece sürekli bir tehlike ve belirsizlik ortamı oluştu. Bu zorluklara rağmen, Rus seyyahlar keşif, macera ve ticaret fırsatlarının cazibesıyla yolculuklarında ısrar ettiler.⁴⁵

Onların gözlemleri ve anlatımları, o dönemde bölgenin kültürel

⁴³Itzchak, *a. ge.*, s.963.

⁴⁴Itzchak, *age*, s.969.

⁴⁵Rickov, *age*, s.55.

çeşitliliğine büyüleyici bir bakış katmıştır. Özbekler, Kazaklar, Tacikler ve Kırgızlar da dâhil olmak üzere, her biri kendi farklı kültür ve geleneklerine sahip bir dizi farklı etnik grupla karşılaşmışlardır.

17 ve 18. yüzyıllarda Türkistan'a seyahat eden Rus seyyahlar kendilerini bölgenin doğal güzellikleri, zengin kültürel mirası ve canlı ticaret ağları karşısında büyülenmiş buldular. PyotrRıçkov ve İlyaBerezin gibi bazı Rus seyyahlar, o dönemde Türkistan'ın insanları ve gelenekleri hakkında değerli bilgiler kaydettiler.⁴⁶

Sonuç

Genel olarak 17 ve 18. yüzyıllarda Rus seyyahların Türkistan'daki deneyimleri bölgenin tarihi ve kültürü hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Onların gözlemleri ve açıklamaları, dünyanın en ilgi çekici bölgelerinden birinin kültürel, ekonomik ve politik karmaşıklığına ışık tutarak geçmişe dair bir pencere aralamaktadır. Türkistan'ın doğal güzelliklerinden, eğitiminden, dinî ritüellerinden, Sufi tarikatlarından, ekonomisinden, aile yapısından (çok eşlilik vb.) bahsetmişlerdir. Seyyahlar vasıtasıyla elde edilen bu bilgiler tarihçilere de ışık tutmaktadır. Rus seyyahlarının yazdığı eserler; Türkistan'ın sosyal, ekonomik ve siyasi tarihi hakkında birinci elden bilgi edinmeyi mümkün kılmaktadır.

 KAMU YÖNETİMİ ENSTİTÜSÜ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ	
Makale Bilgileri:	
Geliş Tarihi:	09.04.2024
Kabul Tarihi:	30.06.2024
Yayın Tarihi:	30.06.2024
Değerlendirme:	İki Dış Hakeem / Çift Taraflı Körieme
Etik Beyan:	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynağında belirtildiği beyan olunur. * Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Anabilimdalı Yüksek Lisans öğrencisi Aypara NİFTİLİ, Doç. Dr. Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR'ın danışmanlığında hazırlanan "XVII ve XVIII Yüzyıllarda Rus Seyyahlarına Göre Türkistan" Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.
Benzerlik Taraması:	Yapıldı / intihal.net
Etik Bildirim:	turkavsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Etik Kurul Kararı:	Etik Kurul Kararından muafır.
Katılımcı Rızası:	Katılımcı yoktur.
Mali Destek:	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
Çıkar Çatışması:	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Telif Hakları & Lisans:	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Article Information:	
Date of Submission:	09.04.2024

⁴⁶Rickov, *age*, s.37.

Date of Acceptance:	30.06.2024
Date of Publication:	30.06.2024
Peer-Review:	Double anonymized - Two External
Ethical Statement:	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. * It was produced from the master's thesis "Turkestan According to Russian Travelers in the XVII and XVIII Centuries", by Aypara NİFTİLİ, prepared under the supervision of Şeyda BÜYÜKCAN SAYILIR.
Plagiarism Checks:	Yes / intihal.net etc.
Complaints:	turkarsosyalbilimlerdersisi@gmail.com
Ethics Committee Approval:	It is exempt from the Ethics Committee Approval
Informed Consent:	No participants.
Financial Support:	The study received no financial support from any institution or project.
Conflict of Interest:	No conflict of interest.
Copyrights & Licence:	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study. Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Kaynakça

DİRSEHAN ÖRS, Rasim, "Rus Edebiyatından Seçme Öyküler", Ötüken Neşriyat, 1843, s.10-11.

GOLDEN, Peter. B., "Central Asia in World History", Oxford University Press, 2011, s. 1-179.

IVAN, Petlin, "Seyahat Raporu" Perviyе Ruskiye Diplomati, Moskova, 1966, s. 12-25.

IVAN, Petlin, "Putavie Zametki", ZVRAO Sankpeterburg, 1892, s. 46-58.

KHINYUAN. W., "Russkiy Pervodchik-Missioner Nikita Yakovlevich Bichurin", Yazıki Kulturu Pervod, 1, 2019, s.140-145.

KHOKHOLOVA Missia, DANILOVICH Ivan, "Bukhary v 1620-1623 gg ikommunikacionniesetiruskoyadiplomatii Centralnoy Azii" Vestnik Rudn.Seriya Istoriya Rossii, s. 365-377.

KÖK, Elif, "Ressam Vasili Vasilyevich Vereşçagının (1842-1904) Çizgileriyle Timurlu Anıtları: Asya Kültürel Mirasının Belgelenmesi", Art-Sanat Dergisi, 2022, s.269-271.

MASSELL, Gregory J., *The Surrogate Colonization of Turkestan 1865-1917*, Princeton University Press, 1974.

MIKHAYLOVCKIY Danilevckiy, IVANOVIC Aleksandr, "Istoriya Srednei Azii" St Peterburg, 1840.

MORRISON, Alexander, "Applied Orientalism in British India and Tsarist Turkestan", Comparative Studies in Society History, Vol 51, 2009, s.619-647.

NIKITIN, Afanasiy, "Khojdenie za Tri Mopia" Moskova, Eksmo, 1980, s. 204.

NIKOLAY Muraviyeva, "Puteşestvie v Turkmenie i Khivy", *Mockva v*

Tipografi AnguctaCemen,1822, s. 5-144.

PALKOVNIKA. N. Iqnateva, “*Missiya v KhivmiBukharu*”, St Peterburg, 1858, ss. 3-278.

RIÇKOV, Pyotr. *TravelstoTurkestan*, St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences, 1792. s. 48-95.

RYWKIN, Michael, “*Russian Colonial Expansion in Central Asia, 1800-1917*”. Cambridge UniversityPress, 1990,s. 20-35.

SEMYONOV Pyotrand, SHANSKY Tien, “*PuteşestvieTien-Şan*”, MoskovaOgız Devlet CoğrafıyaEdebiyyatı Yayınevi, 1946.

WEISMANN, Itzchak, “GenderandEthnicity in Central Asia.”*EthnicandRacialStudies*, 24, 2001, s.951-972.

YÜKSEL, Ali, “Nikolayİlminskiyin Kültürel Emperyalizm Politikası ve Türkistan”, *Genç Kalemler Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 2019, s.168-170.